

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

33₂₀₂₃

ISSN: 1301-8566
e-ISSN: 2667-5005

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 33
Volume: 33
2023

**TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi
Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of
Archaeology**

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TUBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) ve EBSCO-Art & Architecture Source database veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) and EBSCO-Art & Architecture Source database.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzafer ŞEKER (Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü /
Managing Editor**

Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor

Doç. Dr. Haydar YALÇIN

**Basın ve Halkla İlişkiler /
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT ŞANLI

Grafik Tasarım / Graphic Design

Ali Buğra ERGİN

**İletişim Asistanı /
Communication Assistant**

Cansu TOPRAK

Yayın Şekli ve Yayın Türü

Publication Form and Publication Type

6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yayın sürelili yayın.
Biannual, Turkish/English. Common periodical.

Baskı: Ankara Basım Yayın Hizmetleri

Başak Mah. 1704. Sokak No:2/9

Mamak/Ankara

Sayı: 33/2023 (500 adet)

Basıldığı Tarih: 31 Aralık 2023

ISSN: 1301 - 8566

e-ISSN: 2667-5005

TÜBA-AR Yazışma Adresi

TÜBA-AR Postal Address

Türkiye Bilimler Akademisi

Rabi Medrese Ofisi Süleymaniye Mahallesi

Mimar Sinan Caddesi

No: 24 34116 Fatih – İstanbul / Türkiye

Tel: +90 212 513 4824

Faks: +90 212 514 9996

E-posta - E-mail: cansu.toprak@tuba.gov.tr

tubaar.tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi

Turkish Academy of Sciences

Vedat Dalokay Caddesi No: 112 06670

Çankaya- Ankara / TÜRKİYE

Tel: +90 312 442 29 03

Faks: +90 312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2023

© Turkish Academy of Sciences, 2023

(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher. (All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafı

Gaziantep Şirvani Camii Minaresi

(Orhanlı, 2018, s. 62, 148)

Deniz DEMİR

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Gül IŞIN (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Harun ÖZDAŞ (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK (Ege Üni.)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Serdar AYBEK (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU (Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Christoph BERNS (Hamburg Üni.)
Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Üni.)
Prof. Dr. Thomas CORSTEN (Viyana Üni.)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Üni.)
Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA (Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üni.)
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üni.)
Prof. Dr. Yaşar ERSOY (Yaşar Üni.)
Prof. Dr. Bekir ESKİCİ (Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Massimo FRASCA (Catania Üni.)
Prof. Dr. Marco GALLI (Roma La Sapienza Üni.)
Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üni.)
Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Ralf von den HOFF (Freiburg Albert Ludwigs Üni.)
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üni.)
Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Selma KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Taner KORKUT (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Veli KÖSE (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sabine LADSTAETTER (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Antonio La MARCA (Calabria Üni.)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üni.)
Prof. Dr. Arthur MULLER (Lille Üni.)
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT (Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Felix PIRSON (Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üni.)
Prof. Dr. Brian ROSE (Pennsylvania Üni.)
Prof. Dr. Chris ROOSEVELT (Koç Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. R.R.R. SMITH (Oxford Üni.)
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Üni.)
Prof. Dr. Billur TEKKÖK (Başkent Üni.)
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Harun ÜRER (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Ruhr Üni.)
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Anıl YILMAZ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üni.)
Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Levent ATICI (Nevada Üni.)
Prof. Dr. Atilla BATMAZ (Ege Üni.)
Prof. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Üni.)
Prof. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU (Ege Üni.)
Doç. Dr. Zafer DERİN (Ege Üni.)
Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Üni.)
Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Akın ERSOY (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM (İsfahan Sanat Üni.)
Doç. Dr. Sema Gündüz KÜSKÜ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Hasan PEKER (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ)
Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Cahit Çağlar YALÇINER (Çanakkale 18 Mart Üni.)
Doç. Dr. Zeynep Emel EKİM (Medipol Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Çiğdem MANER (Koç. Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İzmir Katip Çelebi Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu.....	6
Karaman Akoluk Mağarası Resmi <i>A Painting from the Akoluk Cave in Karaman</i>	9
Murat KARAKOÇ	
Küllüoba Mutlak Tarihleme Verilerine Göre Erken Tunç Çağında İçi Kırmızı Boya Bezemeli Seramiğin Krono-Tipolojisi <i>Chrono-typology of red painted pottery in the Early Bronze Age</i> <i>According to Absolute Dating Data of Küllüoba</i>	23
Yusuf TUNA - Murat TÜRKTEKİ	
Arslantepe Geç Kalkolitik 3-4 Evresi Elit Mahallesinin Mimari Sekansı <i>A Domestic Quarter of Late Chalcolithic Phases 3-4 in Arslantepe</i>	39
Francesca BALOSSİ RESTELLI - Gian Maria DI NOCERA Elisa BIANCIFIORI - Metin BATIHAN - Meral BAŞARAN	
Bitlis-Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği <i>Early Bronze Age Pottery from the Fortress of Old Ahlat in Bitlis</i>	51
Sinan KILIÇ, Dilek ZİREKBİLEK, Enisa TAYFUR	
Keraitai Antik Kenti'nin Savunma Yapıları Üzerine İlk Araştırmalar <i>The Defense Architecture of Ceraitai Ancient City</i>	61
Salih SOSLU	
Smyrna'dan Baubo ve Grotesk Kadın Figürinleri <i>Baubo and Grotesque Female Figurines from Smyrna</i>	91
Gözde ŞAKAR	
Saros Körfezi Kuzey Kıyısında Bir Kale: Mecidiye ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar Hakkında Ön Değerlendirme <i>A Castle on the North Coast of Saros Gulf:</i> <i>A Preliminary Assessment of Archaeological Research in Mecidiye and its Surroundings</i>	111
Ahmet YARAŞ, Gamze ÜSKÜPLÜ AKGÜL, Hasat AKGÜL	
Eski Bir Aşk Hikâyesinin Transferi (Balatlar Kazısında Bulunan Willow-Pattern Porselenler) <i>Transfer of an Old Love Story (Willow-Pattern Porcelains Found in Balatlar Excavation)</i>	129
Deniz DEMİR	

EDİTÖRÜN NOTU

Cumhuriyetin ikinci yüzyılına girdiğimiz bugünlerde, köklü bir arkeoloji geleneğine sahip ülkemizin arkeoloji yayıncılığında uzun bir süredir yer edinen, TÜBA-AR Dergisi'nin 33. sayısını sizlerle paylaşmaktan mutluluk duymaktayız. Cumhuriyetin kuruluş felsefesinde üretimde yerli, bilimde evrensel bir yaklaşım benimsenmiştir. İlk sayısından itibaren bilimin evrenselliği ilkesine bağlı kalarak yayın hayatına devam ettiğimiz derginin son sayısında Anadolu'nun farklı coğrafyalarından, uzak ya da yakın geçmişimize dair makaleleri bir araya getirdik.

Kentleşme ve sanayinin hızla büyüdüğü, kırsal alanların arkeolojik olarak yeterince araştırılmadığı dikkate alındığında yüzey araştırmalarının önemi bir kez daha görülmektedir. Nitekim bu sayının ilk makalesi Karaman Prehistorik Yüzey Araştırması Projesi kapsamında keşfedilen Akoluk Mağarası'dır. Yazar mağara çevresindeki buluntulardan yola çıkarak tarihöncesine ait olabileceğini önerdiği mağara resimleri son yıllarda bu alandaki ivmenin önemli göstergeleri arasında sayılır. Küllüoba'nın İlk Tunç-Orta Tunç Çağı Geçiş Dönemine tarihlenen bir grup boyalı çanak çömleğin ele alındığı makalede malzeme grubu form ve işlevleri bakımından ele alınmış ayrıca söz konusu çanak çömleğin bölgeler arası ilişkiler bağlamındaki yeri de değerlendirilmiştir. Yine tarihöncesi dönemi, Arslantepe'deki Son Kalkolitik Dönem konut yapılarını konu alan bir diğer makalede, yazarlar Güney Mezopotamya'da ilk devletin temellerinin atıldığı Uruk Dönemi'nin öncesinde, Anadolu'da devletleşmeye giden sürecin ilk izlerini, yerleşimin konut alanları üzerinden değerlendirmektedir. Bitlis-Eski Ahlat Şehri'nde son yıllarda yapılan kazılar Ortaçağ yerleşimin altında, bölgede daha önce bilinmeyen bir İlk Tunç Çağı yerleşimini ortaya çıkarmıştır. 33. sayıda yer alan bu makalede, bölge için tipik Karaz kültürünü yansıtan bulguların yanı sıra bu kültürün yayılım alanı içinde bilinmeyen yerel çanak çömlek ele alınmakta bölgenin tarihöncesine ilişkin yeni bulgular tanıtılmaktadır. Keraitai antik kentinin savunma yapılarının tanıtıldığı makalede ise Pisidia Bölgesi'nin dağlık bir kenti olan yerleşimde Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki siyasi ve askeri politikaların mimariye yansımaları ortaya konmuştur. Yazıda kentin savunma planının ortaya konulması, savunmayı oluşturan sur, kule, kapı gibi birimlerin mimari ve askeri özelliklerinin tanımlanması, kent savunmasının tarihsel kimliğinin belirlenmesi gibi konular tartışılmaktadır. Hellenistik Dönem'in başında yeniden kurulan Smyrna kentinin koroplastik üretiminin en karakteristik gruplarından biri olan Grotesk figürinler ve onlarla benzer bir ikonografiye sahip bereket ve doğurganlık kavramları ile ilişkilendirilen Baubo figürinlerini ele alan makalede kentin sosyal ve inanç dünyasına dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Yaşadığımız coğrafyada yüzeyde görülebilen anıtsal duvarlarıyla çok sayıda kaleye bulunmasına rağmen bu alandaki araştırmalar oldukça sınırlıdır. Saros Körfezi'nin kuzey kıyısında bulunan Mecidiye Kalesi'nin ele alındığı makalede kalenin fotogrametrik belgelemesine yer verilmiş, çevredeki diğer lokaliteler ile tarihi kayıtlardan yola çıkarak İbrice yerleşimi ve limanı ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Ayrıca mimari öğeler ve çevreden bilinen buluntular sayesinde kaledeki ilk yerleşimin Hellenistik-Roma Çağlarına kadar uzanan geçmişi ele alınmıştır. Son olarak Eski Bir Aşk Hikayesinin Transferi isimli makalede yazar Balatlar Kilisesi'nde çok sayıda örnekle temsil edilen ve bir Çin motifinden esinlenerek İngiltere fabrikalarında üretilmiş, Willow-Pattern/Söğüt Ağacı deseninin görüldüğü porselenler konu edinilmiştir.

Yukarıda derlemeye çalıştığımız gibi, konu edindiği dönemler ve coğrafi dağılımıyla büyük bir çeşitlilik sunan bu makalelerin yayına hazırlanma sürecinde katkısı bulunan tüm meslektaşlarımıza ve TÜBA-AR Dergisi ekibine teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Necmi KARUL
Editör

EDITOR'S NOTE

As we welcome the second century of the Republic of Türkiye, we are so honored to share with you the 33rd issue of the TÜBA-AR Journal, which has long been a part of archaeological publishing in Türkiye, a country with a deep-rooted tradition of archaeological research. The founding philosophy of the Republic of Türkiye has always had a local approach in production, however, a global approach in science. In the latest issue, we brought together articles from different parts of Anatolia about our distant or recent past, sticking to the principal of science being universal as always since the first issue.

Considering the fast widespread of urbanization and industrialization, on the other hand insufficient archaeological investigation of the rural areas, the importance of surveys is evidently strong. One of the recent proofs of the growth of data on this field is reflected by the first article in this issue is about the Akoluk Cave, discovered within the Karaman Prehistoric Survey Project. The cave paintings found in the Akoluk Cave are suggested to date back to prehistoric times by the author who associates them with the archaeological findings around the cave. The second article includes study of an assemblage of painted pottery from the Early Bronze-Middle Bronze Age transition layer at Küllüoba. The published material is analyzed according to their shape and function, and evaluated with a scope of their wider interregional implications. In another article on the Late Chalcolithic residential buildings at Arslantepe, the authors evaluate the first traces of the process leading to statehood in Anatolia before the Uruk Period, when the foundations of the first state in Southern Mesopotamia were laid. Excavations at the ancient city of Ahlat in Bitlis have uncovered a previously unknown Early Bronze Age settlement beneath the medieval settlement. Another article published in Issue 33 presents new discoveries on the prehistoric period of the region, including the Karaz culture, which is characteristic for this area, as well as local pottery, which is absent in the area of distribution of this culture. In the article on the defensive structures of the ancient city of Keraitai which is a mountain city of the Pisidian region, the reflection of the political and military policies of the Hellenistic-Roman Imperial Period on the architecture of the settlement is revealed. The article discusses issues such as the defense plan of the city, the definition of the architectural and military characteristics of units such as walls, towers, and gates, and the historical identity of the defense system. The next article in this issue discusses the grotesque figurines, one of the most characteristic groups of the coroplastic production of Smyrna, which was reestablished at the beginning of the Hellenistic period, and the Baubo figurines, which have a similar iconography and are attributed to the concepts of abundance and fertility. Although there are many castles with monumental walls visible on the surface of the geography that we live in, research in this field of study is quite limited. In the article about Mecidiye Castle on the northern shore of the Saros Gulf, photogrammetric documentation of the castle is included and its relationship with the settlement and the port of İbrice is evaluated based on other localities in the vicinity and historical records. In addition, the architectural elements and finds known from the surrounding area have been used to trace the history of the earliest settlement in the castle, dating back to the Hellenistic-Roman period. In the final article with the title, The Transfer of an Old Love Story, the author discusses the porcelain with the willow tree pattern, inspired by a Chinese motif and produced in factories in England, of which there are numerous examples in the Balatlar church.

With our effort to sum up the articles published in this issue above, we would like to thank all our colleagues and the TÜBA-AR Journal team for all their contributions to the publication of articles presenting great diversity of different periods and geographical settings.

Prof. Dr. Necmi KARUL
Editor

KARAMAN AKOLUK MAĞARASI RESMİ

A PAINTING FROM THE AKOLUK CAVE IN KARAMAN

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 31 Temmuz 2023	Received: July 31, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 7 Eylül 2023	Peer Review: September 7, 2023
Kabul: 25 Aralık 2023	Accepted: December 25, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1335233

Murat KARAKOÇ*

ÖZET

Bu makalede Karaman ilinin Ayrancı ilçesine bağlı Berendi köyü yakınlarındaki Akoluk Mağarası'nda bulunan resim ele alınmaktadır. Odak noktamız, öncelikli olarak bu mağarada tespit edilmiş güneş motifine benzeyen resimdir. Ancak resim, Karaman Prehistorik Yüzey Araştırması Projesi kapsamında keşfedildiği için Çakıllıgüney Sırtları olarak bilinen mağaraya yaklaşık 1 kilometre mesafedeki arazilerde belgelenen yontmataş buluntular ve bunların bölgenin jeolojisiyle olan bağlantısına da değinilmiştir. Ardından, Akoluk Mağarası'ndaki resmin DStretch olarak bilinen dijital bir uygulama ile belgelenme yöntemi ve bu yöntemin kullanım sorunları sunulmuştur. Çalışmanın amacı doğrultusunda, Anadolu'da resim tekniği ile yapılmış diğer mağara ve kaya sanatı buluntu yerlerine de yer verilmiş ve Akoluk Mağarası'ndaki resim, benzer figürler içeren buluntularla karşılaştırılmıştır. Resim tekniği ile yapılmamış olsa da Türkiye, Sibiryaya ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinden oyma, gagalama veya kazıma gibi diğer yöntemlerle yapılmış güneş motifi içeren kaya sanatı alanlarına da değinilmiştir. Son olarak, Akoluk Mağarası resminin önemi ve bağlamı tartışılmış ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur

Anahtar Kelimeler: Mağara resmi, Orta Anadolu, DStretch görüntü iyileştirme, Arkeolojik yüzey araştırması, Yontmataş.

* Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karaman, Türkiye
mkarakoc@kmu.edu.tr ORCID: 0000-0002-7721-9890

ABSTRACT

This study discusses a painting from the Akoluk Cave near Berendi village of Ayrancı district in Karaman province. Our focus is primarily on the sun-shaped figure documented in the cave. However, since the painting was discovered during the Karaman Prehistoric Survey Project, the lithic artifacts documented in the fields located approximately 1 kilometer from the cave known as Çakılıgüney Sırtları and their connection to the geology of the area are also mentioned. Subsequently, the method of documenting the painting from the Akoluk Cave with a digital application known as DStretch and the utilization issues of this method are presented. To the aim of the study, other findspots in Anatolia, including cave and rock art sites with painting techniques, are given, and the painting from the Akoluk Cave is compared with finds containing similar figures. Though not made with painting techniques, sites with rock art made using other methods such as incising/engraving, pecking, and scraping from various regions in Turkey, Siberia, and Central Asia with sun motifs are also referred to. Finally, the importance and context of the painting are discussed, and various suggestions are made.

Keywords: Cave Art, Central Anatolia, Dstretch Image Enhancement, Archaeological Survey, Stone Tools.

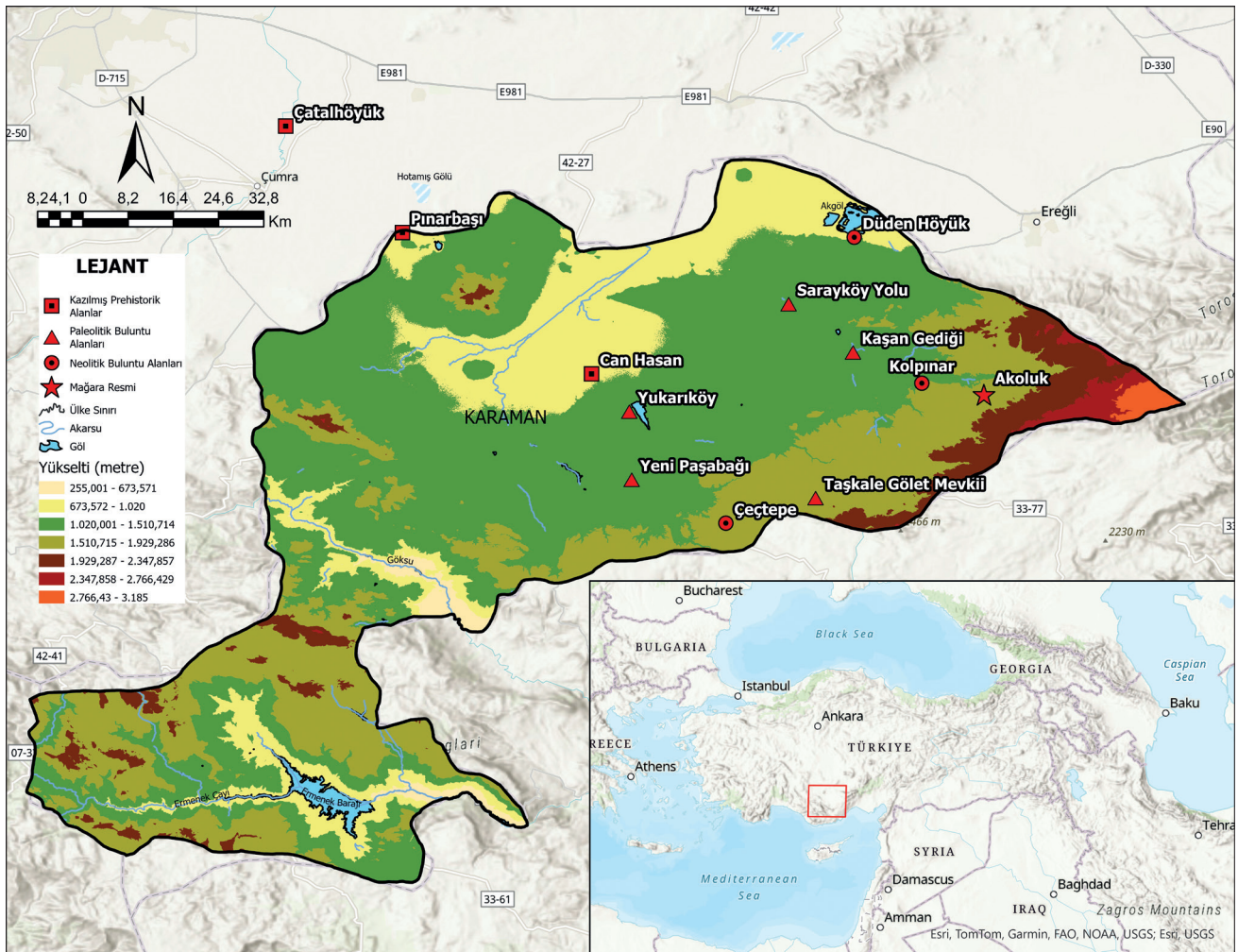
GİRİŞ

Karaman, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nin güney-güneybatısında, Orta Torosların kuzeyinde, Anadolu Platosu'nu Akdeniz'e bağlayan bir konumda (Fig. 1) yer alır (Uysal, 1995). Bu konumu itibarıyla Konya Ovası ile Göksu Nehri Havzası arasında, Akdeniz'e kıyısı olan güneyindeki Mersin'e doğru Orta Toroslar boyunca uzanmakta (Murat ve Temur, 1995) ve yaklaşık 8.678 km²'lik bir alanı kaplamaktadır (KVİKT Müdürlüğü Raporu, 2013). Karaman'daki en eski insan izleri Alt ve Orta Paleolitik dönemlere kadar geriye gitmektedir. 2022 yılında başlatılan "Karaman Prehistorik Yüzeysel Araştırması Projesi"nin (KAPYAP) ilk bulguları, Karaman'da tipolojik olarak Alt ve Orta Paleolitik dönemlere işaret eden yontmataş buluntuların (Fig. 2) varlığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte Karaman'da radyometrik tarihlendirme verilerine dayalı tabakalı en eski insan kalıntıları Pınarbaşı buluntu alanından gelmektedir.

Buradaki karbon 14 (C14) tarihlendirme bulguları, çoğunlukla Epipaleolitik Dönem'e işaret etmektedir (Baird, 2007, 2012; Baird ve ark., 2013).

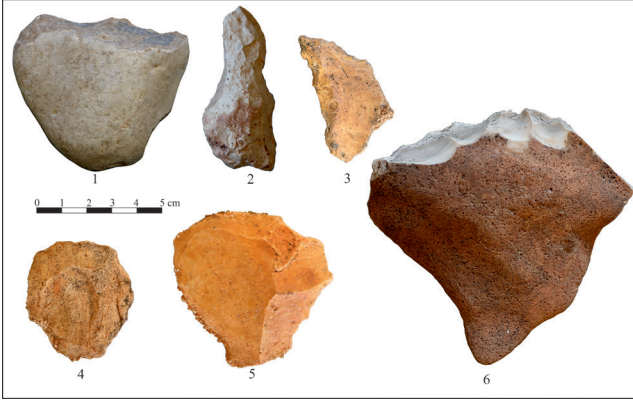
Karaman'ın yakın çevresindeki mağara ve kaya üstü resimlerine ilişkin ilk veriler Konya ilindeki Kurtun İni Mağarası'ndan gelmektedir (Solecki, 1964). Bunun dışında Karaman'ın yer aldığı Orta Anadolu'daki diğer kaya sanatı buluntu alanları Eskişehir Sivrihisar Balkayası (Türkcan, 2005) ve Ankara Gündül resimleridir (Somuncuoğlu, 2012). Karaman'da ise bu araştırmaya kadar resmi olarak tespit edilmiş herhangi bir mağara veya kaya üstü resmi bulunmamaktadır. Ancak Karaman'ın hemen güneyindeki Mersin ilinde son yıllarda yoğunlaşan tarihöncesi yüzeysel araştırmalarının bir sonucu olarak mağara ve kaya üstü resimler içeren buluntu alanları tespit edilmiştir.

Figür 1. Akoluk Mağarası resminin konumunu ve çevredeki diğer tarihöncesi buluntu alanlarını gösteren harita. (Not: Çatalhöyük, Pınarbaşı ve Can Hasan dışındaki yerler, Karaman Prehistorik Yüzeysel Araştırması Projesi saha çalışmaları sırasında tespit edilmiştir). / Map showing the location of the Karaman Akoluk cave and other prehistoric sites (Note: Except for the excavated sites of Çatalhöyük, Pınarbaşı, and Can Hasan, the prehistoric sites in Karaman were identified during the field investigations of the Karaman Prehistoric Survey Project).

Bunlar, Gülnar ilçesindeki Akyapı Mağarası (Girginer ve Durukan, 2017), Erdemli ilçesindeki Doğu Sandal, Eşek Vadisi ve Alata Vadisi'ndeki Arslanlı kaya sığınağı resimleri (Altınbilek-Algül ve ark., 2021) ve Mersin İnsu mahallesi resimleri¹ olarak sıralanabilir.

Figür 2. Yukarıköy (1) ve Taşkale Gölet Mevkii'nden 1(2-6) Paleolitik Çağ yontmataş buluntular. 1- Yontuk çakıl alet/kıyıcı; 2- Acheulean mikro kazma; 3- Yöneşen kenar kazıyıcı; 4-5, Merkezil disk biçimli Levallois yongalar; 6- Quina tip düzeltli iri kazıyıcı alet/satır. / *Selected lithic artifacts from Yukarıköy (1) and Taşkale Gölet Mevkii (2-6). 1- Pebble tool/chopper; 2- Acheulean micro trihedral pick; 3- Convergent scraper with semi-Quina retouch; 4-5- Centripetal discoid Levallois flakes; 6- Large cutting tool/chopper with Quina retouch.*

Bu makalede, Karaman Prehistorik Yüzey Araştırması Projesi arazi çalışmaları sırasında tespit edilen Akoluk Mağarası resmi ele alınmaktadır. Resmi bilgisayar tabanlı programların (Corel Draw, Photoshop, vb.) yardımıyla yeniden çizdik. DStretch olarak bilinen mobil uygulamayı kullanarak resmin iyileştirilmiş görsellerini elde ettik. Böylece Akoluk Mağarası resmiyle ilgili elde ettiğimiz bulguları arkeolojik olarak tartıştık ve Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve özellikle Karaman ilinin çevresinde yer alan mağara ve kaya sanatı buluntu alanlarıyla karşılaştırdık.

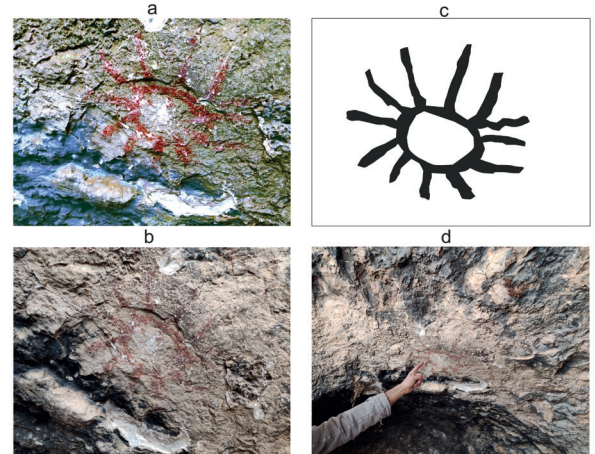
MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma materyalini oluşturan Mağarası resmi, Karaman'daki tarihöncesi dönemlere ait buluntu alanlarını tespit etmek için gerçekleştirilen sistemli arkeolojik yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Kırmızı boya kullanılarak yapılmış resmin bulunduğu doğal kaya yüzeyi Android işletim sistemine sahip cep telefonlarına yüklenebilen mobil DStretch uygulaması kullanılarak belgelenmiştir². Bu uygulama çıplak gözle görülemeyen veya artık silinmiş kaybolmuş boyalı yüzeyleri ortaya çıkarmak için geliştirilmiştir.

Literatüre bakıldığında uygulamanın boyalı resimlerin olduğu kayalık yüzeylerde ve ayrıca mimari yapıların duvarlarında oldukça etkili sonuçlar verdiği yapılan bir dizi çalışma ile ortaya konmuştur (Evans ve Mourad, 2018; Le Quellec ve ark., 2015; Quesada ve Harman, 2019). Uygulama, silinmiş resimleri görebilmeyi sağlamanın yanı sıra solmuş boyalı yüzeyleri daha canlı ve ayrıntılı görmeyi kolaylaştırmakta ve öncesinde tanımlanması zor resimlerin ne olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Gunn ve ark., 2014). Uygulama dijital kamera görüntüleri üzerinden çalışır. Uygulama ile mağara resminin olduğu yüzeyin fotoğrafını çekebilmek mümkündür. İlaveeten, uygulama farklı kameralarla çekilmiş görüntüler üzerinde de işe yarlamakta ve pigment iyileştirmesi yaparak bir yüzeydeki silinmiş boyaları net bir şekilde ortaya çıkarabilmektedir. Böylece elde edilen görüntü üzerindeki silinmiş yüzeyleri özel bir filtreye veya aydınlatmaya ihtiyaç duymadan görmek mümkündür (Le Quellec ve ark., 2015).

Akoluk Mağarası resmini DStretch uygulaması ile belgelemeden önce lazer metre ile tüm metrik ölçülerini aldık. Ayrıca mağaranın ve içindeki daha küçük boyutlu gözün de uzunluk, genişlik ve yükseklik/derinlik gibi ölçülerini lazer metre ile kaydettik. Daha sonra tüm yüzeyi DStretch uygulaması ile fotoğraflayarak mağara duvarlarında silinmiş başka bir resim olup olmadığını anlamaya çalıştık. Böylece farklı renk fontlarında ortaya çıkan yeni ve iyileştirilmiş görüntüler elde etmeyi başardık. DStretch uygulaması ile elde edilen bu görüntüler üzerinden resmin dijital çizimini yaptık (Fig. 3:a-c ve Fig. 4).

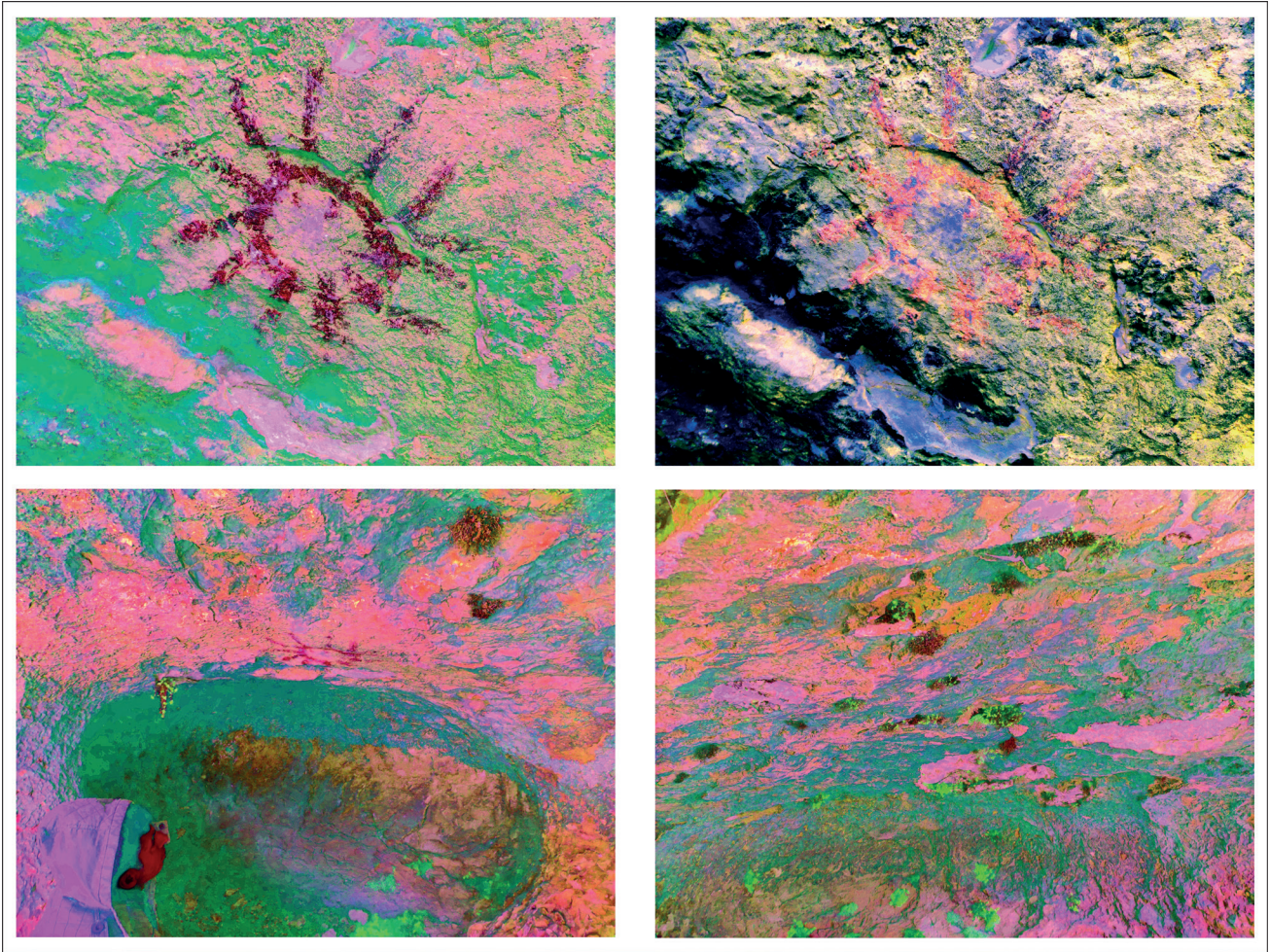
Figür 3. a. Mağara resminin DStretch uygulaması kullanılarak iyileştirilmiş görüntüsü; b ve d, Resmin mevcut durumu; c, Resmin çizimi. / *a. Enhanced image of the cave art using DStretch; b and d, The current situation of the cave art; c, Illustration of the cave art.*

¹ <https://www.karamanca.net/magaradaki-8-bin-yillik-kaya-resimleri-icin-ilk-adim-atiliyor/603856/> erişim tarihi: 15.01.2023.

² bkz. <https://www.dstretch.com/> erişim tarihi: 04.02.2023

Figür 4. Akoluk Mağarası resminin bulunduğu yüzeyin ve çevresinin çeşitli yerlerden çekilmiş fotoğraflarının DStretch uygulaması kullanılarak belgelenmiş hali. Uygulama, mağara duvarlarında başka bir resim olmadığına işaret etmektedir. / *Analysis of photographs captured along the indoor walls of the Akoluk Cave by DStretch. The application indicates that the indoor walls of the cave do not contain any other art.*

BULGULAR

Akoluk Mağarası Resmi

Akoluk Mağarası resmi 37°13'46.96"K ve 33°57'56.90" koordinatlarında, Karaman ilinin kuzey-kuzeydoğusunda, Ayrancı ilçesine bağlı Berendi ve Kıraman köyleri arasında yer almaktadır. Resmin olduğu mağaranın bulunduğu görece dar vadi (Fig. 5) 1/25000 ölçekli haritalarda Erikli ve İshakkoca derelerinin birleştiği bir noktada bulunmaktadır. Ancak bu bölge yerel halk tarafından Akoluk olarak bilinir. Resim, Ayrancı ilçesinin kabaca 40 km güneydoğusundaki Çakıllıgüney Sırtları olarak bilinen dağlık (rakım 1600-1700 metre) arazilerde belgeleme çalışmaları yapılırken tespit edilmiştir.

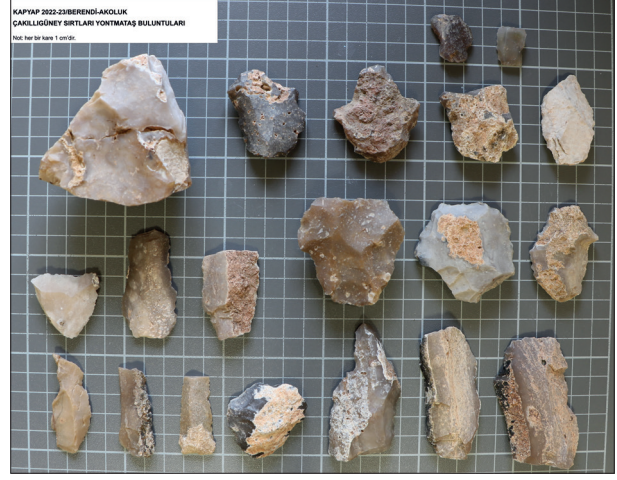
Mağara resminin bulunduğu arazi jeolojik olarak Jura-Kratase yaşlı Berendi formasyonunun bir parçasıdır (Murat ve Temur, 1995, s. 96). Kıraman Berendi köyleri boyunca uzanan bu formasyon Orta

Torosların bir parçası olan orta-üst Miyosen yaşlı Mut Formasyonu (Şafak ve ark., 2005) ile benzer özellikler sergilemektedir (Bilgiç, 2009; Murat ve Temur, 1995). Gri, beyaz veya sarımsı renkli, kalın tabakalı mermerimsi kireçtaşları yaygın olarak tabakalanmaya paralel çört ve fosil oluşumları ile karakterizedir (Demirtaşlı ve ark., 1973; Gökten, 1976; Murat ve Temur, 1995; Pampal, 1987). Bu oluşumları şekillendiren akarsuların aktığı vadilerin içinde çok sayıda ve farklı boyutlarda doğal mağara bulunmaktadır. Özellikle Erikli Deresi'nin oluşturduğu vadinin/kanyonun her iki yakası boyunca yer alan mağaralarda yaptığımız incelemelerde herhangi bir tarihöncesi buluntu tespit edilmemiştir. Bununla birlikte bu vadinin en eski teraslarını temsil eden batısındaki dağlık yamaçlarda ve bunların düzlüklerinde yapılan arazi taramalarında yontmataş buluntular gözlemlenmiştir (Fig.6). Bu yontmataşlar, arazideki kireçtaşı oluşumların içinde tabakalanmaya yatay olarak uzanan çört kayaların (Murat ve Temur, 1995) yüzeye yakın olduğu yerlerde, dağınık bir şekilde bulunmaktadır.

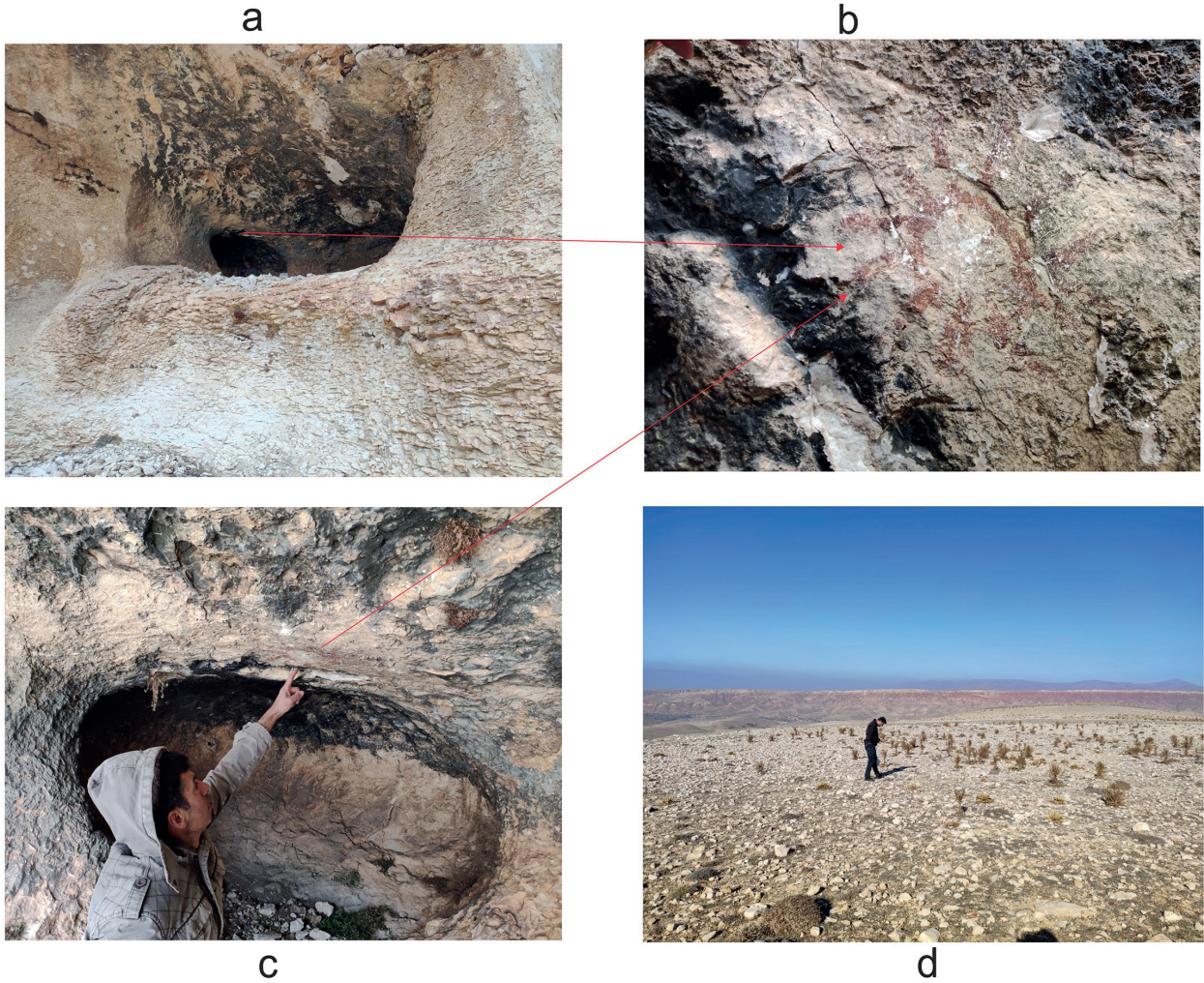
Figür 5. Akoluk Mağarası sanatı alanı ile yontmataş aletlerin bulunduğu Çakılıgüney Sırtları'nın konumu (Uydu görüntüsü kaynağı: Google Earth Pro, 26.02.2023). / *The location of the Akoluk Cave and the Çakılıgüney Sırtları with stone tools (Satellite image source: Google Earth Pro, 26.02.2023).*

Figür 6. Çakılıgüney Sırtları açık hava buluntu alanından çeşitli taş aletler. / *Various stone tools from the Çakılıgüney Sırtları open-air site.*

Figür 7. a. Resmin bulunduğu mağara içindeki niş benzeri odanın mağara dışından genel görünümü (Mekân 2), b. Resmin detaylı görüntüsü, c. Resmin konumu, d. Çakılıgüney Sırtları'nda yürütülen yüzey araştırması çalışmalarından bir an. / *a. General view of the small chamber inside the cave where the painting is located (Space 2), b. A detailed picture of the painting, c. The position of the painting on the wall, d. A glimpse of the fieldwork in Çakılıgüney Sırtları.*

Yürüyerek yapılan araştırmalar sırasında (Fig. 7:d) bu çört kayaçların özellikle daha düz yerlerde yoğunlaştıkları ve çoğunlukla da küçük boyutlu oldukları gözlemlenmiştir. Bunların bazıları sadece denenmiş ve atılmış parçalardan ibaret iken aralarında düzeltili yonga ve aletler de bulunmaktadır.

Boyama tekniği ile kırmızı boya kullanılarak yapılmış resmin bulunduğu mağara, deniz seviyesinden 1660 metre, kanyonun tabanından yaklaşık 20 metre yüksektedir. Herhangi bir kültür dolgusunun olmadığı mağara Mekân 1 ve Mekân 2 olarak isimlendirdiğimiz iki farklı gözden/boşluktan oluşmaktadır. Mağaranın giriş kısmı yani Mekân 1 249° batıya bakmaktadır. Ağız kısmı oldukça geniş ve yüksektir (Fig. 7:a-c). Bu kısmın yani Mekân 1'in genişliği 5,47 metre, uzunluğu 4,24 metre ve yüksekliği 2,10 metredir. Mekân 1'in kuzey, doğu ve güney duvarlarında herhangi bir resim veya başka bir iz gözlemlenmemiştir. Ancak resimle aynı hizada yer alan tavan yüzeyleri olasılıkla defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Tahribat sonucunda tavandan yere düşen parçalar üzerinde yapılan incelemelerde herhangi bir resim veya boyalı yüzeye rastlanmamıştır. Yine Mekân 1'in bazı yüzeylerinde ve resmin olduğu Mekân 2'nin tavanında kazma ucu ile yapılmış gibi duran darbe izleri takip edilebilmektedir.

Mağaradaki ikinci göz (Mekân 2) daha büyük Mekân 1'in kuzeydoğu köşesinde yer alır. Bu gözün ağız kısmı 90 cm genişliğe ve 1,33 metre yüksekliğe sahiptir. Alan genişliği 2,33 metre, uzunluğu 1,62 metre ve yüksekliği 1,31 metre olarak ölçülmüştür. Niş benzeri bu doğal gözün iç kısmı oval bir yapıdadır. Bu göz ile büyük gözün birleşme noktasında yer alan boyalı resim, zeminden yaklaşık 1,42 metre yüksektir. Resim, ortadaki oval/daire biçimli bir şekilden ve bunu kesen dışarıya doğru uzatılmış 12 adet radyal çizgiden (şua benzeri) oluşmaktadır (Fig. 3:b-d). Dairenin en geniş kısmı yaklaşık 41 cm'dir. En dar kısmı ise 30,1 cm olarak ölçülmüştür. Çizgilerin uzunluğu ise 35 cm ile 20 cm arasında değişmektedir. Güneşten ziyade yuvarlak planlı bir yapıyı da andıran resimden sarkan bu çizgilerden bazıları daire formlu alanın içine doğru taşmış ve hatta bazıları bir noktada birleşmiş gibi gözükmektedir. Ancak tahribattan dolayı bunu uygulama ile görmek mümkün olmamıştır. Resim, mağarada bulunduğu konum itibarıyla 216° güneybatı yönüne bakmaktadır. Ayrıca, mağaranın diğer yüzeylerinin aksine, daha düz ve sağlam bir yüzeye boyandığını söylemek mümkündür. İkinci göz ile daha büyük mekânın birleştiği geçiş noktasında yer alan bu yüzey, olasılıkla bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir. Resim, yapıldığı tavan yüzeyiyle artık özdeşleşmiş ve rengi solmaya başlamıştır (Fig. 7:c-b).

TARTIŞMA

Akoluk Mağarası resmi, Karaman'da bugüne kadar resmi ve sistemli arkeolojik yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiş ilk mağara resmi veya kaya sanatı alanı olma özelliğine sahiptir. Kırmızı boya tekniği ile yapılmış olan resim/motif, bulunduğu mağaradaki tek örnektir. Arazide dağınık halde görülen ve özellikle çört tabakalarının olduğu yerlerde yoğunlaşan yontmataş buluntular, bölgenin tarihöncesi insanlar tarafından ziyaret edildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Akoluk Mağarası resminin ne zaman yapıldığına ilişkin sorular, kesin tarihlendirme çalışmalarından sonra cevaplanabilecektir. Çevrede kırmızı boya ile yapılmış en erken tarihlenebilir resimler Neolitik Çatalhöyük yerleşmesindedir (Çamurcuoğlu, 2015).

Ortada içi boş bir daire ve çevresinden radyal (şua) bir şekilde dışa doğru yayılan ve bazen dairenin orta kısmına kadar uzanan/birleşen çizgiler, kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmakta ve resmin tek bir figürü/sahneyi temsil ettiğine işaret etmektedir. İlk başta güneş benzeri bir sembolü hatırlatan resmin, büyük mağara ile içindeki daha küçük gözün birleştiği yerdeki geçiş noktasına bilinçli bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Resmin kırmızı renk ile yapılması, ayrıca sembolik bir anlama da işaret ediyor olabilir. Bilindiği gibi kırmızı renk, güneşi ve sıcaklığı sembolize etmesinin yanı sıra, mutluluğu, öfkeyi, iyi şans, tehlikeyi, kanı, yaşamı ve ölümü de temsil etmektedir (Petzinger, 2016, s. 118).

Türkiye sınırları içinde bulunan ilk mağara ve kaya üstü resimleri E. Pittard tarafından 1928 yılında Adıyaman'daki Palanlı Mağarası'nda tespit edilmiş (Kansu, 1963, s. 106) dağ keçisi (*ibex*) gravürleridir ve araştırmacının bölgeye yaptığı 1938 yılındaki ziyaretinden sonra tekrar kayıt altına alınıp yayınlanmıştır (Pittard, 1939). Pittard'ın çalışmasından sonra Türkiye'deki mağara veya kaya üstü resimlerinin sayısı yeni keşiflerle birlikte gün gittikçe artmaktadır. Literatüre bakıldığında Türkiye'deki mağara ve açık hava kaya üstü resimlerinin genellikle doğu, güneybatı ve batı bölgelerinde yoğunlaştıkları söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin özellikle doğu ve güneydoğu kesimlerinde, kazıma/oyma ve vurgu tekniği ile yapılmış mağara ve kaya üstü resimleri ağırlıkta iken güneybatı Anadolu'da boyama tekniği ile yapılmış olanlar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Akoluk Mağarası resmi kırmızı rengin ağırlıkta olduğu boyama tekniği ile yapılmış olması bakımından Anadolu'nun Ege ve Akdeniz bölgesindekilerle karşılaştırılabilir.

Boyama tekniği ile yapılmış mağara ve kaya üstü resimleri (Fig. 8) Türkiye'nin güney kesimlerinden batısındaki Ege Bölgesi'ne doğru uzanan bir yayılım sergiler.

Figür 8. Türkiye genelinde boyama tekniği ile yapılmış mağara ve kaya sanatı alanlarının dağılımı. / *Distribution of cave and rock art sites made with painting technique in Türkiye.*

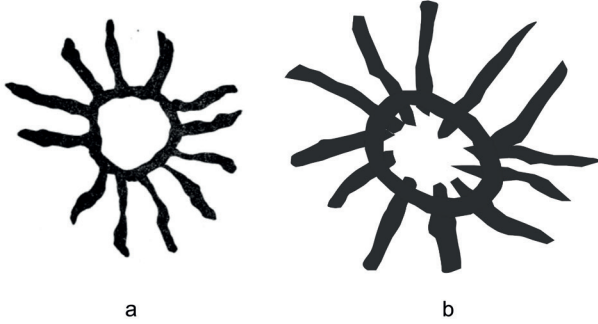
Bunlar kabaca güneyden kuzeybatıya doğru Elbistan Keçe Mağra köyü resimleri (Yaman, 2019), Mersin Akyapı (Girginer ve Durukan, 2017), Arslanlı ve Doğu Sandal mağaraları (Altınbilek-Algül ve ark., 2021; Kayci ve ark., 2020), Antalya Beldibi/Kumbucağı kaya sığınağı (Bostancı, 1959, 1962, 1967; Erdoğan, 2020), Muğla Tlos Tavabaşı Mağaraları (Korkut ve ark., 2015; 2018), Latmos (Peschow-Bindokat, 2005, 2006) ile Balıkesir Delicenur (Baltalın ve İnkaya) mağaraları (Şahin, 2018; Yalçıklı, 2018, 2019) ve Çanakkale Gökçeada Eşelek (Erdoğan ve ark., 2023) resimleri olarak sıralanabilir. Daha iç kesimlerde bulunan Manisa Kula Yeni Sindel (Akdeniz, 2011; Ulusoy ve ark., 2019) ve Eskişehir Sivrihisar Balkayası (Türkcan, 2005) açık hava resimleri de kırmızı boya ile yapılmıştır. Özellikle sonuncusu, Konya Kurtun İni resimleri (Solecki, 1964) gibi Anadolu Platosu'nun iç kesimlerine doğru yayılan örnekler olarak tanımlanabilir. Boyalı mağara ve kaya üstü resimler, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde de belgelenmiştir. Bunlar, Batman Deraser Mağaraları (Soydan ve Korkmaz, 2013), Bitlis Alihger Mağarası (Aktüel Arkeoloji, 2020³) ve Van Yedisalkım Mağarası (Belli, 2003; Tümer, 2018) resimleridir.

Ancak bunlar içerisinde güneş benzeri yuvarlak/daire biçimli semboller içeren resimlerin sayısı oldukça azdır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van ili sınırları içinde yer alan boyama tekniği ile yapılmış Yedisalkım köyü Put Mağarası ve Gevri Bihiri gibi buluntu alanları (Belli, 1975; 2000; 2003; Tümer, 2018) özellikle güneş benzeri sembollerini içermesi bakımından Akoluk Mağarası resimleri ile karşılaştırılabilir. Bununla birlikte özellikle Put Mağarası'nda güneş olarak tanımlanan figür, radyal çizgilerin sayısı ve sembolün şekli bakımından (Fig. 9:a-b) Akoluk Mağarası ile büyük oranda benzerdir. Dahası, Bitlis Alihger Mağarası resimlerinin de güneş benzeri sembollerini içerdiği anlaşılmaktadır (Aktüel Arkeoloji, 2020). Elbistan Keçe Mağra köyü resimleri yuvarlak/göz benzeri geometrik figürler içeren bir diğer buluntu alanıdır. Kırmızı boya ile yapılmış bu geometrik figürlerin içleri yine kırmızı noktalarla süslenmiştir. Bu figürlerin güneşi sembolize ettiği varsayılmaktadır (Yaman, 2019, s. 17-18). Şematize insan figürlerinin de eşlik ettiği resimler, tarihöncesi olarak tanımlanmıştır. Doğu Anadolu'da, özellikle Van ve Hakkâri illeri arasında yer alan bölgede son zamanlarda yapılan araştırmalarda da güneş benzeri geometrik şekillerin kayıt altına alındığını belirtmek gerekir (Tümer, 2017; 2018) ama bunlar da Akoluk Mağarası resminden boyut olarak daha küçüktür.

³ <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/aktuel/prehistorik-magara-resimleri-bulundu> erişim: 7/24/2023.

Figür 9. a. Van Yedisalkım Mağarası güneş motifi (Belli, 1975:33, res. 20'den yeniden düzenlenmiştir. Yaklaşık 18.5 cm.) b. Karaman Akoluk Mağarası resmi; yaklaşık 40 cm. / a. *The sun-shaped cave art from Van Yedisalkım (after Belli, 1975:33, fig. 20. ca. 18.5 cm.)* b. *The painting from Akoluk Cave in Karaman (ca. 40 cm.)*.

Karaman'a görece yakın bir konumda yer alan Mersin ilindeki Arslanlı ve Doğu Sandal mağaraları (Kayci ve ark., 2020) ve Akyapı Mağarası (Girginer ve Durukan, 2017) resimleri kırmızı boya tekniği ile yapılmış olmalarına ve bazı geometrik figürleri içermelerine rağmen güneş veya daire benzeri geometrik şekiller bu alanlarda temsil edilmez. Buradaki resimler çoğunlukla şematik insan figürlerinden ve yine insanlarla ilişkilendirebileceğimiz el izlerinden ve hayvanlardan oluşmaktadır. Dahası bu mağaralardaki figürler, Akoluk Mağarası resmine kıyasla daha küçük boyutludur. Muğla ilindeki Tlos Tavabaşı Mağarası (Korkut ve ark., 2015) ve Latmos açık hava kaya üstü resimleri de kırmızı boya ile yapılmıştır. Ancak bu kaya üstü resimlerinde insan ve hayvan figürleri ağırlıkta iken geometrik şekiller nadirdir. Tavabaşı'ndaki geometrik figürler doğa, mimari yapılar ve soyut resimler olarak tanımlanırken (Korkut ve ark., 2018) Latmos'ta şematize insan figürlerinin ağırlıkta olduğu resimler, çoğunlukla düğün ve geçiş ritüelleri ile ilişkilendirilmektedir (Peschlow-Bindokat, 2006).

Türkiye'de boyama tekniği ile yapılmamış olmasına rağmen güneş sembolüne benzer geometrik figürler içeren diğer buluntu alanları Artvin Demirkapı Arılı Mevkii (Özgül, 2021), Ankara Güdül Adalıkuzu (Göktürk, 2021), Erzurum Şenkaya (Özgül, 2015; 2016), Erzincan Dilli Vadisi (Mert, 2007), Kars Doyumlu (Günaşdı, 2016), Erzurum Şirvaz Kalesi (Sevindi ve Tavukçu, 2013), Bingöl Şerevdin Yaylası (Tiryaki, 2020), Eskişehir Kümbet köyü (Deveci ve Gerengi, 2012; M. K. Şahin ve Varis, 2017) ve Cunnı Mağarası (Ceylan, 2002, 2022) olarak özetlenebilir. Ancak bu örneklerin hiçbirinin Akoluk resmiyle özellikle boyut ve şekil olarak benzerliğinin bulunmadığını belirtmek gerekir. Bunlar, ilgili yayınlarda genellikle güneş veya disk olarak tanımlanmış geometrik şekiller veya petrogliflerdir.

Güneş veya disk benzeri resimler içeren mağara ve kaya sanatı buluntu alanları, özellikle Kazakistan'daki Tamgalısay ve Saymalıtış'ta karşımıza çıkar. Bunlar, çoğunlukla Tunç Çağlarına tarihlendirilir (Mar'jašev, 1994; Martynov, 1991; Martynov ve ark., 1992). Ancak buradaki örnekler yapım tekniği ve üslup olarak Akoluk mağara resminden farklıdır. Öte yandan bir daire ve etrafındaki radyal çizgilerden oluşan güneş benzeri semboller, Orta Asya ve Sibirya'daki kaya resimlerinde de temsil edilmektedir (Hoppál, 2013, s. 8-9, fig. 11.5, I.1.6). Bu resimler, güneş kursu başlı hayvanlar (çoğunlukla geyikler) ve bağımsız güneş sembolleri ile belirgindir. Bağımsız olanlar, farklı üsluplarda bazen içleri spiral benzeri daireler, noktalar veya daha küçük başka bir güneş deseni ile süslü resimler olarak tanımlanabilir (Hoppál, 2013, s. 8-9). Dahası güneş sembolü maskeler veya doğrudan güneşi sembolize eden maskeler da Orta Asya ve Sibirya açık hava kaya üstü resimlerinde temsil edilmektedir. Özellikle geyik boynuzu şeklinde olanlar (Devlet, 2003) içleri dolu olmaları bakımından daha farklı bir geleneği yansıtıyor olmalıdır. Dahası, Orta Asya ve Sibirya kaya üstü resimlerinde güneş başlı olarak tanımlanan insan benzeri figürler de tanımlanmıştır (Hoppál, 2013, s. 39). Orta Asya ve Sibirya coğrafyası bağlamında bakıldığında bu güneş sembolleri ve kültü, doğurganlık ve avlanma büyüleri ile ilişkili gibi görünmekte ve bu motifin/sembolün eski göçebe topluluklar için de önemli olduğu anlaşılmaktadır (Hoppál, 2013, s. 73 ve 93). Çoğunlukla kazıma, oyma veya gagalama tekniği ile yapılmış olan Orta Asya ve Sibirya'daki kaya üstü resimlerinin bugün için Akoluk Mağarası resmi ile teknik ve tipolojik olarak aynı bağlam içinde değerlendirilmesi mümkün değildir.

SONUÇ

Mağara ve kaya üstü resimler, geçmiş dönem insanların sanatsal ve sembolik yönlerini anlamamıza izin veren günümüze değin ulaşabilmiş mutlaka korunması gereken nadir insan buluntularıdır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından beri bu tür buluntular kayıt altına alınmış ve gerek arkeoloji gerekse tarih araştırmalarına konu olmuştur. Bununla beraber Türkiye'deki mağara ve kaya resimleri genellikle hiçbir tarihlendirme verisi olmadan bazen sadece karşılaştırma ve benzerliklerden yola çıkılarak tarihöncesi dönemlerden Beylikler zamanına kadar uzanan bir bağlam içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak mevcut ilk bulgulardan yola çıkarak Karaman Akoluk Mağarası resmiyle ilgili paralel veya karşıt türden kronolojik bir değerlendirme yapmak için henüz erkendir. Bununla beraber Akoluk Mağarası resmi kırmızı boya tekniği ile yapılmış olması bakımından Mersin, Antalya ve Muğla illeri boyunca görülen ve oradan kuzeybatıya doğru yayılım gösteren örneklerle benzer bir geleneği akla getirmektedir.

Dahası mağaradaki figür, şekli ve büyük boyutlu olması bakımından Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde tespit edilmiş mağara ve kaya üstü resimlerinden farklıdır. Tek bir tasvirde oluşan bu resmi, arkeolojik bir bağlama oturtmak için sistemli araştırmalara -tarihleme ve pigment analizi gibi- ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'deki diğer mağara ve kaya üstü resimleriyle ilgili araştırmaların da özellikle tarihleme, yüzey ve kalıntı analizi gibi konulara odaklanması, mevcut gelişen literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

TEŞEKKÜR

Karaman Prehistorik Yüzey Araştırması Projesi arazi çalışmaları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmi izinleri ve Karaman Müzesi yetkililerinin kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Araştırmalara Karaman Belediyesi lojistik destek vermiştir. Adı geçen kurumlara ve araştırmalarda yer alan tüm ekip üyelerine ve öğrencilere teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, E. (2011). Some Evidence on the First Known Residents of Katakekaumene (Burned Lands). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 11(1), 69–74.
- Altınbilek-Algül, Ç., Kayci, O., Balcı, S., Tümer, H., Ünlü, Y., Ulaş, B., Şahin, F., ve Özbudak, O. (2021). The Preliminary Report on the 2019-2020 Seasons of the Central Taurus Prehistoric Research Project (OTTA). *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu*, XXIX, 129–148. <https://doi.org/https://doi.org/10.4000/anatoliaantiqua.1933>
- Baird, D. (2007). Pınarbaşı: Orta Anadolu'da Epi-paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına. İçinde M. Özdoğan ve N. Başgelen (Eds.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni kazılar, yeni bulgular* (s. 285–312). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Baird, D. (2012). Pınarbaşı: From Epi-paleolithic Campsite to Sedentarising Village in Central Anatolia. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen, ve P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey: Central Turkey* (s. 181–218). Archaeology and Art Publications.
- Baird, D., Asouti, E., Astruc, L., Baysal, A., Baysal, E., Carruthers, D., Fairbairn, A., Kabukcu, C., Jenkins, E., Lorentz, K., Middleton, C., Pearson, J., ve Pirie, A. (2013). Juniper Smoke, Skulls, and Wolves' Tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian Plateau in its South-West Asian Context: Insights from Pınarbaşı. *Levant*, 45(2), 175–209. <https://doi.org/10.1179/0075891413Z.00000000024>
- Belli, O. (1975). Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler: Van Yedisalkım (Put) köyü boyalı mağara resimleri. *Tarih Dergisi*, 28–29, 1–40.
- Belli, O. (2000). Van Bölgesi'nde Boyalı Mağara Resimlerinin Keşfi. İçinde O. Belli (Ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (s. 291–297). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Belli, O. (2003). Van Bölgesi'ndeki Yeni Boyalı Mağara Resimleri. İçinde M. Özbaşaran, O. Tanındı, ve A. Boratav (Eds.), *Archaeological Essays In Honour of Homo Amatus : Güven Arsebük için armağan yazılar* (s. 29–42). Ege Yayınları.
- Bilgiç, T. (2009). *1:100. 000 scaled Geological Maps and Explanations. Sheet Karaman N31 no. 129.*

- Bostancı, E. Y. (1959). Research on the Mediterranean Coast of Anatolia: A New Palaeolithic Site at Beldibi Near Antalya. *Anadolu / Anatolia*, 4, 129–178.
- Bostancı, E. Y. (1962). Belbaşı Kaya Sığınağı'nda Bulunan Üst Paleolitik ve Mezolitik Endüstri, Belbaşı Kültürü. *Belleten*, 26(102), 233–251.
- Bostancı, E. Y. (1967). Beldibi, Belbaşı Mezolitiği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri. *Antropoloji*, 3 (1965), 55-90 (İng. 91-142).
- Ceylan, A. (2002). Anadolu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası. İçinde C. Güzel, K. Çiçek, ve S. Koca (Eds.), *TÜRKLER: ORTA ÇAĞ* (s. 425–429). Yeni Türkiye Yayınları.
- Ceylan, A. (2022). *Doğu Anadolu'da Erken Dönem Türk İzleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çamurcuoğlu, D. S. (2015). *The Wall Paintings of Catalhöyük (Turkey): Materials, technologies and artists*. University College London.
- Demirtaşlı, E., Bilgin, A., Erenler, F., Işıklar, S., Sanlı, D., Selim, M., ve Turhan, N. (1973). Bolkardağlarının Jeolojisi. *Cumhuriyetin 50. Yılı Yerbilimleri Kongresi*, 42–67.
- Deveci, A., ve Gerengi, A. (2012). Eskişehir- Kümbet Köyü Himmet Baba Türbesi'nde Bulunan Kazıma Tekniğiyle Yapılmış Türk Dönemi Resimlerinin Fotogrametrik Yöntemle Belgelenmesi ve Resimlerin Değerlendirilmesi. İçinde Z. Demirel-Gökalp (Ed.), *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Anadolu Üniversitesi- Eskişehir 19-21 Ekim 2011* (s. 273–287). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Devlet, E. (2003). Rock art and the material culture of Siberian and Central Asian shamanism. İçinde N. Price (Ed.), *The Archaeology of Shamanism* (s. 55–67). Routledge. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9780203451700>
- Erdoğu, B. (2020). Capturing the Seen and Unseen in the Beldibi Rock Art. *ADALYA*, 23, 1–6.
- Erdoğu, B., Yücel, N., Gürçal, E., Demir, K., ve Izlie, I. N. (2023). A New Look at the Rock Art on the Island of Gökçeada, Northeast Aegean. *Rock Art Research*, 40(1), 107–109. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/new-look-at-rock-art-on-island-gökçeada-northeast/docview/2802549852/se-2?accountid=14496>
- Evans, L., ve Mourad, A. L. (2018). DStretch® and Egyptian Tomb Paintings: A case study from Beni Hassan. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 18, 78–84. <https://doi.org/10.1016/J.JASREP.2018.01.011>
- Girginer, S., ve Durukan, M. (2017). Mersin / Gülnar Akyapı Mağarası'nda Bulunan Prehistorik Mağara Resimleri. *Olba*, XXV, 1–16.
- Gökten, E. (1976). Silifke Yöresinin Temel Kaya Birimleri ve Miyosen Stratigrafisi. *Türkiye Jeoloji Bülteni / Geological Bulletin of Turkey*, 19, 117–126.
- Göktürk, B. D. (2021). *Ankara Gündül Adalıkuzu Petroglifleri*. Pamukkale Üniversitesi.
- Günaşdı, Y. (2016). Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları. *SUTAD*, 39, 391–407.
- Gunn, R. G., Douglas, L. C., ve Whear, R. L. (2014). Interpreting Polychrome Paintings Using DStretch. *Rock Art Research*, 31(1), 101–104.
- Hoppál, M. (2013). *Shamans and Symbols: Prehistory of semiotics in rock art*. International Society for Shamanistic Research.
- Kansu, Ş. A. (1963). Eugene Pittard 1867 - 1962. *Belleten*, 27(105), 105–108.
- Kayci, O., Tümer, H., ve Ünlü, Y. (2020). Prehistoric Rock Art Caves in the Middle Taurus Region: Mersin - Arslanlı and Doğu Sandal Caves. *Ancient Near Eastern Studies*, 57, 127–148. <https://doi.org/10.2143/ANES.57.0.3288615>
- Korkut, T., Işın, G., Takaoğlu, T., ve Özdemir, B. (2015). Tlos Antik Kenti Yakınlarındaki Tavabaşı Mağarası Kaya Resimleri. *TÜBA-AR*, 18, 37–49.
- Korkut, T., Işın, G., Takaoğlu, T., ve Özdemir, B. (2018). Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu Prehistorik Yerleşimleri. İçinde M. Şahin (Ed.), *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II Uluslararası Mysia Olympos'u Araştırmaları Çalıştayı 8-11 Mayıs 2014 - Orhaneli/ BURSA* (1st ed., s. 110–131). BEBKA.
- Le Quellec, J. L., Duquesnoy, F., ve Defrasne, C. (2015). Digital Image Enhancement with DStretch®: Is Complexity Always Necessary for Efficiency? *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 2(2–3), 55–67. <https://doi.org/10.1016/J.DAACH.2015.01.003>

- Mar'jašev, A. N. (1994). *Petroglyphs of South Kazakhstan and Semirechye*. Pilgrim.
- Martynov, A. I. (1991). *The Ancient Art of Northern Asia*. University of Illinois Press.
- Martynov, A. I., Mar'jašev, A. N., ve Abetekov, A. K. (1992). *Gravures Rupestres de Saïmalı-Tach*. Université Abai.
- Mert, O. (2007). Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli vadisindeki petroglif ve damgalar. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 233–254.
- Murat, A., ve Temur, S. (1995). Kıraman (Ayrancı-Karaman) Yöresi Talk Yatakları. *Türkiye Jeoloji Bülteni / Geological Bulletin of Turkey*, 38(1), 95–102.
- Özgül, O. (2015). Erzurum Bölgesi Kaya Panoları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 169–198.
- Özgül, O. (2016). Erzurum / Şenkaya Petrogliflerindeki At / Geyik ve Güneş Kursu. *SUTAD*, 39, 371–390.
- Özgül, O. (2021). Artvin Arılı (Demirkapı) Yaylası Kaya Resimleri. *Belleten*, 85(304), 781–818. <https://doi.org/10.37879/belleten.2021.781>
- Pampal, S. (1987). Ayrancı Havzasında Metamorfik Bolkar Grubu ve Tersiyer Oluşukları. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 99–116.
- Peschlow-Bindokat, A. (2005). *Herakleia am Latmos: Stadt und Umgebung (Homer Archaeological Guides)*. Homer Kitabevi.
- Peschlow-Bindokat, A. (2006). *Tarihöncesi İnsan Resimleri. Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri* (I. Işıklıkaya, Çev.). Sadberk Hanım Müzesi Yayınları.
- Petzinger, G. V. (2016). *The First Signs: Unlocking the Mysteries of the World's Oldest Symbols*. Atria Books.
- Pittard, E. (1939). Gravures Rupestres en Anatolie. *Archives Suisses d'anthropologie Générale*, VIII(2), 187–190.
- Quesada, E., ve Harman, J. (2019). A Step Further in Rock Art Digital Enhancements. DStretch on Gigapixel Imaging. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 13, e00098. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2019.e00098>
- Şafak, Ü., Kelling, G., Gökçen, N. S., ve Gürbüz, K. (2005). The Mid-Cenozoic Succession and Evolution of the Mut Basin, Southern Turkey, and Its Regional Significance. *Sedimentary Geology*, 173(1–4), 121–150. <https://doi.org/10.1016/J.SEDGEO.2004.03.012>
- Şahin, M. (2018). Uludağ'ın Tarih Öncesi Resimli Mağaraları. İçinde M. Şahin (Ed.), *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri -IV: Olympos Araştırmaları II* (s. 170–180). Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Şahin, M. K., ve Varis, S. (2017). Eskişehir/Seyitgazi Kümbet Köyünde Bulunan Himmet Baba/ Kümbet Dede Kümbeti Üzerine Yeni Düşünceler. İçinde E. Taş (Ed.), *Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 02-05 Kasım 2016* (s. 622–652). Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Sevindi, C., ve Tavukçu, A. Y. (2013). Şirvaz Kalesi Kayaüstü Resimleri (Şenkaya-Erzurum). *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 31, 155–173.
- Solecki, R. S. (1964). Cave Art in Kurtun Ini, a Taurus Mountain Site in Turkey. *Man*, 64, 87–88.
- Somuncuoğlu, S. (2012). *Tamgaların Göçü Kurgan: Ankara Güdül Kaya Resimleri*. İlke Basın Yayın.
- Soydan, E., ve Korkmaz, F. (2013). Batman'da Yeni Bir Keşif: Deraser (Arık) Mağara Resimleri. *Turkish Studies*, 8(6), 665–686.
- T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2013). “TR52-12-DFD-02 Karaman İli Turizm Yatırım Rehberi ve Haritası” Projesi.
- Tiryaki, S. (2020). Bingöl Şerevdiin Yaylası'nın Kaya Üstü Resimleri ve Kaya Altı Yerleşiminin Değerlendirilmesi. *Seleucia*, X, 251–268.
- Tümer, H. (2017). *Van Hakkari Dağlık Bölgesi Kaya Resimleri*. İstanbul Üniversitesi.
- Tümer, H. (2018). Doğu Toros Petroglifleri: Tırşın Yaylası ve Çevresi. *Anadolu Araştırmaları*, 21, 21–41.
- Türkcan, A. U. (2005). Kayaların Dili: Sivrihisar Balkayası. *Eskişehir Ticaret Odası Dergisi*, 30–33.
- Ulusoy, İ., Sarıkaya, M. A., Schmitt, A. K., Şen, E., Danişik, M., ve Gümüş, E. (2019). Volcanic Eruption Eye-Witnessed and Recorded by

KARAMAN AKOLUK MAGARASI RESMİ

Prehistoric Humans. *Quaternary Science Reviews*, 212, 187–198. <https://doi.org/10.1016/J.QUASCIREV.2019.03.030>

Uysal, A. (1995). *Geçmişten Günümüze Karaman*. Arı Yayınları.

Yalçıklı, D. (2018). Two Neolithic Ritual Centers in East Mysia (NW Turkey): The Baltalıin and Inkaya Caves. *ADALYA*, 21, 19–44.

Yalçıklı, D. (2019). *Anadolu'da Neolitik Çağ'da Şaman İnancı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yaman, İ. D. (2019). Prehistoric Paintings in the Keçe Cave (Kahramanmaraş Elbistan). *ADALYA*, 22, 11–24.

KÜLLÜOBA MUTLAK TARİHLEME VERİLERİNE GÖRE ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NDA İÇİ KIRMIZI BOYA BEZEMELİ SERAMİĞİN KRONO-TİPOLOJİSİ

CHRONO-TYOLOGY OF RED PAINTED POTTERY IN THE EARLY BRONZE AGE ACCORDING TO ABSOLUTE DATING DATA OF KÜLLÜOBA

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 30 Mart 2023	Received: March 30, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 3 Nisan 2023	Peer Review: April 3, 2023
Kabul: 8 Kasım 2023	Accepted: November 8, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1273869

Yusuf TUNA* - Murat TÜRKTEKİ**

ÖZET

Küllüoba'da yapılan kazılarda ETÇ ve ETÇ'den OTÇ'ye Geçiş Dönemi tabakalarında bir grup içi boyalı seramik ele geçmiştir. Makale kapsamında AG22 ve U10 plankarelerinde bulunan ETÇ I ve ETÇ II dönemine tarihlenen 19 seramik parçası ile üzerinde çalışılmış ve yayımlanmış ETÇ III ve OTÇ'ye Geçiş Dönemi'ne tarihlenen boyalı seramik örnekleri incelenmiştir***. Çalışmada bu seramik grubu bütünsel bir yaklaşımla ele alınarak; ayrıntılı bir form tipolojisi ve işlev tipolojisi yapılmış; kapların içini boyama geleneğinin kökeni araştırılmıştır****. Yapılan incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda bu seramik grubunun yayılım alanı ve kronolojik problemleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Söz konusu malzemenin ele geçtiği tabakaların radyokarbon analizleri sonuçları da ilk defa sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erken Tunç Çağı, İçbatı Anadolu, Küllüoba, Seramik, Kırmızı Boya Bezeme.

* Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bilecik, Türkiye
e-posta: yusuf.tuna@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0002-7408-138X

** Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bilecik, Türkiye
e-posta: murat.turkteki@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0001-5584-3572

*** Bu makale Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan, *Küllüoba Mutlak Tarihleme Verileri Işığında Batı ve İç Anadolu Erken Tunç Çağı Kronolojisinin Seramik Üzerinden Yeniden Değerlendirilmesi* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**** Bu Çalışma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Komisyonu tarafından "2023-01.BŞEÜ.36-02" nolu proje ile desteklenmiştir.

ABSTRACT

During the excavations in Küllüoba, a group of painted pottery were found in the EBA and EBA to MBA Transition Period layers. Within the scope of the article, 19 ceramic sherds dated to the EBA I and EBA II periods found in grid-squares AG22 and U10 and published painted pottery samples dated to the EBA III and MBA Transition Period, which were studied and were examined. In the study, from a holistic perspective the origin of the tradition of painting inner surface of the vessels has been investigated by conducting a detailed formal and functional typology. As a result of the examinations and evaluations, the expansion area and chronological problems of this ceramic group were tried to be clarified. The result of the radiocarbon analyzes of the layers in which the material was placed are also presented for the first time.

Keywords: Early Bronze Age, Inland Western Anatolia, Küllüoba, Ceramic, Red Paint Decoration

Küllüoba'nın Erken Tunç Çağı (ETÇ) tabakasına ait bir grup içi kırmızı boya bezemeli seramik bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Kaplarda boya bezeme geleneği Geç Neolitik'ten (Hacılar) beri uygulanan bir yöntemdir (Mellaart, 1970a, s. 108-109, 1970b, Fig. 59: 5, 8, 9). Özellikle Orta ve Güneybatı Anadolu'da boya bezeme geleneği uzun bir zaman dilimine yayılır. Ancak Erken Tunç Çağı'nda giderek daha tekdüze hale gelen kırmızı astarlı mal grupları ve standart formlar içerisinde boya bezeme geleneği Batı Anadolu'da istatistiksel olarak dönem içerisinde daha az tercih edilmiştir. Makale kapsamında ETÇ'deki örnekleri üzerinde durulacaktır. Kapların içini boyama geleneğinin ETÇ için en erken örnekleri Küllüoba (Efe ve Ay Efe, 2000, s. 17, Pl. 16: 8-10) ve Demircihüyük (Efe, 1988, s. 53; Tafel 5: 2; Seeher, 1987, s. 121-123; Taf. 34: 10-11; 43: 23; 45: 22; 52: 17-19; 57: 8-11) yerleşmelerinde görülmektedir. Dönemin devamında ETÇ II'de Polatlı (Lloyd ve Gökçe, 1951, Fig. 13: 12-14, 17-18), Gordion (Günter, 1991, s. 9), Karaoğlan Mevkii (Topbaş ve ark., 1998, s. 44; Fig. 39: 34; 40: 35-38), Bademağacı (Çongur, 2018, s. 177-178; Lev. 3: 9-10; 4: 5; 5: 6-7; 6: 1-3) ve Karataş-Semayük'te (Mellink, 1965, s. 244; Fig. 11), ETÇ III'de Seyitömer Höyük'te (Kuru, 2016, ss. 64-67, 72-74; Lev. 7: 3-4; 9: 4-5; 11: 1-5,7, 9-10; 20: 12), OTÇ'ye Geçiş Dönemi'yle ise beraber Batı ve İç Anadolu yerleşmelerinin çoğunda bu gelenek devam etmiştir (Korfmann, 1983; Türker, 2008).

ETÇ'de İç Batı Anadolu ve Göller Bölgesi'nde yayılımını gördüğümüz içi boyalı kaplar, çağdaş diğer seramiklere oranla oldukça az sayıda temsil edilmektedir. Yukarıda

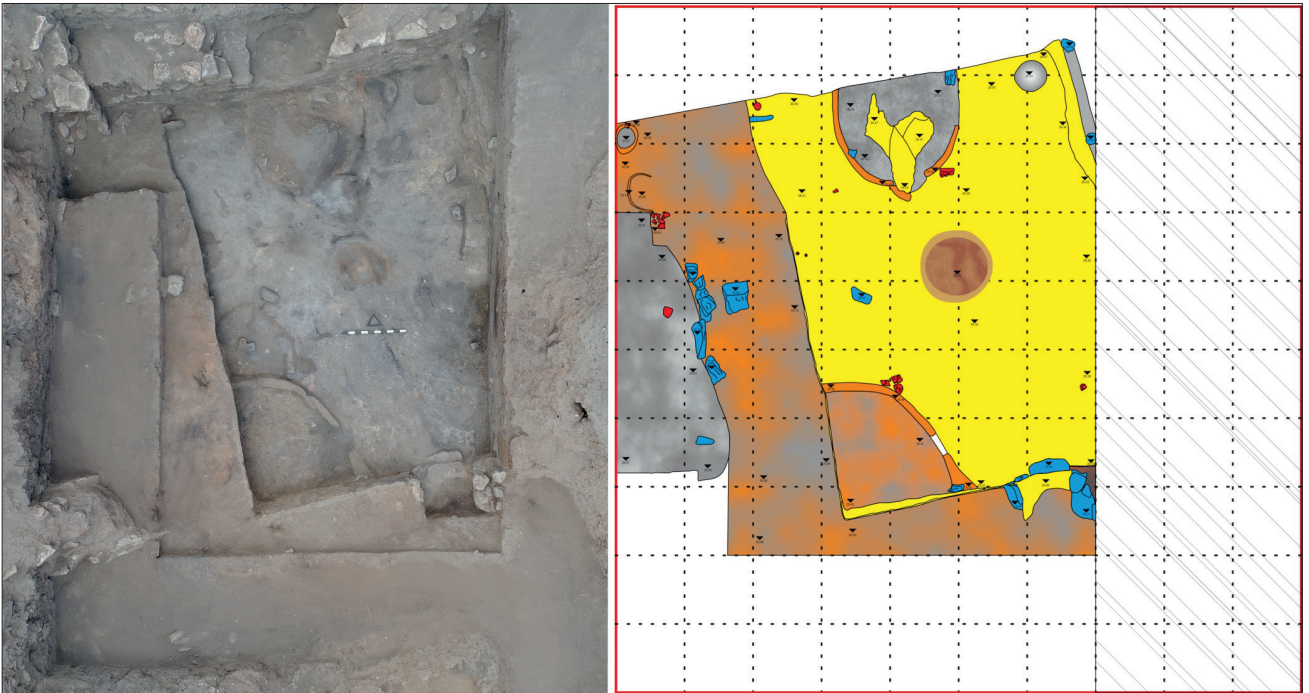
sıralanan tüm yerleşmelerde aynı durumdan bahsetmek mümkündür.² Ancak tüm bu yerleşmelere ait yayın çalışmalarında söz konusu malzeme üzerinde detaylı bir inceleme yapılmamıştır. Bu bağlamda bu makalede içi boyalı seramiğin;

- Krono-tipolojik gelişimi,
 - Bezeme tipolojisi,
 - Yayılım bölgesi ve kökeni,
- ele alınmıştır.

Kontekst ve Tarihlendirme

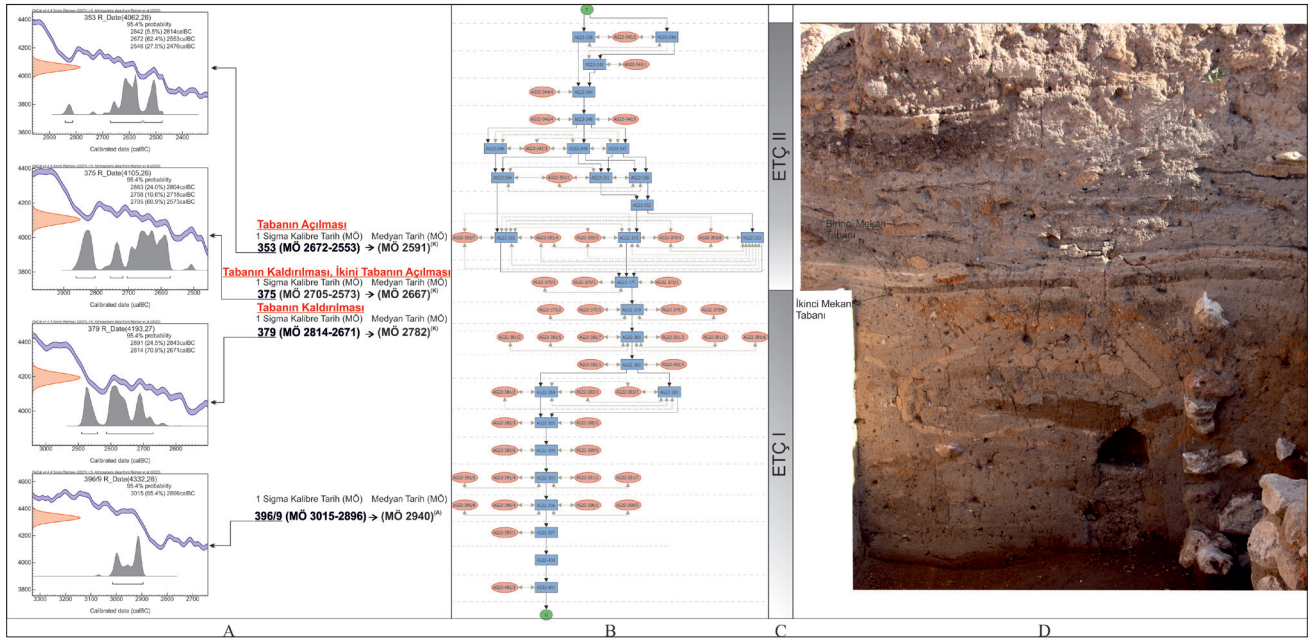
Çalışmada ele alınan içi kırmızı boyalı seramik grubu Küllüoba'nın doğu konisinde bulunan AG22 plankaresinde ele geçmiştir. Söz konusu plankare höyüğün güneydoğu kesiminde yer almaktadır. Bu alan aynı zamanda arkaları yukarı yerleşimin surlarına dayalı, yan yana bitişik yapıların olduğu aşağı yerleşme alanıdır. AG22 plankaresinde yapılan kazılarda aşağı yerleşmeye ait üst üste iki yapı saptanmıştır. Bu yapılardan biri 2009 yılı çalışmalarında tespit edilmiştir. Dikdörtgen planlı yapının girişi güneydendir. Yapıda, giriş ile aynı ekseninde arka duvara bitişik bir fırın ve çatıyı destekleyen direk kalıntıları bulunmuştur. Şiddetli bir yangın geçirmiş yapıda çok fazla seramik ve küçük buluntu ele geçmiştir (Fidan, 2012, s. 14; Fig. 13, 46 Nolu Oda; Türkteki ve ark., 2021, s. 112). Alttaki ikinci yapı üst yapıya benzer bir plana sahiptir. Fakat iki yapı arasında bazı farklılıklar görülmektedir.

Figür 1. AG22 Plankaresi İkinci Yapı ve Çizimi. / *Trench AG22 Second Building and It's Plan.*

² İçi bezemeli seramiklerin diğer çağdaş seramiklere oranı için Küllüoba da ETÇ I ve ETÇ II dönemine ait yaklaşık 11565 parça içinde 60 parça boyalı görülmektedir (Ay, 1998, s. 21; Sarı, 2004, s. 2).

Figür 2. AG22 Plankaresi (A: Radyokarbon Verileri, B: Harris Matrix Dizilimi, C: Doğu Profil). / *Trench AG22 (A: Radiocarbon Data, B: Harris Matrix Sequence, C: Eastern Profile).*

İkinci yapının kapı girişi ilk yapının gibi güney duvar üzerindedir; ama giriş ilkinde kıyasla güney duvarının doğu köşesine yakın konumlandırılmıştır. Yapılarda ortak olan bir diğer öge arka duvara bitişik fırınlardır. Birinci yapıdaki fırına göre bu yapıdaki fırın, arka duvarın tam orta kısmına denk gelecek şekilde yapılmıştır. Ayrıca ikinci mekanın orta kısmında bir ocak ve güneybatı köşesinde yarım ay şeklinde bir silo bulunmaktadır. İkinci mekanda bir taban yenileme evresi tespit edilmiştir (Fig. 1). Yapılan kazı çalışmalarında söz konusu mekanda fırın, silo ve ocak gibi mimari öğelerin yanında öğütme taşı, tezgah ağırlıkları, ağırşaklar, taş aletler ve andironların ele geçmesi aslında buranın tahıl öğütme ve dokumacılık gibi işlerin yürütüldüğü bir yapı olduğunu göstermektedir (Türkteki ve ark., 2021). Bununla birlikte çalışmada ele alınan seramik grubu bu mekanda ele geçmiştir. Keza içi boyalı malzemeyle beraber bir kase içerisinde bulunan boya ham maddesi ve üzerinde 5 oyğun bulunduğu paleta benzer taş eser de söz konusu mekanda kapları boyama işlemlerinin de yapıldığını göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçen ikinci yapı ve bu yapının altında yapılan derinleşme çalışmalarının da ele geçen içi kırmızı boyalı seramik grubunun AG22 plankaresinde tabakalı/evreli olarak bulunması ve bu tabaka/evrelerden radyokarbon sonuçlarının olması bu malzemenin tarihlendirilmesi açısından oldukça önemlidir (Fig. 2). Bu plankarede saptanan ve ETÇ I'in en erken katı olan VC evresinde, batı konide ise yine ETÇ I'in başlarına denk gelen 2. tabakada bu seramik grubu ortaya çıkmaktadır (Efe ve Ay Efe, 2000, s. 17). Radyokarbon verileri bu evre/tabakanın yaklaşık MÖ 2940'lara başladığını göstermektedir. Radyokarbon tarihlendirme verilerine

göre bu çalışmada incelenen içi boya bezemeli kaplar, yaklaşık MÖ 2590'lara; yani söz konusu yerleşmenin IVD evresine kadar varlığını sürdürmüştür (Fig. 2). Küllüoba'da önceki yıllarda yapılan çalışmalarda bu malzemenin IVB, IVA (Sarı, 2004, s. 32, 2009, Fig. 4: 6, 2011, s. 144), ETÇ III (Türkteki, 2004, s. 30; Lev. 1: 7) ve OTC'ye Geçiş Dönemi'ne (Şahin, 2013, s. 116-117) kadar devam ettiği bilinmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu devamlılık aslında kapların içine uygulanan boyama geleneğidir.

METODOLOJİ

Bu çalışmada, Küllüoba höyüğünün güneydoğu kesiminde yer alan AG 22 plankaresinde tabakaya ve belirli bir kontekste bağlı olarak ele geçen 18 parça ve höyüğün kuzeybatısında yer alan U10 plankaresinden 1 parça olmak üzere toplam 19 seramik parçası incelenmiştir. Ayrıca Küllüoba'da önceki yıllarda yapılan kazılar sırasında bulunmuş ve yayınlarda kısaca bahsedilen seramikler de değerlendirilmiştir. Ancak bu malzeme, değerlendirme verilerine atıflarda bulunularak, elde edilen sonuçları desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

19 seramik parçası içinde 14 parça profil vermektedir. Bu seramiğin tüm özelliklerini belirlemek için detaylı bir dijital veri tabanı oluşturulmuş ve malzemenin tüm özellikleri buraya işlenmiştir. Ardından bu seramiğin hamur yapısı, hamur rengi ve katkı maddeleri gibi özellikleri saptanmıştır. Devamında bu kapların üretim teknikleri ve kaplara yapılan eklentiler incelenmiş; perdah, astar gibi özelliklerinin yanı sıra plastik bezeme, iç yüzeylere uygulanan boya bezeme ve bu bezemelerin iç yüzeye nasıl uygulandığı belirlenmiştir.

Daha sağlıklı bir tipolojinin yapılabilmesi ve işlevsellik hakkında fikir yürütebilmek için tüm malzemenin teknik çizimi yapılmış ve Corel Draw programında tahmini olarak tümlenmiştir. Tamamlanabilen bu parçaların *Associated Regional Chronologies of the Ancient Near East (ARCANE)* projesi kapsamında geliştirilen PotUtility programı yardımıyla yaklaşık hacimleri hesaplanmıştır. Hacim hesaplamaları, bize bu kapların işlevleri hakkında bilgi sağlamıştır. Yapılan tüm bu çalışmalar neticesinde söz konusu bu malzemenin mal grupları ve tipolojisi oluşturulmuştur. Mal gruplarına dair daha net bir ayırım yapabilmek için 14 seramik parçasına arkeometrik yöntemlerden biri olan *Taramalı Elektron Mikroskopu-Enerji Dağılımlı X-Ray Dedektörlü (SEM-EDX)* analizi yaptırılmıştır. Ayrıca SEM-EDX analizi ile bu seramik örneklerin ele geçtiği arkeolojik dolguda bir çanak içinde ele geçen kırmızı boya kalıntısının söz konusu kapları bezemede kullanılan boya ile aynı olup olmadığı araştırılmıştır.

Malzeme ve Teknik Özellikleri

İç i kırmızı boya bezemeli seramik grubunun hamur özelliklerini anlamaya yönelik yapılan makroskopik analiz sonuçlarına göre; bu seramik grubu aynı hamurdan üretilmiş, genel olarak hamur rengi kırmızı ve kahverengi tonlarında, hamur dokusu sıkı ve sert, içerdiği organik ve inorganik maddeler; bitki, kireç, mika, kum ve taşçaktır (Tablo 2).

Tablo 2’de görüldüğü gibi hamur içerisindeki organik ve inorganik maddeler aynı iken sadece bazı parçalarda bunların yoğunlukları farklılık göstermektedir. Bu farklılık çömleğin hamur üzerindeki müdahalesinden kaynaklanmış olmalıdır. Hamur üzerine yapılan makroskopik analizlerde aslında aynı hamur bileşeninin bu seramik grubunda kullanıldığı görülmektedir. 14 parçaya uygulanan *Taramalı Elektron Mikroskopu-Enerji*

Dağılımlı X-Ray Dedektörlü (SEM-EDX) analizi de aslında hamurun içindeki tüm elementlerin neredeyse aynı olduğunu ortaya koymuştur (Tablo 1). Özellikle kireç ve mikanın hamur içinde oldukça yoğun olduğu anlaşılmıştır. Hatta hamurdaki kireç katkısı, pişirme sırasında patlayarak birkaç örneğin iç ve dış kısmında çukurcuklar oluşturmuştur. Ayrıca çok yoğun olmasa da bitki katkı da kullanılmıştır. Birçok parçanın dış ve iç kısmında bu katkının negatif izleri görülmektedir.

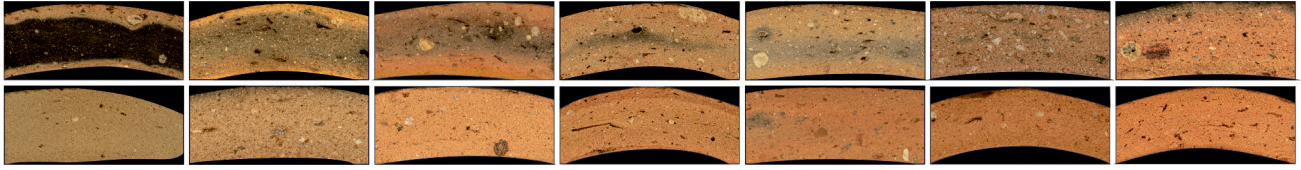
Yayın kapsamında incelenen 19 parçanın tamamı elde yapılmıştır. Bu parçaların elde mi ya da kalıp yardımıyla mı şekillendirildiğini söylemek zor olsa da özellikle çanak kesitlerinin oldukça düzgün bir şekilde oluşu bunların kalıp yardımıyla yapıldığını düşündürmektedir. Ancak çömlek gövdesine ait bir parçanın kırık zeyinde görülen kil eklenti yerleri oldukça belirgindir (Fig. 3). Bu bağlamda söz konusu orta büyüklükteki kapların kil parçalarının birbirine eklenmesi suretiyle elde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yüzey işlemleri bakımından yapılan incelemelerde bu malzeme grubunun dış yüzeylerinin büyük çoğunluğu kırmızı astarlı ve iyi perdahlıdır. Sadece iki parçanın dış astar rengi kahverengi ve perdahlıdır. İç kısımlar ise genellikle yalındır. Ancak bir parçada farklı olarak iç kısma açık renk astar uygulanmıştır. Genellikle yalın olan iç kısma dış astar renginde boya bezeme uygulanmıştır. AG22 plankaresinde boyalı seramikle beraber aynı alandan gelen bir kase parçasının içinde bol miktarda kırmızı renkteki boya hammaddesi bulunmuştur. Hem seramik üzerindeki boyaya hem de hammadde olduğu düşünülen kalıntıya yapılan SEM-EDX analiz sonuçlarında, her iki örneğin de aynı elementler içerdiği belirlenmiştir. Bu da bize olasılıkla söz konusu hammaddenin, kapların hem astar hem de boya bezeme işleminde kullanıldığını göstermektedir (Fig. 4.)

Tablo 1. SEM-EDX Analiz Sonucu bulunan Elementler. / *Elements found as a result of SEM-EDX Analysis.*

Numune No	Elementler												
	Oksijen	Kalsiyum	Silikon	Karbon	Alüminyum	Potasyum	Magnezyum	Demir	Sülfür	Sodyum	Flor	Zirkonyum	Klor
1	x	x	x	x	X	x	x	x	x	x	x		
2	x	x	x	x	X	x	x	x	x			x	
3	x	x	x	x	X	x	x				x		
4	x	x	x	x	X	x	x	x		x			
5	x	x	x	x	X	x	x	x		x			
6	x	x	x	x	X	x	x	x		x			
7	x	x	x	x	X	x	x	x		x			
8	x	x	x	x	X	x	x	x		x		x	x
9	x	x	x	x	X	x	x	x		x			
10	x	x	x	x	X	x	x	x		x			
11	x	x	x	x	X	x	x	x		x	x		
12	x	x	x	x	X	x	x	x		x	x		
13	x	x	x	x	X	x	x	x		x			
14	x	x	x	x	X	x	x	x	x	x			

KÜLLÜOBA MUTLAK TARİHLEME VERİLERİNE GÖRE ERKEN TUNÇ ÇAĞINDA İÇİ KIRMIZI BOYA BEZEMELİ SERAMİĞİN

Figür 3. İçi Kırmızı Boya Bezemeli Seramiklerin Kesit Fotoğrafı. / *Cutaway view of red painted pottery.***Figür 4.** Hammadde Kalıntısı ve SEM-EDX Analiz Sonucu. / *Raw Material Residue and SEM-EDX Analysis Result.***Tablo 2.** İçi Kırmızı Boya Bezemeli Seramik Grubu hakkında Makroskobik Veriler. / *Macroscopic data detected on the red painted pottery.*

Parça No	Form	Yüzey Rengi		Hamur Rengi		Hamur İçerisindeki Organik ve İnorganik Maddeler	Öz
		Munsell No	Renk	Munsell No	Renk		
AG22-366/3	1a	2,5YR 5/6	Kırmızı	5YR 7/6	Kırmızimsı Sarı	Kireç, Kum, Bitki, Mika	
AG22-355/2	1b	2,5YR 5/6	Kırmızı	5YR 5/4	Kırmızimsı Kahverengi	Kireç, Bitki, Yoğun Mika,	
AG22-234	1b	5YR 5/4	Kırmızimsı Kahverengi	7,5YR 5/4	Kahverengi	Yoğun Kireç, Kum, Bitki, Mika	x
AG22-355/1	2	10R 5/6	Kırmızı	5YR 5/6	Sarımsı Kırmızı	Yoğun Kireç, Bitki, Mika	
AG22-346/3	2	5YR 4/3	Kırmızimsı Kahverengi	7,5YR 5/3	Kahverengi	Kireç, Bitki, Mika	
AG22-366/1	2	2,5YR 5/6	Kırmızı	5YR 6/6	Kırmızimsı Sarı	Kireç, Kum, Bitki, Yoğun Mika	
AG22-346/2	2	7,5YR 5/4	Kahverengi	7,5YR 6/4	Açık Kahverengi	Kireç, Bitki, Yoğun Mika,	x
AG22-385	2	10R 5/6	Kırmızı	7,5YR 5/4	Kahverengi	Yoğun Kireç, Kum, Bitki, Yoğun Mika	x
AG22-346/1	3	10R 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı	Kireç, Kum, Yoğun Bitki, Yoğun Mika, Taşcık	
AG22-351/2	Gövde	2,5YR 5/6	Kırmızı	7,5YR 6/4	Açık Kahverengi	Kireç, Kum, Yoğun Bitki, Yoğun Mika, Taşcık	x
AG22-389	3	2,5YR 5/6	Kırmızı	5YR 6/6	Kırmızimsı Sarı	Kireç, Kum, Bitki, Yoğun Mika, Taşcık	
AG22-355/3	4	2,5YR 5/7	Kırmızı	7,5YR 6/6	Kırmızimsı Sarı	Yoğun Kireç, Kum, Bitki, Yoğun Mika, Taşcık	
AG22-397	5	10R 5/8	Kırmızı	7,5YR 5/4	Kahverengi	Kireç, Bitki, Mika, Taşcık	
AG22-366/2	5	10R 4/6	Kırmızı	7,5YR 6/4	Açık Kahverengi	Kireç, Bitki, Mika, İri Taşcık	x
AG22-396	Gövde	2,5YR 5/6	Kırmızı	7,5YR 6/4	Açık Kahverengi	Kireç, Bitki, Yoğun Mika	
AG22-338	Gövde	2,5YR 5/6	Kırmızı	10YR 6/3	Soluk Kahverengi	Yoğun Kireç, Bitki, Yoğun Mika	x
U10-4532	Gövde	10R 4/6	Kırmızı	7,5YR 5/4	Kahverengi	Kireç, Kum, Bitki, Yoğun Mika	
AG22-377	Gövde	2,5YR 4/4	Kırmızimsı Kahverengi	7,5YR 4/3	Kahverengi	Yoğun Kireç, Yoğun Bitki, Yoğun Mika	x
AG22-351/1	3	10R 4/6	Kırmızı	7,5YR 6/4	Açık Kahverengi	Kireç, Bitki, Yoğun Mika	

Kaplara eklenen eklentiler sadece birkaç örnekte görülen ilmik kulptan ibarettir. İlmik kulplar, kabın gövdesi tamamen bittikten sonra ağız kenarının üzerine yerleştirilmiştir. Kulp ve kabın birleşim yerinde görülen şişkinlik de bu varsayımı desteklemektedir.

Kapların pişirilmesine ilişkin bulgular bu malzemenin çok yüksek bir ısıda pişirilmediğini ortaya koymaktadır. SEM-EDX analizinde elde edilen elementler içerisindeki magnezyum ve potasyumun yaklaşık 650 °C'de eridiği baz alındığında bu malzemenin 650 °C'nin altında fırımlandığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hamurun içerisindeki bitki kalıntılarının yanıp kaybolması ve geride negatif iz ile siyah leke bırakması için de malzemenin yaklaşık 400 °C ısıya maruz kalması gerekmektedir. Parçaların kırık kısımlarında görülen bu negatif iz ve siyah lekelenmeler ile diğer elementlerin erime noktası verileri birlikte değerlendirildiğinde, bu malzemenin yaklaşık 400-650 °C arası bir ısıda pişirildiği söylenebilir (Hacızade, 2019; Öz ve Demirci, 2017). Bazı örneklerin hamurlarında görülen öz, bu seramik parçalarının muhtemelen indirgen/redüksiyon bir atmosferde pişirildiklerini, yani pişirme ortamında bulunan oksijen miktarının %1'i geçmediğini göstermektedir (Hacızade, 2019, s. 166-168; Ökse, 2012, s. 39-52).

İçi kırmızı boya bezemeli seramiğin üretim aşamalarının anlaşılmasına yönelik yapılan tüm bu çalışmalar, söz konusu seramik grubuna ait tüm örneklerin kırmızı astarlı ve perdahlı mal grubundan üretildiğini ortaya koymaktadır.

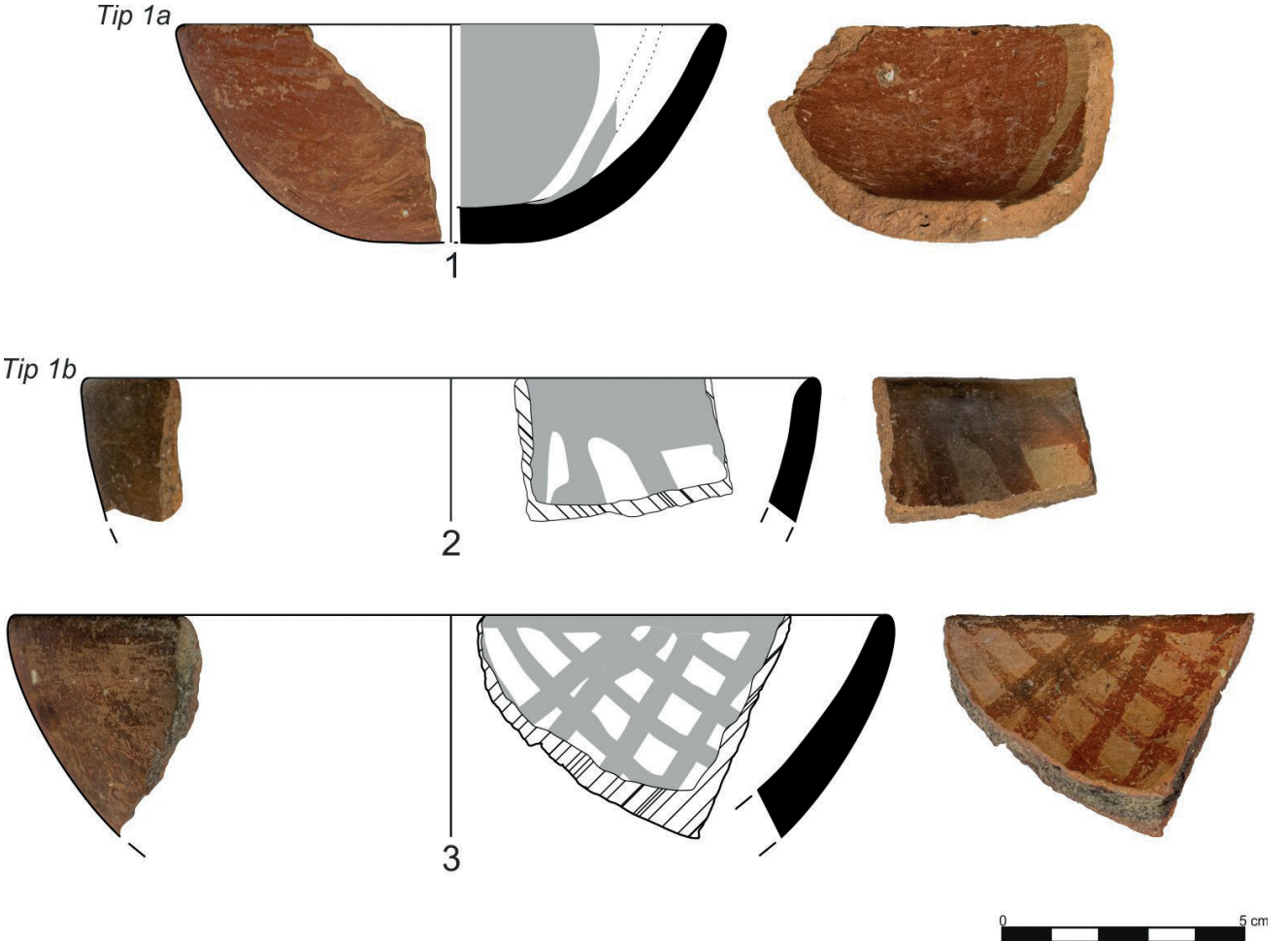
FORM TİPOLOJİSİ

İçi kırmızı boya bezemeli seramiklerin form tipolojisi diğer çağdaş seramik formlarıyla paralel bir gelişim sergilemekle birlikte, formlar çok çeşitli değildir. Tespit edilen ve form veren tüm parçalar çanaklara aittir. Ancak iki gövde parçası ile temsil edilen ve geniz ağızlı çömlek olma olasılığı bulunan formun da bu grup içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Çanakların tipolojik olarak sınıflandırılması, gövde şekli ve gövdenin yukarı doğru nasıl yükseldiği kriter alınarak yapılmıştır. Buna göre çanaklar Tip 1, Tip 2, Tip 3 Tip 4 ve Tip 5 olmak üzere beş grup altında değerlendirilmiştir.

Tip1: Bu grup gövde kenarının yükselme şekline göre iki alt tipe (Tip 1a, Tip 1b) ayrılmaktadır (Fig. 5.)

Tip 1a: Tek örnekle bildiğimiz bu tip, düz dibe ve hafif dışbükey yapan bir gövdeye sahiptir (Fig. 5.)

Figür 5. Tip 1. / Type 1.

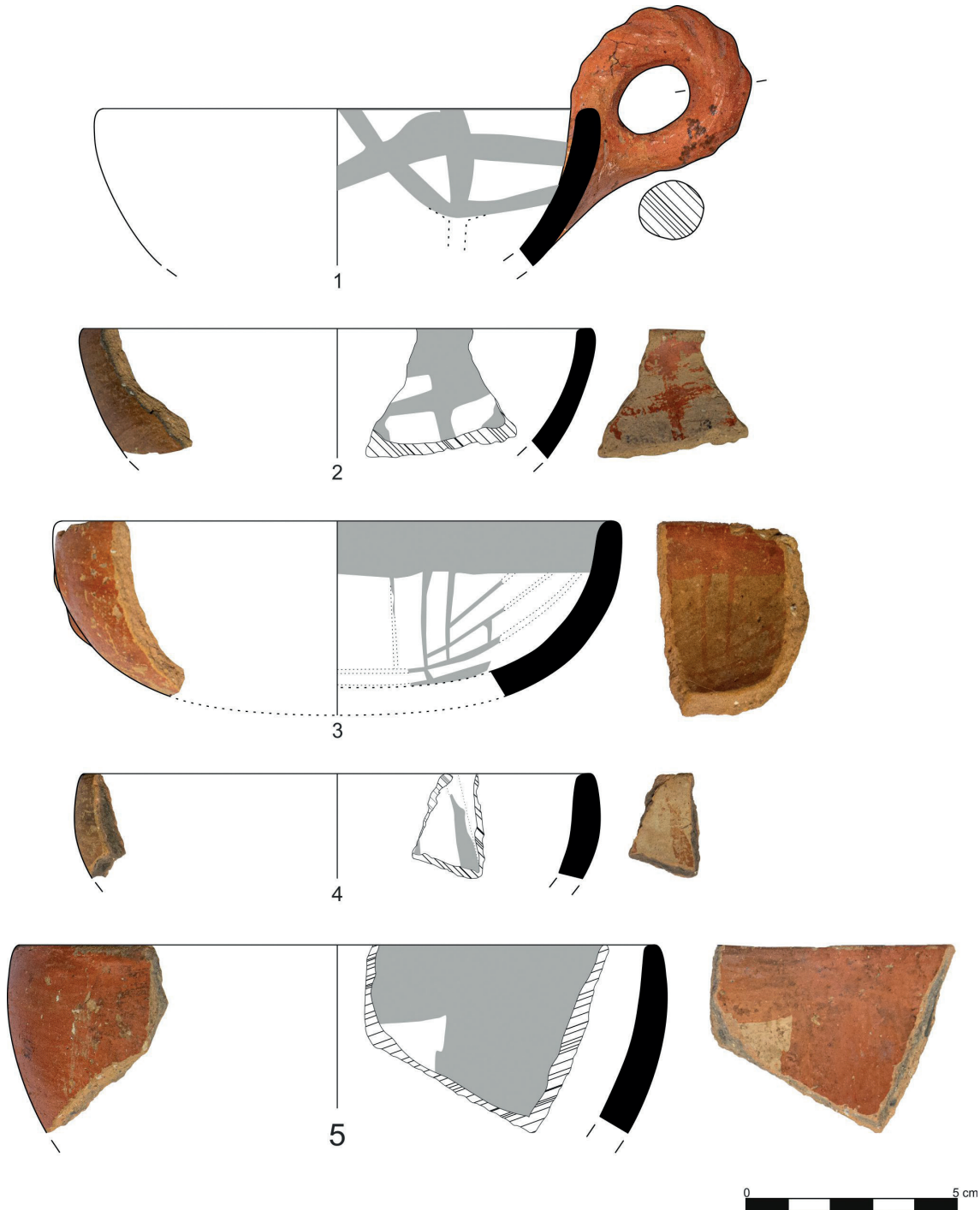
Ağız kenarı yuvarlatılmış örneğin ağız çapı 11 cm'dir. Tip 1a'ya ait örneklerin, Demircihüyük F3G evresi (Seeher, 1987, Tafel 52: 17) çanak çömleği ve Karaoğlan Mevki ETÇ II'ye (Topbaş ve ark., 1998, Fig. 40: 36) tarihlenen seramik içinde de benzerleri vardır.

Tip 1b: Tip 1a'dan farkının ağız kısmının yukarı doğru hafif dikleşmesi olan Tip 1b, hafif inceltilmiş veya yuvarlatılmış bir ağız kenarına sahiptir. İki örnekle bildiğimiz tipin ağız çapı, 15-18 cm arasında değişmektedir (Fig. 5.). Bu tip Demircihüyük F1F2 evresine (Seeher, 1987, Tafel 57: 10) ait içi boyalı çanaklarda görülen formla oldukça benzerdir.

Tip2: 5 örnekle bildiğimiz tipin, dışbükey kenar yapan gövdesi ağza doğru düz yükselmektedir. Tip 2, düz veya yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. 11-15 cm arasında değişen ağız çapına sahiptir (Fig. 6.). Tip 2'nin ilmik kulplu örnekleri de bulunmaktadır. Tipin yakın benzeri, Demircihüyük F1F2 evresinde (Seeher, 1987, Tafel 45: 22) görülmektedir.

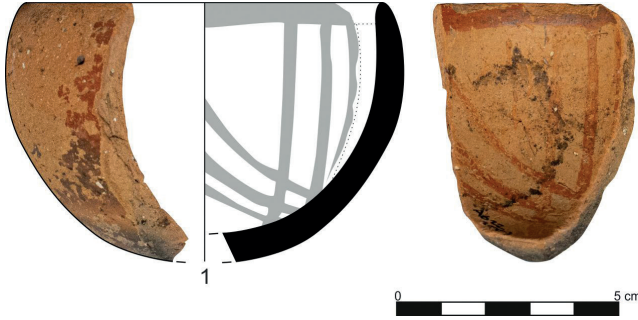
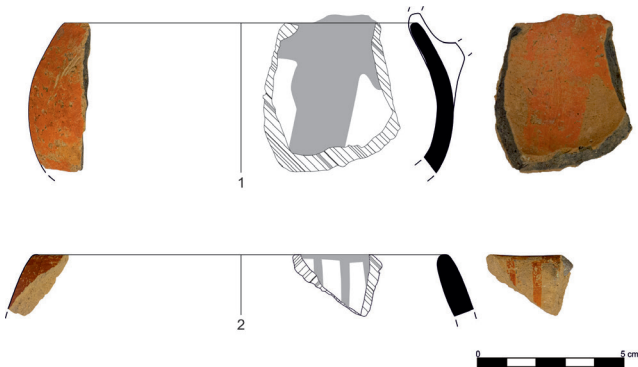
Tip 3: Yuvarlak dipli bu tip, dipten dışbükey kenar yaparak gövde ağız kısmına doğru düz bir şekilde yükselmektedir. Ağız kenarı düz ya da yuvarlatılmış tipin ağız çapı, 11-13 cm'dir (Fig. 7.). Demircihüyük E evresi, F1F2 evresinde (Seeher, 1987, Tafel 34: 10; 57: 9) de bu tipte örnekler bulunmaktadır.

Figür 6. Tip 2. / Type 2.

Figür 7. Tip 3 / Type 3.

Tip 4: Tek örnekle bildiğimiz formun dip kısmı yuvarlaktır. Dışbükey kenar yaparak yükselen gövde ağız kenarına doğru hafif içe çekilmiştir. 8 cm ağız çapı bulunan tip, inceltilmiş bir ağız yapısına sahiptir (Fig. 8.). Bu tip altında ele alınan kabın, yakın benzerleri Demircihüyük EF1, F1F2 (Seeher, 1987, Tafel 43: 23; 52: 18; 57: 9) ve H evresinde (Efe, 1988, s. Tafel 5: 2), Karaoğlan Mevki (Topbaş ve ark., 1998, Fig. 39: 34) ve Bademağacı'nın (Çongur, 2018, Lev. 3: 9-10; 4: 5; 5: 6-7; 6: 1-3) ETÇ II tabakalarında kullanılmıştır.

Figür 8. Tip 4 / Type 4.**Figür 9.** Tip 5 / Type 5.

Tip 5: Bu tip altında değerlendirilen örnekler, dışbükey bir gövdeye sahiptir. Belirgin bir şekilde içe doğru kapanan Tip 5 yuvarlatılmış ağız kenarlıdır ve 12-14 cm arasında değişen ağız çapına sahiptir (Fig. 9.). Ayrıca örneklerden birinde ilmik kulp görülmektedir. Bu tipin paraleli Karaoğlan Mevki ETÇ II (Topbaş ve ark., 1998, Fig. 40: 35) dolgularından bilinmektedir.

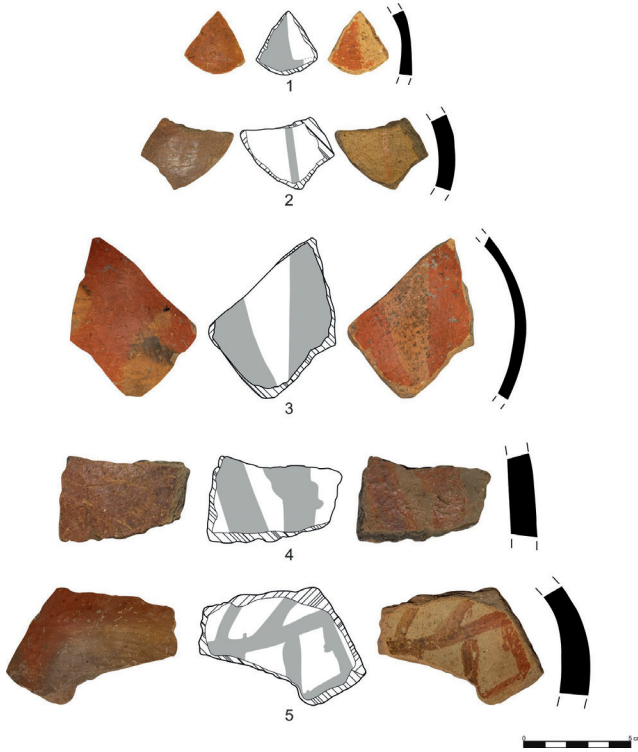
BEZEME TİPOLOJİSİ

Form tipolojisi bakımından çağdaş ETÇ malzemesiyle herhangi bir farklılığı bulunmayan bu seramik grubu, iç kısımlarına uygulanan kırmızı boya bezeme ile farklılık göstermektedir. Genellikle kapların astarsız iç kısmına uygulanan bezeme tekniği iki örnekte açık renk astar üzerine uygulanmıştır (Fig. 5: 3; 6:5). Kırmızı veya kırmızının tonlarındaki boya bezeme, büyük oranda astarla aynı renktedir (Tablo 4). Geniş ve orta kalınlıktaki çizgi ya da bantlar fırça gibi uç kısmı geniş bir alet yardımıyla yapılırken (Fig. 5: 1, 2; 6: 1, 2, 4, 5; 7; 5: 1; 10: 1, 3-5), ince çizgiler ise uç kısmı ince bir aletle yapılmış olmalıdır (Fig. 5: 3; 6: 7; 4: 1; 9: 2; 10: 2).

Seramiklerin iç kısmına uygulanan bezeme tipleri oldukça farklılık sergilemektedir. Bu bezemeler;

- Geniş bir şekilde uygulanan bantların birbirini kesmesi ile oluşan haç motifi (Fig. 6: 5; 7: 3; 9: 1; 10: 1),
- Kabın dip kısmında dairesel bir alan ve bu alandan bant şeklinde kabın ağızına doğru yükselen çok kollu haç (Fig. 7: 1; 10: 3, 4),
- Ağız kısmından başlayıp kabın dip kısmına doğru inen dikey ve bunları kesen yatay çizgiler (bazı örneklerde kabın iç kısmını tümüyle kaplamakta) (Fig. 5: 3; 6: 3, 4; 8: 1; 9: 2),
- Daha çok bitki motifini andıran, düzensiz uygulanan dikey ve yatay şekilde dalgalı hatlar (Fig. 7: 2; 10: 5),
- Düzensiz bir şekilde birbirini kesen veya paralel uzanan, ancak ne olduğu tam anlaşılmayan çizgi veya bantlar (Fig. 5: 1, 2; 6: 1, 2; 10: 2),

gibi birçok bezeme tipi söz konusu kapların içerisinde yer almaktadır. Bezeme çeşitliliği çok olsa da bu seramik grubunda hakim bir bezeme tipinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak kronolojik gelişimine baktığımızda kapların içini boyama geleneği, ETÇ I Dönemi'nde haç ve çok kolu haç şeklinde görülürken ETÇ II Dönemi'yle beraber motiflerde çeşitlilik artmaktadır (Tablo 3). Ayrıca sadece bir örnekte (Tip 6: 3) bulunan ve kabın ağız kenarı altına yerleştirilmiş iki memecik bezeme de görülmektedir. Bu bezeme kabın üzerine bir parça kilin eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Figür 10. Gövde Parçaları / *Body Parts*.

Bezeme benzerliği açısından diğer çağdaş yerleşmelere baktığımızda, haç motifi değerlendirme dışında tutulduğunda, çok büyük bir benzerliğin olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Ancak genel olarak kapların iç kısmı boya bezeme ile süsleme geleneğinin benzer

olduğu söylenebilir. Demircihöyük'te bulunan içlerine haç motifi yapılarak bezenmiş kaplar, Küllüoba (Fig. 6: 5; 7: 3; 9: 1; 10: 1) ile ortak bir anlayışla üretilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır (Efe, 1988, s. Tafel 5: 5; Seeher, 1987, s. Tafel 34: 10, 11; 43: 23; 45: 22; 52: 17, 18; 57: 8, 9). Benzer motif, Polatlı yerleşmesinde de görülmektedir. Bir diğer benzer motif, çok kollu haçtır (Fig. 7: 1) ve bunun yakın benzeri yine Polatlı'da bulunmaktadır (Lloyd ve Gökçe, 1951, Fig. 13: 12, 14). Bunlar dışında bitki motifi olabilecek, düzensiz, dikey ve yatay şekilde dalgalı hatlarla (Fig. 7: 2) yapılmış bezemenin yakın benzeri Demircihöyük ve Karaoğlan Mevkii'nden bilinmektedir (Seeher, 1987, Tafel 57: 10; Topbaş ve ark., 1998, Fig. 40: 35). Polatlı (Lloyd ve Gökçe, 1951, Fig. 13: 17, 18) ve Karaoğlan Mevkii'nde (Topbaş ve ark., 1998, s. 40: 36) ele geçen kaplarda görülen birbirini kesen veya paralel uzanan çizgi veya bant bezemeler bu tip bezemelerle birlikte değerlendirilebilir (Fig. 8: 1; 9: 2; 10: 1).

İŞLEV TİPOLOJİSİ

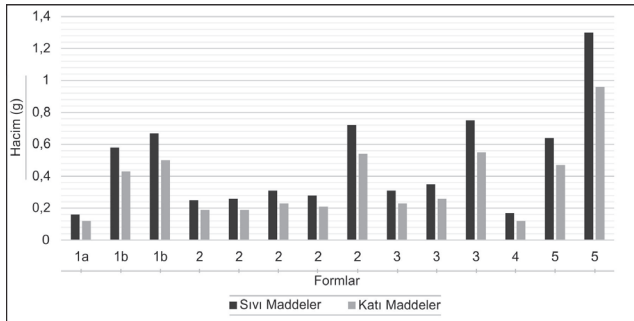
İçi kırmızı boya bezemeli seramik grubu hakkında yapılan işlev tipolojisi; form, boyut ve hacim kriterleri temel alınarak yapılmıştır. Bu seramik grubu veya çağdaşı malzeme üzerine herhangi bir analiz (lipit analizi) yapılmadığından bu gruptaki seramikler için boyut ve hacim kapasiteleri dayanak alınarak işlevsellik hakkında fikir yürütülmüştür.

Tablo 3. Bezemelerin Dönemsel Dağılımı / *Periodical Distribution of Decorations*.

Figürler	Plankare	Form	Dönem	Bezeme
Fig. 6: 3	AG22-366/1	2	ETÇ II	Dikey Yatay Kesişen Çizgiler
Fig. 8: 1	AG22-355/3	4	ETÇ II	Dikey Yatay Kesişen Çizgiler
Fig. 9: 2	AG22-366/2	5	ETÇ II	Dikey Yatay Kesişen Çizgiler
Fig. 5: 1	AG22-366/3	1a	ETÇ II	Düzensiz Bir Şekilde Birbirini kesen Çizgiler
Fig. 5: 2	AG22-355/2	1b	ETÇ II	Düzensiz Bir Şekilde Birbirini kesen Çizgiler
Fig. 6: 1	AG22-355/1	2	ETÇ II	Düzensiz Bir Şekilde Birbirini kesen Çizgiler
Fig. 10: 5	AG22-351/2	Gövde	ETÇ II	Bitki benzeri ?
Fig. 7: 2	AG22-351/1	3	ETÇ II	Bitki benzeri ?
Fig. 5: 3	AG22-234	1b	ETÇ II	Dikey Yatay Kesişen Çizgiler
Fig. 6: 4	AG22-346/2	2	ETÇ II	Dikey Yatay Kesişen Çizgiler
Fig. 10: 2	AG22-338	Gövde	ETÇ II	Düzensiz Bir Şekilde Birbirini kesen Çizgiler
Fig. 6: 2	AG22-346/3	2	ETÇ II	Düzensiz Bir Şekilde Birbirini kesen Çizgiler
Fig. 7: 1	AG22-346/1	3	ETÇ II	Çok Kollu Haç
Fig. 10: 1	AG22-396	Gövde	ETÇ I	Haç
Fig. 6: 5	AG22-385	2	ETÇ I	Haç
Fig. 7: 3	AG22-389	3	ETÇ I	Haç
Fig. 9: 1	AG22-397	5	ETÇ I	Haç
Fig. 10: 3	U10-453	Gövde	ETÇ I	Çok Kollu Haç
Fig. 10: 4	AG22-377	Gövde	ETÇ I	Çok Kollu Haç

Tablo 4. Malzemenin Dış Yüze ve Bezeme Rengi / *Exterior and decoration color of the pottery.*

Parça No	Form	Dış Yüze Rengi		Bezeme Rengi	
		Munsell No	Renk	Munsell No	Renk
AG22-366/3	1a	2,5YR 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı
AG22-355/2	1b	2,5YR 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı
AG22-234	1b	5YR 5/4	Kırmızımsı Kahverengi	10R 4/6	Kırmızı
AG22-355/1	2	10R 5/6	Kırmızı	10R 5/6	Kırmızı
AG22-346/3	2	5YR 4/3	Kırmızımsı Kahverengi	10R 4/6	Kırmızı
AG22-366/1	2	2,5YR 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı
AG22-346/2	2	7,5YR 5/4	Kahverengi	2,5YR 5/6	Kırmızı
AG22-385	2	10R 5/6	Kırmızı	10R 5/6	Kırmızı
AG22-346/1	3	10R 5/6	Kırmızı	10R 5/6	Kırmızı
AG22-351/4	Gövde	2,5YR 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı
AG22-389	3	2,5YR 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı
AG22-355/3	4	2,5YR 5/7	Kırmızı	2,5YR 5/7	Kırmızı
AG22-397	5	10R 5/8	Kırmızı	10R 5/8	Kırmızı
AG22-366/2	5	10R 4/6	Kırmızı	10R 4/6	Kırmızı
AG22-396	Gövde	2,5YR 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı
AG22-338	Gövde	2,5YR 5/6	Kırmızı	2,5YR 5/6	Kırmızı
U10-4532	Gövde	10R 4/6	Kırmızı	10R 4/6	Kırmızı
AG22-377	Gövde	2,5YR 4/4	Kırmızımsı Kahverengi	2,5YR 4/4	Kırmızımsı Kahverengi
AG22-351/1	3	10R 4/6	Kırmızı	10R 4/6	Kırmızı

Figür 11. Kap Hacimleri / *Vessel Volumes.*

Yukardaki grafikte de görüldüğü gibi profil veren ve dijital ortamda tamamlanabilen kapların her birinin hem sıvı (koyu renkli sütunlar) hem de katı (açık renkli sütunlar) madde bakımından hacimleri *Pot_Utility* programı yardımıyla hesaplanmıştır. Kapların hacim kapasitesi, sıvı maddeler için 0,16-1,3 litre arasındayken, katı maddeler için 0,12-0,96 kg arasındadır. Bu bağlamda hacim kapasiteleri 0,8 l/kg altında olan kaplar genellikle tüketime yönelik kullanılmış olmalıdır. Hatta bu hacme sahip bazı örneklerin ilmi kulplu olması da bu olasılığı güçlendirmektedir. Diğer yandan tek örneklerle temsil edilen ve 1,3/0,96 l/kg hacmi olan kap ise olasılıkla sıvı veya katı maddelerin sunumunda kullanılmış olmalıdır (Fig. 11.)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Erken Tunç Çağı'nda içi boyalı seramik geleneği, birçok araştırmacı tarafından ele alınsa da bu çalışmaların hemen hemen hiçbirinin odak noktası doğrudan bu malzeme grubuna yönelik olmamıştır. Geç Neolitik Dönem'den (Mellaart, 1970a, s. 108) Orta Tunç Çağı'na (Korfmann, 1983) kadar bu geleneğin varlığı İç Batı Anadolu ve Göller Bölgesi'nde³ bilinmektedir. Küllüoba yerleşmesinde ele geçen ve bu çalışmada ele alınan malzeme;

- ETÇ I'de (MÖ 2940) ilk kez ortaya çıkmaktadır.
- ETÇ II'nin IVD evresine kadar (MÖ 2595) devam etmektedir.
- Çağdaş ETÇ malzemesine oranla oldukça az örnekle temsil edilmektedir.
- Tüm örnekler aynı hamur özelliklerine sahiptir.
- Diğer ETÇ kaplarıyla benzer bir form gelişimi göstermektedir.
- Tüm örneklerin dış yüzeyleri perdahlı ve astarlıdır.
- Bu malzemenin çağdaş diğer malzemeden tek farkı sadece iç kısımlarına uygulanan ve astarla aynı renkteki boya bezemedir.
- Bezemeler ilk başta haç motifi şeklindeki daha sonraki süreçte karmaşık ve düzensiz bir şekilde yapılmış çizgi, hat ve bantlara dönüşmüştür.

³ Coğrafik özellikler için bakınız; (Atalay ve Mortan, 2017).

Ortak özellik sergileyen bu malzeme, genel olarak değerlendirildiğinde yerel bir üretilmiştir ve ilk kez ETÇ I Dönemi'nde ortaya çıkmaktadır. Küllüoba yerleşmesinde bu boyama geleneğinin her ne kadar ETÇ II başında ortadan kalktığı ve dönem sonunda yeniden ortaya çıktığı (Sarı, 2011, s. 144) belirtirse de bu çalışma aslında malzemenin ETÇ II boyunca devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu malzemenin dönemin devamı olan ETÇ III ve OTÇ'ye Geçiş Dönemi'nin sonuna kadar üretildiği bilinmektedir.

Form repertuarı bakımından, çağdaş kaplarla bir farklılığı olmayan bu malzemenin asıl farklılığı bezeme tipolojisinde görülmektedir. Öncelikle bu boyalı grupta bezeme, kapların sadece iç kısımlarına yapılmıştır. ETÇ I'de ilk olarak haç motifi şeklinde kaplara uygulanan bezeme daha sonra çok kollu haç, birbirini düzensiz kesen bant/çizgiler ve düzenli çizgiler şeklinde ETÇ II'nin ortalarına kadar devam etmektedir. Küllüoba ETÇ II sonu, ETÇ III ve OTÇ'ye Geçiş Dönemi'nde bu geleneğin varlığını ise daha önceki çalışmalardan bilmekteyiz. ETÇ II sonuna (IVC, IVB, IVA) ait kaplarda görülen bezeme haç, dikey çizgiler ve iç içe geçmiş "V" şeklinde çizgiler ve kıvrımlı çizgiler şeklindedir (Sarı, 2004, Lev. 56: 3-5, 2009, Fig. 4: 6). Sonraki dönemlerde de haç motifi olarak devam etmektedir (Şahin, 2013, s. 116, 117, Lev. 33: 66; 79: 442; Türkteki, 2004, Lev. 1: 7).

Küllüoba, Demircihüyük ve Karaoğlan Mevkii yerleşmelerinde kapların içerisinde bulunan bezeme, benzer bir gelişim sergilemektedir. Ancak Küllüoba yerleşmesinde bezeme çeşitliliği daha fazladır. Polatlı yerleşimindeki örnekler Küllüoba ve Demircihüyük ile benzer olmakla beraber, ETÇ II'ye tarihlenen Bademağacı yerleşmesindeki örneklerin bezemesi büyük oranda farklılık göstermektedir. Bu malzemedeki ana tema; bitki ve bunun etrafına yapılmış dalgalı hatlar ve merdiven ya da bir yapıyı anımsatan motiflerden oluşmaktadır (Çongur, 2018, Lev. 3: 9-10; 4: 5; 5: 6-7; 6: 1-3). ETÇ III'e geldiğinde Küllüoba da sadece haç motifi olarak görülen bezeme, Seyitömer Höyük yerleşmesinde oldukça farklı bir değişim göstermektedir. Buradaki bezeme anlayışı, kabın dibine doğru dikey ya da dalgalı inen kollar ve bunların arasında hiç boşluk kalmayacak şekilde nokta ile doldurulması, rastgele yapılmış çizgiler noktalar, merdiven motifi, haç veya çok kollu haç motifi şeklinde görülmektedir (Kuru, 2016, Lev. 7: 3-4; 9: 4-5; 11:1-5,7, 9-10; 20:12). OTÇ'ye Geçiş Dönemi itibari ile Batı ve İç Anadolu bölgelerinde bu malzemenin sadece haç motifli olarak yayılım gösterdiği bilinmektedir (Korfmann, 1983; Türker, 2008). Bezemeler dikkate alındığında aslında yerleşmeler arasında haç motifi hariç tutulursa

farklılıklar olduğu açıktır. Bu farklılıklar ETÇ I ve ETÇ II boyunca devam etmiştir. Bölgesellikten çok yerleşim bazında farklılıkları olan bu gelenek, özel formlara değil günlük kullanılan formlara uygulanmıştır. ETÇ'nin son çeyreğinde Anadolu yarımadasında seramikte görülen standartlaşma, bu boyama geleneğini de etkilemekte ve sadece haç bezeme türü devam etmektedir.

ETÇ'de en erken örneklerini İç Batı Anadolu'da gördüğümüz bu kap boyama geleneğinin kökeni, olasılıkla bu bölge olmalıdır. Eskişehir Bölgesi, Afyon-Kütahya Bölgesi ve Göller Bölgesi belki de bu geleneğin merkezlerini oluşturmaktadır. Nitekim bu bölgelerde ele geçen örnekler ve bölgelere göre bezeme gelişimi bunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak boya bezeme geleneği Erken Tunç Çağı başından sonuna kadar az sayıda ve sınırlı sayıda motiflerle uygulanmıştır. Çanak çömlek içerisinde görülen bu küçük boyalı gruplar esasen Orta ve Güneybatı Anadolu'nun Neolitik geleneğinden gelişen ve Anadolu'nun Kuzeybatısına ve Avrupa'ya doğru yayılan tarımcı toplulukların izlerini barındırmaktadır (Özdoğan, 2022). Orta ve Geç Kalkolitik ile kısmen kesintiye uğrayan bu süreçten sonra Erken Tunç Çağı başında, sonrasında şehirlere dönüşecek olan ovadaki tarımcı yerleşimler içerisinde farklı bölgelerden başka gruplar ile birlikte söz konusu toplulukların veya bu topluluklarla ilişkileri olanların da bulunduğunu gösteren kanıtlardan birisi de boyalı çanak çömlek olarak değerlendirilmelidir. Giderek standartlaşan çanak çömlek üretimi ise bu geleneğin giderek azalmasına neden olmuş gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, İ., ve Mortan, K. (2017). *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası* (7. bs). İnkilap Kitabevi.
- Ay, D. Ş. (1998). *Küllüoba İTÇ I Çanak Çömleği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çongur, F. M. (2018). *Bademağacı İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Efe, T. (1988). *Demircihöyük III: 2, Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, Die Keramik 2, C, Die Frühebronzezeitliche Keramik der Jüngerer Phasen (ab Phase H)*. Philip von Zabern.
- Efe, T. (1994). 1993 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzeysel Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XII*, 245-266.
- Efe, T. (1996). 1995 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzeysel Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XIV(II)*, 215-232.
- Efe, T. (2007). Küllüoba Kazıları ve Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarına Katkısı. G. Umurtak, Ş. Dönmez, ve A. Yurtsever (Eds.), *Refik Duru'ya Armağan* (ss. 103-114). Ege Yayınları.
- Efe, T., ve Ay Efe, D. M. (2000). Early Bronze Age I Pottery from Küllüoba near Seyitgazi. *Anatolia Antiqua*, 8, 1-87.
- Fidan, E. (2012). Küllüoba İlk Tunç Çağı Mimarisi. *Mimarlar, Arkeologlar, Sanat Tarihçileri, Restoratörler Ortak Platformu*, 7, 1-44.
- Günter, A. (1991). *Gordion Excavations Final Reports 3: The Bronze Age*. University Museum.
- Hacızade, F. (2019). *Seramiğin Kimyası*. Çizgi Kitap Evi.
- Kazancı, N. (2018). Jeolojik Zamanlar ve Çizelgesi. *Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 25, 63-66.
- Korfmann, M. (1983). Red Cross Bowl Angeblicher Leittyp für Troja V. R. Boehmer ve H. Hauptmann (Eds.), *Beitriige zur Alttertumskunde Kleinasiens, Festschrift für Kurt Bittel* (ss. 291-297). Verlag Philipp Von Zabern.
- Kuru, A. (2016). *Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III Seramiği'nin Batı Anadolu Erken Tunç Çağı'na Katkıları* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lloyd, S., ve Gökçe, N. (1951). Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millennium Stratigraphy in Anatolia. *Anatolian Studies*, 1, 21-75.
- Mellaart, J. (1970a). *Excavations at Hacılar I*. Edinburgh University Press.
- Mellaart, J. (1970b). *Excavations at Hacılar II*. Edinburgh University Press.
- Mellink, M. J. (1965). Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1964. *American Journal of Archaeology*, 69(3), 241-251. <http://www.jstor.org/stable/502289>
- Ökse, A. T. (2012). *Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek Teknik Özellikler, Biçimler, Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca Terimler*. Arkeoloji ve Sanat.
- Öz, S., ve Demirci, Ş. (2017). *Arkeokimyaya Genel Bakış*. Gazi Kitap Evi.
- Özdoğan, M. (2022). Bütüncül Bir Bakış Açısıyla İlk Tunç Çağı ya da Yerleşik Yaşamın Kurumsallaşması. M. Işıklı, E. Fidan, A. Türker, ve M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 1-18). Ege Yayınları.
- Sarı, D. (2004). *Küllüoba İlk Tunç Çağı II Çanak Çömleği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarı, D. (2009). Late EB II Pottery Recovered in Complex II of Küllüoba. *Anatolia Antiqua*, 17, 89-132.
- Sarı, D. (2011). İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi [Yayınlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seeher, J. (1987). *Demircihöyük III: 1, Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, Die Keramik 1, A Die Neolithische und Chalkolithische Keramik, B Die Frühbronzezeitliche Keramik der älteren Phasen (bis Phase G)*. Verlag Philipp von Zabern.
- Şahin, F. (2013). *Küllüoba Höyüğü Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi (Übergangsperiode): Mimari ve Çanak Çömlek: C. Unpublishe* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Topbaş, A., Efe, T., ve İlaslı, A. (1998). Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part II: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii. *Anatolia Antiqua*, 6, 21-94.

Türker, A. (2008). *Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Acmhöyük Çanak-Çömleği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkteki, M. (2004). *Küllüoba İlk Tunç Çağı III Çanak Çömleği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkteki, M., Sarı, D., Şahin, F., Türkteki Sinem, ve Tuna, Y. (2021). Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti: Küllüoba, Genel Değerlendirme ve 2020 Yılı Çalışmaları. *Lycus*, 105-128.

ARSLANTEPE GEÇ KALKOLİTİK 3-4 EVRELERİNE AİT DOMESTİK BİR MAHALLE

A DOMESTIC QUARTER OF LATE CHALCOLITHIC PHASES 3-4 IN ARSLANTEPE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 8 Nisan 2023	Received: April 8, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 4 Mayıs 2023	Peer Review: May 4, 2023
Kabul: 31 Ekim 2023	Accepted: October 31, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1277780

Francesca BALOSSİ RESTELLI* - Gian Maria DI NOCERA - Elisa BIANCIFORI***
Metin BATIHAN**** - Meral BAŞARAN*******

ÖZET

Bu çalışmada Arslantepe'nin Geç Kalkolitik Çağ 3-4 (MÖ 3900/3800-3400) evrelerinde inşa edilen ve çakıl taşlı sokakların sürekli kullanımıyla karakterize edilen domestik mahalle tanımlanmakta ve analiz edilmektedir. Komşu bölgelerdeki çağdaş yerleşmelerle yapılan karşılaştırmalar sayesinde her ne kadar mimaride gerçek bir standartlaşma görülmesi de muhtemelen Yukarı ve Orta Fırat, Habur ve Yukarı Mezopotamya'yı kapsayan ortak bir yerleşim planlaması ve inşaat teknolojisi geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Ev donanımları ve materyallerin yanı sıra, ev tabanlarının altındaki ritüel çukurlar ve gömütler, domestik mekanın somutlaştırdığı sembolik değerlerin ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada bahsi geçen bu konular kısaca sunulacak ve yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Geç Kalkolitik, Yerleşim Planlaması, Konut Mimarisi, Yukarı Fırat, Haneici Gömütler, Haneici Ritüel.

* Prof. Dr., Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities, Rome, Italy.
e-posta francesca.balossi@uniroma1.it ORCID: 0000-0001-8593-2621

** Associate Prof. Dr., University of Tuscia, Viterbo, Communication and Tourism, Department of Humanities, Viterbo, Italy.
e-posta gm.dinocera@unitus.it ORCID: 0000-0002-6393-0710

*** Dr., Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities, Rome, Italy.
e-posta: elisa.biancifori@uniroma1.it ORCID: 0000-0001-9351-7348

**** Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mardin Türkiye.
e-posta: metinbatihan@gmail.com ORCID: 0000-0002-4401-7213

***** Dr Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi, Elazığ, Türkiye.
e-posta: mbmutlu@firat.edu.tr ORCID: 0000-0002-4965-0456

ABSTRACT

The paper describes and analyses the domestic quarter in Late Chalcolithic 3-4 Arslantepe (3900/3800-3400 BCE), characterized by the construction and continued use of pebbled streets. The few comparisons with contemporary sites in neighbouring regions testify to a shared tradition of settlement planning and building technology, possibly covering the Upper and Middle Euphrates, Khabur and Upper Mesopotamia in general, even though no real standardization of architecture is seen. Next to the expected house installations and artifacts, ritual pits and burials under the floors of the houses are the expression of the symbolic value embodied by the domestic space. These will be briefly presented and commented.

Keywords: Late Chalcolithic, Settlement Planning, Domestic Architecture, Upper Euphrates, Domestic Burials, Domestic Rituality.

GİRİŞ

1961'den beri Arslantepe'de çalışan Sapienza Üniversitesi ekibi, 60 yılı aşkın süre boyunca Arslantepe yerleşiminin MÖ 5300'den Orta Çağ'a kadar uzanan yerleşim evrelerini araştırmıştır. Yapılan keşifler ve malzeme analizlerinde ulaşılan bilgiler, Doğu Anadolu'nun bu yöresinde söz konusu uzun tarih aralığının yeniden canlandırılmasında büyük katkı sağlamıştır. Diğer yandan uzun süre boyunca yerleşime sahne olan Arslantepe'deki tabakaların bazı evrelerinin daha önemli ve uzun iskân gördüğü, bazılarının ise daha geçici ve kısa ömürlü olduğu anlaşılmıştır. Bu durum da tarih boyunca koşulların nasıl değiştiğini göstermektedir. MÖ 3900/3800-3400 yılları arasına karşılık gelen Geç Kalkolitik 3-4 dönemi VII. tabaka olarak adlandırılır ve bu dönem de kesinlikle Arslantepe'nin uzun süreli yerleşim dönemleri arasında yer almaktadır. Bu uzun süreçte çanak çömlek üretimi açısından bakıldığında Arslantepe 500 yıllık bir sürekliliğe tanıklık etmektedir ve benzer şekilde mimari düzende de bir devamlılık söz konusudur. Mimarideki devamlılığı aynı evlerin üzerine ufak değişikliklerle birçok kez yeniden inşa edilen evler, sokaklar ve açık alanların uzun süre kullanılmaya devam etmesiyle tanımlamak mümkündür. Aynı zamanda bu dönem erken devlet yapısının görüldüğü, Güney Mezopotamya Uruk Dönemi çağdaşı olan VIA evresinin öncülü olması bakımından da önemlidir. Yakın zamanda gerçekleştirilen kazılar ve çanak çömleklerin istatistiksel analizi, Arslantepe'nin merkez olacağı bir sonraki VI A döneminde başlayacak olan devlet sisteminin başlangıcı olan önemli değişikliklerin VII. tabaka döneminde meydana geldiğini kanıtlamıştır.

Bu makalede, höyüğün güneybatı açmasında bulunan ve Geç Kalkolitik 3-4'e tarihlenen VII. tabaka konut mimarisi karşılaştırmalı olarak tanımlanmaktadır. Höyüğün bu alanında şu ana kadar VII. tabakaya ait dört ana evre tespit edilmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru numaralandırılan evrelerin herbirinin kendi içinde alt evreleri de bulunmaktadır. Bununla birlikte en eski evreyi temsil eden dördüncü evrede kazılar devam ettiği için burada yer verilmemiştir. Söz konusu konutlar, yerleşimin bu alanındaki VII. tabakanın 2 ve 3. mimari evrelerine aittir ve höyüğün kuzeydoğu tarafındaki çağdaş konutlardan çok fazla farklılık gösterir. Kuzeydoğudaki konutlar daha az *in situ* malzemeye, daha ince duvarlara ve avluların etrafında küçük boyutlu odalara sahiptir. Buradaki kalın duvarlı, geniş odalı, dış mekânın (yolların) düzenli planlanmasından çok farklıdır ve ayrıca burası höyüğün daha sonra kamusal alan olacak yüksek kesiminde yer alır. Bununla birlikte güneybatı konut alanında *in situ* bulunan çanak çömlekler, hem işlevsel hem de tipolojik olarak kuzeydoğu alanındaki evlerde bulunanlardan daha fazla değişkenliğe sahiptir. Bu da, bu evlerde yaşayan insanların daha fazla zanaat

ürününe erişimi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, burada muhtemelen topluluktaki en önde gelen kişilerin ailelerinin yaşadığına inanıyoruz.

Güneybatı alanındaki kazılar devam ettiğinden tabakanın alt evreleri henüz açığa çıkarılmasa da elde edilen bulgular ışığında Geç Kalkolitik 3-4 döneminde Arslantepe'de farklı bir gruba ait konutların mimari uygulamaları ve ritüelleriyle ilgili değerlendirmeler yapılabilmektedir. Burada ritüel olarak kastedilen hem ölüm - ölü gömme hem de evin temeli veya ev yapılacak alanın hazırlanması ile ilgili uygulamalardır. Ritüeller sembolik, manevi veya doğaüstü bir varlığı ima eden eylem ve davranışları ifade eder. Söz konusu evrelerde ritüeller çoğunlukla ölü gömme uygulamalarıyla bağlantılıdır ve muhtemelen özeldir, ancak tek bir alanda ondan fazla çukurun yoğunlaşması, ritüellerin muhtemelen yerleşim bölgesinin hazırlanmasıyla bağlantılı (temel ritüeli?) daha toplu olayları da içermiş olabileceğini düşündürür. Bu konularla ilgili daha detaylı bilgi aşağıda paylaşılmaktadır.

VII. Tabaka Kazı Çalışmaları

Geç Kalkolitik 3-4 dönemine tarihlenen VII. tabaka kazıları 1968 yılından günümüze kadar devam eden süreçte, höyüğün farklı alanlarında İtalyan ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazılan alanlar, höyüğün yamacında (kuzeydoğu, kuzeybatı açmaları) ve yamacın hemen üstünde (güneybatı açması) yer alan farklı seviyelerdeki VII. tabaka yerleşim alanlarını temsil eder. Çalışmaya konu olan yapıların bulunduğu alan ise güneybatı açmasında, VIA saray kompleksinin hemen kuzeyinde yer alır.

1960 ve 1970'lerde kazı başkanı olan İtalyan Salvatore Maria Puglisi, 1968'de höyüğün kuzeydoğu kenarında VII. tabaka kazılarına başlamıştır. Kendisi ve ekibi ana toprağa ulaşana kadar tamamı VII. tabakaya ait yedi farklı mimari alt evrede 10 yıl süren bir kazı çalışması yapmıştır (Palmieri, 1969, 1973, 1978). Höyüğün bu alanı, sıradan halkın evleri olarak yorumlanan, farklı planlara ve mekân organizasyonuna sahip konutların varlığıyla karakterize olur (Frangipane, 1993; Balossi Restelli, 2019). Evler genellikle iki odadan oluşur ve bunlar bazen farklı evler tarafından ortak kullanıma açık gibi görünen büyük yuvarlak fırınların olduğu bir avlu etrafında yer alır. Evlerin zemini veya açık alanların altında bebekler ve birkaç yetişkin kadına ait mezarlar bulunmuştur. Buluntular arasında besin tüketimi ve günlük kullanım için çanak çömlek, öğütme taşları, kemik ve taş objeler yer almaktadır ve bunların tümü hane içi günlük faaliyetlere işaret etmektedir. Ayrıca bu alanda büyük depolama kapları oldukça az sayıda görülmektedir.

1970'li yılların başında Alba Palmieri başkanlığında höyüğün güneybatı kesiminde de kazılara başlanmıştır. Burada uzun soluklu devam eden önemli arkeolojik ve konservasyon çalışmaları aynı zamanda benzersiz bir saray kompleksini de gün ışığına çıkarmış bu sayede Arslantepe 2021'de UNESCO Dünya Mirası listesine dâhil edilmiştir. 1989 yılından itibaren bu alandaki çalışmalarda VII. tabakaya ait önemli bir yerleşim alanı daha dahil edilmiş ve Palmieri'nin ardından arkeolojik kazılar aralıklarla günümüze kadar sırasıyla Marcella Frangipane ve Francesca Balossi Restelli başkanlığında devam etmiştir. Son dört kazı sezonu sırasında alan güneybatı açmasında genişletilmiş ve bir dizi konutun bulunduğu geniş bir alan ortaya çıkarılmıştır. Bu yönüyle Arslantepe Geç Kalkolitik Dönem kazılarının, Mezopotamya'da ve muhtemelen tüm Batı Asya'da kazısı gerçekleştirilen çağdaş yerleşimler arasında şimdiye kadar ki en geniş kapsamlı kazılardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Güneybatı Açmasındaki Geç Kalkolitik 3-4 Dönemi Konutları

VII. tabakaya ait en son evre (1a), C Tapınağı'nın (Frangipane, 1997, 2003; Balossi Restelli, 2019, şek. I.17) ve yanındaki muhtemelen ana ritüel işlevi bu evrede kaybolmuş bir tapınağın (D Tapınağı) ve ayrıca zanaat faaliyetleri ve hammaddelerin depolanması ile ilgili olduğu görülen üç uzun odanın bulunduğu evredir. C Tapınağı'na bağlı yan odada bulunan buğday tohumundan (*triticum sp.*) elde edilen radyokarbon tarihi, bu dönemin son aşamasını MÖ 3400 (Vignola ve ark., 2019, s. 278, DSH6515, 2 sigma aralığı ile MÖ 3367-3104) yıllarına tarihlenirken, uzun odalardan birinden (A850) elde edilen tohum ise daha erken tarihli olup bu mimari evrenin en az bir yüzyıl boyunca çok sayıda değişiklik ve tadilatın geçtiğini düşündürmektedir (Örnek DSH7977_SE, 4751±31BP, kalibre edilmiş 2 sigma aralığı ile MÖ 3636-3382 (OxCal 4.3.2). bkz. Vignola ve ark., 2018).

Mutlak kronoloji açısından VII. tabaka için 13 radyometrik tarih mevcuttur (Alessio ve ark., 1976, s. 336; Alessio ve ark., 1983, s. 578; Calderoni ve ark., 1994, s. 147; Di Nocera, 2000, s. 82; Vignola ve ark., 2019, s. 278; Balossi Restelli, 2019, s. 145-150; Skourtanioti ve ark., 2020, s. 1175.e6-8). Tarihlendirmelere Bayes istatistikleri uygulanmış, ancak nihai sonuç tarihinin ağırlıklı ortalamasına göre elde edilmiştir. Buna göre erken evre MÖ 3900/3800-3650, orta evre MÖ 3650-3500 ve geç evre MÖ 3500-3400 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Geç evreye ait tarihler kısmen VI A evresinin başlangıcı ile örtüşmektedir. Arkeolojik olarak VII. tabakadan VI A evresine geçişin tarihsel olayların gelişimine göre daha büyük standart sapmalar nedeniyle radyometrik kronoloji temelinde algılanmaması da mümkündür.

D Tapınağı ve muhtemelen kuzeyindeki uzun odalar, aslında daha erken bir aşamada (1b) inşa edilmiş ve kullanılmıştır. Bu evrede daha sonra C Tapınağı'nın inşa edileceği yerde kül dolu birkaç çukur, birkaç ocak, sürtme taş aletler ve ateşe maruz kaldıkları açıkça belli olan çanak çömlekler bulunan taş döşeli açık bir alan ortaya çıkarılmıştır (Balossi Restelli, 2019, şek. I.19). Bu küçük çukurların yanında, içinde çanak çömlek parçaları, hayvan kemikleri ve küllerle dolu çok büyük bir çukur daha yer almaktadır. Son olarak, zeminin altında üç bebek ve bir yetişkin kadın mezarı tespit edilmiştir. Tüm bu unsurlar, bu açık alanın tapınağın içinde olup bitenlerle ilişkili bazı ritüel faaliyetler için kullanıldığını düşündürmektedir (Balossi Restelli ve Erdal, 2019).

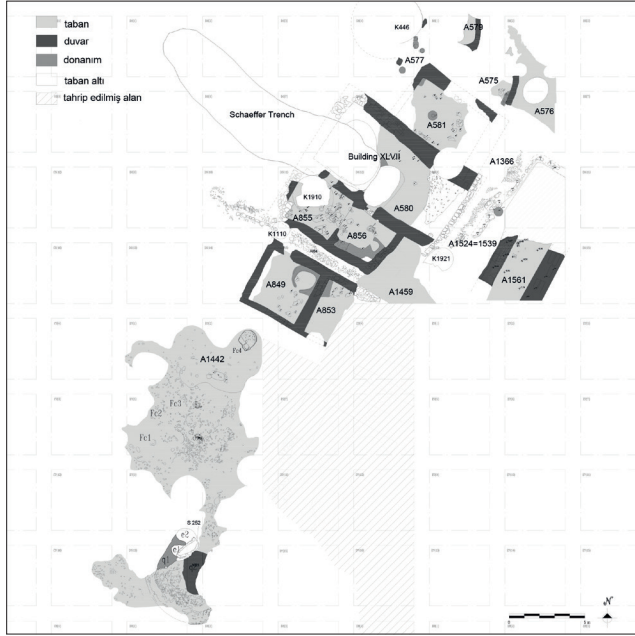
Söz konusu açık alan, geniş bir alana yayılan ve uzun süre kullanılmış domestik nitelikli bir yerleşimi ortadan kaldırmıştır. O sırada höyüğün batı yamacına yakın olması gereken söz konusu yerleşim, çevresindeki ovoidan yükseklerde kalmakta ve bu nedenle dışarıdan oldukça iyi görülebilmekteydi. Bu yerleşime ait duvarlar yamacı takip edecek şekilde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda inşa edilmiştir. Kuzeydoğu yönlü duvarların çoğu ise, yamaçta bir tür teras oluşturan daha önceki evreleri tahrip etmiştir.

Bu uzun süreli domestik yerleşime ait şu ana kadar üç ana evre ortaya çıkarılmıştır. Birçok değişiklik ve dönüşüm izleri sayesinde her bir yapı evresinin oldukça uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu yapı katlarından ikisinden elde edilen radyokarbon tarihleri MÖ 3500 ile 3400 yılları arasını kapsar ve bu durum stratigrafik olarak bu alanların MÖ 3400 yıllarında kamusal bir alana (1. evreye ait iki tapınak ve uzun odalar) dönüştürülmesinden önceki evreyi temsil etmektedir. Dolayısıyla, daha erken bir tarih söz konusu değilse domestik alanların olasılıkla MÖ 3500 yıllarına ait olabileceği düşünülmektedir (% 95.3 olasılığını göz önünde bulundurarak bu tarih önerilmektedir. Söz konusu örneklerin geçtiği yayınlar için bkz. Rome 164 in Calderoni ve ark., 1994, s. 147 ve DSH7981_SE, Vignola ve ark., 2018, s. 248).

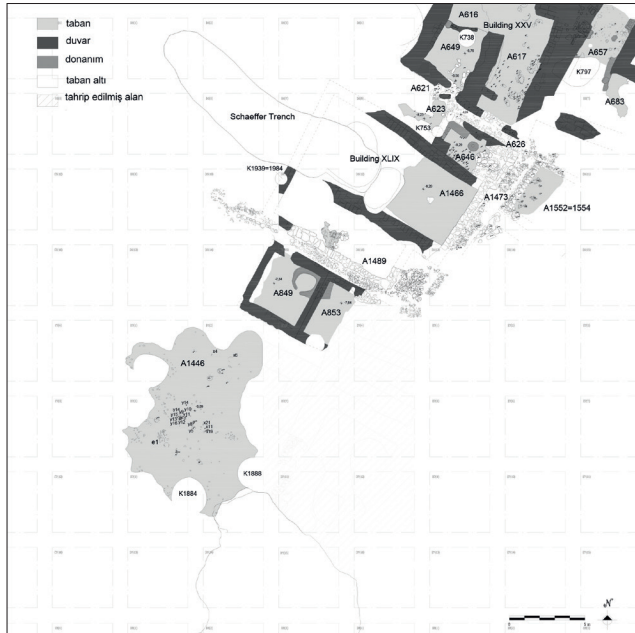
Höyüğün bu alanında VII. tabakanın en erken evresine ait konut planları henüz bilinmez, ancak üst evrelerde yerleşim planı yani domestik mahalle ortaya çıkarılmıştır. Makaleye konu olan mahallenin söz konusu evreler boyunca oldukça az değişikliğe uğrayarak devam eden en önemli unsuru, evlerin duvarlarını dıştan çevreleyen dar bir sokaktır. Biri kuzeydoğu-güneybatı, diğeri kuzeybatı-güneydoğu yönlü iki ana eksen, evlerin sığabileceği dörtgen bloklar oluşturmak için birbirini dik bir şekilde kesmektedir. Şimdiye kadar bir evreden diğerine sokakların genişlemesi ve bazı ara sokakların eklenmesi dışında söz konusu yol planlamasında ciddi bir değişiklik görülmemektedir (2 ve 3. evreler, Fig. 1-3). Gerektiğinde, XXV yapısını A1473 sokağına bağlayan A626 örneğinde

olduğu gibi (2b evresi, Fig. 2) veya erken evrede A1472 odasının batı tarafını çevreleyen A1576 sokağında (3a, Fig. 3) olduğu gibi evleri ana sokağa bağlamak için ara sokaklar eklenmiştir. Sokağın genişliği etrafındaki yapılara göre değişmektedir, en geniş noktası 170 cm, en dar noktası ise 50 cm'dir.

Figür 1. Güneybatı Açması, VII. tabaka 2a Evresi / SW trench, Period VII, level 2a.

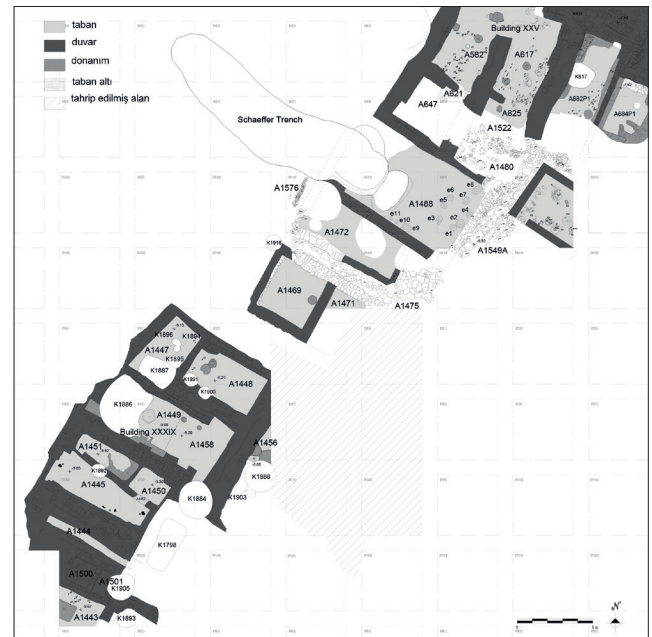
Figür 2. Güneybatı Açması, VII. tabaka 2b Evresi / SW trench, Period VII, level 2b.

Sokağın inşa özellikleri ve zaman içinde gördüğü değişimler dikkat çekicidir. Sokak başlangıçta çok miktarda amorf çanak çömlek parçasıyla döşenmiştir. Bu uygulama, muhtemelen sadece yağmurdan değil, aynı zamanda evlerin çatılarından ve hatta evlerden dışarı

atılan suları tahliye etmek için gerekliydi. Genellikle tüm yol yüzeyine yayılmayan ancak yolun bazı noktalarında tespit edilen yeniden inşa faaliyetleri görülmektedir. En altta bulunan çanak çömlek parçalarının üstü bu alanı daha düzenli bir şekilde gösteren büyük düz levha taşlarla kaplanmıştır. Bu sokak kademeli olarak güneybatıya doğru eğilimlidir. (Sokak A1549, 3a evresi, Fig. 3). Sonra bu taşların üzerinde sırasıyla, çanak çömlek parçalarından oluşan kalın bir tabaka, büyük yuvarlak taşlardan oluşturulan bir düzlem, ardından tekrar çanak çömlek parçalarının olduğu katman ve son olarak çamurdan bir düzlem bulunmaktadır. Böylelikle sokağın toplam kalınlığı 55 cm'yi bulmaktadır.

Figür 3. Güneybatı Açması, VII. tabaka 3a Evresi / SW trench, Period VII, level 3a.

Çanak çömlek parçalarının tümü yeşilimsi bir katmanla kaplıdır, bu durumun çanak çömlekler üzerinde bir tür değişikliğe yol açan nemli bir ortamdan kaynaklandığı düşünülse de (Fig. 4) devam eden analiz sonuçlarına göre bir yorum yapmak daha doğru olacaktır (Bu fenomeni açıklayacak herhangi bir spesifik inorganik veya organik maddeyi belirlemek için analizler devam etmektedir). Bu sokağın uzun süre boyunca değiştirilmeden kullanılması son derece ilginçtir. Şu an için sokağın kullanıldığı zaman aralığını kesin olarak belirlemek için yeterli radyokarbon tarihi olmasa da, birkaç nesil boyunca kullanıldığı düşünülmektedir.

Yerleşimin batısında bulunan söz konusu sokaklar yerleşim planı açısından oldukça önemli bilgiler verirken diğer yandan kültürlerarası bağlantıların kurulmasına da fırsat vermektedir. Yakın çevrede bulunan Orta Fırat Geç Kalkolitik yerleşmelerinde benzer şekilde taş ve çanak çömlek döşeli dış alanlar görülmekle birlikte bunlar genel olarak açık alan veya avlu olarak değerlendirilmektedir.

Figür 4. Güneybatı Açması, sokağın yeşilimsi yüzeyi (2a Evresi) / SW trench, Period VII, level 2a. Greenish surface of the cobblestone street.

Arslantepe'nin çağdaşı Zeytinli Bahçe'de dış alanlarda taş döşemenin kullanımı bilinmekle birlikte (Balossi Restelli, 2006a) kazılan alan çok küçük olduğundan bu sistemin sadece evler arasında bir avlu mu yoksa orada da sokak olarak mı kullanıldığı bilinmemektedir. Hacinebi yerleşmesinin A ve B1 evrelerinde taş döşeli avlular (Stein ve ark., 1998) ve B evresinde Arslantepe VII'dekine çok benzeyen taş döşeli bir sokak bulunur. Arslantepe'de olduğu gibi, burası da domestik konutlarla çevrilidir fakat ne yazık ki planları tamamlanmamıştır (Stein 1996, şek. 9). Kurban Höyük'ün Geç Kalkolitik VIB, 7 ve 8. evrelerinde çanak çömlek parçaları ile çakıl/çay taşlarından oluşturulan zeminler açık alan faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler olarak değerlendirilmektedir (Marfoe-Ingraham, 1990). Kuzey Mezopotamya'da karmaşık ev mimarisine sahip, Arslantepe'nin çağdaşı Tell Hamoukar'da ise taş döşeli sokakların iyi bir şekilde bilindiği ve kullanıldığı görülmektedir (Colantoni ve Ur, 2011). Erbil Ovası'nda yer alan Geç Kalkolitik 2 dönemi yerleşimi Qalinj Agha'da (Peyronel ve Vacca, 2015, s. 97) geniş taş döşeli yollar bulunmuştur. Daha erken dönemlerde ise örneğin Kazane Höyük'ün Geç Halaf tabakasında açık alan olarak kullanıldığı düşünülen çakıl ve çanak çömlek döşeli alanlara rastlanmaktadır (Bernbeck vd. 1999, s. 119). Halep yakınlarındaki Gurga Chiya'da Geç Obeyd döneminde taş döşeli bir yol (Carter ve ark., 2020, s. 51) ve bu yerleşimin bitişiğindeki Geç Halaf yerleşimi Tepe Marani'de de çanak çömlek parçalarıyla döşeli bir alan (Carter ve ark., 2020, s. 59) bulunmuştur. Yüksek yağış ile bağlantılı olduğu düşünülen söz konusu taş döşeli sokaklar bölgenin bir özelliği olarak kabul edilmektedir (Carter ve ark., 2020, s. 51). Kuzey Irak'ta ise sokak olarak tanımlanan taş döşeli dış alanlara rastlanmaktadır. Musul Bölgesi'ndeki Halaf Dönemi'ne ait Arpaçiyah'da (Mallowan ve Rose 1935: Levha I: b) geniş taş döşeli yollar bulunmuştur.

Arslantepe'de sokakların varlığı ve bu alanın aynı işlev ile kullanılmasındaki devamlılık, bir tür şehir planlamasının ve kamusal alanın kolektif karar ve organizasyonunun ilginç bir göstergesidir. Sokağı çevreleyen konutlar, son 4 kazı çalışması sırasında ortaya çıkarılmış olup yerleşimin bu bölgesinin mimari organizasyonu ve müstakil evlerin planları açısından oldukça ilginç özellikler göstermektedir. Her üç evrede de evler genellikle iki odadan oluşur. Bunlardan biri büyük, diğeri içinde genellikle bir ocak bulunan daha küçük, bazen daha da küçük iki mekândan oluşur, genellikle içlerinde fırın veya gıda işleme ve depolama ile ilgili faaliyetler gibi ev ortamını çağrıştıran diğer unsurlar bulunur. İç duvarlar ve zeminler çoğu durumda beyaz kireçtaşı sıva ile sıvanmıştır (Mignardi ve ark., 2020). Bazı sıva parçalarının üzerinde kırmızı renk tespit edilmesi bazı evlerde duvarın tamamen kırmızı renk ile kaplandığını düşündürmektedir. Bazı odaların beyaz ve kırmızı sıvalar ile üst üste sıvandığı, bazı odalarda ise duvarlarda boya ile süslemeler yapıldığı görülmektedir, ancak ne yazık ki bunlar kısmen korunmuştur. A1469 odasının güney duvarının tamamen dekore edildiği bilinmekle birlikte resmin ortaya çıkarılması ile ilgili çalışmalar uzmanlar tarafından devam etmektedir.

Boyalı duvarların en yakın örneği Aşağı Fırat'taki Değirmentepe'den (Malatya) bilinmektedir. MÖ 5. binyılın son yarısı MÖ 4. binyılın başına tarihlenen Geç Obeyd yerleşiminde yapıların bazı odaları beyaz kireç ile sıvanmış, önemli olduğu düşünülen ortadaki büyük odanın duvarları ise kırmızı aşı boyası ile şematik desenlerle bezenmiştir (Esin, 1986).

Arslantepe evlerinde bulunan olağandışı mimari yapı ögesi sütunlardır. Bu sütunlar her zaman yarı gömülü sütun misali duvarlara dayalı olarak inşa edilmiş gibi görünmektedir. Yaklaşık 35 cm çapında, çamurdan veya bazen pişmiş toprak kerpiç parçalarından yapılmış ve en az 4 cm kalınlığında sıva ile kaplıdır. Yarı gömülü özellikleri söz konusu sütunların yapısal bir işleve sahip olduklarını belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Yapıların yükseklikleri tam olarak korunmadığından sütunların tavana kadar devam edip etmedikleri bilinmemektedir. Aynı evrede en az dört farklı evde bu tür sütunlar tespit edilmiştir. Bu örneklerin üçünde sütunlar, odanın en uzun duvarına yaslanmaktadır. Sütunlar bu özellikleriyle şimdilik benzersiz mimari unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapıların genel özelliklerine bakıldığında, bir yapı evresinden diğerine, bazı duvarların korunduğu ve muhtemelen bir önceki evrenin duvarlarının üzerine yeniden inşa edildikleri veya aynı doğrultuda ve genişlikte olmak üzere küçük değişiklikler yapıldığı görülmektedir.

Bu durum çoğunlukla dış duvarlarda görülen bir özellik iken, evlerin odalarını ayıran iç duvarların ise önceki evrede duvarların olmadığı yerlerde bile inşa edildikleri ve sonraki evrelerde artık kullanılmadıkları görülmektedir. Ayrıca, önceki evreye ait evlerin küçük bölme duvarlarının kaldırılmasıyla bu alanların kısmen yeniden kullanılması yaygın bir uygulamadır.

Güneybatı mahallesinde ritüelle ilişkilendirilebilecek bazı bulgulara da rastlanmıştır. Bunlar benzersiz dolgulara sahip küçük çukurlar ve belirli yerlerdeki gömütlerdir. Bu tür uygulamalar VII. tabakaya ait diğer alanlardan da bilinmektedir (Balossi Restelli, 2019). Ancak birazdan bahsi geçecek olan A1466 odasındaki toplu çukurların başka bir alanda örneğine rastlanmamıştır. İlk olarak ritüelle ilişkilendirilen çukurlardan bahsedecek olursak, bunlar çöp çukurlarından farklı boyut ve içeriğe sahiptir ve hepsi belirli bir alanda kümelenmiş ve üzerine inşa edilen odanın sıvalı tabanı ile kapatılmıştır. Söz konusu çukurlar A1466 odasının tabanı ile kapatılmış çapları 76- 40 cm, derinlikleri 10-15 cm arasında değişen 10 adet küçük çukurdan ibarettir (Fig. 5). Ayrıca çukurlarda herhangi bir sıva veya benzeri bir uygulama görülmemektedir. Bu çukurların çoğu tamamen kül ve hayvan kemikleri ile doluyken, bazılarında sadece hayvan kemikleri açığa çıkarılmıştır. Bazı kemiklerin anatomik pozisyonda olması hayvan parçalarının (çoğunlukla koyun) çukurlara konulduğunu düşündürür. Bu bulgular çukurların bina yapımından önce gerçekleştirilen bir kurban ritüeli veya bir yemek ritüeli ile ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

Figür 5. Güneybatı Açması, A1466 numaralı odanın tabanı altındaki kül ve kemik ile dolu ritüel çukurları (3a Evresi) / SW trench. Ritual pits under the floor of room A1466, full of ashes and animal bones.

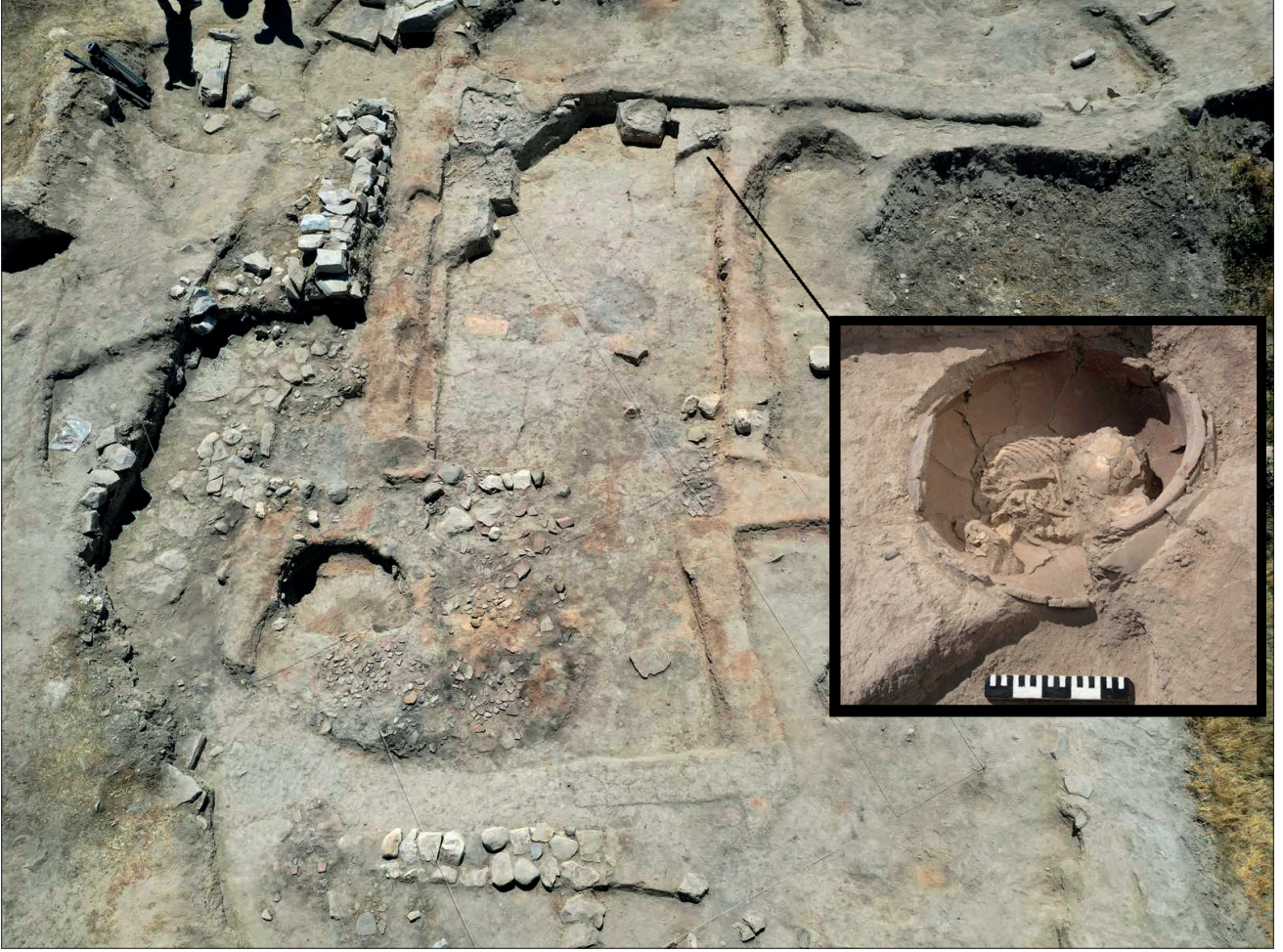

Bu çukurlar, yeni birevin inşasından önce gerçekleştirilen bir ritüeli mi temsil ediyordu? Yürütülen faunal analizler bu sorunun yanıtlanmasına yardımcı olabilir. İlk gözlemlere göre örneğin bir çukurda (E6) sadece keçi kemiklerinin olduğu görülmektedir. Bazı çukurlarda ise hayvanın omurları ile bağlantılı olarak kaburga kemikleri

de bulunmaktadır. Bu durum bir ziyafet ritüelini aklı getirirse de durum daha karmaşık görünmektedir. Söz konusu çukurların ritüel aktivitelerde kullanıldığını düşünmemizin nedenleri arasında bu evrelere ait çöp çukurlarından farklılaşan nitelikleri yer almaktadır. Çöp çukurları boyut olarak daha büyük ve derin olmasının yanı sıra (genellikle 1 veya 1,5 m. çapında ve 1 m. derinliğindedir) seramik parçaları, taş aletler, mühür baskısı (*cretulae*), kemikler ve organik materyaller gibi oldukça çeşitli materyalleri barındırmaktadır. Ayrıca, çöp çukurlarının dağılımları göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir özel yapıyla ilişkili olmadan, çoğunlukla yapıların terkedildikleri evrelerde bu yapıları tahrip edecek şekilde inşa edilmişlerdir. Söz konusu çukurların olduğu yapıyı diğer yapılardan ayıran bir diğer özellik ise burada herhangi bir gömütün olmamasıdır. Aynı evredeki birçok yapıda genellikle duvarların içinde bir çömlek içine yerleştirilen bebek mezarları yer almaktadır. Fakat çukurların olduğu yapıda böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla ritüel çukurların varlığı ile düşünüldüğünde söz konusu yapının diğerlerinden farklılaştığı anlaşılmaktadır.

Arslantepe'deki çukurların içeriğinden farklı olsa da benzer uygulamalar arasında erken örnekler bir diğer Malatya yerleşiminden bilinmektedir. Kalkolitik Dönem'de Değirmentepe 7. tabakada tapınak olarak değerlendirilen yapıların içinde genellikle yanmış hayvan kemikleri, kül, çanak çömlek parçaları bulunan çukurlar adak çukurları olarak değerlendirilmiştir (Esin ve Harmankaya, 1987, s. 93,98,99,103). Bir başka Kalkolitik dönem yerleşimi Çadır Höyük'te ise MÖ 3800-3600 yılları arasına tarihlendirilen çukurlar açığa çıkarılmıştır (Hackley ve ark., 2021, s. 11-12). Bu çukurların içinde insan ve hayvan kemikleri, obsidyenler, okr ve çanak çömlek parçaları gibi yerleşimde yaygın olarak bulunan çeşitli materyaller yer almaktadır. Adak veya temel çukurları olarak nitelendirilen ve domestik veya dini yapılarla ilişkilendirilen çukurların ilgili yapıların yaşam döngüsü olaylarını anmayla ilişkili olarak o yapıyı 'canlandırmaya' hizmet ettikleri şeklinde değerlendirilmektedir (Hackley ve ark., 2021, s. 7).

Konutlarla ilişkilendirilen bir diğer ritüel ise gömütlerdir. Bunlardan en az ikisi duvarların altındadır, bu nedenle yapının inşasından önce oraya konulmuştur, ancak diğerleri büyük olasılıkla duvarların köşelerinde (Fig. 6) veya yanında olduklarından bina zaten varken kazılmış olabilir. A1488, A647, A625 odalarının köşelerinde ve taban altlarında olmak üzere bebek mezarları açığa çıkarılmıştır (3a evresi, Fig. 3). Yetişkin bir bireye ait mezar ise A855 odasının kapı pervazının altında bulunmuştur (2a evresi, Fig. 1). Bu odanın tabanının altında ise bozulmamış halde, içi boş bir taş sanduka mezar tespit edilmiştir.

Figür 6. Mekân köşesinde ve taban altında bulunan çömlek bebek mezarı. / *Baby pot burial in the corner of the room and under its floor.*

Boyutlarının küçük olmasından dolayı bebek mezarı olarak tasarlanmış bu mezarın ritüel/sembolik bir anlamının olabileceğini düşünmekteyiz. Arslantepe’de yeni doğmuş veya fetüs bebeklerin (İskeletler üzerindeki antropolojik incelemeler devam etmektedir) duvar içlerine veya taban altlarına yerleştirme geleneğinde mezar konumu, tipi ve eşyaları bakımından belirgin ayrımlar olmadığı görülmektedir (Balossi Restelli ve Erdal, 2019, s. 258). İnsan mezarlarının varlığı, evlerin hâlâ sembolik anlamlarla yüklendiğini, belirli ölümlerin ya evi koruyabileceğini ya da ev sakinleriyle sembolik olarak “yaşamaya” devam edebileceğine işaret etmektedir. Diğer yandan bu gömütler evde yaşayan aile ile ölen kişi arasındaki ilişkilerle de ilgili olabilir.

Mekânlarla bağlantılı olarak duvarların içine veya köşelerine bebek mezarları yerleştirme geleneği Kalkolitik Dönem yerleşimleri arasında yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Çadır Höyük’te MÖ 3700-3600 yıllarına tarihlendirilen evrede domestik mekânlarda bu tür gömütlerle karşılaşmaktadır. Arslantepe’de olduğu gibi söz konusu yerleşimde de bebek mezarları taban altına veya duvarların içine çanak çömlek parçalarıyla birlikte yerleştirilmiştir (Steadman ve ark., 2018, s. 70; Yıldırım ve ark., 2018, s. 164).

Bu gömütlerin adak depositleri olarak hizmet ettikleri ve mekânın kutsanmasına veya kişileştirilmesine katkıda bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Steadman ve ark., 2018, s. 70). Güney Kafkasya’da Geç Kalkolitik Dönem’de özellikle Leyla Tepe Kültürü ile ilişkilendirilen yerleşimlerde bebeklerin konulduğu çömlek mezarların yaygınlaştığı görülmektedir (Marro ve Yılmaz, 2018, s. 30-35). Bu yerleşimlerden biri olan Ovçular Tepesi’nde genellikle domestik mekânlarla ilişkili olarak kapların içine yerleştirilenlerin yanı sıra duvar altlarına veya terk edilmiş yapılara gömülen bebek mezarları görülmektedir (Marro ve Yılmaz, 2018, s. 33). Ayrıca, iki bebek çömlek mezarı bilezikler, baltalar, boncuklar ve çok sayıda metal objeyle birlikte gömülmüşlerdir (Marro ve Yılmaz, 2018, s. 33). Bu mezarların akrabalık/aile bağlarına dayalı olarak doğuştan edindikleri ayrıcalığın bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Marro ve Yılmaz, 2018, s. 43). Yukarı Dicle Vadisi yerleşimlerinden Kenan Tepe’de ise Ubaid Dönemi’ne tarihlendirilen evrelerde bebeklerin kap veya sepet içine yerleştirildikleri görülmektedir (Parker ve ark., 2009, s. 90, 117). Yenice Yanı yerleşiminde ise Geç Kalkolitik Dönem’e ait duvarın içinde bir bebek mezarı tespit edilmiştir (Bernbeck ve Costello, 2011, s. 656, şek. 4).

Son olarak evlerin tipik donanımları arasında ocak ve fırın olmakla birlikte, küçük boyutlu sıvalı teknelere de rastlanmaktadır. En azından bir örnekte, eğimli tabanı ve açık tarafı nedeniyle yerinde tespit edememiş olsak da, bunun bir öğütme taşını tutmak için kullanıldığını düşünüyoruz. Ocaklar, ortasında yuvarlak bir kül deliği olan tipik VII. tabaka ocaklarıdır (Balossi Restelli, 2015), yemek pişirmek için kullanılan fırınlar ise kubbelidir. Odanın merkezinde yer alan ocaklar yalnızca yemek pişirmek için değil ayrıca ısıtmak, aydınlatmak ve muhtemelen etrafında oturmak için de kullanıldığını göstermektedir.

Komşu Bölgelerdeki Çağdaş Konut Mimarisi

Arslantepe'deki konutlar, Doğu Anadolu'daki Geç Kalkolitik 3-4 yerleşim alanlarının ender örneklerindedir. Elazığ Ovası'ndaki komşu yerleşim Norsuntepe'nin daha erken dönemine ait (Geç Kalkolitik 1-2) küçük açmalarda çoğunlukla tek odalı ve merkezi bir ocak bulunan evlerin tümü görünüşte küçük bir orta avluya açılır (Hauptmann, 1976). Kazılan alanların büyüklüğü Arslantepe'deki evlerle karşılaştırılmayacak kadar küçüktür, ancak kapalı avluların varlığı hem Arslantepe VIII. tabaka mimarisini (Balossi Restelli, 2012) hem de VII. tabakadaki sıradan halkın konut mimarisini hatırlatır (Balossi Restelli, 2019).

Diğer çağdaş karşılaştırmalar için güneye, Orta Fırat'a veya Mezopotamya'ya bakmak gerekir. Orta Fırat bölgesinde yer alan Şanlıurfa'nın Birecik ilçesindeki Zeytinli Bahçe ve Hacinebi yerleşmeleri Geç Kalkolitik 3 ve 4 evrelerine tarihlenmektedir. Zeytinli Bahçe'de bu döneme ait kazılan alan tüm ev planlarını gösteremeyecek kadar küçüktür, ancak Arslantepe'de VII. tabakadan farklı olarak, küçük ve düzensiz plana sahip bir yerleşim izlenimi vermektedir. Taş döşeli açık alanların varlığı kesinlikle dikkat çekici bir benzerlik unsurudur (Balossi Restelli, 2006b, şek. 2). Benzer şekilde, Hacinebi'de de planı tam olarak belirlenemeyen evlerle çevrelenmiş taş döşeli sokak açığa çıkarılmıştır (Stein, 1996). Her evde daha büyük bir oda, bir veya birden fazla küçük mekânın yer almasından anlaşılacağı üzere benzer özellikler bu yerleşim için de söz konusudur.

Arslantepe VII konutlarıyla daha büyük benzerlik gösteren Hamoukar ve Tell Brak yerleşimlerinden de bahsetmek gerekirse, iki yerleşim yerindeki konut yapılarının, Ubaid Dönemi ev planını hatırlatan veya ondan türemiş gibi görünen, çoğunlukla üç bölümlü ancak iki bölümlü yapıların da olduğu, düzenli ve standart planlara sahip oldukları görülmektedir (Emberling ve McDonald, 2003; Reichel, 2009). Geç Ubaid döneminde Malatya Ovası'nda gördüğümüz (Değirmentepe – Esin, 1989; Gurdil, 2005) geniş ve merkezi odalarda yer alan

fırınların aksine, Hamoukar'da da fırınlar (Reichel, 2009) Arslantepe örneğinde olduğu gibi genellikle küçük odalarda bulunmaktadır.

Tell Helawa yerleşimindeki son kazılar, basamaklı küçük bir açmada olsa da, Mezopotamya bağlamında Geç Kalkolitik 3 evresi yapılarının çok odalı olduğunu ve genellikle küçük servis odalarının çevrelediği daha büyük bir alana sahip olduğunu doğrulamaktadır (Vacca ve Peyronel, 2022). Bu özelliğin Arslantepe höyüğünün güneybatısında bulunan VII. tabaka konutları tarafından da paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Çağdaş olmasa da Arslantepe VII'nin, Musul bölgesindeki Tepe Gawra (XI-IX tabakaları- Geç Kalkolitik 2) yerleşim yeri ile karşılaştırılması, Arslantepe'nin bu dünya ile benzerliklerini doğrulamaktadır; Gawra X. tabakadaki evler, her zaman daha geniş bir alana sahip birkaç odadan oluşur (Tobler, 1950). Her iki yerleşimde de planların boyutları ve şekli tam olarak standartlaştırılmamıştır, ancak çoğu yapıda özelliklerin tekrarı belirgindir.

SONUÇ

Arslantepe'deki Geç Kalkolitik dönemine ait uzun bir dönem süreklilik gösteren yerleşim, Geç Kalkolitik yerleşimlerinin mimari düzeni ve organizasyonu hakkında ilginç gözlemler sağlamaktadır.

Kuzey Mezopotamya'da şehirlerin büyüdüğünü bildiğimiz bir dönemde, inşa edilmiş caddelerin ve bunların çevrelediği mimari yapıların varlığı, kentsel boyutlara ulaşılamayan yerlerde bile, belirgin bir enerjinin ve organizasyonun yerleşim planlamasına ayrıldığını göstermektedir. Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu, Ubaid döneminden beri temas halindeydi ve zanaat işlerinin artan karmaşıklığının, hiyerarşilerin ve eşit olmayan güç dağılımının ve tapınakların varlığının kanıtlandığı gibi, ortak gelişme kalıpları göstermektedirler. Bu benzerlikler artık Arslantepe VII. tabakadaki domestik bağlamlarının mimari karakterleri, yapıların planları ve sokakların inşası ile de doğrulanmaktadır. Kapsamlı bir şekilde kazılmış çağdaş yerleşimler hala az sayıda olsa da, Orta Fırat boyunca Hacinebi ve Zeytinli Bahçe gibi küçük yerleşim yerlerinde ve Cezire'deki daha büyük yerleşim yerlerinde benzerlikler belirgindir.

Arslantepe'de, sokakların sürekli olarak onarılması ve yenilenmesi, evlerin aynı planlar üzerinden yeniden inşa edilmesi, nesiller arasındaki doğrudan bağlantıların ve sürekliliğin yanı sıra aynı düzeni sürdürme arzusunun altını çizmektedir. Yine de, yeniden inşanın bazı aşamalarında, bir evreyi bir sonrakinden ayıran ritüel uygulamaların kanıtları, yeniden yerleşmeden önce alanı "arındırma" ihtiyacını akla getirmektedir.

Bu, 3a evresi ile önceki evre olan 3b arasındaki durumda karşımıza çıkmaktadır (burada sunulmamıştır). A1488 odası inşa edilmeden önce, mekâna “tekrar kavuşma” amacıyla alandaki küçük çukurlara hayvanların kurban edilip/tüketilip gömüldüğü bir veya daha fazla ritüelleştirilmiş olayı düşünmekteyiz. A855 ve A1489 evleri arasındaki küçük boyutlu boş taş sandık mezar da benzer bir anlama sahip olabilir.

Şüphesiz ele alınması gereken bir diğer önemli husus, yapılardaki alan kullanımıyla ilgilidir, ancak bu verilerle ilgili çalışmalar devam ettiğinden bu makalede üzerinde durulmayan bir konudur. Yine de üzerinde durulmaya değer olabilecek birkaç unsur öne çıkmaktadır. Arslantepe’de açığa çıkarılan evlerden en az üçü, depolamanın domestik düzeyde gerçekleştiğini gösteren kaplar ve gereçlerle dolu geniş odalara sahiptir. Bu binalarda mühür baskılarının (*cretulae*) bulunmaması, depolanan malların muhtemelen sadece aile kullanımı için olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz bu durum, çağdaş yerleşimlerin panoramasında bir anomallik sergilemektedir. Arslantepe’nin aksine Malatya-Değirmentepe’nin daha önceki dönemlerinde ve Hamoukar ile Tepe Gawra gibi yerleşimlerde açığa çıkarılan evlerde bunlar mevcuttur. Mühür baskılarının Arslantepe’de elit konutları olarak değerlendirilen yapılarda neden bulunmadığı sorusunun yanıtı ise ileride yapılacak kazı çalışmalarıyla daha da netlik kazanacaktır.

KAYNAKÇA

- Alessio M., Bella F., Improta S., Belluomini G., Calderoni G., Cortesi C., ve Turi B. (1976). University of Rome Carbon-Dates XIV. *Radiocarbon*, 18(3), 321-349.
- Alessio M., Allegri L., Azzi C., Bella F., Calderoni G., Cortesi C., Improta S., ve Petrone V. (1983). 14C Dating of Arslantepe, *Origini*, 12(2), 575-580.
- Balossi Restelli, F. (2006a). *The Development of ‘Cultural Regions’ in the Neolithic of the Near East: the dark Faced Burnished Ware Horizon*, BAR Publishing, S1482.
- Balossi Restelli, F. (2006b). Local Late Chalcolithic (LC3) occupation at Zeytinli Bahçe (Birecik, Şanlı-Urfa): the ceramic production. *Anatolian Studies*, 56, 17-46.
- Balossi Restelli, F. (2012). At the Roots of the Late Chalcolithic Society in the Anatolian Euphrates Valley. *Origini*, 34, 41-58.
- Balossi Restelli, F. (2015). Hearth and home. Interpreting fire installations at Arslantepe, Eastern Turkey, from the fourth to the beginning of the second millennium BCE. *Paléorient*, 41(1), 127-151.
- Balossi Restelli, F. (2019). *Arslantepe Period VII. The Development of a Ceremonial/Political Centre in the First Half of the Fourth Millennium BCE (Late Chalcolithic 3-4)*. Sapienza Università di Roma.
- Balossi Restelli, F., ve Erdal, Y. (2019). Late Chalcolithic Burials and Funerary Rituals. In F. Balossi Restelli (Ed.), *Arslantepe Period VII. The Development of a Ceremonial/Political Centre in the First Half of the Fourth Millennium BCE (Late Chalcolithic 3-4)* (pp. 222-259). Sapienza Università di Roma.
- Bernbeck, R., ve Costello, S. (2011). Yenice Yanı: Bir Geç Kalkolitik – Demir Çağ Köyü’nde Sondaj Çalışmaları. In N. Tuna ve O. Doonan (Eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları, Cilt II* (pp. 653-674). ODTÜ-TAÇDAM.
- Bernbeck, R., Pollock, S., ve Coursey, C. (1999). The Halaf settlement at Kazane Höyük. *Anatolica*, 25(0), 109-147. <https://doi.org/10.2143/ana.25.0.2015487>

- Calderoni G., Caneva I., Cazzella A., Frangipane M., ve Petrone V. (1994). Department of Earth Sciences at the University of Rome Radiocarbon Dates III. *Radiocarbon*, 36(1), 143-152.
- Carter, R., Wengrow, D., Saber, S. A., Hamarashi, S. J., Shepperson, M., Roberts, K., Lewis, M. P., Marsh, A., Carretero, L. G., Sosnowska, H., D'Amico, A., Sagan, W., ve Lockyear, K. (2020). The later prehistory of the Shahrizor Plain, Kurdistan region of Iraq: Further investigations at Gurga Chiya and Tepe Marani. *Iraq*, 82, 41-71. <https://doi.org/10.1017/irq.2020.3>
- Colantoni, C., ve Ur, J. A. (2011). The architecture and pottery of a late third-millennium residential quarter at Tell Hamoukar, north-eastern Syria. *Iraq*, 73, 21-69. <https://doi.org/10.1017/s0021088900000073>
- Di Nocera G.M., (2000). Radiocarbon datings from Arslantepe and Norşuntepe: the Fourth-Third Millenium absolute Chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian Region. In C. Marro, H. Hauptmann (Eds.), *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaire* (pp. 73-93). De Boccard.
- Emberling, G., ve McDonald, H. (2003). Excavations at Tell Brak 2001-2002: Preliminary report. *Iraq*, 65, 1. <https://doi.org/10.2307/4200533>
- Esin, U. (1986). Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak Çömlek ve Değirmen-tepe (Malatya) Kazısı. IX. *Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım*, 81-91.
- Esin, U. (1989). An Early Trading Centre in Eastern Anatolia. In K. Emre, M. Mellink, B. Hrouda, ve N. Özgüç (Eds.), *Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç* (pp. 135-141). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Esin, U., ve Harmankaya, S. (1987). 1985 Değirmen-tepe (Malatya, Imamlı Köyü) Kurtarma Kazısı, VIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 95-137.
- Frangipane, M. (1993). Local Components in the Development of Centralized Societies in Syro-Anatolian Region. In M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthie, M. Mellink (Eds.), *Between the Rivers and over the Mountains, Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, (pp. 133-161). Sapienza Università di Roma.
- Frangipane, M. (1997). A 4th-millennium temple/palace complex at Arslantepe-Malatya. north-south relations and the formation of early state societies in the northern regions of greater Mesopotamia. *Paléorient*, 23(1), 45-73. <https://doi.org/10.3406/paleo.1997.4644>
- Frangipane, M. (2003). Developments in fourth-millennium public architecture in the Malatya plain: from simple tripartite to complex and bipartite pattern. In M. Özdoğan, H. Hauptmann, ve N. Başgelen (Eds.), *From Village to Cities, Studies Presented to Ufuk Esin* (pp. 147-169). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Gurdil, B. (2005). *Architecture and social complexity in the late Ubaid period: a study of the built environment of Değirmen-tepe in East Anatolia*. Unpublished PhD dissertation, UCLA.
- Hauptmann, H. (1976). Die Grabungen auf dem Norşun-tepe, 1972. *Keban Project 1973 Activities, Keban Project Publication series 1*, 6, 71-90.
- Hackley, L.D, Yıldırım, B., ve Steadman, S. (2021). Not Seeing Is Believing: Ritual Practice and Architecture at Chalcolithic Çadır Höyük in Anatolia. *Religions*, 12, 665. <https://doi.org/10.3390/rel12080665>
- Mallowan, M. E., ve Rose, J. C. (1935). Excavations at tall Arpachiyah, 1933. *Iraq*, 2(1), 1-178. <https://doi.org/10.2307/4241576>
- Marfoe, L., ve Ingraham, M.L. (1990). Excavation Areas and Stratigraphy: Area A. In G. Algaze (Ed.), *Town and Country in Southeastern Anatolia - Vol. II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük* (pp. 23-118). University of Chicago.
- Marro C., ve Yılmaz, Y. (2018). The Infant Jar-Burials From the Late Chalcolithic Village of Ovçular Tepesi (Nakhchivan, Azerbaijan): A Mesopotamian Tradition? In A. Batmaz, G. Bedianashvili, A. Michalewicz ve A. Robinson (Eds.), *Context and Connection. Studies on the Archaeology of the Ancient Near East in Honour of Antonio Sagona* (pp. 29-48). Peeters.
- Mignardi, S., De Vito, C., Botticelli, M., Favero, G., Balossi Restelli, F., Marinacci, L., Alkhasoneh, S., ve Medeghini, L. (2021). Lime production in the late chalcolithic period: The case of Arslantepe (Eastern Anatolia). *Heritage*, 4(1), 91-104. <https://doi.org/10.3390/heritage4010005>
- Palmieri, A. (1969). Recenti dati sulla stratigrafia di Arslantepe. *Origini*, 3, 7-66.

- Palmieri, A. (1973). Scavi nell'area sud-occidentale di Arslantepe. *Origini*, 7, 55-179.
- Palmieri, A.M. (1978). Studio sedimentologico dell'area nord-occidentale di Arslantepe (Malatya, Turchia). *Quaderno de la Ricerca Scientifica*, 100, 353-64.
- Parker, B. J., Foster, C. P., Nicoll, K., Kennedy, J. R., Graham, P., Smith, A., Hopwood, D. E., Hopwood, M., Butler, K., Healey, E., Uzel, M. B., ve Jensen, R. (2009). The upper Tigris archaeological research project (UTARP). *Anatolica*, 35(0), 85-152. <https://doi.org/10.2143/ana.35.0.2038073>
- Peyronel, L., ve Vacca, A. (2015). Northern Ubaid and Late Chalcolithic 1–3 Periods in the Erbil Plain. New Insights from Recent Researches at Helawa, Iraqi Kurdistan. *Origini*, 37, 89–127.
- Reichel, C.D. (2009). Hamoukar. *Oriental Institute 2008-2009 Annual Report*, 77-87.
- Skourtanioti, E., Erdal, Y. S., Frangipane, M., Balossi Restelli, F., Yener, K. A., Pinnock, F., Matthiae, P., Özbal, R., Schoop, U., Guliyev, F., Akhundov, T., Lyonnet, B., Hammer, E. L., Nugent, S. E., Burri, M., Neumann, G. U., Penske, S., Ingman, T., Akar, M., ...ve Krause, J. (2020). Genomic history of Neolithic to Bronze Age Anatolia, northern Levant, and southern Caucasus. *Cell*, 181(5), 1158-1175.e28. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2020.04.044>
- Steadman, S. R., S. Arbuckle, B., ve McMahon, G. (2018). Pivoting east. *Documenta Praehistorica*, 45, 64-85. <https://doi.org/10.4312/dp.45.6>
- Stein, G.J. (1996). Producers, Patrons, and Prestige: Craft Specialists and Emergent Elites. In B. Wailes (Ed.), *Craft Specialization and Social Evolution: In Memory of V. Gordon Childe* (pp. 25-38). University of Pennsylvania.
- Stein, G., Eedens, C., Pearce Edens, J., Boden, K., Laneri, N., Özbal, H., Earl, B., Adriaens, A. M., ve Pittman, H. (1998). Southeast Anatolia before the Uruk expansion. *Anatolica*, 24, 143-193. <https://doi.org/10.2143/ana.24.0.2015479>
- Vacca, A., ve Peyronel, L. (2022). Towards a Definition of the Late Chalcolithic Period in the Erbil Plain. The Contribution of the Helawa Pottery Sequence. In J.S. Baldi, M. Iamoni, L. Peyronel, ve P. Sconzo (Eds.), *Late Chalcolithic Northern Mesopotamia in Context: Papers from a Workshop held at the 11th ICAANE in Munich, April 5th, 2018, Subartu*, 48 (pp. 85-103). Brepols.
- Tobler, A. J. (1950). *Excavations at Tepe Gawra, II*, University of Pennsylvania.
- Vignola, C., Marzaioli, F., Balossi Restelli, F., Di Nocera, G. M., Frangipane, M., Masi, A., Passariello, I., Sadori, L., ve Terrasi, F. (2019). Changes in the near eastern chronology between the 5th and the 3rd millennium BC: New AMS 14C dates from Arslantepe (Turkey). *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms*, 456, 276-282. <https://doi.org/10.1016/j.nimb.2019.01.033>
- Vignola, C., Masi, A., Balossi Restelli, F., Frangipane, M., Marzaioli, F., Passariello, I., Stellato, L., Terrasi, F., ve Sadori, L. (2017). δ 13 C and δ 15 N from 14 C-AMS dated cereal grains reveal agricultural practices during 4300–2000 BC at Arslantepe (Turkey). *Review of Palaeobotany and Palynology*, 247, 164-174. <https://doi.org/10.1016/j.revpalbo.2017.09.001>
- Yıldırım, B., Hackley, L. D., ve Steadman, S. R. (2018). Sanctifying the house: Child burial in prehistoric Anatolia. *Near Eastern Archaeology*, 81(3), 164-173. <https://doi.org/10.5615/neareastarch.81.3.0164>

BİTLİS-ESKİ AHLAT ŞEHİRİ KALESİ İLK TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

EARLY BRONZE AGE POTTERY FROM THE FORTRESS OF OLD AHLAT IN BİTLİS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Temmuz 2023	Received: July 15, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 1 Ağustos 2023	Peer Review: August 1, 2023
Kabul: 20 Kasım 2023	Accepted: November 20, 2023

DOI : 110.22520/tubaar.1327946

Sinan KILIÇ* - Dilek ZİREKBİLEK - Enisa TAYFUR ASLAN*****

ÖZET

Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında, Ahlat ilçe merkezinin batısından göle akan Keş deresinin kenarında, son olarak XII. yüzyılın ortalarından XIV. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığı anlaşılan, ancak daha önceki dönemlerde de var olduğu belirlenen Eski Ahlat Şehri Kalesi yer almaktadır. 2018 yılındaki bir ziyaret sırasında yüzeyde bulunan çanak çömlek parçaları sayesinde sözü edilen kalenin altında tarihöncesi döneme ait bir yerleşim yerinin olabileceği anlaşılmıştır. Hemen ertesi yıl Ahlat Müze Müdürlüğü öncülüğünde ve Ahlat Büyük Selçuklu Meydan Mezarlığı Projesi'nin desteğiyle arkeolojik kazılar başlatılmıştır. Eski Ahlat Şehri Kalesi kuzey güney yönünde uzanan 430x60 m boyutlarındaki kayalık tepe üzerinde yer almaktadır. Kireç harçlı taş duvar tekniği ile inşa edilmiş olan bir surla çevrili bu alanın kuzeyinde, nispeten geniş ve daha yüksek içkale bulunmaktadır. Arkeolojik kazı çalışmaları içkalede görünür haldeki duvar kalıntılarının olduğu iki yerde başlatılmış, buralarda kısa zamanda Ortaçağ'a ait büyük yapıların temelleri açığa çıkarılmıştır. Özellikle güneydoğu kesimdeki R16 karesinde yapılan kazılarda içkale duvarı olduğu düşünülen kalıntının dış tarafına yığılmış olan döküntü toprak içinde çok sayıda İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçası ele geçmiştir, bu parçaların derine inildikçe arttığı gözlemlenmiştir. Söz konusu parçalar Anadolu arkeolojisinde genel olarak Karaz tipi diye bilinen siyah yüzlü ve parlak açkılı mal grubundan oluşmaktadır. Bunlar arasında Karaz kültürünün yayılım alanı içinde karşılaşılmayan bazı yöresel çanak çömlek özellikleri de saptanmıştır. Ele geçen buluntular arasında ayrıca gri ve kahverengi mallara ait çanak çömlek parçaları ile yontma taş aletler ve öğütme taşları da vardır. Bu yazıda, dört yıldır yapılan kazılar sonucunda elde edilen verilere dayanarak Eski Ahlat Şehri Kalesi'nin aslında, Van Gölü çevresinde daha önce hiç bilinmeyen bir İlk Tunç Çağı höyüğü üzerine inşa edildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Ahlat, Eski Ahlat Şehri Kalesi, İlk Tunç Çağı, Çanak Çömlek.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü,
e-posta: sinankilic@yyu.edu.tr ORCID: 0000-0003-3424-4081

** Bağımsız Araştırmacı,
e-posta: dilekzirekbilek129@gmail.com ORCID: 0000-0003-1909-023X

*** Bağımsız Araştırmacı,
e-posta: enisatayfur@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0997-3207

ABSTRACT

The fortress of the Old Ahlat is situated on the northwestern shore of Lake Van, at the edge of the Keş Stream, which flows into the lake from the west of the Ahlat district center. The fortress was used intensely from the middle of the 12th century to the end of the 14th century but was determined to have existed in earlier periods. During a visit in 2018, it was understood that there might be a prehistoric settlement under the mentioned fortress, thanks to the sherds incidentally found on the surface. The following year, archaeological excavations were initiated under the leadership of the Ahlat Museum Directorate and with the support of the Medieval Cemetery Project. The fortress is located on a 430x60 m rocky hill extending north-south at the western side of the ruins of the Old Ahlat. To the north of the fortress area, surrounded by a fortification wall built with lime mortar and stone building technique, the citadel is situated on the relatively broader and higher part. Archaeological excavations were started here in two places with visible wall remains, which were the foundations of large medieval structures. Especially during the excavations in the grid-square R16 in the southeastern part of the citadel, a large number of Early Bronze Age sherds were found in the debris piled up on the outside of the wall thought to be the citadel wall. It was observed that these sherds increased as one went deeper. The sherds are black-burnished known as Karaz type in Anatolian archaeology. Among these, some local pottery features not encountered in the distribution area of Karaz culture were also determined. Among the finds are sherds belonging to gray and brown wares, chipped stone tools and ground stones. This paper will try to show that the citadel of the historical town of Ahlat was built on an unrecorded Early Bronze Age mound around Lake Van, based on the data obtained from the excavations carried out for four years.

Keywords: Bitlis, Ahlat, Fortress of Historical Town, Early Bronze Age, Pottery.

GİRİŞ

Eski Ahlat Şehri Kalesi, Bitlis ilinde, Ahlat ilçe merkezinin kuzeybatısında, Büyük Selçuklu Meydan Mezarlığı'nın hemen arkasında yer alır. Batıdan akan ve eskiden Tahtı Süleyman Deresi diye bilinen bugünkü Keş Deresi kalenin yer aldığı araziye şekillendirmiştir. XII. yüzyılın ortalarından XIV. yüzyılın sonlarına değin kullanıldığı anlaşılan Eski Kale zamanla önemini yitirmiş XVI. yüzyılda sahil kesimine yeni bir kale inşa edildiğinden "Eski Kale" adıyla anılmaya başlamıştır (Şek. 1). "Ahlat Selçuklu Kalesi" diye de anılan Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde Selçuklu döneminden önce de bölge için önemli bir kalenin yer aldığı eski kaynaklardan bilinmektedir (Tekin, 2018, s. 210-212). Söz konusu kalenin aslında bir tarihöncesi dönem höyüğü üzerinde inşa edilmiş olduğu 2018 yılında tesadüfen anlaşılmıştır. 2019 yılında Ahlat Müze Müdürlüğü başkanlığında başlatılan arkeolojik kazılar, günümüzde M. Kulaz başkanlığında devam etmektedir (Ercek ve ark., 2022, s. 77, 79; Kulaz ve ark., 2023, s. 432, 434-436).

Şekil 1. Eski Ahlat Şehri Kalesi ve çevresinin batıdan görünümü / *The Fortress of the Old Ahlat and its environment from the West.*

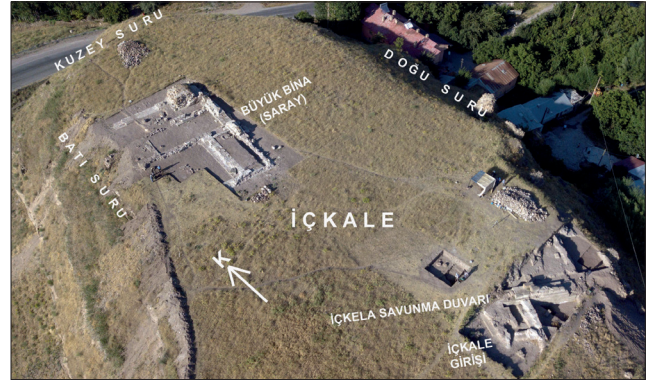

Eski Ahlat Şehri Kalesi, iki yanda akarsuyun aşındırmasıyla oluşmuş, kuzey güney yönünde uzanan kayalık bir tepe üzerindedir. Volkanik bir yapı olan bu ignimbrit kayalığının üzerinde 430 m uzunluğunda, güneydeki dış kale kesiminde 20 m, kuzeydeki içkale kesiminde ise 60 m genişliğinde surlarla çevrili bir alan bulunmaktadır. Kuzeydoğu surları üzerinde yer alan bir yazıta göre XII. yüzyılda inşa edildiği anlaşılan bugünkü surlar, sözü edilen ignimbrit kayalığının etrafını çevirmekte ve çoğu yerde bir teras duvarı işlevi kazanmaktadır (Şek. 2). Arkeolojik kazılar kuzeydeki nispeten geniş ve daha yüksek olan içkalede sürdürülmektedir (Ercek ve ark., 2022, s. 78-79).

Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında henüz belirgin bir tabakalanma olmamasına karşın ağırlıklı olarak Selçuklu Dönemi kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Bu yapılar arasında doğu surları üzerindeki ana giriş (Ercek ve ark., 2022, s. 78), dış yüzeyleri ignimbrit kesme taşlarla kaplı olan surlar, içkale suru ve girişi ile içkaledeki kuzeybatı köşesindeki büyük bina öne çıkmaktadır (Şek. 1, 2). İç kalenin geniş savunma duvarının inşası için kazılan temel çukurlarının daha alttaki tarihöncesi döneme ait yerleşim tabakalarını tahrip ettiği anlaşılmaktadır. Bu temel çukurunun döküntü toprağı olduğu düşünülen toprak katmanı içinden çok sayıda Karaz tipi, koyu yüzlü ve parlak açkılı çanak çömlek parçası ele geçmiştir. MÖ III. binyılın başlarına (İlk Tunç Çağı II) tarihlenen bu buluntulara karşın henüz bu döneme ait sağlam tabakalar ya da mimari kalıntılar açığa çıkmamıştır.

Bu yazıda, 2019-2022 yılları arasında yapılan kazılarda ele geçen İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçaları incelenmekte, mal, tipoloji ve bezeme anlayışları üzerinde durulmaktadır. Yapılan karşılaştırmalarla incelenen çanak çömlek parçalarının aynı kültür bölgesinde yer alan diğer merkezlerdeki örneklerle olan benzerlik ve farklılıkları irdelenmektedir. Bu kapsamda İlk Tunç Çağı'na ait toplam 771 adet çanak çömlek parçası elden geçirilmiş, bu parçaların bezeme ve form özellikleri bakımından 109 tanesi belgelenmiştir.

Şekil 2. Eski Ahlat Şehri Kalesi içkaledeki kazı alanları / *Excavation areas at the citadel of the Old Ahlat Fortress.*

İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği

MÖ IV. binyılın sonlarında Mezopotamya ile Doğu Anadolu arasında daha önceki sosyo-kültürel ilişkilerin kesintiye uğradığı ve "Transkafkasya" kökenli olduğu düşünülen göçebe toplulukların etkisiyle Doğu Anadolu'da farklı bir sürecin yaşanmaya başladığı savı genel olarak kabul görmektedir (Sagona, 1984, s. 138; Kozbe, 1989, s. 538; Frangipane, 2001, s. 342-343). Bu sava göre MÖ II. binyıl başlarına kadar devam eden bu dönemde, Türkiye'nin doğu bölgelerini de içine alan oldukça geniş bir coğrafyada aynı özellikleri gösteren bir kültür yaygınlaşmıştır.

¹ Bu yazının hazırlanışında Haziran 2022'de Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne Sinan Kılıç tarafından verilen "Van Gölü Çevresinde Başlangıcından MÖ III. Binyıl Sonuna Kadar Arkeolojik Bulguların Değerlendirilmesi" adlı doktora tezi temel alınmıştır. Yazının özünü 3-5 Mayıs 2023 günleri arasında Bitlis Eren Üniversitesi'nde düzenlenen 1. Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu'nda sunulan bildiri oluşturmaktadır.

Yapılan araştırmalar bu yeni kültürün batıda Fırat Nehri'nin batı kollarını da içine alan bölgelerden, doğuda Urmiye Gölü çevresine, kuzeyde Kura ve Aras nehirlerinin yukarı vadilerini içine alan bölgelerden, güneyde Amik Ovası'na ve oradan Filistin'e kadar uzanan akarsu vadilerinde ve deniz kıyılarında yayıldığını göstermektedir (Burney ve Lang, 1971, s. 44-46; Korfmann, 1982, s. 136, Sagona, 1984, s. 23-31; Ökse, 1998, s. 313-314; Philip ve Millard, 2000, s. 280).

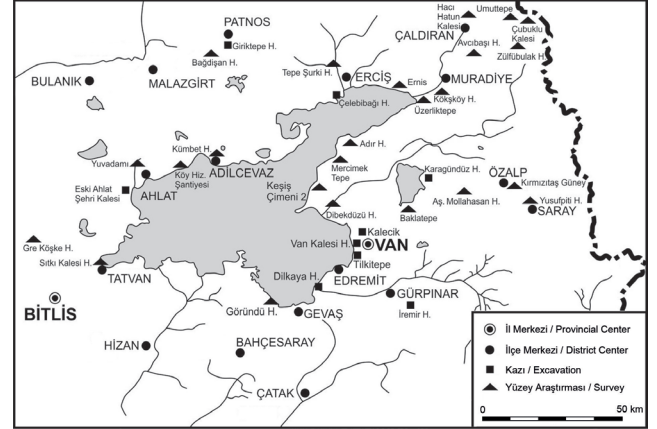
İlk kez güney Kafkasya'da saptanan bu kültür Rus araştırmacılar tarafından "Kura-Aras Kültürü" olarak adlandırılmış (Burney ve Lang, 1971, s. 43; Kushnareva, 1997, s. 43), Doğu Akdeniz kıyıları boyunca da saptanan aynı kültür burada "Khirbet-Kerak Kültürü" diye anılmıştır (Philip ve Millard, 2000, s. 279). Türkiye'de ise ilk olarak Erzurum yakınlarındaki Karaz Höyük'de tanımlanmış olan aynı kültür daha sonra "Karaz Kültürü" diye adlandırılmıştır (Koşay ve Turfan, 1959, s. 357-361; Arsebük, 1974, s. 14). Kültürün çıkış noktasını belli etmek düşüncesiyle bazı arkeologlar "Erken Transkafkasya Kültürü" terimini de yaygın olarak kullanmaktadır (Burney ve Lang, 1971, s. 44; Summers, 2004, s. 619).

Söz konusu İlk Tunç Çağı kültürünün tüm yayılım alanı içinde aynı ya da benzer özellikler gösteren çanak çömlek buluntular ön plana çıkmaktadır. Bu yayılım alanının tam ortasında yer alan Van Gölü çevresinde bu tür çanak çömlek ilk kez 1899 yılında W. Belck'in Tilkitepe'de yaptığı kazılar sırasında tanımlanmış, ancak o yıllarda bir karşılaştırma yapma olanağı olmadığından bir arkeolojik kültür ögesi olarak görülmemiştir. Yine de K. Lake 1939 yılında Kalecik'in alt seviyelerindeki "siyah açkılı çanak çömlek" ile Tilkitepe Höyüğü'nün üst seviyelerinde bulunan çanak çömleğin aynı tür olduğunu belirlemiştir (Korfmann, 1982, s. 177-178).

İlk Tunç Çağı'nı belirleyen Karaz kültürünün Doğu Anadolu'daki etkilerinin ortaya koyulması bakımından Yukarı Fırat vadisi, Güney Kafkasya dağlık bölgesi, Batı İran ve Yukarı Mezopotamya arasında bir geçiş bölgesi sayılan Van Gölü çevresi önem taşımaktadır. Bu bölgedeki İlk Tunç Çağı'na ait yerleşim yerlerinde yapılmış olan arkeolojik kazılara son yıllarda başlatılıp devam eden İremir Höyük ile Eski Ahlat Şehri Kalesi de katılmıştır (Ercek ve ark., 2022; Kılıç, 2022, s. 33-66; Kulaz ve ark., 2023). Van Gölü çevresinde başlangıcından MÖ III. binyıl sonuna kadar tüm arkeolojik buluntu yerlerinin toplu olarak değerlendirildiği bir araştırmada İlk Tunç Çağı'na ait olanların sayısının 33 olduğu belirlenmiştir (Şek. 3) (Kılıç, 2022, s. 33-114).²

² A. Özfirat yayımladığı bir çalışmada Muş ve Malazgirt çevrelerindeki Murat Çayı Havzası ile Van Gölü Havzası'nı içine alan bölgede toplam 65 İlk Tunç Çağı buluntu yeri olduğunu belirtmektedir (Özfirat, 2022, s. 554).

Şekil 3. Van Gölü çevresi kazı ve yüzey araştırmaları İlk Tunç Çağı buluntu yerleri / The EBA finding places around the Lake Van.

Yapılan arkeolojik kazılar ile kayda geçen diğer buluntu yerleri MÖ III. binyılın başlarından itibaren Van Gölü çevresinde Karaz kültürünün etkili olduğunu göstermektedir. Bu kültürün tipik, el yapımı ve siyah açkılı çanak çömleğinin MÖ II. binyıl başlarına kadar Van Gölü çevresinde kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Kap formları bakımından çok fazla çeşitlilik göstermeyen bu çanak çömlek grubu, siyah, kahverengi ya da gri rengi, parlak açkılı yüzeyi ve sığ çizgilerden oluşan yiv bezemesiyle dikkat çekmektedir.

Van Gölü çevresindeki İlk Tunç Çağı yerleşmelerinden gölün doğu kesimindeki Van Kale Höyük, Kalecik, Dilkaya ve Karagündüz höyükleri ile Erçiş yakınındaki Çelebibağı Mezarlığı'nda yapılan arkeolojik kazılar sayesinde bu kültür detaylı olarak incelenebilmiştir. Daha önceki tarihlendirmeler bölgedeki İlk Tunç Çağı'na ait yerleşim yerlerinin MÖ III. binyılın başlarından itibaren yayıldığını göstermiştir. Dilkaya'da elde edilen bulguları değerlendiren G. Kozbe, bu dönemi "Erken Transkafkasya II ve III" dönemlerine, yani MÖ 2650-1800 yılları arasına yerleştirmektedir.³ Oysa birkaç yüz kilometre kuzeydoğuda, Erzurum yakınlarındaki Sos Höyük'de yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen radyokarbon tarihleri, Karaz kültürü izlerinin MÖ IV. binyıl içlerine doğru uzandığını kanıtlanmaktadır (Sagona, 1984, s. 351-354). Kültürün bu erken evreleri Van Gölü çevresinde henüz kesin olarak belirlenebilmiş değildir.

ESKİ AHLAT ŞEHİRİ KALESİ İLK TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Eski Ahlat Şehri Kalesi 2019-2022 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda toplam 771 adet İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçası kayda geçirilmiştir.

³ Ayrıca Muş Ovası'nda 1956 yılında C. A. Burney ve 1991 yılında M. Rothman'ın yüzey araştırmalarından elde ettiği sonuçları değerlendiren G. Kozbe, Erken Tunç Çağı çanak çömlek örneklerini MÖ 3000-2500 yılları arasına tarihleme olasılığından söz etmektedir (Kozbe, 1989, s. 537-538; Kozbe, 1995).

Bu parçalar üzerinde mal gurupları ve formlar açısından istatistiksel bir çalışma yapılmıştır. Değerlendirme kapsamındaki çanak çömlek parçalarının neredeyse tamamı R15 ve R16 açmalarında, bir kısmı ise R17 açmasında, yani içkalenin güneydoğu kesimindeki savunma duvarı çevresinde ele geçmiştir (Şek. 4). Birkaç parça çanak çömlek doğu ve batı suru eteklerinde yüzey taramaları sırasında, bir parça ise Büyük Bina kazılarında, L15 açmasında bulunmuştur.⁴

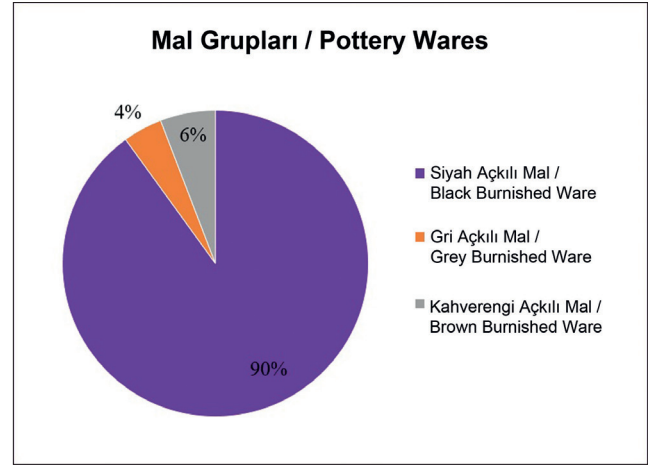
Şekil 4. R15 ve R16 birleşik açmasındaki İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının bulunduğu içkale savunma duvarı dışında yer alan derin sondaj / *The deep trench with EBA pottery outside of the fortification wall of the citadel in combined squares of R15 and R16.*

R16 karesindeki ilginç bir durum, içkale savunma duvarı olduğu düşünülen büyük duvarın güneyindeki döküntü içinde İlk Tunç Çağı'na ait çok sayıda Karaz tipi çanak çömlek parçasının ele geçmiş olmasıdır. Burada derine inildikçe Karaz tipi parçalar da artmıştır (Şek. 4). Çanak çömlek parçaları dışında aynı açmada obsidyen yonga ve dilgiler, bir sürtme taş alet ile üç adet öğütme taşı da bu dönemin buluntuları arasında sayılmaktadır. Anlaşılan büyük duvar için temel çukuru hazırlanırken alttaki İlk Tunç Çağı tabakaları kazılmış ve toprağı kenara yığılmıştır. Yapılan çalışmalarda henüz tarihhöncesi döneme ait sağlam tabakalara ulaşılmamıştır.

İlk Tunç Çağı'na ait parçaların istatistiksel oranları şöyledir: 2019 yılında toplam çanak çömlek sayısının %1,4'ü, 2020 yılında toplam çanak çömlek sayısının %11,35'i, 2021 yılında toplam çanak çömlek sayısının %8,8'i ve 2022 yılında toplam çanak çömlek sayısının %4,5'i İlk Tunç Çağı'na aittir. Dört yıllık kazı sonunda elden geçen Ortaçağ dönemine ait çanak çömlek parça sayısı 12.464 iken, İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parça sayısı 771 (%6,1) adettir. Bu parçalar dış yüzey renklerine göre mal guruplarına ayrıldığında daha çok siyah açkılı mal (%90) ile az da olsa kahverengi açkılı mal (%6) ve gri açkılı mal (%4) öne çıkmaktadır (Şek. 5).

Şekil 5. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı çanak çömlek guruplarının yüzdelik dağılımı / *The percent-graphic of EBA pottery wares from the Old Ahlat Citadel.*

Siyah Açkılı Mal

Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında ele geçen siyah açkılı mala ait çanak çömlek parçalarının dış yüzeyi koyu siyahtan koyu griye doğru farklı renk tonlarında olması, ayrıca parlak ya da mat açkısı bakımından farklılık göstermektedir. İç yüzey rengi genellikle hamurunun renginde gri, kahverengi, krem ve kiremit renkli olması bakımından ayrıca değişmektedir (Kulaz ve ark., 2023, s. 435). Hamur daha çok kum, az da olsa taşcık ve mika katkılıdır. Duvar kalınlıkları kabın büyüklüğünü gösteren ince, orta ya da kalındır. Tümü el yapımı olan bu kaplar genel olarak yeterli sertliğe ulaşan bir sıcaklıkta pişirilmiş olsa da, daha kötü pişirilmiş örneklerde vardır.⁴ Siyah açkılı mallar içinde formu belirlenebilen parçalar arasında 32 çömlek, 2 kapak ve bir kulup yer almaktadır.

Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde siyah açkılı malları arasında, Karaz kültürünün karakteristik çanak çömlek bezeme unsurlarını yansıtan örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler arasında, kazıma tekniği ile yapılmış birbirine paralel düz oluk çizgiler ile yatay ve dikey kesişen çizgiler, baskı ve kabartma tekniği ile yapılmış dairesel ve spiral bezemeler görülmektedir (Şek. 6).

Aynı mal grubu içinde, büyük depolama kapları olduğu düşünülen kalın duvarlı bazı parçaların dış yüzeyleri parlak açkılı iken, iç yüzeylerinin özel bir aletle düzeltildiği görülmektedir. Toplam 9 parçada görülen bu teknikte çömleğin iç yüzeyi tarak biçimli sert bir aletle düzeltilmiştir (Şek. 7).

⁴ Daha önce Erciş'deki Çelebibağı Mezarlığı'ndan alınan İlk Tunç Çağı'na ait bir çanak çömlek parçası üzerinde yapılan arkeometrik incelemede, bu parçanın koyu renkli olması nedeniyle kapalı bir ortamda pişirildiği, ayrıca kil içindeki minerallerin değişime uğramaları nedeniyle pişme sıcaklığının 850°C'nin altında kaldığı ortaya koyulmuştur (Kılıç ve Çalışkan, 2005: 118).

Şekil 6. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı yiv bezemeli çanak çömlek parçaları / *EBA pottery with groove decoration from the Old Ahlat Citadel.*

Kahverengi Açıklı Mal

Bu mal grubuna ait çanak çömlek parçaları kahverengiden kiremit rengine doğru değişen yüzey renklerine sahiptir. Genellikle aynı renkteki hamur kum katkılıdır. Pişme derecesi siyah açıklı mal ile aynı görünmektedir. Ele geçen parçaların bazılarında pişmeden kaynaklanan renk alacalanması vardır. Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının %6'sını kahverengi açıklı mal oluşturmaktadır (Şek. 3). Kahverengi açıklı mal içinde 9 Çömlek, 2 kapak, 1 kaide ve 3 kulp yer almaktadır.

Gri Açıklı Mal

Bu mal grubuna ait çanak çömlek parçaları kahverengiden gri ve siyaha değin değişen hamur renklerine sahiptir. Hamur çoğunlukla kum katkılıdır. Pişme derecesinin siyah ve kahverengi mallarla aynı olduğu görünmektedir. Parçaların büyük bir çoğunluğunun pişme nedeniyle yüzeylerinde renk alacalanması oluşmuştur. Parlak açıklı örnekler çoğunluktadır. Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının sadece %4'ünü gri açıklı mallar oluşturmaktadır (Şek. 3). Bu gruptaki formu belirlenebilen parçalar arasında 8 çömlek ile bir çanak ağız parçası yer almaktadır.

Şekil 7. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı iç yüzeyi tarak benzeri sert bir aletle düzeltilmiş olan çömlek gövde parçaları / *EBA pottery with comb straightened of inside from the Old Ahlat Citadel.*

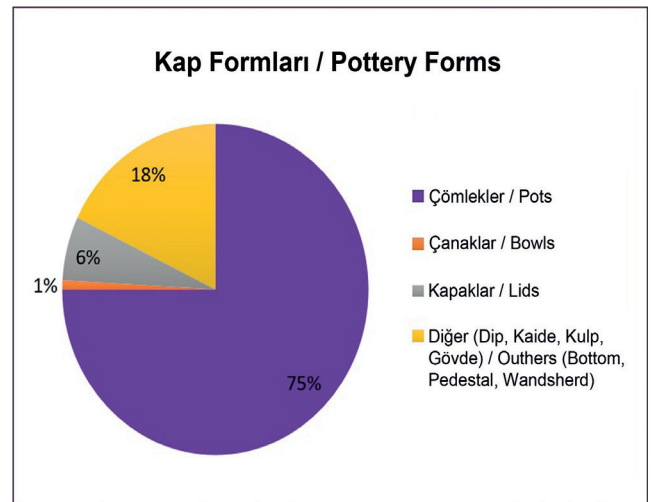

Form ve Bezeme Özellikleri

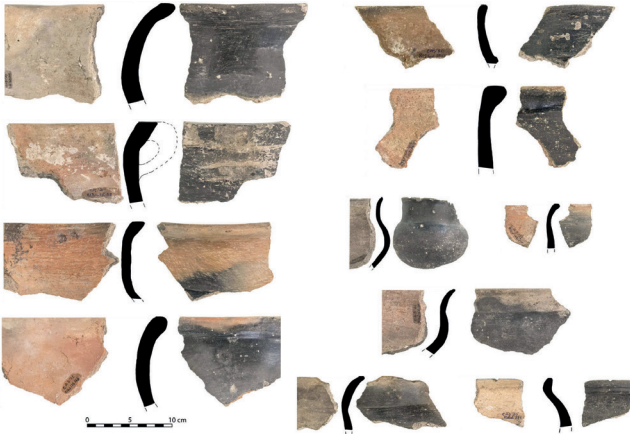
Form ve bezeme özelliklerine ait istatistik değerlendirme için toplam 109 çanak çömlek parçası seçilmiştir. Bunlardan formu belirlenebilen parçalarının büyük bölümünü farklı boyutlardaki çömlekler oluşturmaktadır (Şek. 8, 9). Bu kaplar kendi içlerinde genel olarak boyunlu ve boyunsuz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Boyunlu çömlekler de uzun boyunlular ve kısa boyunlular olarak ikiye ayrılırlar. Çömlekler, genellikle dışa çekik ağızlı, yuvarlak ya da düz dudaklı, oval gövdeli ve geniş ağızlı kaplardır. Bu tür çömleklerin benzerleri Van Gölü çevresinde Dilkaya Höyüğü (Çilingiroğlu, 1986, s. 2), İremir Höyük (Biber ve Uslu, 2022, Res. 13.3-6) ve Karagündüz Höyüğü (Özfirat, 2022, Fig. 5) ile daha uzakta, Muş ovasında Tepeköy Höyük (Gökçe ve Kılıç, 2023, Fig. 4) ve Murat Höyük'te (Özdemir ve Özdemir, 2022, Fig. 8), Erzurum'da Çiğdemli Höyük (Akarsu, 2021, Fig. 5.1-3, 6, 7) ve Sos Höyük'te, (Sagona, 1996: 27-48, fig. 10.5; Sagona ve ark., 1997, Fig. 12.3), ayrıca Elazığ-Malatya çevresinde Norşuntepe'de (Hauptmann, 1976, pl. 72.5) ve Arslantepe'de (Palumbi, 2012, Fig. 4.h) karşımıza çıkmaktadır.

Kazılarda ele geçen iki adet çanak ağız parçası dışa çekik ağızlı ve yuvarlak gövdelidir (Şek. 8, 9-sağdan 4. sıra). Bu formun benzerleri İremir Höyük (Uslu ve ark., 2022, Res. 10; Biber ve Uslu, 2022, Res. 13.1, 2), Tepeköy Höyük (Gökçe ve Kılıç, 2022, Fig. 1, 2), Pulur Höyük (Akarsu, 2023, Şek. 6.1-4) gibi merkezlerde görülmektedir. Benzer formu ancak daha çok bardak biçimli çanaklardan iki adet vardır. Bir tane de yuvarlak gövdeli, düz ağızlı, yuvarlak gövdeli çanak ağız parçası belgelenmiştir.

Şekil 8. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı çanak çömlek formlarının yüzdelik dağılımı / *The percent-graphic of EBA pottery forms from the Old Ahlat Citadel.*

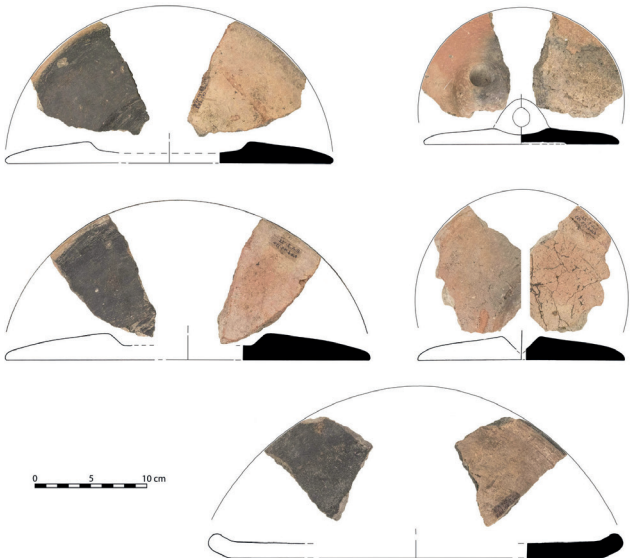
Şekil 9. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı çömlek parçalarından örnekler / *Examples of the EBA pottery from the Old Ahlat Citadel.*

Formu belirlenebilen İlk Tunç Çağına ait çanak çömlek parçalarının %6'sını kapaklar oluşturmaktadır (Şek. 8, 10). Tutamaklı ve düz üzere iki farklı gruba ayrılan kapakların varlığı büyük ölçüde çömlek kullanılan bir yerleşmede normal karşılanmalıdır. Altı düz olan, kahverengi renk tonlarında ve üzeri, bazılarında ortası çukurlaştırılmış hafif şişkin biçimli bu kapaklar, açıkılı yüzeyleri nedeniyle İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçaları arasında değerlendirilmiştir.

Form ve işleniş özelliklerine göre ayrılan İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının %18'ini dip, kaide, kulp ve gövde parçaları oluşturmaktadır (Şek. 8). Gövde parçaları yiv bezeme ya da iç yüzey işlemi nedenleriyle ayrılmıştır. Bu parçaların tamamı siyah yüzü parlak açıkılı mal grubuna aittir (Şek. 6). İç yüzeyleri tarak benzeri sert bir aletle düzeltilmiş olduğu anlaşılan büyük çömleklere ait gövde parçaları, farklı ve yerel bir çanak çömlek türü olarak tanımlanmıştır. Bu mal grubunda kabın iç yüzeyindeki izler, düzeltme işleminin kap henüz tam olarak kurumadan ve alet farklı yönlere sürülerek yapılmış olduğunu göstermektedir.

Şekil 10. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı kapak parçaları / *EBA lids from the Old Ahlat Citadel.*

Bölgedeki İlk Tunç Çağı çanak çömleğini tarihlemeye önemli bir unsur "Nahçıvan Kulpu" diye adlandırılan eklentidir (Lamb, 1954, s. 28-29; Burney, 1958, s. 168-169; Kozbe, 1995, s. 40). Bu kulp tipi yuvarlak, oval ya da köşeli biçimli ve yatay deliklidir. Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde ele geçen örnekler (Kılıç, 2022, Lev. IV.1, V.4, IX.5, X.1, XIII.1, XVI.1-4) farklı boyutlarda, kabaca konik biçimli bir kabartı halinde, genellikle çömleklerin ağız kenarına ya da gövdesine eklenmektedir (Şek. 11). Ele geçen örneklerden biri kapak üzerinde yer almaktadır (Şek. 10) (Kılıç, 2022, Lev. XIII.1).⁵ C. A. Burney, Van Müzesi'ndeki bazı İlk Tunç Çağı kapları ile yine müze depolarında saklanan Ernis (Ünseli) çömlekleri üzerinde Nahçıvan tipi kulp saptamıştır (Burney, 1958, Res. 48, 51-53, 73-75, 88, 90, 91, 100, 101). Dilkaya Höyüğü'nde 93 örnekle temsil edilen bu kulp tipi "parmak delikli kulplar" adı altında sınıflandırılmıştır (Kozbe, 1987, s. 88-90, lev. 12-133). Ayrıca Özalp ilçe merkezi yakınında Aşağı Mollahasan Höyüğü (Burney, 1958, Res. 72), Kırmızıtaş Güney (Kılıç, 2022, s. 94, 137, lev. XXXVIII.3) ve Baklatepe/Hino Tepe'de (Kılıç, 2022, s. 74-75, 137, lev. XXVIII.2), Çaldıran Ovası'nda Zülfübulak Höyüğü'nde (Burney, 1958, Res. 71), ve Gürpınar Ovası'nda İremir Höyük'te (Burney, 1958, Res. 49) bu tip kulpların varlığı kayda geçmiştir. Van Gölü'nün batısında ise Erciş'te Tepe Şurki Höyüğü (Kılıç, 2022, s. 100-101, 137, lev. XLIV.1) ile üzerinde Çelebibağı Mezarlığı'nın bulunduğu höyükte,⁶ Adilcevaz'da Kümbet Höyük'te (Burney, 1958, Fig. 50) ve Muş Ovası'ndaki yüzey araştırmalarında Kazantepe'de (Biber, 2018, s. 219, res. 258) bu kulp tipi görülmektedir.

Şekil 11. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı "Nahçıvan Kulplu" çanak çömlek parçaları / *EBA pottery with "Nahçıvan-Handle" from the Old Ahlat Citadel.*

⁵ Ayrıca Nahçıvan kulplu iki kapak örneği Van Gölü'nün doğu kıyısındaki Dilkaya Höyüğü'nde de kayda geçmiştir (Kozbe, 1987, Lev. 136.6, 137.9).

⁶ Höyüğün batı yamacında 1994 yılında ele geçen kiremit renkli, açıkılı ve el yapımı bir çömlek üzerinde üç adet Nahçıvan tipi kulp yer almaktadır (Uluçam, 1996, s. 435, çiz. 6).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Burada değerlendirilen çanak çömlek parçaları, Eski Ahlat Şehri Kalesi'nin içkale kesiminde bir İlk Tunç Çağı höyüğünün bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bir ziyaret sırasında tesadüfen bulunan çanak çömlek parçaları sayesinde varlığından şüphe edilen bu tarihöncesi dönem yerleşmesinin izleri, yapılan arkeolojik kazıyla ortaya çıkarılmış durumdadır. Bu durum arkeolojik yüzey araştırmalarında her türlü kültür varlığına dikkatle yaklaşılması ve yüzey buluntularının incelikle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde Ortaçağ yapılarının alttaki İlk Tunç Çağı yerleşmesini büyük ölçüde tahrip ettiği ortadadır. Bu döneme ait çanak çömlek parçalarının bir temel çukurunun döküntü toprağında bulunması böyle bir tahribata işaret etmektedir. Yine de bu yazıda değerlendirilen çanak çömlek parçalarının içkalede güneydoğu kesiminde, dar bir alanda bulunmuş olması, yaklaşık 2,5 dönüm büyüklüğündeki içkale alanında sağlam İlk Tunç Çağı kalıntılarına rahatlıkla ulaşılabileceği anlamına gelmektedir.

Çanak çömlek buluntuları üzerinde yapılan ilk değerlendirmelerde, bölgede başka buluntu yerlerinden de bilinen, İlk Tunç Çağı için tipik mal ve form grupları saptanmıştır. Çoğunluğu çömlek tipi kaplara ait olan çanak çömlek parçaları farklı büyüklük, yapı ve ağız biçimlerini göstermektedir. Genellikle çömleklerin gövde ve ağız kenarlarında yer alan, ayrıca kâse ve kapaklarda da görülen "Nahçıvan Kulpu" örnekleri, biçimleri ve boyutları bakımından Eski Ahlat Şehri Kalesi'ndeki tarihöncesi dönem yerleşmesinin MÖ III. binyıl başlarına tarihlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Dışı siyah açkılı büyük boyutlu kapların iç yüzeyinin tarak benzeri sert bir aletle düzeltilmiş olması özel bir yapım tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Şek. 7). Van Gölü çevresinde pek az İlk Tunç Çağı buluntu yerinde görülen bu teknik, daha önceki araştırmalarda söz edilmemesi nedeniyle şimdilik yerel bir gelenek olarak kabul edilmiştir.

Döküntü topraktan toplanmış olsa da ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçaları istatistiksel bir değerlendirme yapma olanağı vermiştir. Buna göre %90 oranıyla en fazla siyah açkılı mal grubuna ait çanak çömlek parçası ele geçmiştir. Bunun dışında sadece %6 oranında kahverengi mal ile %4 oranında gri mal grubuna ait çanak çömlek parçası saptanmıştır (Şek. 3). Bu istatistiksel durum 2019-2022 yılları arasında yapılan kazılarda bulunup kaydedilen toplam 771 adet çanak çömlek parçasına göre yapılmıştır. Mal gruplarıyla ilgili bu ilk sonuçlar döküntü toprak içinde

ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarına göre elde edildiğinden bir genelleme yapılmasına izin vermez. Kazılar ilerledikçe ve sağlam İlk Tunç Çağı tabakalarına ulaşıldıkça sayısal oranların değişeceği ve buna bağlı yeni sonuçların elde edileceği açıktır.

Benzer biçimde, Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarından form verenler arasında yapılan bir değerlendirme, bu parçaların büyük bölümünün çömlek olduğunu göstermiştir (Şek. 8). Kazının ilk sonuçları olmasına karşın bu durum İlk Tunç Çağı'ndaki beslenme ve yiyecek saklama alışkanlıkları konusunda bir fikir vermektedir.

Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde belgelenip bu yazıda ele alınan İlk Tunç Çağı'na ait 109 parça arasında Karaz çanak çömlek özelliğini yansıtan az sayıda bezemeli örnek de vardır (Şek. 6). Bu örneklerde "V" biçiminde oluk bezeme, dikey paralel oluk bezeme, kabartma tekniği ile yapılmış spiral bezeme, baskı tekniği ile yapılmış yuvarlak çukur bezeme görülmektedir. İlk Tunç Çağı kültüründe kazıma bezeme örnekleri İlk Tunç Çağı II ve III evrelerine tarihlenirken kabartma bezeme ve oluk bezeme İlk Tunç Çağı I evresine tarihlendirilmektedir (Burney ve Lang, 1971, s. 33; Kozbe, 1987, s. 101). Bu durum Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde İlk Tunç Çağı'nın erken evrelerine ait kalıntıların da bulunabileceğini akla getirmektedir.

Sonuç olarak elde edilen veriler ışığında Eski Ahlat Şehri Kalesi'nin kuzey kesimindeki içkalede bulunduğu daha geniş ve daha yüksek bölümünde bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi olduğu kesindir. Ele geçen bu döneme ait çanak çömlek parçalarının gösterdiği renkler, yüzey işlemleri, benzeme unsurları, eklentileri, kap formları, hamur yapıları ve pişirme teknikleri Doğu Anadolu'da yaygın olan Karaz kültürüne işaret etmektedir. Bu kültür MÖ IV. binyılın ikinci yarısından itibaren yaklaşık bin yıllık bir süreç içinde Güney Kafkasya'dan Doğu Akdeniz kıyılarına kadar büyük bir bölgede yaygınlık göstermiştir. Bu yayılmanın tam nereden başladığı ve temel nedenlerinin ne olduğu, ayrıca bu dönemin nasıl sona erdiği gibi sorular halen yanıtlanmayı beklemektedir.

TEŞEKKÜR

Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarının başlatılmasını sağlayan Ahlat Müze Müdürlüğü'ne, ayrıca kazıları yöneten Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Eski Ahlat Şehri Kalesi Kazıları Başkanlığı'na çok teşekkür ederiz. Bu yazıda derlenen bilgiler Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde yapılan arkeolojik kazılar sayesinde ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, R. (2021). Erzurum-Çiğdemli Höyük'te Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmaların Doğu Anadolu Arkeolojisi için Önemi: Karaz Kültürüne Ait Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi. In M. A. Yılmaz, B. Can, ve M. Işıklı (Eds.), *Anadolu Arkeolojisi ile Adanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (pp. 1-18). Bilgin Yayınevi.
- Akarsu, R. (2023). Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 33-45.
- Arsebük, G. (1974). *Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Biber, H. (2018). *Muş İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2009-2014*. Hiperyayın.
- Biber, H., ve Uslu, E. (2022). Van Bölgesi MÖ III. Binyılı İçin Yeni Bir Proje: İremir Höyük. In M. Işıklı, M. E. Fidan, A. Türker ve M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 527-538). Ege Yayınları.
- Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolien Studies*, 8, 157-209.
- Burney, C., ve Lang, D.M. (1971). *The Peoples of The Hills*. Phonix Press.
- Çilingiroğlu, A. (1986). Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı 1985. 8. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 1986, Ankara, cilt 1, s. 81-94*.
- Ercek, M., Kulaz M., ve Kılıç S. (2022). 2019-2020 Yılları Eski Ahlat Şehri Kazıları. In A. Özmen (Ed.), *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları* (s. 73-86). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Frangipane, M. (2001). Centralization Processes in Greater Mesopotamia. Uruk 'expansion' as the culmination of an early system of interregional relations. In M.S. Rothman (Ed.), *Uruk Mesopotamia and its Neighbors. Cross-Cultural Interactions in the Era of State* (s. 307-347). School for Advanced Research Press.
- Gökce, B., ve Kılıç, İ. (2023). Tepeköy Höyüğü İlk Tunç Çağ Çanak Çömlekleri. In S. Erdoğan, Y. Çiftçi, ve M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I Erken Tunç Çağı* (s. 111-132). Bilgin.
- Hauptmann, H. (1976). Norşun Tepe Kazıları, 1972. In *Keban Projesi 1972 Çalışmaları* (pp. 41-69). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri 1. No. 5.
- Kılıç, S. (2022). *Van Gölü Çevresinde Başlangıcından MÖ III. Binyıl Sonuna Kadar Arkeolojik Bulguların Değerlendirilmesi* [Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi].
- Kılıç, S., ve Çalışkan N. (2005). Van Gölü Havzası Tarihöncesi Seramiğinin XRD Analiz Sonuçları. In T. Yakupoğlu, M. Açlan, ve O. Köse (Eds.), *12. Ulusal Kil Sempozyumu. Kil 2005. 05-09 Eylül 2005 Van. Bildiriler* (s. 110-120). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını.
- Korfmann, M. (1982). *Tilkitepe. Die erste Ansätze prähistorischer Forschung in der östlichen Türkei*. Verlag Ernst Wasmuth.
- Koşay, H. Z., ve Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz Kazısı Raporu. *Bulleten*, 23(91), 349-413.
- Kozbe, G. (1987). *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği*. [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi].
- Kozbe, G. (1989). Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği. 7. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 18-23 Mayıs 1989, Antalya, s. 533-554*.
- Kozbe, G. (1995). Muş Ovası Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği Işığında Bölgenin Erken Tunç Çağı'nın Yeniden Değerlendirilmesi. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 3, 35-50.
- Kulaz, M., Kılıç, S., ve Daniş, D. (2023). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Eski Ahlat Şehri 2021 Yılı Çalışmaları. 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs 2022, Denizli, cilt 3, s. 425-446*.
- Kushnareva, K. (1997). *The Southern Caucasus in Prehistory. Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eight to the Second Millennium B.C.* Pennsylvania University Press.
- Lamb, W. (1954). The Culture of North-East Anatolia and Its Neighbours. *Anatolian Studies*, 4, 21-32.

- Ökse, T. (1998). Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demir Çağ Yerleşim Tarihi. *Belleten*, 62(234), 299-335.
- Özdemir, A., ve Özdemir, A. (2022). Murat Höyük: A Recently Excavated Early Bronze Age Settlement on the Murat River. In M. Işıklı, M. E. Fidan, A. Türker ve M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 497-512). Ege Yayınları.
- Özfirat, A. (2022). Lake Van Basin in the Early Bronze Age (Kura-Araxes): Karagündüz Excavation and Survey Sites. In M. Işıklı, M. E. Fidan, A. Türker ve M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 553-576). Ege Yayınları.
- Palumbi, G. (2012). Bridging the Frontiers, Pastoral Groups in the Upper Euphrates Region in the Early Third Millennium. *Origini*, 34, 261-278.
- Philip, G., ve Millard, A. R. (2000). Khirbet Kerak Ware in The Levant: The Implications of Radiocarbon Chronology and Spatial Distribution. In C. Marro, ve H. Hauptmann (Eds.), *Chronologies Des Pays Du Caucase Et De L'Euphrate Aux IVe- IIIe Millenaires* (s. 279-295). Institut Français d'Etudes Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Sagona, A. (1984). *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*. BAR International Series 214i.
- Sagona, A. (1996). Excavation at Sos Höyük, 1995: Second Preliminary Report. *Anatolian Studies*, 46, 27-52.
- Sagona, A., Erkmén, M., Sagona, C., ve Howells, S. (1997). Excavation at Sos Höyük, 1996: Third Preliminary Report. *Anatolica*, 23, 183-226.
- Summers, G. D. (2004). Yanıktepe and The Early Trans-Caucasian Culture: Problems and Perspectives. Antonio. In A. Sagona (Ed.) *A View From The Highlands, Archaeological Studies in Honour of Charles Burney* (s. 617-643). Peeters.
- Tekin, H. (2018). *Türk Tarihinde Ahlat*. Gece Kitaplığı.
- Uluçam, A. (1996). Eski Erciş Kalesi ve Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazısı 1994. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı, 29 Mayıs-02 Haziran 1995, Ankara*, cilt 2, s. 429-451.
- Uslu, E., Biber, H., Çavuşoğlu, R., Yılmaz, H., Erdoğan, S., ve Kılıç, S. (2022). İremir Höyük 2020 Yılı Kurtarma Kazısı. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 85, 43-57.

KERAITAI ANTİK KENTİ SAVUNMA MİMARİSİ

THE DEFENSE ARCHITECTURE OF CERAITAI ANCIENT CITY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 29 Ağustos 2023	Received: August 29, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 7 Eylül 2023	Peer Review: September 7, 2023
Kabul: 13 Kasım 2023	Accepted: November 13, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1352274

Salih SOSLU*

ÖZET

Bu çalışmayla Keraitai antik kentinin savunma yapılarının ilk kez tanıtılması ve mimari literatürüne kazandırılması planlanmaktadır. Böylece kentin savunma planının ortaya çıkarılması, savunmayı oluşturan sur, kule, kapı gibi birimlerin mimari ve askeri özelliklerinin tanımlanması, kent savunmasının tarihsel kimliğinin belirlenmesi ve açıklanması amaçlanmaktadır. Kent günümüzde Burdur İli sınırları içinde yer alırken, antikçağda ise Pisidia Bölgesi'nin dağlık bir kenti konumundadır. Bölgedeki kentlerin MÖ 3.-1. yy'larda Hellen kentleşme programıyla urbanistik gelişimleri sağlanırken, MS 1.-3. yy'lar arasında ise imparatorluğun imar faaliyetleriyle bayındırlık ve iskan işleri tamamlanmıştır. Keraitai'nin kentsel yapıları, bu gelişimin bir parçasıdır. Kent, korunaklı bir savunma sistemi ve planına sahiptir. Bu sistemi oluşturan sur, kule ve kapı şeklindeki birimlerin mimari özellikleri, çevredeki kentlerin ve yerleşimlerin savunma yapılarına ait mimari özelliklerden farklıdır. Buradaki farklılığın sebepleri arasında Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'nde uygulanan siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi politikalar, mimari alandaki teknik kullanım ve işçilik ile dönemsel özellikler gösterilebilir. Bu politikalar emperyalist yönetimler tarafından Pisidia Bölgesi'nde o kadar planlı ve güçlü uygulanmıştır ki, kentlerin Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi öncesi var ise de artık ya tahrip olmuştur ya da başka yapılar için inşa malzemesi olarak veya tekrardan tasarlanarak farklı bir yapı / mekan olarak kullanılmıştır. Bu sebeple bölgedeki kentlerin birçoğunun Hellenistik Dönem'den önceki tarihsel süreci tartışma konusudur. Nitekim Keraitai'nin savunma yapıları, Hellen kentleşme programıyla inşa edilmiş veya geliştirilmiş kentlerden oldukça farklı mimari özellikler taşıdığından ötürü savunma mimarisinin tarihsel durumu sorgulanmaya başlanmıştır. Bu konudaki araştırmalarımız ile kent savunmasının mimari özelliklerinin, Klasik-Erken Hellenistik dönemlere ait kentlerin savunma mimarisi özellikleriyle yakın benzerlik oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca savunma mimarisinin bazı bölümlerinin Arkaistik özellikler taşıdığı da tespit edilmiştir. Kentin Akropolis modeli kent planı, Akropolis'teki *In antis* planlı tapınak, MÖ 6.-4. yy'lara ait black-on-red grubu seramik örnekleri ve Herme amuleti buluntusu, bu yaklaşımımızı güçlendiren arkeolojik verileri oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Pisidia, Keraitai, Savunma, Mimari, Sur, Kule.

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Burdur, Türkiye.
e-posta: ssoslu@mehmetakif.edu.tr ORCID: 0000-0003-2045-116X

ABSTRACT

With this study, it is planned to introduce the ancient city of Ceraitai's defense buildings for the first time and to incorporate them into the architecture literature. Thus, it is aimed to reveal the city's defense plan, to identify the architectural and military characteristics of the units that comprise the defense, such as the walls, towers, and gates, and to establish and explain the city's historical identity. While the city is now located within the borders of Burdur province, it was a mountain city in the Pisidia Region in ancient ages. Between the 3rd and 1st centuries BC, the Hellenic urbanization program developed the region's cities. Later, in the 1st and 3rd centuries AD, the infrastructure improvements and settlement projects / works of the cities were completed thanks to the construction activities / architectural works of the empire. Ceraitai's urban structures are also included in this development. The city is built with a protected/powerful defense system and strategy. However, the architectural features of units such as walls, towers and gates that make up this system are different from the surrounding cities and settlements. The Hellenistic-Roman Empire Period's political, military, and socioeconomic strategies, technical uses and workmanship in the architectural area, and periodical features all contribute to the difference here. These policies were implemented so strongly and in a planned manner by the imperialist administrations in the Pisidia Region that even if the cities were founded before the Hellenistic-Roman Empire Period, their possible structures were either demolished or used as building materials for other structures, or they were redesigned to create a different structure was used as space. For this reason, the historical development of the most of cities before to the Hellenistic Period is uncertain and debatable. Since the defensive structures of Ceraitai have architectural characteristics that are quite distinct from those of cities built or developed under the Hellenic urbanization program, the historical context of the defense architecture has been called into question. Our research on this subject has revealed that the architectural characteristics of the city defense are closely similar to those of the defense architecture of cities belonging to the Classical-Early Hellenistic periods. It has also been determined that some parts of the defense architecture have Archaistic features. The Acropolis city plan, the *In antis* planned temple on the Acropolis, the black-on-red ceramics dating from the 6th to 4th century BC, and Herme amulet archaeological evidence that supports our approach.

Keywords: Pisidia, Ceraitai, Defense, Architecture, Wall, Tower.

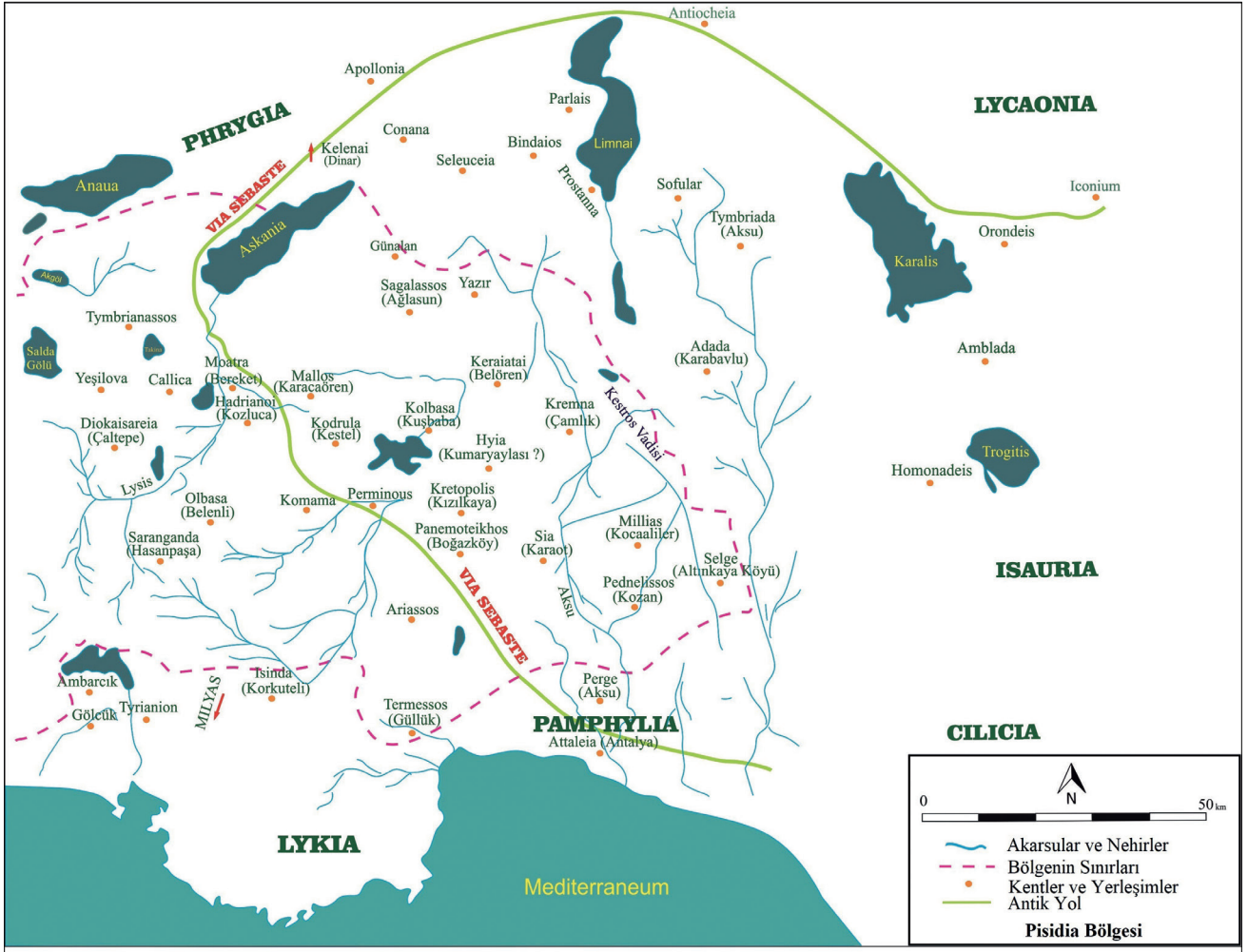
GİRİŞ

Keraitai Burdur İli, Bucak İlçesi'ne bağlı Belören Köyü'nün sınırları içinde yer almaktadır. Kent, Pisidia Bölgesi'nin kentlerinden biri olup, topoğrafyası bölgenin dik ve dağlık özelliklerini yansıtmaktadır (Fig. 1). Bu, bölgenin savunma ve güvenlik ilkelerini göz önünde bulundurarak kurulan kentlerin bir yerleşim modeli ve tipolojisinin bir özetidir. Kentin batısı, kuzeyi ve doğusu kesintisiz bir şekilde sur ile çevrili iken, güneyi ise hem sur planı hem de dik yamaçlar ve ana kayalardan oluşan tabii bir savunma alanıyla kontrol altına alınmıştır. Arazi yapısı, kentteki yapıların konumu ve inşası için belirleyici bir faktör olmuştur. Şöyle ki, kent sivri bir tepe üzerinde kurulduğu için kamu, askeri, dini ve sivil mimari yapıların, jeolojik yapıya uygun bir şekilde düzenlendiği görülmüştür. Kent merkezindeki yapılar, Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir ancak bu yapılar, kaçak kazılar ile önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Kentte şimdiye dek arkeolojik kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. 1972 yılında kısa süreli bir yüzey araştırması yapılarak kentin son durumu not edilmiştir.

Pisidia, mevcut durumdaki arkeolojik bulguları ve tarihsel bilgileri bakımından Anadolu'da pek çok sorunsal barındıran bölgelerin başında gelir. Bu sorunsalın oluşumuna sebep olan ana faktörlerden biri topografya koşullarıdır. Kentlerin ve yerleşimlerin yer aldıkları lokasyonlar ulaşım için elverişli olmadığından uzun süreli ve sistemli kazı çalışmaları yürütülememektedir. Bunun yerini kısa süreli yüzey araştırmaları almıştır. Ancak bu araştırmalar, resmi arkeolojik kazılar kadar kolektif bilgilerin sağlanması konusunda yeterlilik oluşturamadıkları için kentlerin siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik faaliyetlerini bütüncül olarak incelemek pek mümkün olmamıştır. Antik kaynakların da genel tarihsel olayların dışında sundukları bilgilerin yeterlilik sağlayamaması, bölgedeki kentlerin tarih ve arkeoloji sarmalı içindeki var olan sorunsalını kronik bir hale getirmiştir. Konu itibarıyla kentlerin savunma yapıları, söz konusu sorunsalın bir bölümünü oluşturur. Dolayısıyla Keraitai'nin savunma mimarisi, bu konudaki problemler dikkate alınarak araştırılmaya çalışılmıştır.

Keraitai'deki araştırmalarımız, kentin savunma yapılarının incelenmesinin yanı sıra sorunsal olarak tanımladığımız kent savunmasının tartışılması ve bu aşamayla ulaşılabilecek sonuçların sonraki yapılacak çalışmalara ön veri oluşturması amacı taşıdığı için önemlidir. Buradaki amaç kentin savunma planını ortaya çıkararak bölgedeki konumunu açıklamak, savunma sistemlerini oluşturan sur, kule ve kapı gibi

birimleri tanımlamak, mimari ve askeri özellikleri belirlemek ve bazı analojik karşılaştırmalar yaparak tarihsel gelişimini yorumlayabilmektir. Bu bakımdan Keraitai'nin savunma mimarisi özelliklerinin, Helenistik Dönem'de, yaklaşık MÖ 3.-1. yy'larda Pisidia'da kentleşme programıyla kurulan kentlerin savunmasını oluşturan yapıların mimari özelliklerinden farklı olması, kentin tarihsel sürecinin sorgulanmasını gerektirmiştir. Başka bir ifadeyle kentin Helenistik Dönem'de uygulanan kentleşme programından önceki bir tarihsel dönemle ilişkisinin olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu konu, çalışmamızın da ana temasını oluşturmuştur. Çünkü bölgedeki kentlerin birçoğunun kuruluşu ve kentsel gelişimi Helenistik Dönem'de başlamıştır (Rostovtzeff, 1941, s. 477; Cohen, 1978, s. 1-25; Brandt, 1992, s. 44; Mitchell, 1992, s. 1-27; Hürmüzlü, 2015, s. 166-185). Bu program kapsamında kurulan kentlerin kentsel yapıları ile savunmasını oluşturan yapıların mimari özellikleri, hemen hemen birbiriyle benzerlik oluşturur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise MS 1.-3. yy'lar arasında gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle kentlerin kamusal yapılarının köklü bir inşası sağlanmıştır. Bu olay, aynı zamanda kentlerin imparatorluk öncesine ait yapılarının değişikliğe uğramasına yol açmıştır. Kentlerde tespit edilen yazıt, sikke, seramik gibi tarihlemeye yardımcı buluntuların, kentlerin inşa programına rağmen, varsa daha önceki tarihsel olayları ve birikimleri hakkında bilgi verebileceği açıktır. Ancak bu buluntulara da bölgedeki kentlerde şimdiye dek gerçekleştirilen araştırmalarda çok fazla ya da hiç rastlanılmadığı ve bu sebeple arkeolojik kazı çalışmaları sürdürülen kentlerin dışında kalanların maalesef birçoğunun tarihsel kimliğinin mevcut yapıları üzerinden açıklanabildiği bilinmektedir. Bu sebeple kentin savunma mimarisi özelliklerinin, özellikle Helenistik Dönem'de meydana gelen kentleşme programından önceki bir süreci işaret etmesi çok önemli bir husustur. Dolayısıyla usta gruplarının kullandıkları mimari teknik bilgileri ve yeterlilikleri, taş işçilikleri, taşları kullanım şekilleri, duvar örgü teknikleri, harç kullanımı gibi var ise karakteristik dönem özellikleri, kent savunmasının anlaşılabilmesi açısından ayırt edici bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca kentin Akropolis modeli kent planı, Akropolis üzerindeki *In antis* planlı tapınak, kent territoryundaki araştırmalarda ele geçen black-on-red grubu seramik örnekleri ve Herme amuleti buluntusu da kent savunması değerlendirilirken başvuru az sayıdaki arkeolojik verileri oluşturmaktadır.

Figür 1. Pisidia Bölgesi / *Pisidia Region*.

KENTİN TARİHİ COĞRAFYASI

Belören Köyü'nün yaklaşık 2 km güneybatı istikametinde bulunan kent, sivri bir tepe üzerindedir (Fig. 2). Konumlandığı tepe, köy halkı tarafından 'Çeri Asarı', 'Çeri Sivri' veya 'Sivri Tepe' olarak adlandırılmaktadır.¹

Figür 2. Keraitai, kuzeybatıdan görünüm / *Ceraitai, view from the northwest*.

¹ Kentin Akropolisi yaklaşık 1300 m iken, kent merkezi yaklaşık 1000 m yüksekliktedir.

Kentin territoryumuna yakın olan Bucak Ovası 900 m, Kestel Dağları (Katrancık) 2336 m, Çeltikçi Ovası 800 m, Mamak / Çanaklı Ovası 1000 m ve kuzeyde bulunan sıralı dağlar 1600 m'lik yükseklikleri ile kenti çevrelemiştir. Kayaç yapıları, III. Jeolojik Zaman (Mezozik) dağ hareketleri ile ilişkili Kuvaterner Dönem'e (kireçtaşı ve traverten) denk gelir ve 1,81 milyon yıl önce (myö) oluşmuştur (Atalay, 1977, s. 93-110; Şenel, 1997, s. 11-33; Kun ve ark., 2003, s. 263; Avcı, 2014, s. 55; Kun, 2018, s. 360). Kent ve çevresinde, traverten ve kireçtaşı yoğunluktadır. O sebeple kentteki yapıların imarında, taş ocağı olarak kullanılan ana kayalardan elde edilen materyaller işlenerek kullanılmıştır. Bu, başta Anadolu'daki kentler olmak üzere Pisidia kentlerinin bir özelliği olup, kentin doğusunda konumlanan ve stratejik açıdan komşusu olan Kremna'da da kentsel yapılar, kent territoryumunda yer alan kayaç yapılarından ve kentin taş ocağından çıkarılarak işlenen bloklardan yapılmıştır (Soslu, 2021, s. 172, 373-375). Bölgede karstlaşma sonucunda genişlemiş polyeler, günümüzdeki gibi Antik Çağ'da da muhtemelen tarım arazileri şeklinde işlev görmüştür. Dahası kent kırsalında, batıda tarımsal faaliyetler için teraslama sistemiyle oluşturulmuş çiftlik alanları da az değildir. Kentin su kaynakları da sınırlıdır.

KERAİTAİ ANTİK KENTİ SAVUNMA MİMARİSİ

Ancak, kaynak olarak kullanılabilir çukur dolinler yaygındır. Yağmur suları ile dolan bu coğrafi alanların geçmişte olduğu gibi günümüzde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Sınırlı su kaynaklarından ötürü kentte ana kayaya işlenmiş, çok sayıda sarnıç yer alır. Bu durum, günümüzdeki Belören Köyü'nün de başlıca problemidir.

Kentin topografyası, bölgenin sarp ve dağlık yapısal özelliklerini yansıtır bir şekildedir. Bu, savunma ve güvenlik ilkelerini göz önünde bulundurarak kurulan kentlerin ve yerleşimlerin bir yerleşim modeli ve bölgenin de yerleşim tipolojisinin özetidir. Sagalassos (Ağlasun), Sandalion / Sandalium (Sandal Asar), Kremna (Girme / Çamlık), Hyia (Kumaryaylası?), Millias (Melli?) Panemoteikhos I-II (Boğazköy), Kapıkaya (Yenice Boğazı), Prostanna (Akpınar), Termessos (Güllük), Pednelissos (Kozan) gibi kentler ve yerleşimler, korunaklı mevkilerdeki konumlarıyla yerleşim tipolojisini gösterir. Bir bakıma bölgedeki siyasi ve askeri gelişmeler de yerleşim tipolojisinin oluşumunda ana etken olup, özellikle Klasik ve Hellenistik dönemlerde kurulan yerleşim birimlerinin, güçlü bir alan savunmasına sahip olmasında etkili olmuştur. Bu açıdan Keraitai, çevresine oldukça hakim bir konumdadır. Doğudan Kremna ve Kestros Vadisi² (Aksu), kuzeyden Sagalassos ve Hisarköy / Asartepe,

batıdan Komama (Şerefhöyük) ve Kolbasa (Kuşbaba), güneyden Hyia ile çevrilidir. Stratejik bakımdan Kremna, Sagalassos ve Kestros Vadisi ile Onaç Barajı ve Çeltikçi Ovası'na açılan dar geçitleri, vadileri ve geniş düzlükleri kontrol eder bir yer tutmuştur. Sagalassos'tan güneye inen Kestros Vadisi'nin batı yönündeki geçişlerine ve güneyde Hyia ve kuzeyde Kartalpınarı (Kepez Kale) güzergâhı arasındaki coğrafyayı da izler bir konumdadır. Kentin yer aldığı coğrafyanın koşulları, stratejik açıdan kenti güçlü bir konumda tutmuştur (Fig. 3-4).

Arazi yapısı, kentsel yapıların inşası ve konumu hususunda belirleyici bir faktör olmuştur. Kent sivri bir tepe üzerinde kurulduğu için kamu, askeri, dini ve sivil mimari yapıların, jeolojik yapıya uygun bir şekilde düzenlendiği görülür. Kentsel unsurlar iki alanda toplanmıştır. Kent merkezi (doğu) ve Akropol ile hemen sınırlarındaki doğu yamaçlarıdır. Bu nedenle kent planı 'aşağı kent' ve 'yukarı kent' olarak ta tanımlanabilir. Kent doğudan, kuzeyden ve batıdan kesintisiz olarak surla çevriliyken, güneyde savunmaya ihtiyaç duyulan alanlar yer yer oluşturulan sur duvarıyla kapatılmıştır. Doğu yamaçlarının başlangıç sınırına yaslanan düzlük alanlar kent içinde az eğimli alanları oluşturduğundan bu alanlarda kentsel yapıların inşası sağlanmıştır.

Figür 3. Keraitai, batı görünüm (Çeltikçi Ovası) / *Ceraitai, west aspect (Celtikci Plain).*

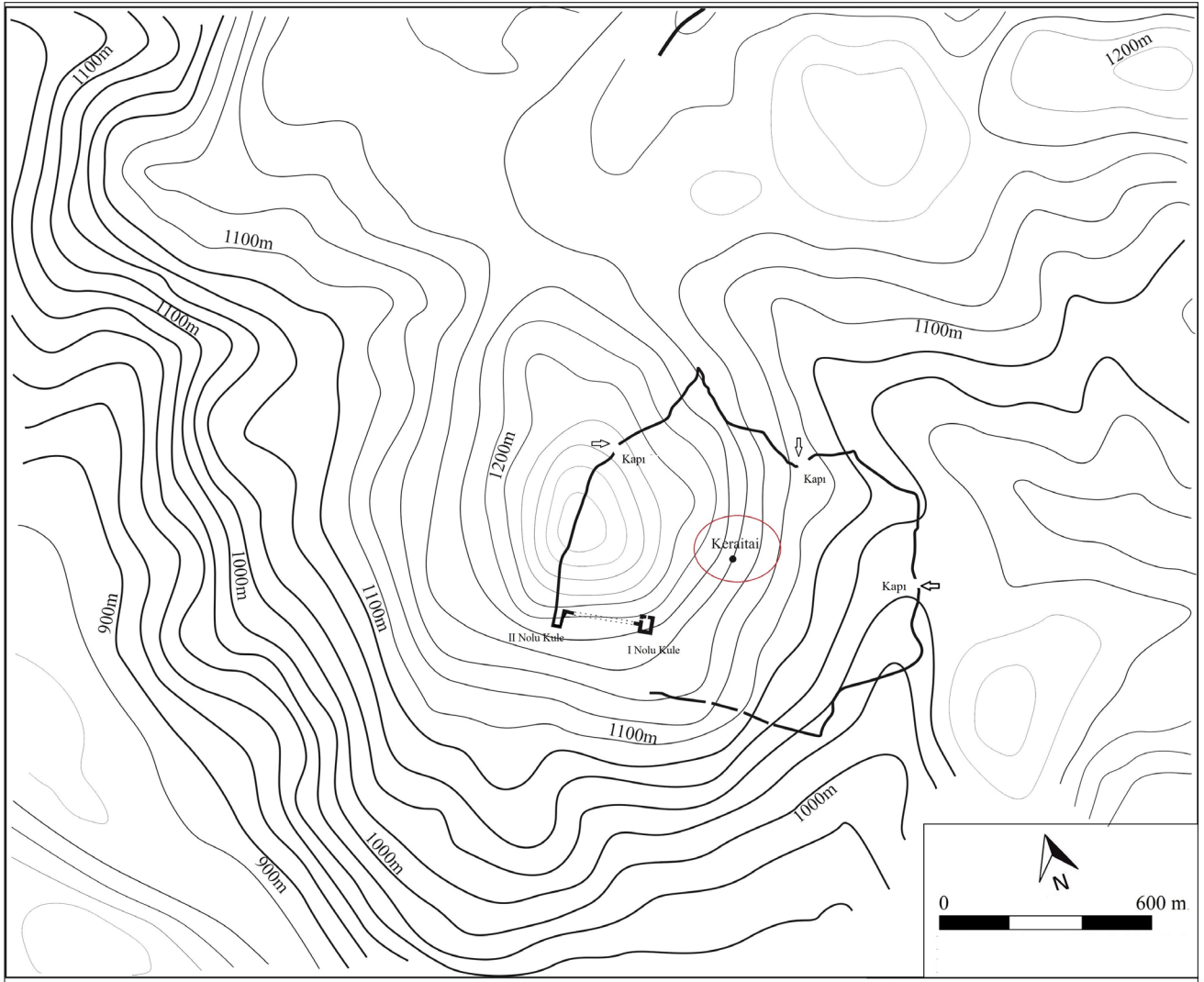
² Antik Çağ'daki toplumlar için önemli bir konumda olan Kestros Vadisi'nin jeomorfolojisi, Pisidia Bölgesi'nin yapısal özelliklerini yansıtır bir özelliğe sahiptir. Bu konu hakkında detaylı bilgiler için bkz. Atayeter, 2005, s. 14-65.

Figür 4. Keraitai, güney görünüm / *Ceritai, south aspect.*

Akropolis'te tapınak, sarnıç ve kule yapıları, Akropolis'in doğu yamaçlarında ise çoğu ana kayanın işlenmesiyle oluşturulmuş konut yapıları bulunmaktadır. Nekropol³ alanı kentin kuzeybatı yönündedir (Fig. 5).

Kentin adı, iki arkeolojik veriyle belirlenmiştir. Bunlardan ilki 1972 yılında kentte yapılan incelemelerde ele geçen 'KEPAEITON' lejantlı sikkelerdir (Dörtlük, 1976, s. 17-18). İkincisi ise 1967 yılında müsadere yoluyla Burdur Müzesi'ne getirilen epigrafik belgedir (Dörtlük, 1988, s. 69-71). Bu belgenin Belören Köyü'nde gerçekleştirilen kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarıldığı tespit edilmiştir.

Kentin adı ile topografyası arasındaki ilişki ve kent adının kökenine yönelik açıklamalar şimdilik tartışmaya açıktır.⁴ L. Robert'a göre antik kentin üzerinde bulunduğu kayalık sivri çıkıntıyı çağrıştıran 'κέρας', 'boynuz' ve 'κέραιος', 'boynuzlu' sözcüklerinden gelen Klasik Hellence kökenli bir isimdir (Robert, 1970, s. 367; Çelgin, 2010, s. 372). Bu kelimelerin Hititçe'deki karşılığı karawar- 'boynuz'dur ve sözcüğün Proto-Hint-Avrupa kökünden (*k er-) geldiği belirtilir (Tischler, 2001, s. 73; Kloekhorst, 2008, s. 446-447).

Figür 5. Keraitai, kent planı / *Ceritai, plan of city.*

³ Kentin muhtelif yerlerinde khamasorion mezar tipleri görülür.

⁴ Pisidia Bölgesi'nin yer adları üzerine etimoloji ve topografya bağlamında yapılan detaylı açıklamalar ve çalışmalar için bkz. Locatelli, 2017.

Sümerce'deki 'Kur' sözcüğü de 'dağ, doruk, dağın doruk noktası, zirve' gibi anlamlar taşır (Aydın, 2013, s. 410-414; Ünal, 2016, s. 266). Buradaki bilgilerden kentin adı ve topografyasının birbirini karşıladığı anlamı çıkarılabilir, ancak kökeni hususunda kesin bir açıklamaya yer vermek için daha fazla bilgiye ihtiyaç söz konusudur.

Pisidia da Büyük İskender ve daha sonra *Diadokhları* (Διάδοχοι) arasında alan hâkimiyeti için savaşlar yapılmıştır.⁵ MÖ 319 yılında Perdikkas'ın kardeşi Alketas, Kretopolis (Yüreğil) yakınlarında Antigonos Monophthalmos tarafından mağlup edildiğinde Termessos'a (Güllük) sığınmıştır (Diod. XVIII. 44-46, 3-45, 3, XIX. 23.3; Plut. *Eum.* IV.1-3, V.1; Polyain. *Strat.* IV.6.7; Mitchell, 1991, s. 122; Mitchell, 1994, s. 129; Bean, 1999, s. 107). Bu gelişmeler sürerken Alketas'ın ücretli asker statüsüyle Pisidialı topluluklardan oluşan yaklaşık 6000 kişilik bir ordu kurması⁶ (Diod. XVIII.44-46; Mitchell, 1994, s. 130; Kosmetatou, 1997, s. 13) ve buna bağlı olarak yöredeki olayların giderek artması⁷ sebebiyle Antigonos'un Kretopolis ve -adı şimdilik tartışmalı da olsa- Keraitai de ordusunun bir kısmıyla karargâh kurduğundan bahsedilmiştir (Hall, 1986, s. 137-157). Bu konuda Keraitai'nin fiiliyatı kesin olarak bilinmese de kentin topografyası ve güçlü savunma yapılarının, savaş halindeki Antigonos ve ordusunun bir kısmı için geçici bir süreyle de olsa kullanabilecekleri bir karargâh olabileceği söylenebilir. Zira sözü edilen tarihte ve belirtilen bölgede şimdiye dek başka kentlerin bulunduğunu gösteren herhangi bir arkeolojik veriye rastlanılmamıştır.

Kent MÖ 2. yy'dan MÖ 1. yy'a dek, doğu da Kestros Vadisi'ne hakim bir alanda kurulan Kremna ile 'KPHMNEON KAI KEPAEITON' lejantlı ortak gümüş sikkeleri darp ettirmiştir (French, 1994, s. 53-91; *SNG Cop. Pisidia*: 117-120; *SNG France III*: 1415-1422; *SNG Pfps. Pisidien*: 235-241). İki kent arasındaki sikke basımı, kentlerin siyasi, askeri, sosyo-ekonomi ve kültürel alanlarda ortak bir politika izlediklerinin işaretidir.

Pisidia'da MÖ 1. yy'da imparatorluğa bağlı koloni kentleri oluşturulmuştur.⁸ Bu politikanın bir gereği olarak MÖ 25

yılında İmparator Augustus'un talimatıyla Kremna'ya Roma koloni statüsü verilerek kent yapılandırılmıştır (*Res Gestae Divi Augusti*, XXVIII.35-36; Strab. XII.6.5; Hirschfeld, 1879, s. 279-315; Mitchell, 1995, s. 2; 2001, s. 90). Kolonizasyon etkisiyle Kremna'nın Keraitai'ye göre politik gücü artmış ve bu durum Keraitai'nin banliyö bir kent olarak kalmasına yol açmıştır.⁹

Keraitai'nin Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait tarihsel süreci, MS 2.-3. yy'lara ait arkeolojik kayıtlardan takip edilmektedir. Kremna'da bulunan hamam yapısına ait yazıtlı kaidelerdeki kişi adları, Keraitai'nin hem imparatorluk zamanı hem de Kremna'yla arasındaki ilişkileri hakkında bilgiler sunar. MS 150 yılına tarihli Leto'ya ait heykel kaidede Lucius Aelius Iulianus ve Ailesi'nin destekleri ile *kült* heykeli diktirildiği yazıtı bulunmaktadır (Horsley ve ark., 2000, s. 66, *I. Cremna* 33). Aile grubu imparatorluğun vatandaşlık hakkına sahiptir.¹⁰ Kent için yararlı işler yaptıklarından ve *kült* rahipleri olduklarından *ktistes* (kamu yararı) ve *hiereus* (kült rahipleri) unvanlarıyla onurlandırılmışlar (Horsley ve ark., 2000, s. 66-67). Benzeri olay Keraitai'de Lucius Aelius Moles ve oğlu Lucius Aelius Tarentianus Moles'in MS 2.-3. yy'lara ait Men Kutsal Alanı için bir *libasyon* yeri yaptırmalarıdır (Dörtlük, 1988, s. 69-71; Horsley ve ark., 2000, s. 94-95, *II. Keraitai* 83). Bu aile gruplarının 'Aelius' gens adlarını kullanmaları ve dini kültler yaptırmaları, aynı aileye mensup veya akraba olduklarını düşündürmektedir. MS 3. yy'a ait yazıtlı *tabula ansata* da Lucius Flavius Aurelianus Nestor adlı bir kişinin, kentin doğusunda ailesi için Heroon / tapınak mezar anıtı yaptırdığı öğrenilmektedir (Horsley ve ark., 2000, s. 95-96; Uzunaslan, 2016, s. 1070-1073). Ayrıca kentlerin territoryumundan getirildiği belirlenmiş MS 2.-3. yy'lara ait bir adet cam yüzük taşı (*gemma*) da tarihsel açıdan önemlidir (Soslü, 2022a, s. 315-317, 332-333, Kat. No. 387). Yüzük taşının üzerindeki birbirleriyle tokalaşan veya elleriyle sıkışan *dexiosis / dextrarum Iunctio* tasvirli ikonografi, Keraitai ve Kremna arasında darp ettirilen ortak sikke olayını akla getirir. Ancak yüzük taşının kentlerin arasında gerçekleşen hangi konuya veya olaya yönelik olarak yapıldığı şimdilik belirlenemese de bu ikonografiden ortak bir politika izlenmek istendiği çıkarımı yapılabilir.

⁵ Termessos (Arrian. *Anab.* I.27), Sagalassos (Arrian. *Anab.* I.28). İskender tarafından Lykia ve Pamphylia bölgeleri satrapı olarak tayin edilen Nearkhos'a, Pamphylia ve Pisidia bölgelerinde zapt edilemeyen yerlerin alınması talimatı verilmiştir (Arrian. *Anab.* III.6.6). Ayrıca bölgedeki tarihsel gelişmeler için bkz. Özsait, 1985, s. 47; Mitchell, 1992, s. 21-27; Brandt, 1992, s. 33-34.

⁶ Alketas'ın ordusu toplamda yaklaşık yirmi bin askerden oluşmaktadır.

⁷ Diadokhlar (Διάδοχοι) kapsamındaki savaşlar ve yerel gruplar ile mücadeleler.

⁸ Colonia Iulia Augusta: Parlais (Barla) Colonia Iulia Augusta Felix Parlais, Olbasa (Belenli) Colonia Iulia Augusta Felix Olbasenorom/Olbasa, Komama (Şerefhöyük) Colonia Iulia

Augusta Felix (primatida) Comama, Antiokheia (Yalvaç) Colonia Caesaren Antiochia, Kremna Colonia Iulia Augusta Felix Cremna.

⁹ Kolonizasyon etkisiyle Kremna'ya yerleştirilen italik aile grupları ve kentteki imparatorluk imar faaliyetleri programı, kentlerin arasında meydana gelen gelişmelerin farklı boyutlarda olabileceğinin bir göstergesidir.

¹⁰ Vatandaşlık hakkını ya kendisi ya da babası MS 136-138'de İmparator Hadrianus'un halefi olarak seçilmiş L. Aelius'un zamanında aldıkları düşünülmektedir.

KERAITAI SAVUNMA YAPILARI

Sur

Keraitai'nin arazisi dağlık olup, sivri tepe şeklindeki topografyasının etkisiyle hareketli ve enerjik bir yapıya sahiptir. Kent doğudan batıya yükselen, sarp bir arazi görünümündedir. Kentte aynı seviyede bulunan yapıların, doğu cephe de yer alanı 950 m yükseklikte iken, batı cephe de olanı ise 1300 m yükseklikte yer alır. Aradaki kod farkı, kent arazisinin ve izohipsel eğimin anlaşılmasını mümkün kılmıştır. Bu yapısal özellikler, bir kentin planının oluşturulması sırasında, kent planlayıcıların veya mimarların imarını ilk başlatacakları savunma sistemlerinin yapısal çalışmalarını yönlendirecek ana etkidir. Çünkü kent planı oluşturulurken veya bir kentin yerleşim standardı belirlenirken, kentin hudutlarını oluşturan surlar, arazi koşullarına uygun bir şekilde inşa edilir.

Kent surları yaklaşık olarak 1600 m uzunluğa sahiptir; tahribata uğramıştır, ancak topografya üzerinden açık bir şekilde izlenebilmektedir (Fig. 6). Kentin üç tarafı kesintisiz bir şekilde sur ile çevrili iken, güneyi ise kenti doğudan çevreleyen surla bağlantılı bölünmüş haldeki duvarlar ile korunmuştur. Burası diğer yönlerdeki gibi yekpare olarak inşa edilmiş bir sur hattıyla çevrilmemiştir. Birbirleriyle bağlantılı görülen, fakat aralıklı yapılmış koruma duvarları ile düzenlenmiştir. Bu durum, güneyde savunmaya yönelik başka önlemlerin de alınmasını gerektirmiştir. Buna göre sözü edilen duvarların arasındaki ve Akropolis de konumlanan K1 yapısı ile batıya uzantılı duvarların sonlandığı yerlerde ortaya çıkan açıklıkların, yaklaşık 700'lik açıdaki yamaçları ve ana kayaları da içine alarak oluşturulduğu tespit edilen tabii savunma alanıyla kontrol edilmeye çalışıldığı görülür (Fig. 7). Bu açıdan güneydeki arazi yapısı ve bağlı coğrafi unsurların, surun kesintiye uğradığı yerlerde doğal bir sur bedeni veya sur duvarı gibi kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu duvarlar, Akropolis de yer alan K1 ve K2 yapılarını birbirine bağlayarak sonlanmıştır. Ayrıca şimdiye dek Akropolis de *In antis* tapınak¹¹ ve sarnıç dışında bir yapı kalıntısına rastlanılmaması,¹² bu alanın Keraitai halkı tarafından sürekli olarak kullanılmadığını; kentin zapt edildiği veya tehlikeye düştüğü zamanlarda halkın korunmak için sığındığı bir yer olabileceğini düşündürmektedir.

¹¹ Bu tapınak kaba işlenmiş bloklar ile yapısal olarak düzenlendikten sonra tekrardan kullanılmış görünüyor. Çünkü ana kayanın düzleştirilmesiyle ve kaba işçilikli taşların kullanılmasıyla oluşturulmuş tapınak ilk evreyi oluştururken, daha sonraki süreçte blokların kullanılmasıyla tapınağın yeniden düzenlenerek ikinci bir evre yapısı olduğu belirlenmiştir.

¹² Akropolis'in doğu yamaçlarında, Kule 1'e (K1) yakın alanlarda ana kayadan yararlanılarak oluşturulmuş konut yapıları yer alır. Ancak Akropolis'in merkezinde şimdiye dek herhangi bir konut yapısı bulunamamıştır.

Bu konuda Panemoteikhos I, Knidos ve Kaunos kentleri ilişkili örnekleri oluşturur.¹³

Kentin arazi yapısına bakıldığında surların, araziye uygun bir şekilde yerleştirildiği, yani arazinin surların inşasında belirleyici ve yönlendirici bir rolü olduğu gerçeğinin göz ardı edilmediği, planlayıcılar tarafından gözetilerek surların yapıldığı anlaşılır. Çünkü güçlü bir savunma oluşturabilmek için kent topografyasının dik ve yüksek kısımlarından surların geçirilmesine dikkat edilmiş, çeşitli yerlerde kentin savunmasına katkı sağlayabilecek uçurum ve ana kaya kentin sur planına dahil edilmiştir (Fig. 8-9).

Kentin kuzeybatı köşesinde kuşatıcıların kente girmelerini sağlayabilecek veya kent savunmasını tehlikeye düşürebilecek bir alan bulunmaktadır (Fig. 10). Normal şartlarda savunma duvarları, kuzey ve batı surların kesiştiği uç bölümde sonlandırılması gerekirken, olası tehlikelerden olsa gerek batı sur, kuzey sur ile kesiştikleri yerden yaklaşık olarak 7 m daha kentin dışına uzatılarak bir seyirdim (*epalksis*) alanı oluşturulmuş ve tehlikeli sayılabilecek alan buradaki duvar ile kontrol altına alınmış gibi görünüyor¹⁴; bu şekilde '∨'. Eğer ki topografya, batı sur gibi kuzey surun da uzatılmasına ve eğik açıda olmasına imkân sağlasaydı kent için tehlikeli görülen alan muhtemelen kentin içinde kalan bir yer olacaktı; bu şekilde '∨'. Bu bakımdan kentin savunma planı, herhangi bir açıklık bırakılmayacak şekilde surlarla çevrilmesine rağmen, burası azda olsa tehlike arz etmektedir. Surların geçirildiği yerler, genel olarak topografyanın sur içinde kalan kısmında yüksek, surun dışında kalan kısmında ise alçak bir eğimde olmasına çaba gösterilmiştir. Bu ustalık ve akılcı mimari anlayışla savunmacıların, kuşatıcılara karşı daha yüksekte bir koddan yer almaları sağlanmıştır.

¹³ Keraitai'nin güneyinde sarp bir arazi üzerine kurulan Panemoteikhos I'nin, yakın çevresinde Panemoteikhos II'nin kurulmasıyla kentin önemini yitirdiği, yani sosyo-ekonomik yaşamın zayıfladığı görülmektedir. Bu bakımdan seramikler önemli arkeolojik kayıtlar oluşturmaktadır. Panemoteikhos I'de yapılan araştırmalarda Arkaik ve Klasik dönemlere ait seramiklerin yoğunluğu, Panemoteikhos II'de kurulan kentte ise Helenistik ve Roma dönemlerine ait seramiklerin yoğunluğu bunu kanıtlamaktadır. Aydal ve ark., 1997, s. 153-155. Her iki şehrin birbirine yakınlığı, Panemoteikhos I'nin surla bağlantılı kule yapıları, çiftlik yapısı, sarnıçları ve az sayıda konut yapısına sahip olması, Panemoteikhos II'nin tehlike altında olduğu zamanlarda, kent halkının yaklaşık 20 dakika uzaklıktaki Panemoteikhos I'i bir sığınak gibi kullanabileceklerini düşündürmektedir. Ancak kentin savunma mimarisinin güçlü ordulara karşı koyabilecek kadar güçlü olmadığını da belirtmek gerekir. Karia Bölgesi'nde yer alan Knidos Akropolü'nde sarnıç dışında herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmadığı için buranın kent halkının tehlike anında sığınabileceği bir 'sığınma kalesi' olabileceğinden bahsedilmiştir. Büyüközer, 2020, s. 170; 2022, s. 71; 2023, s. 139-159. Kaunos'un Akropolisi'nde de Kutsal Alan dışında fazla bir iskânın olmaması, tehlike durumunda kent ve kırsalda bulunan halkların burayı sığınmak ve korunmak amaçlı kullandıklarını göstermektedir. Özen, 2017, s. 72, Res. 2.

¹⁴ Batı surun devamı olarak oluşturulan 7 m'lik duvarın genişliği, 1,70 m olup, batı ve kuzey surların genişliğiyle aynıdır.

KERAİTAİ ANTİK KENTİ SAVUNMA MİMARİSİ

Figür 6. Keraitai, sur duvarları / *Ceraitai, fortifications / walls.***Figür 7.** Keraitai, güneyden görünüm / *Ceraitai, view from the south.***Figür 8.** Keraitai, batı surun topografya üzerindeki konumu / *Ceraitai, position of the west wall on topography.*

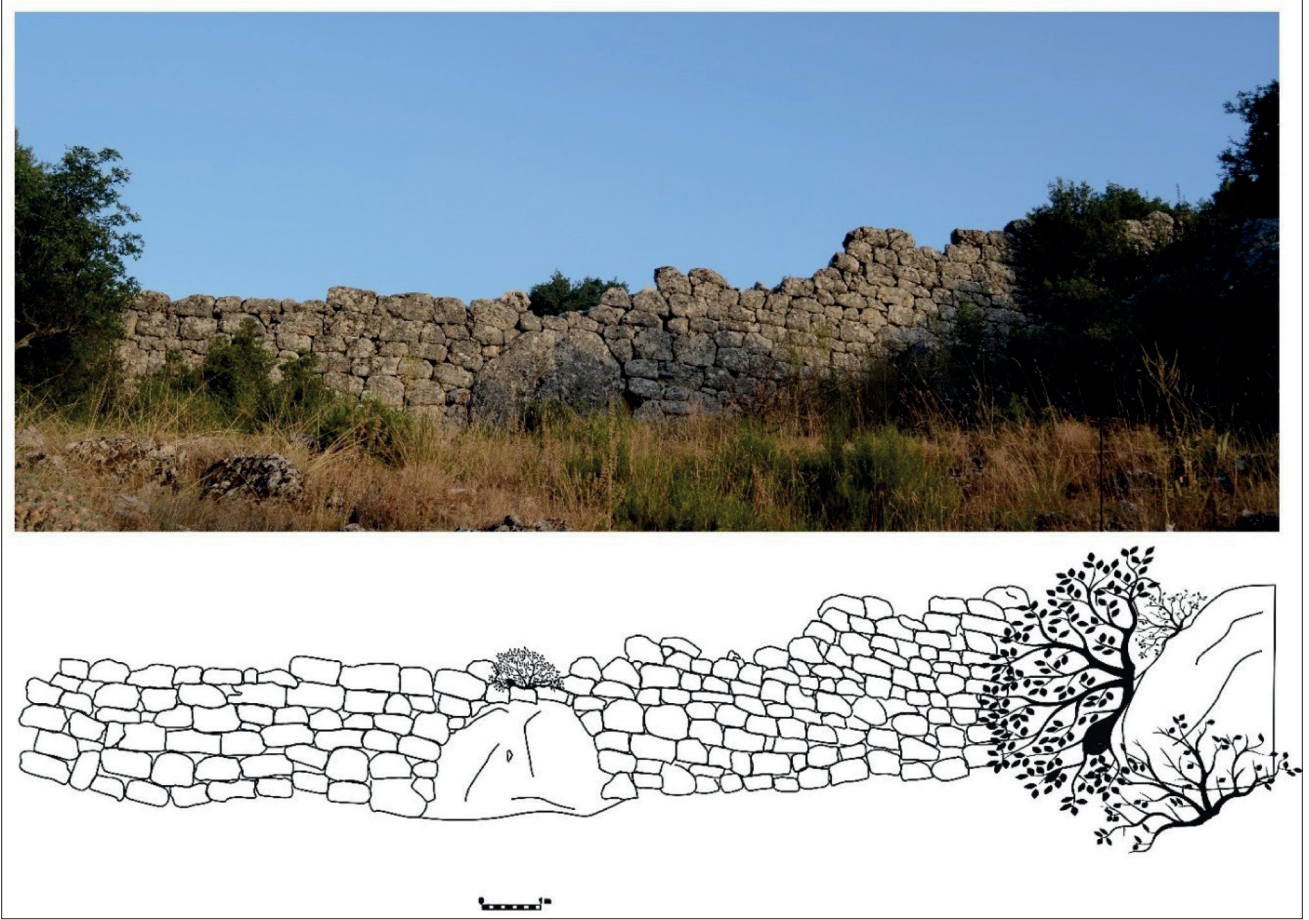
Böylelikle kent savunmasını tasarlayan planlayıcıların, kentin zorlu arazisini iyi bir şekilde analiz ederek surları inşa ettikleri söylenebilir.¹⁵

Surlar, kent arazisinin jeolojik yapısına bağlı olarak Kuvaterner Dönem'e ait sert ve gri renkli kayalara sahip kireçtaşıdan yapılmıştır. Kentin yer aldığı sivri tepenin jeolojik yapısı kayalık olduğu için surların inşasında kullanılacak hammadde kaynakları, yerinden temin

edilmiştir. Bu, surların inşa aşamasında gerekli olan nakliye ve işgücü gibi temel ihtiyaçların kolay ve hızlı karşılanması açısından önemli olup, harcama maliyetlerini azaltarak kent ekonomisine büyük bir katkı payı oluşturur.

Kentin sur duvarları, genellikle polygonal duvar örgüsüyle inşa edilmiştir. Bağlayıcı bir malzeme kullanılmamıştır. Kullanılan taşların kenarları düzensiz bırakıldığından örgüde derz açıklıkları fazladır.

¹⁵ Anadolu'da kurulduğu coğrafyadan temin ettiği hammadde kaynaklarıyla kentsel yapılarını inşa eden pek çok kent bulunur. Bu kentlere örnek olarak Konane, Kremna, Sagalassos, Panemoteikhos I-II, Millias, Sia, Kodrula, Kolbasa, Komama, Ariassos, Pednelissos, Sillyon, Harpasa, Orthosia, Latmos Herakleia, Mylasa, Kyme, Priene, Phokaia, Smyrna gösterilebilir.

Figür 9. Keraitai batı sur / *Ceraitai, west wall.***Figür 10.** Keraitai, kuzey ve batı surları birleşimi / *Ceraitai, junction of north and west walls.*

Bu sebeple duvarların tamamına yakınında düzgün bir derz sırası takip etmek mümkün olmamıştır. Önyüzleri kaba bir işçilikle işlenirken veya kaba yonulu düzenlenirken, arka yüzleri ise sur içinde kaldığı için daha çok ana kayadan çıkarıldığı veya kesildiği şekliyle bırakılmıştır.

Bazı yamuk kenarlı blokların ve çokgen taşların, aynı tipteki kullanımları ile birbirlerine geçmeli veya oturtmalı yapılmak üzere tasarlanarak oluşturulduğu ve bu vesileyle surun bedenine sağlamlık kattığı görülür. Bu şekildeki uygulamaların batı ve doğu cephelerde

bulunan surlarda yoğun bir biçimde kullanıldığı tespit edilir. Bunlar surların kendi yapısal özellikleri içinde ele alındığında işçiliğin kaba, ancak iyi bir tekniğe sahip olduğunu gösterir (Fig. 11).

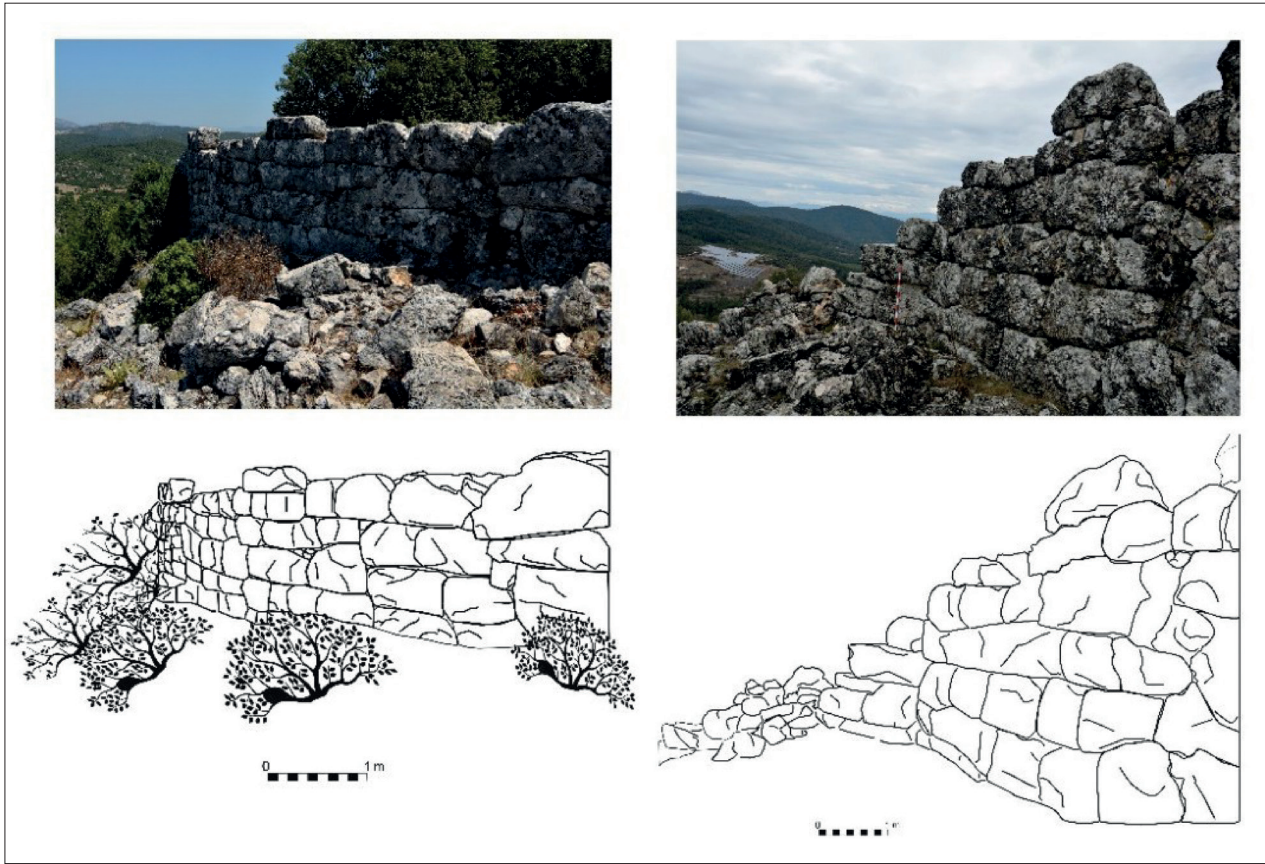
Surlar arazi yapısına bağlı olarak yerleştirildiği için arazinin inişli-çıkışlı olduğu ve iç-dış yaptığı yerlerde dirsekli ve hafif meyilli açılarda yapıldığı belirlenmiştir¹⁶ (Fig. 12). Korunmuş veya sağlam kalan bölümlerinin (batı cephe) sur dışındaki yükseklikleri 5 m'ye kadar ölçülürken, sur içindeki yükseklik 2,5 m'dir. Surun genişliği, 1,50 m ve 1,90 m arasında (10'ar cm) değişir; bu değişikliklerin tamamen stratejik gelişmelerden kaynaklı olmayıp, inşa sürecindeki yapısal koşulların ve topografyanın da etkide bulunduğunu belirtmek gerekir¹⁷ (Fig. 13).

Savunmaya ihtiyaç duyulan yerlerde, örneğin kentin ana giriş kapısının bulunduğu alanda surların genişliği, 1,50 ve 1,70 m'dir. Esasında bu alanda kentin ana kapısının yer alması ve kapıyı korumakla ilişkili bir kulenin bulunmaması sebebiyle, buradaki surların genişliğinin fazla olması beklenir.

¹⁶ Özellikle kentin batı ve doğu cephelerinde bu durum ile sıklıkla karşılaşmıştır.

¹⁷ Kentin savunma planının oluşumunda siyasi ve sosyo-ekonomik alandaki durumu ile topografyası etkili unsurlar arasındadır.

KERAİTAL ANTİK KENTİ SAVUNMA MİMARİSİ

Figür 11. Keraitai, batı sur / *Ceraitai, west wall.***Figür 12.** Keraitai, kuzey-doğu surları birleşimi / *Ceraitai, junction of north-east walls.***Figür 13.** Keraitai, kuzey sur / *Ceraitai, north wall.*

Ancak surların ön cephelerinde kısmen tıraşlanmış ve kaba yonulu işlenmiş hacimli blokların kullanılmasıyla, bu alandaki savunmayı kuvvetlendirmiş olmalıdır. Surdaki yapısal kalınlık veya genişlikten ziyade, ön cepheleri bu şekilde güçlendirerek savunma sorununu çözmeye çalışmışlar. Sur, iç duvar ve dış duvar (iki cidarlı duvar) şeklinde karşılıklı ilerleyen yapısal bir düzene sahiptir; kentin dış tarafına bakan duvarların, kentin iç tarafında kalan duvarlara göre farklı form ve boyutta kullanılan taşlar ve düzensiz bloklar ile yapıldığı tespit edilmiştir (Fig. 14).¹⁸

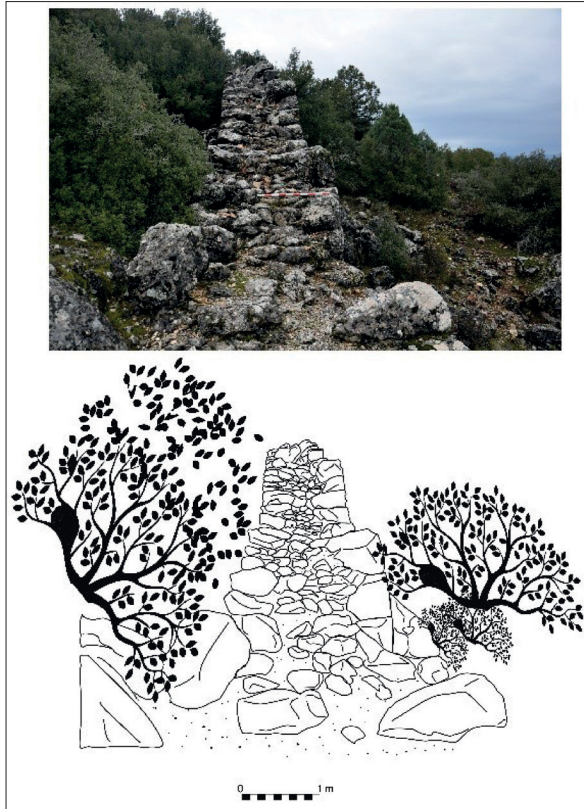
Birleştirilen duvarların arası, taş ve toprak karışımıyla oluşturulmuş sade dolgu ile doldurulmuştur (Fig. 15). Surların, askerlerin yürümelerini sağlayan bir genişlikte olması, seyirdim yerinin ve mazgallı parapet duvarlarının da olabileceğini düşündürmektedir (Fig. 16). Keza Akropolis'te bulunan kulelerin dışında kent surlarıyla bağlantılı herhangi bir kulenin de olmaması, askerlerin surlar üzerinden kent savunmasını kontrol etmek ve çevreyi gözetlemek amacıyla güvenli bir biçimde hareket etmelerini sağlayabilecek seyirdim yeri ve mazgallı duvarların olabileceği beklentisini güçlendirmiştir.

¹⁸ Antik Çağ'daki savunma duvarları, dolgulu ve dört çeşit olarak düzenlenmiştir. Bunlar sade dolgulu, çift örgülü, bölmeli ve atkılı şeklindeki duvar yapılarından oluşmaktadır. Akarca, 1998, s. 109-112, fig. 58.

Figür 14. Keraitai, batı sur dıştan ve iç taraftan görünüm / *Ceraitai, west wall exterior (left) and interior view.*

Figür 15. Keraitai, batı sur / *Ceraitai, west wall.*

Figür 16. Keraitai, batı sur genişlik / *Ceraitai, west wall width.*

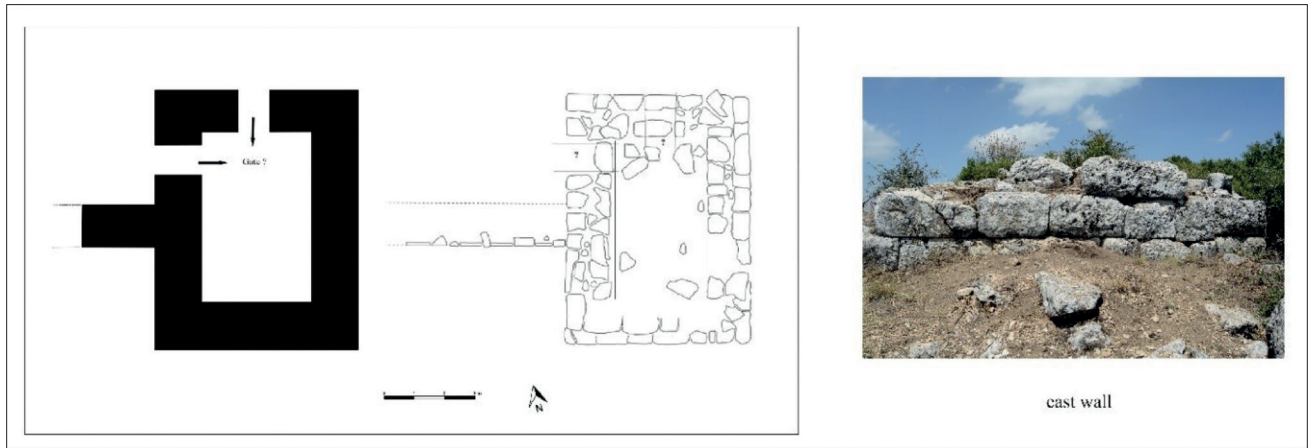
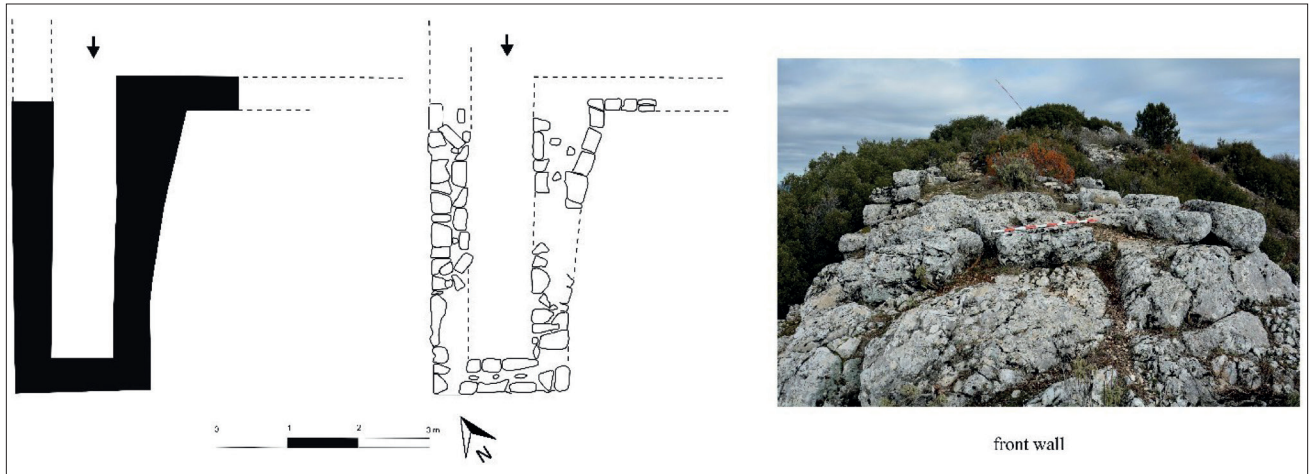

Kule

Kentin Akropolis'i'nde iki kule yer alır. Bu kuleler, K1 ve K2 olarak adlandırılmıştır. Kent, surları ile korunaklı bir savunma modeli sunarken, surlar ile bağlantılı kuleleri de kent territoryumunu gözetlemek amacıyla topografyanın sağladığı avantajlardan yararlanılarak Akropolis de güneydoğu ve güneybatı köşelere, güvenlik, kontrol ve iletişim merkezleri şeklinde konumlandırılmıştır (Fig. 17-18).

Her iki kulenin stratejik açıdan izledikleri yerler vardır. K1'in kuzeyden Sagalassos'tan başlayıp Hisarköy'deki Asartepe'yi aşarak Kestros Vadisi'ne inen güzergâh, güneyden Sazak-Alatepe ve Bucak-Asartepe ve doğudan Kremna, Dikmentepe Kule ile kırsalda yer alan Çayrılık Ketiri ve Eğribel-Keçipüren yerleşimleri, gözetleme sahasına girer. K2 ise doğudan Kremna, batıdan Kartalpınarı'ndan başlayarak Çeltikçi Ovası ve Onaç Barajı kırsalındaki sahayla Kolbasa ve Komama kentlerinin hakimiyet sınırlarına dek izlenebilen dar geçitler, vadiler ve düzlükler ile güneyden K1'in görüş açısındaki aynı lokasyonları izleyebilecek bir konuma sahiptir. Kulelerin bu kadar çok stratejik alanı gözetleyebilmeleri ile yer aldıkları topografya arasında güçlü bir ilişki söz konusudur.

Kulelerin yapısal durumları oldukça kötüdür. Bu sebeple kulelerin yapı malzemesi ve duvar örgü teknikleri belirlenebilse de ne yazık ki kapı ve pencere (mazgal) bölümlerini, çatı aksamalarını, yüksekliklerini ve iç yapısal düzenlemelerini belirleyebilmek mümkün olmamıştır. K1, Akropolis'in güneydoğu köşesinde, K2 ise güneybatı köşesinde yer alır. Güney sur ile bağlantılıdır; K1 güney sur bedeni ile batıdan, K2'de hem kuzey sur ile batıdan hem de güney sur bedeni ile doğudan ilişkili bir plandadır. İki kulenin arası yaklaşık olarak 100 m'dir.

Figür 17. Keraitai, Kule 1 / *Ceraitai, Tower 1.*Figür 18. Keraitai, Kule 2 / *Ceraitai, Tower 2.*

K1 ve K2 kuleleri, tıraşlanmış kayalık bir altyapı üzerinde yükselir¹⁹; ayrıca K1'in arka cephesinin de kısmen ana toprak üzerinde bulunduğu belirtilmelidir. K1'in ön cephesi, üzerinde yükseldiği araziye uyum sağlayarak şevli (bel verir veya eğimli) bir şekilde yapılmıştır. Surlar gibi kuleler de arazinin jeolojik yapısına bağlı olarak sert ve gri renkli kireçtaştından elde edilen malzemelerin işlenmesiyle inşa edilmiştir. K1, 6,60 x 8,90 m²⁰ ve K2, 5 x 12 m²¹ ölçülerinde olup, her ikisi de dikdörtgen plana sahiptir. K2, üzerinde inşa edildiği kayalık yapıya göre tasarlandığı için planı ve uzunluğu oldukça farklı olmuştur. Bağlayıcı bir malzeme kullanılmamıştır. Duvar yapıları, surlardaki gibi iç ve dış duvarların karşılıklı yapılarak aralarının toprak ve taş karışımı şeklindeki sade dolgu ile doldurulduğu görülür.

Ancak kulelerin duvar örgü tekniği ve taş işçiliği, surlardan farklı yapılmıştır.

Kulelerin duvarları, farklı boyutlara sahip, kaba yonulu işlenmiş ve dik açılı rektogonal bloklar kullanılarak düzensiz *isodomik* teknik ile örülmüştür.²² Buradaki örgü tekniği, K1'in doğu ve güney cephelerinde dört sıra, K2'nin batı ve güney cephelerinde bir sıra ve doğu cephesinde üç sıra korunagelmış *in-situ* blokların varlığıyla belirlenmiştir. K2'nin boyutlu veya hacimli bloklarından yola çıkarak duvar örgü tekniğinin K1'e göre daha düzensiz olduğu söylenebilir. K1'in güneydoğu ve güneybatı köşelerinde 'atki bloğu' (*emplekton-εμπλεκτον*) tekniğinin kullanılarak kaba işlenmiş hacimli bir bloğun uzunlamasına olacak şekilde oturtulduğu (dizi) ve üzerine koyulacak bloğun ise dar yüzünün uzunlamasına olan bloğu keserek gövdesinin duvarın içine uzatılabilecek şekilde yerleştirildiği belirlenmiştir (Vitr. *de Arch.* II. 8. 7; Martin, 1965, s. 408-409, Res. 182a; Akarca, 1998, s. 112-116). Bu şekildeki statik uygulama, mimari açıdan kulelerin hassas bölgeleri olarak bilinen duvar köşelerinin güçlendirilmesi amacıyla yapılmış bir ustalık tekniğidir. Aynı işçilik, doğu cephe de yer alan surların dirsek yaptığı duvarda da karşımıza çıkar.

¹⁹ K1'in hemen güneydoğusunda, ana kayaya oluşturulmuş khamasorion bir mezar yer alır. Pisidia'da oldukça yaygın bir şekilde kullanılmış mezar tipidir; Kremna, Sia, Millias, Panemoteikhos.

²⁰ Duvar genişliği, 1,50 m'dir.

²¹ Duvar genişliği, 1,20 m'dir.

²² K1'in blokları 0,40 x 0,70, 0,50 x 0,80, 0,50 x 1, 0,50 x 1,10, 0,50 x 1,20, 0,50 x 1,30, 0,50 x 1,40, 0,50 x 1,50, 0,60 x 0,85 m'dir.

Kapı

Antik Çağ'da kentlerin savunma sistemleriyle iç içe olan kapılar, kent odaklı müdahalelerde sur ve kule yapıları kadar savunulması önemli alanlar olduğundan askeri mühendisler ve mimarlar tarafından ayrı bir çalışma grubu olarak görülmüştür (Winter, 1971, s. 206; Lawrance, 1979, s. 302-304; Keeley ve ark., 2007, s. 62-67). Konumlarına, işlevlerine ve boyutlarına bakılarak ana kapı ve yan kapılar şeklinde sınıflandırılan bu kapıların (Büyükozer, 2020, s. 176), surların en zayıf yerleri oldukları belirtilmiştir (Müth, 2016, s. 164-168). Ancak kapılar, her ne kadar kuşatıcılar tarafından savunma sistemlerinin en zayıf yerleri olarak görülseler de bir kule veya sur bedeninde oluşturulan bir dirsek duvarı ile korunduklarında savunmayı düşürdükleri zafiyeti veya tehlikeyi nispeten ortadan kaldırmaları mümkündür (Jansen, 2016, s. 118-122; Büyükozer, 2020, s. 176).

Keraitai de mevcut durumda üç kapının yeri belirlenmiştir. Konumu belirlenen kapılardan ilki kentin kuzeydeki ana giriş kapısıdır. Bu kapı, 'Kuzey Kapı' olarak adlandırılmıştır (Fig. 19). Kapı genişliği, 2,60 m'dir.²³ Kapıyı surun bir parçası haline getiren duvarların ön cephelerinin, hacimli bloklar ile yapılmasıyla kapının mukavemetinin arttırıldığı tespit edilmiştir.²⁴ Kapının, kuzeyden kente ulaşımı sağlayabilecek önü açık düzlük bir alandan başlayarak surların olduğu yerlerde son bulan yamaç bir alana konumlandırılması, yani kapıya rampa şeklinde bir alan geçildikten sonra ulaşılması, güvenlik açısından önemli ve stratejik bir durumdur. Kapı, sur duvarlarının birbirlerine eğimli gelerek dik açıyla kesiştikleri alana yerleştirilmiştir. Duvarların bu alanda eğimli bir açıda kesişmesiyle avluyu andıran bir ön açıklık oluşmuştur. Buradaki açıklık, ilk bakışta avlu şeklinde algılsa da kentin ana giriş kapısını 'avlulu kapı' olarak tanımlamak için yeterli bir plana sahip değildir. Çünkü avlulu plana sahip kapılar, kent kapısına saldıran kuşatıcıların savunmacılar tarafından büyük kayıplar verdikleri, stratejik amaçlı planlanarak savunma ve taarruz yerleri şeklinde tasarlanmış birimlerdir. O sebeple 'Kuzey Kapı' da yer alan ön açıklığın, bir avlu olmasından ziyade kentin surları inşa edilirken güvenlik gerekçesiyle surların topografyanın dik açılı ve yüksek yerlerinden geçirilmesinden kaynaklı olarak oluşturulduğu, küçük ölçekli ve dar açılı olduğu ve bu sebeple avlulu bir kapı planına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle kapı, Akarca'nın (1998, s. 149, 173-174, Tab. 94) Antik Çağ'da kentlerin ana kapılarını sınıflandırdığı 'Bindirmeli kulesiz kapı' şeklindeki kapı planıyla ilişkilendirilmiştir.

²³ Kapının sağ duvar kanadını oluşturan surun genişliği, 1,70 m'dir ve sol duvar kanadını oluşturan surun genişliği de 1,50 m'dir.

²⁴ Kapı girişindeki sövelerin monolit bloklar ile değil, kaba yonulu işlenmiş hacimli bloklar ile yapıldığı belirlenmiştir. Kapı girişinde yer alan dolgu toprak ve mimari kalıntıların yoğunluğundan dolayı eşik kısmını görebilmek mümkün olmamıştır.

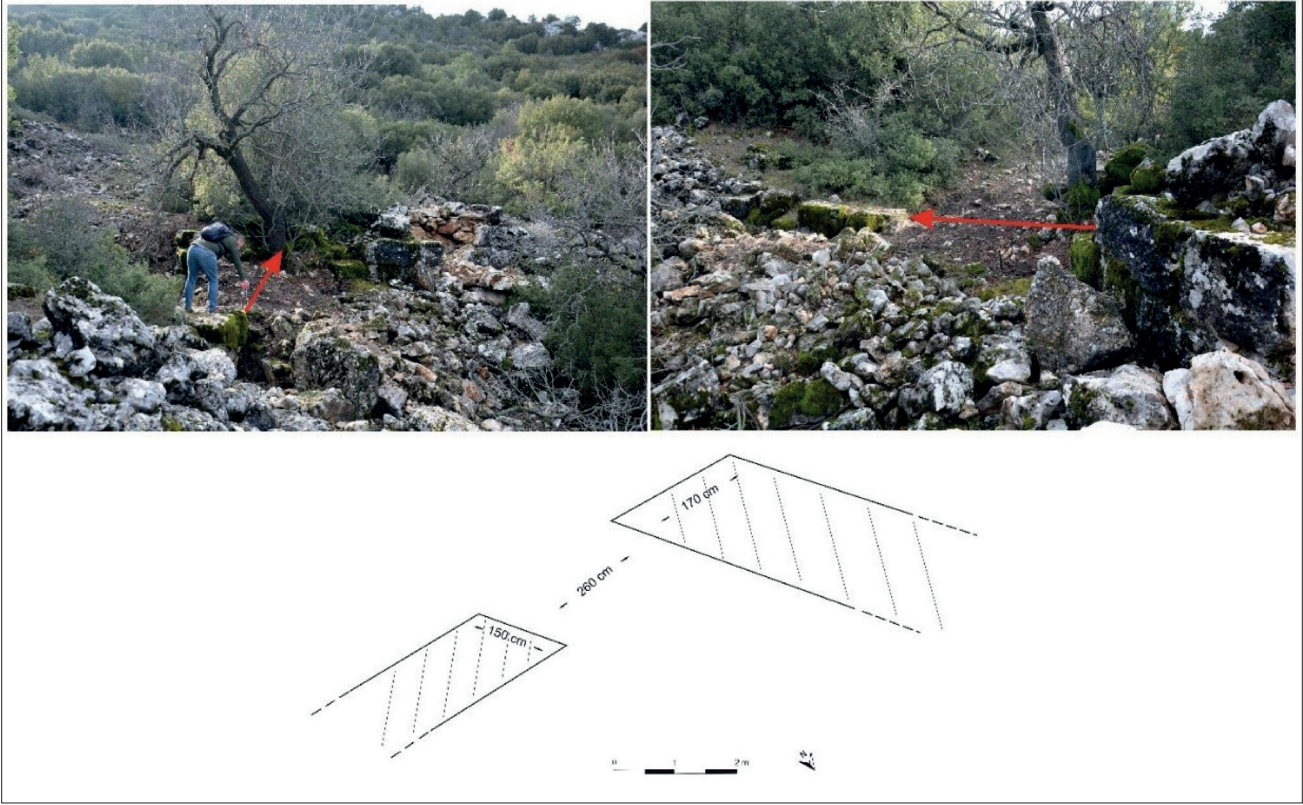
Basit planlı bir kapı planına sahiptir. Kapının güvenliği, kule veya avlulu bir plan ile değil, topografyanın gerektirdiği şekilde oluşturulan sur duvarları üzerinden sağlanmış olmalıdır. Farklı olarak antikçağdaki kentlerin ana kapılarının daha çok kuleli, kule ile gizlenmiş, avlulu ve dirsekli sur duvarıyla birlikte tasarlanmış bir planda olduğu görülmektedir. Bu konuda Neandria, Assos, Pedasa, Myndos, Miletos, Perge, Side, Sillyon, Kremna, Pednelissos, Pergamon, Peium ve Isauria'daki kent kapıları, incelediğimiz kapı ve planına göre farklılık oluşturur.

K2'nin blokları hacimlidir. K1'de yükseklikleri aynı ve uzunlukları farklı blokların aynı sırada kullanıldıkları, kulenin doğu cephe duvarında iyi bir şekilde görülür. Ancak kulenin ön cephesinde hem rektogonal hem de dizimi bozmamak için farklı boyutlardaki blokların kullanılması, düzensiz *isodomik* duvar örgü tekniğini ortaya çıkarır.

İkinci kapı ise batı surlarına yapılmış bir yan kapıdır. Bu kapı, 'Batı Kapı' olarak isimlendirilmiştir. Kapı genişliği, 2 m'dir.²⁵ Kapının sağdaki duvar kanadında yer alan blokta kapıyı arkadan kapatmak amacıyla oluşturulmuş bir sürgü yuvası yer alır.²⁶ Bir çıkış kapısı olarak kullanılmıştır. Kapının yer aldığı yamaçlardan bakıldığında, aşağıda farklı lokasyonlarda oldukları görülen çok sayıda küçük ölçekli tarım arazisi bulunur. Bu yönüyle Antik Çağ'da kent halkının barış zamanlarında bu kapıyı kullanarak tarım arazilerine ulaştıkları ve hayvanlarını otlak arazilere götürdükleri söylenebilir. Savaş zamanında ise bu tipteki çıkış veya baskın kapısı şeklinde yapılan yerlerin kent savunmasına yönelik saldırılarda bulunan kuşatıcılar için kabus yaşatabilecek yerler olarak kullanıldığı belirtilmiştir (Lawrance, 1979, s. 184). Bu bakımdan kapı, Akarca'nın (1998, s. 174) antikçağdaki kapıları sınıflandırdığı 'A. Sur duvarlarında açılan kapılar, 1. Duvarı düz kesen kapılar' adlı plana sahip çıkış kapısıyla ilişkilendirilmiştir. Bu şekildeki kapıların antik kentlerin surlarında yaygın olarak inşa edildikleri bilinmektedir. Assos, Oinoanda, Perge, Kremna, Iassos, Knidos, Kaunos, Alinda, Ephesos kentlerindeki çıkış kapıları örnek gösterilebilir. Kentin doğu cephesini çevreleyen surda, batı cephede yer alan kapı gibi bir yan kapı bulunmaktadır. Bu kapı üçüncü kapıdır ve 'Doğu Kapı' olarak adlandırılmıştır. Surun köşe yaptığı yerde, kuzey uzantılı duvar bedenine yapılmıştır.

²⁵ Kapının sağ duvar kanadını oluşturan surun genişliği, 1,40 m'dir ve sol duvar kanadını oluşturan surun genişliği ise 1,70 m'dir. Ancak genişliği 1,40 m olan surun, yer aldığı araziden dolayı hafif bir eğim oluşturduktan sonraki duvar genişliği 1,70 m'dir.

²⁶ Sürgü yuvasının ölçüleri, 10 x 10 cm'dir. Kapı açıklığı kapının büyüklüğünü ve buna bağlı olarak tek ya da çift kanatlı olmasını belirler. Kanatlar genelde ahşap olup, kapı arkadan kalaslarla sürgülenir. Kalasın bir başı yandaki kapılardaki duvar içine oluşturulmuş yatağa sürülür, kuleli kapılarda ise kulenin içine yerleştirilir. Winter, 1971, s. 259, fig. 4.

Figür 19. Keraitai, kuzey kapı / *Ceraitai, north gate.*

Buradaki tahribattan ötürü kapının ölçülerini ve aksamını belirlemek oldukça güç olmuştur. Ancak kapının yalnızca sağdaki kapı lentosu sağlamdır. Muhtevası açısından kapının buradaki konumu önemlidir. Çünkü aşağıdaki tarım arazileri kentin kırsal alanı içinde yer alıyordu. Bununla birlikte güney cephede de teraslar halinde oluşturulmuş çiftlik alanları ve küçük ölçekli tarım arazileri bulunmaktaydı.²⁷ Bu sebeple kapı, doğu cepheden kente giriş-çıkış sağlamak ve kırsaldaki üretimi ve faaliyetleri sürdürmek için fayda sağlar bir konumdadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kentin savunma mimarisi incelenirken, Akropolis planlı kent planı, *In antis* planlı tapınak, black-on-red grubu seramik örnekleri ve Herme amuletinden de bahsedilmiştir. Bu bağlamda söz konusu arkeolojik verilerin kullanılmasının nedeni kent savunmasının tarihsel durumunun belirlenmesine katkı sağlamalarıdır. Pisidia, coğrafyası itibariyle dağlık bir bölgedir. Siyasi ve askeri olaylara ve artan haydutluk faaliyetlerine rağmen bölge halkı sosyo-ekonomik hayatın gereklerini yerine getirmek amacıyla kentlerini ve yerleşim yerlerini sarp

ve dağlık yerlere, dar geçitlere ve derin vadilere bakan stratejik açıdan savunulabilir alanlara kurmuşlardır. Bu olay, yaşam alanı olarak korunaklı ve hakim yerleri seçen Pisidialıların bölgedeki yerleşim tipolojisinin önemli bir göstergesidir. Kurdukları kentlerin yaklaşık 1000 m yükseklikte olması da bu durumun bir tezahürüdür. Keraitai de konumu itibariyle bölgenin yerleşim tipolojisini en iyi şekilde yansıtmaktadır. Kentin Akropolis planlı bir kent olarak tasarlandığı ve buna göre kentteki mimari yapıların kent planı dikkate alınarak yerleştirildiği görülmektedir. Kent merkezinin kurulduğu doğu kesimde, özellikle coğrafyanın kentsel yerleşime izin verdiği bölgelerde kamu, sivil ve dini yapılar bulunurken, Akropolis'te kuleler, sarnıç ve tapınak ile Akropolis'in merkezine doğru dik yamaçlarda kümelenmiş konut yapıları bulunmaktadır. Burada iki ayrı yerleşim alanı vardır. Bu yerleşim tipolojisi Arkaik kentlerde sıklıkla karşılaştığımız 'aşağı kent' ve 'yukarı kent' modeliyle aynı özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla kentin Akropolisli bir kent planına sahip olması, Arkaik kent planının takipçisi veya bu tip kent planının gelenekçisi olduğunu kanıtlamaktadır. Bir önceki açıklamamızda da belirttiğimiz gibi Pisidia kentleri kuruldukları yer gereği jeostratejik bölgelere yerleşmişler, yüksek rakımlı ve çevrelerine hakim olan yerleri tercih etmişlerdir. Ancak bölgedeki kentsel arkeolojik kayıtlara göre özellikle Arkaik Dönem'e ait bir kent planı ve modeliyle kurulan Keraitai gibi kentlerin sayısı azdır.

²⁷ Güneyde bulunan çiftlik alanları ve tarım arazileri için yine aynı yönde bir kapının olması gerektiği düşünülse de bu cepheyi kaplayan yaklaşık 700'lik açıdaki yamaçlar ve kayalık alanlar, kente giriş-çıkış yapılmasını sağlayabilecek bir yan kapı için pek de uygun görünmemektedir. Bu sebeple doğu cephedeki kırsaldan kente ulaşılması daha uygun olabileceğinden kapının da bu yönde olması beklenmektedir.

Figür 20. Keraitai, In antis tapınak / *Ceraitai, In antis temple.*

Kentin Akropolü'nde Pisidia'daki tapınakların planlarına²⁸ çok benzeyen *In antis* planlı bir tapınak kalıntısı yer almaktadır (Res. 20). Ana kaya üzerine inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı olup 9,65 x 6,50 m ölçülerindedir. Yüzeydeki kalıntılardan *pronaos* ve *naos* bölümleri görülebilmektedir. Kuru duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Kabaca şekillendirilmiş düzensiz şekilli bloklar ve çokgen taşlar kullanılmıştır. Taş işçiliği ve tipi bakımından farklılık gösteren az sayıda kesme blok taşların da kullanıldığı belirlenmiştir. Buradaki farklılık tapınağın ikinci bir kullanım evresi geçirmiş olmasıyla ilgili olmalıdır. Bu alanda bulunan Roma İmparatorluk Dönemi seramikleri bu durumun göstergesidir. Tapınağın M. Waelkens tarafından Helenistik Dönem'e tarihlendiği, S. Mitchell tarafından ise Helenistik Dönem'den çok daha öncesine tarihlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bölgede plan tipi ve mimari özellikler bakımından tapınağa benzeyen başka tapınaklar da bulunmaktadır. Kentin güneyindeki sarp dağların üzerinde yükselen Panemoteikhos I'in yamaçlarında konumlandırılmış *In antis* planlı bir tapınak dikkat çekicidir. Tapınağın *pronaos* ve *naos* bölümleri görülmektedir. Mimari unsurlarından biri olan *anta* başlığı korunmuştur (Aydal ve ark., 1997, s. 155-157, Fig. 6). Bu tapınak Arkaik Dönem'e tarihlenmektedir (Mitchell, 1996, s. 50, Res. 4, Çiz. 1). Benzeri bir diğer tapınak ise bölgenin kale yerleşimlerinden Sağır Kalesi'nin Akropolü'ndeki *In antis* planlı tapınaktır. Aynı şekilde tapınak *pronaos* ve *naos* bölümlerinden oluşmaktadır. Kaba yonulu düzensiz bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak kuru duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Tapınak Arkaik Dönem'e tarihlenmektedir (Ağgöl, 2018, s. 16-17, Res. 26-27). Buna göre Keraitai'deki tapınağın plan tipi ve mimari özelliklerinin Panemoteikhos I ve Sağır Kalesi'ndeki tapınaklarla yakın benzerliği nedeniyle tapınağın aynı mimari geleneğin temsilcisi olabileceği akla gelmektedir.

Düver yerleşimindeki boyalı mimari *terrakottalar* (kaplama levhaları), *Dorik* tapınak ve Arkaik Dönem mimari yapılarının gelişimi (Kahya, 2012, s. 175-194; 2017, s. 81-118; 2018, s. 14-25; Akkurnaz, 2019, s. 139-160) bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu dönemde bölgede küçük planlı tapınaklar ve benzer özelliklere sahip mimari yapılar inşa etme geleneğinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgedeki mezar yapılarının ve seramiklerin de Arkaik Dönem'e ait önemli veriler sunduğu bilinmektedir (Poblome ve ark., 2013, s. 528-540; Kaşka, 2013, s. 285-293; Becks ve ark., 2015, s. 192; Dökü, 2015, s. 69-100; Hürmüzlü, 2007a, s. 1-22; 2007b, s. 97-144; Hürmüzlü ve ark., 2016, s. 27-49).

Figür 21. Seydiköy ve Keraitai çevresinde ele geçen black-on-red grubu seramikler / *Black-on-red ceramics found around Seydiköy and Ceraitai* (Poblome ve ark., 2013, s. 538, fig. 2).

Sagalassos araştırma ekibinin kent territoryumundan itibaren Seydiköy ve Keraitai'yi de kapsayarak yürüttükleri yüzey araştırmalarda, Keraitai'nin tarihsel sürecine katkı sağlayacak bazı seramik parçaları ele geçmiştir (Fig. 21). Bunlar MÖ 6.-4. yy'lara ait black-on-red grubu seramiklerdir. Bu seramik grubunun formları ve üzerindeki geometrik süslemeleri seramiğin en belirgin karakteristik özelliklerindedir. Bezemesi siyah ince yatay çizgili bantlar ve iç içe geçmiş konsantrik dairelerden oluşmaktadır. Astarları parlak kırmızı veya turuncu renktedir ve iyi perdahlanmıştır.

²⁸ Bölgedeki tapınakların büyük bir çoğunluğu *pronaos* ve *naos* bölümlerinden oluşmaktadır. Bilinen en yaygın tapınak planları ise *In antis*, *Prostylos* ve *Peripteros*'tur. Büyükkolancı, 1996, s. 153.

Grubun en popüler seramikleri testicikler, dışa çekik ağızlı düz dipli kaseler, geniş ve sığ derin çanaklar ve kraterlerdir. Sagalassos, Panemoteikhos, Pogla, Seydiköy ve Keraitai de bu gruba ait seramik parçaları tespit edilmiştir (Poblome ve ark., 2013, s. 529-530, fig. 2). Bu seramiklerin Geç Arkaik ve özellikle Klasik dönemlere ait yerleşimlerin olabileceğini göstermesi konumuz açısından önemli bir gelişme olmuştur (Aydal ve ark., 1997, s. 141-182; Vanhaverbeke ve ark., 2010, s. 105-128; Daems ve ark., 2016, s. 91-107; Daems ve ark., 2017, s. 11-47).

Keraitai'den ele geçen fayans Herme amuleti buluntusu oldukça dikkat çekici bir eserdir.²⁹ Bu eser 1973 yılında Burdur Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Tanrı Hermes'e ait *ithifallik* bir objedir. Bu tür nesnelere kişiyi kötü ruhlardan ve nazardan korumak için tasarlanmıştır. Eser stilistik özellikleri bakımından Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir.³⁰

Belirtildiği gibi kentin batı, kuzey ve doğu cepheleri yekpare bir sur duvarı ile çevrilidir. Güneyi ise Surun devamı olan ve doğudan aralıklı olarak birbirini takip eden koruma duvarları ve aynı cephede inşa edilen yamaçlar ve ana kayaların oluşturduğu savunma alanı ile kontrol altında tutulmuştur (Fig. 22). Araziye uyum sağlanarak inşa edilen savunma planı, kentsel yapıların sınırlarını belirlediği gibi uçurum, kayalık, yamaç ve dik alanları da plana dâhil ederek doğal bir savunma alanına sahiptir. Bu bakımdan kentin savunmasının herhangi bir güvenlik açığı yaratmayacak şekilde düzenlendiği görülmektedir. Dolayısıyla bir kentin imar faaliyetleri projesinde oluşturulacak ilk birim savunma planı olmalıdır. Planlanan kentin güvenlik sorunu çözüldükten veya güvenlik ağı oluşturulduktan sonra imar faaliyetlerine geçilmelidir. Çünkü kentin sınırları aynı zamanda yerleşim planının da sınırlarını oluşturmaktadır; Aksi halde savunma planı oluşturulmadan güvenliğin sağlanması ve kentsel yapıların yapımına başlanması mümkün görünmemektedir.³¹ Bu, Pisidia kentlerinin ve korunaklı alanlarda kurulan yerleşimlerin plan veya yerleşim modelinin tipik bir özelliğidir.

Arkaik, Klasik ve Helenistik dönemlerde bölgede kurulan kent ve yerleşimler bu konuya örnek olarak gösterilebilir; Prostanna, Konane (Gönen), Kapıkaya, Sandalion, Kremna, Hyia, Millias, Panemoteikhos I-II, Düzenstepe, Sağır Kalesi, Kodrula (Kaynar Kale), Termessos ve Pednelissos.

Figür 22. Keraitai, güneydoğudan görünüm / *Ceraitai, view from the southeast.*

Kentin savunma mimarisi (sur ve kule) polygonal ve isodomik örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Ancak tekniği bozmayacak şekilde farklı taş işçiliği sonucu oluşturulan taş örgü çeşitleri de mevcuttur (Fig. 23-24, 29): a) Kaba yonulu işlenmiş kiklopik taş örgü; b) Kaba yonulu işlenmiş çokgen taşların kullanımından kaynaklanan aşırı derz açıklığı olan örgü; c) Kaba yonulu işlenmiş ve derz açıklığı olan çokgen taşların arasına küçük taşların yerleştirildiği örgü; d) Derz açıklığı sıkı olan ince yonulu işlenmiş beşgen taşların kullanıldığı örgü; e) Derz açıklığı olan kaba yonulu işlenmiş düzensiz beşgen taşlarla oluşturulan örgü; f) Kaba yonulu işlenmiş ve yatak yuvaları ile birbirine bağlanan düzensiz bloklardan (bosajlı ve düz / traşlanmış) oluşan derz açıklığı az olan örgü; g) Kaba yonulu işlenmiş ve derz açıklığı olan düzensiz çokgen taşların ve blokların yatay dizi oluşturduğu örgü; h) Kaba yonulu işlenmiş blokların oluşturduğu örgüden oluşur (kule yapıları için Fig. 17-18).

Buna göre (d) ve (e) gruplarındaki örgü sistemi Klasik Dönem özelliklerini gösterirken, (a), (b), (c) ve (g) gruplarındaki örgü sistemi Erken Helenistik Dönem özelliklerini taşımakta olup (f) grubundaki örgü sistemi de onarım izleri ile açıklanabilir. Kabaca işlenmiş, derz açıklıkları bulunan kiklopik, çokgen ve düzensiz çokgen taşların arasına küçük taşların yerleştirildiği kuru duvar örgü tipi, Arkaistik duvar özelliği göstermektedir. Bu teknikle çokgen ve kiklopik taş kullanımı nedeniyle taşların kenarlarının tam olarak oturmadığı ve birbirleriyle bütünleşmediği yerlerde oluşan boşlukların / araların doldurulması ve bu sayede hizalamadaki statik problemin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır.

²⁹ Burdur Müzesi'ndeki Bes, Priapus ve Harpokrates figürleri de fayans üretimidir ve Herme amuletiyle benzer amaç ve özelliklere sahiptir. Bes amuleti için bkz. Soslu ve ark., 2023, s. 71-94.

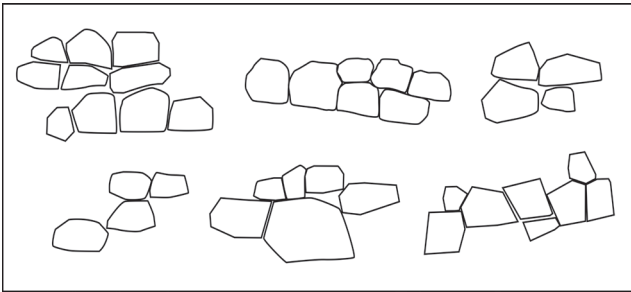
³⁰ Bu eser, 'The Herme amulet from Ceraitai in Pisidia' adlı çalışmada incelenmiş olup yayın aşamasındadır (TÜBA-KED).

³¹ Kent planlayıcıları ve mimarlar, bir kentte imar faaliyetlerinden önce en önemli inşaat sürecinin kentin savunma planının oluşturulması olduğunu bildiklerinden, ilk işleri bir güvenlik sorunu olan kentin savunma planını çözmek olmuştur. Antik yazarların bu konudaki aktarımları şöyledir; Diodoros (XII.10.6-7) Güney İtalya'da yer alan Thourioi kentiyile ilişkili olarak "kentin inşasından önce surların geçeceği hat belirlendi ve surlar inşa edildi. Daha sonra kentin içi planlandı", der. Vitruvius'da (*de Arch.* I.6.1) "Şehirler surlarla çevrilip tahkim edildikten sonra sıra surların içindeki arsaların taksimine, ana caddeler ile ara yolların yönlerini iklime uygun şekilde düzenlemeye gelir", der.

Figür 23. Keraitai, Duvar örgü tipleri (üst sol (a, b, c, g), üst sağ (f, h), alt sol (c-e), alt sağ (d) / *Ceraitai, Masonry types (top left (a, b, c, g), top right (f), bottom left (c-e), bottom right (d)).*

Figür 24. Keraitai, duvar örgü tipleri / *Ceraitai, masonry types.*

Orta ve Geç Arkaik Dönem ile Klasik Dönem’de lesbos, beşgen, düzenli çokgen ve trapez kesimli taşlarla (Scranton, 1941, s. 25-70), Hellenistik Dönem’de rektogonal ve trapezoidal bloklarla (Scranton, 1941, s. 70-136), Roma İmparatorluk Dönemi’nde ise her iki taş tipi harç kullanılarak bu teknik sorun azaltılmaya çalışılmıştır. Keraitai’deki bu taş işçiliğinin benzer kullanımı Karia’daki Harpasa ve Kaunos kentlerinin savunma mimarisinde karşımıza çıkmaktadır (Fig. 25). Ancak taşların büyüklüğü açısından Harpasa’da Keraitai’ye göre daha fazla kiklopik taş kullanıldığı görülürken (Debord ve ark., 2010, s. 29-39), taşların büyüklüğü ve küçük taşların kullanımı açısından Kaunos’a çok daha fazla benzediği belirlenmiştir (Özen, 2017, s. 72, Res. 4). Kuşkusuz, Keraitai’deki bu Arkaistik özelliklerin analogik örneklerin dışında farklı arkeolojik verilerle doğrulanması gerekmektedir.

Görüldüğü kadarıyla örgü tekniği ve taş işçiliği, Pisidia’da Hellen kentleşme programıyla kurulan kentlerin savunma mimarisinde yaygın olarak kullanılan ve uygulanan bir mimari model veya teknik ile çok yakın ilişkili değildir. Çünkü bu süreçte inşa edilen kentlerin savunması, rektogonal bloklar kullanılarak oluşturulan *isodomik* ve *pseudo-isodomik* örgü tekniklerinden oluşmaktadır. Ancak kırsal kesimde savunma mimarisi çokgen taşlarla örülmüş yerleşimler de bulunmaktadır. Bunlardan en iyi bilinenleri Panemoteikhos II’nin batısında yüksekçe bir tepe üzerinde kurulmuş olan Ören Tepe (Aydal ve ark., 1997, s. 163-165, Pl. 26a), Kolbasa’nın yakınında yer alan Gavurini mevkiindeki Kocatepe’nin batısında yer alan kale (Becks ve ark., 2015, s. 188-189, fig. 4) ve Prostanna Akropolisi’nde kurulmuş kaledir (Özcan, 2015, s. 194-195, fig. 2).

Buradaki örnek yerleşimlerin savunma mimarisi teknik bir çalışmayla ilişkilendirilemeyecek kadar yüzeysel ve basit bir işçilikle yapılmıştır. Duvar örgü tekniği açısından ilk bakışta Keraitai’nin savunma mimarisiyle benzerlik oluştursalar da Keraitai’de taş işçiliği ve örgü tekniği çok daha farklı, kaliteli ve profesyonel bir şekilde uygulanmıştır: Kaba yonulu işlenmiş ve derz açıklığı olan çokgen taşların arasına küçük taşların yerleştirildiği örgü ve kaba yonulu

Figür 25. Harpasa, Kaunos ve Keraitai duvar tipleri / *Harpasa, Kaunos and Ceraitai masonry types.*

işlenmiş kiklopiik Arkaistik taş örgü³², Klasik Dönem taş işçiliğinin karakteristik bir özelliği olan beş kenarlı veya beşgen (pentagonal) köşe taşlarının kullanılmasıyla oluşturulan örgü³³ ve Erken Hellenistik Dönem’de kaba yonulu işlenmiş düzensiz çokgen taşların oluşturduğu derz açıklığı olan örgü ile kaba yonulu işlenmiş ve derz açıklığı olan düzensiz taşların yatay dizi oluşturduğu örgü³⁴ dikkat çekicidir. Aynı şekilde Keraitai’nin güçlü orduların sistematik kuşatmalarına karşı inşa ettiği güçlü savunma mimarisi, küçük çaplı saldırılara dayanacak şekilde yapılmış kırsal yerleşimlerin savunma mimarisinden ayrı olarak incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle kentin savunma mimarisini, analojik örneklerin savunma mimarisinden daha erken bir evreye ait olmalıdır. Daha önceki açıklamalarımızda da belirttiğimiz gibi bölgedeki kentleşme süreci tarihsel olarak Helenistik Dönem’de yaklaşık MÖ 3.-1. yüzyıllarda gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde sosyo-kültürel ve ekonomik hayatın sınırları genişlemiş, yerleşmelerin sayısı ve çeşitliliği artmış, müstahkem bölgelerde korunaklı kentlerin kurulmasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Buna göre birinci gruptaki yerleşimler nüfus / demografik artış veya sosyo-ekonomik kalkınma amacıyla kurulurken, ikinci gruptaki yerleşimler sorunlu siyasi ve askeri ilişkilerin başlatılabileceği olaylara karşı önlem olarak tasarlanmıştır (Poblome ve ark., 2013, s. 533). Ne yazık ki bu konu kapsamında Keraitai’nin siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik alanlardaki durumu hakkında yeterli bilgi verebilecek tarihi ve arkeolojik kayıtlar elimizde mevcut değildir. Ancak kentin savunma mimarisinin, kentleşme süreciyle oluşan kentlerle karşılaştırıldığında daha erken bir savunma yapısına sahip olduğu ve erken bir dönemde kurulduğu açıkça görülmektedir. Bölgedeki kentlerin (Konane, Adada, Kremna, Pednelissos, Termessos, Selge, Sia ve Ariassos) konu itibarıyla ilgili savunma yapıları *isodomik* ve *pseudo-isodomik* örgü teknikleriyle oluşturulmuştur.

Bu bakımdan Keraitai ile aynı lokasyonda yer alan Kremna’nın savunma mimarisinin farklı bir örgü tekniği ile yapılmış olması konumuz açısından önemli bir olaya işaret etmektedir. Kent, Keraitai’nin güneydoğusundadır ve yaklaşık 9 km uzaklıkta bir sınır kentidir. Her iki kentin Helenistik-Roma İmparatorluk Dönemi’nde güçlü ilişkileri vardır. Ancak Helenistik Dönem’deki kentleşme süreciyle kurulduğu belirlenen Kremna’nın savunma yapıları *isodomik* duvar örgü tekniğiyle yapılırken (Sosl, 2021, s. 123-396), Keraitai’nin savunması farklı olarak *polygonal* duvar örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Kentin doğusunda ve Kremna’nın kuzeyinde yer alan Çakalasartepe mevkindeki askeri yapı, *isodomik* ve *pseudo-isodomik* duvar örgüsüyle inşa edilmesiyle Keraitai’den ayrılmaktadır (Sosl, 2021, s. 401-407). Benzer şekilde kentin kuzeydoğusunda yer alan ve Çeltikçi Ovası’na bakan Kartalpınarı’ndaki savunma mimarisi de *isodomik* ve *pseudo-isodomik* duvar örgüsüyle tasarlandığı için Keraitai’den farklıdır³⁵ (Poblome ve ark., 2013, s. 533). Bu durum Keraitai savunma yapılarının teknik işçilik ve duvar örgü tekniği açısından Kremna, Çakalasartepe ve Kartalpınarı’ndaki yapılardan farklı olarak daha erken bir dönemde yapılmış olabileceği ile açıklanabilir (Fig. 26). Kentlerin savunma mimarisinde uygulanan *isodomik* duvar işçiliğinin, bir dönemde ya da en azından dönemin tarihsel bir evresinde kullanılan bir mimari model olarak yorumlanabilmesi, kentlerin tarihsel süreçlerinin mimari özelliklere dayalı olarak belirlenmesi ya da açıklanması yaklaşımını daha da işlevsel kılmaktadır. Çünkü mimari özellikler dönemin mimarlık anlayışının bir standardıdır ve bu standardın değiştirilmesi ya da başka bir model yerine kullanılması, siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik alanlardaki politikalarla ve mimarlık alanındaki teknik işçilikle yakından ilgilidir. Ayrıca bölgedeki araştırmalarıyla tanınan S. Mitchell, Keraitai savunmasının Helenistik Dönem’den daha eski bir döneme dayandığını belirterek, kentin Pisidia’nın erken dönem kentleri arasında sayılması gerektiğine değinmiştir (Mitchell, 1994, s. 136).

³² Özen-Kleine ve ark., 2015, s. 80, Res. 6-7; Özen, 2017, s. 72, Res. 4.

³³ Klasik Dönem taş işçiliğinin karakteristik özelliği olan beşgen veya beş kenarlı taş tipleri için bkz. Erdoğan, 2022, s. 2517-2536.

³⁴ Konane Kale Tepe’de kaba yonulu işlenmiş çokgen taşların oluşturduğu derz açıklığı olan örgü tipi için bkz. Hecebil, 2016, s. 141-150.

³⁵ Buradaki kalenin savunma mimarisine ilişkin ilk gözlemlerimiz 19.04.2019 tarihinde Çeltikçi İlçesi yakınlarındaki Kartalpınarı Köyü’ne yaptığımız araştırma gezisinde not edilmiştir.

Figür 26. Kremna ve Çakalasar, duvar örneği / *Cremna and Çakalasar, masonry sample.*

Kuzey Pisidia kırsalında yürütülen araştırmalar (Özcan, 2022, s. 139-177), Keraitai'nin savunma mimarisi özellikleriyle benzerlik oluşturabilecek önemli sonuçlar vermiştir. Bu bağlamda Konane Kale Tepe yerleşimi farklı örgü tipleriyle tasarlanan savunma yapılarıyla dikkat çekmektedir. Kentte yapılan ilk çalışmalarda Helenistik Dönem'e tarihlenen ana giriş kapısı ve *isodomik* örgülü duvarlar tespit edilmiştir (Hecebil, 2016, s. 143, fig. 2). Ancak daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda başka bir duvar kalıntısına daha rastlanılmıştır. Bu, ilk yerleşimin sınırlarını oluşturan, düzensiz çokgen taşlardan inşa edilmiş kent surunun kalıntısıdır; *isodomik* duvar örgüsüyle yapılan ikinci duvar planının ardından birinci duvar planı ön savunma alanı yani *proteikhisma* olarak kullanılmıştır³⁶(Hecebil, 2016, s. 147, fig. 9, 12a). Aynı araştırmalarda Güneykent Kale Tepe'nin kuzeyinde, çokgen taşların kullanılarak düzensiz duvar örgüsüyle inşa edildiği belirlenen bir sur yapısıyla karşılaşılmıştır (Hecebil, 2016, s. 147, 12b). Surların inşasında katkı maddesi veya bağlayıcı malzeme kullanılmamıştır. Seramikler yardımıyla Erken Hellenistik Dönem'e ait olduğu kanıtlanan Konane Kale Tepe ve Güneykent Kale Tepe surlarının, Keraitai surlarıyla benzerlik oluşturduğu görülür. Bölgenin kuzeyinde Klasik ve Erken Hellenistik Dönem yerleşimlerinden biri olan At Alanı Kalesi'nin savunma mimarisi, kaba işçilikle oluşturulan polygonal duvar örgüsünde inşa edilmiş olması nedeniyle Keraitai ile yakın benzerlik göstermektedir (Özsait, 2012, s. 317-332; Ağgöl, 2018, s. 14, Res. 4). Pisidia Antiokheia³⁷ sınırında Klasik Dönem'e ait olduğu belirtilen ve kuru duvar tekniği

kullanılarak polygonal duvar örgü tekniğiyle inşa edilen Sağır Kalesi'nin savunma mimarisi teknik ve işçilik açısından Keraitai'ye benzemektedir (Ağgöl, 2018, s. 11-34). Keraitai'nin kuzeyinde yer alan Sagalassos'un erken yerleşimlerinden biri olan Düztepe'nin polygonal duvar işçiliği de önemli bir örnektir (Vanhaverbeke ve ark., 2010, s. 105-128; Daems ve ark., 2016, s. 91-107; Daems, 2017, s. 11-47; Ağgöl, 2018, s. 14, Res. 5). Bu yerleşimlerin konumuz açısından en önemli mimari özelliği, savunma yapılarını kuru duvar tekniğini kullanarak polygonal örgü tekniğiyle inşa etmeleridir. Bilindiği kadarıyla bu yerleşimler, Klasik Dönem'den itibaren buldukları bölgedeki küçük ölçekli kasaba veya köylerin Akropolü şeklinde tasarlanmış; sosyo-ekonomik yaşamın temel kaynağı olan yol, tarım arazileri, su kaynakları ve ulaşım güvenliği sağlanarak inşa edilmeye başlanmıştır (Winter, 1971, s. 43). Bu yerleşimleri Helenistik Dönem'deki kentleşme süreciyle modellenen veya geliştirilen kent ve kırsal yerleşmelerin öncüleri olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü yüksek alanların yerleşim amaçlı tahkim edilmesiyle oluşturulan yerleşimler, garnizon-kale veya kale-kent modeliyle, stratejik alanlar dikkate alınarak buldukları bölgeye veya araziye hakim olarak kurulmuştur. Bu bakımdan bu tip yerleşimler özellikle Klasik Dönem'de kurulan yerleşimlere örnek verilebilir.

Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'de bölgede yaşanan siyasi gelişmeler, kentin tarihsel süreç içindeki konumu hakkında bilgi verebilir (Özsait, 1980, s. 123-128). Büyük İskender'in Phrygia Bölgesi'ne atadığı komutan Antigonos Monophthalmos'un, Pisidia'nın güneyinde hâkimiyetini güçlendirmek için MÖ 333-301 yılları arasında kolonizasyon çalışmalarına başladığı ve Kretopolis'in bu politikalar kapsamında kurulduğu ifade edilmektedir (Kosmetatou, 1997, s. 21). Aynı şekilde mimari özelliklerine bakıldığında Keraitai'nin güneybatısında yer alan Hyia'nın da sözü edilen süreçte yer alması gerekmektedir.

³⁶ Kale Tepe yerleşiminde Makedonların geliştinden önce iskânın olduğunu gösteren seramikler tespit edilmiştir. Yerleşimin erken dönemine işaret eden arkeolojik bulgular için bkz. Hümmüzlü, 2013, s. 146; Hümmüzlü ve ark., 2009, s. 238-239.

³⁷ Kent çevresindeki kale yerleşimleri için bkz. Alpaslan ve ark., 2018, s. 195-209.

Çünkü bölgenin sarp ve dağlık coğrafyasının, aynı statü ve amaçta kent ve yerleşimlerin kurulması için uygun koşulları sunduğu açıktır. Bu bağlamda İskender'in ordusuyla birlikte Termessos'tan ayrılıp Sagalassos'a doğru ilerlerken bölgedeki dağlık yerleşimlerde yaşayan halklar ile savaştığı öğrenilmektedir (Arr. *Anab.* I.29). Bu halkların kim(ler) olduğu şimdilik bilinmese de Sagalassos'un güneyinde Keraitai ve çevresinde korunaklı alanlarda bazı grupların yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu halkların ve yaşadıkları kent ve yerleşimlerin varlığına ilişkin arkeolojik çalışmalar ve bulgular henüz yeterlilik oluşturamamaktadır.³⁸ Tarihi olaylara göre MÖ 319 yılında Perdikkas'ın kardeşi Alketas Kretopolis yakınlarında Antigonos'a yenildiğinde Termessos'a sığınmıştır. Alketas'ın Pisidialı topluluklardan ücretli bir ordu kurması ve bölgedeki siyasi çalkantılar, Antigonos'un Kretopolis ve Keraitai'de bir karargâh kurmasını (Hall, 1986, s. 137-157), ordusunun bir kısmının korunaklı yerlerde olmasını gerektirse de Keraitai'nin bu konudaki varlığı şimdilik tartışmalıdır.³⁹ Kentin sur ve kule yapıları arasında, yapım teknikleri açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin çalışan ustaların işçilik bilgisi ve yeterlilikleri, taş kesme teknikleri, duvar örgü tekniği uygulamaları, farklı

işçiliklere sahip ustaların aynı yer ve projede çalışmaları, imar projesinin süresi ve koşulları, kullanılan hammadde kaynaklarının türü⁴⁰ ile yapıların farklı evrelere ait inşa özellikleri, kuşatma olayları ve onarım çalışmaları, bu farklılığın sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Bu konudaki açıklamalarımıza öncelikle surlardan başlamak istiyoruz. Sur duvarının genişliği 1,50 m ile 1,90 m arasında değişmektedir; mühendislerin ve mimarların, surun genişliği için bir standart belirlemedikleri anlaşılmaktadır. Kentin topoğrafyası ve stratejik konumu bu değişimin belirleyici unsurları arasındadır. Duvarların örgüsü polygonal tekniktir. Ancak işçilikten olsa gerek ana örgü tekniğini bozmayacak şekilde oluşturulan farklı taş örgü teknikleri göze çarpmaktadır (Fig. 23-24). Bu bağlamda sur duvarının Arkaistik taş işçiliği, tekniği ve işçiliği dikkat çekici bir özelliktir. Kiklopik taşlardan oluşan örgü, kaba yonulu işlenmiş çokgen taşların kullanımından kaynaklanan derz açıklığı çok olan örgü ve çokgen taşların arasına küçük taşların yerleştirildiği örgü teknikleri, surların muhtelif bölümlerinde karşımıza çıkar (Fig. 9, 23 (üst sol), 24, 27). Kaunos'un kaba yonulu işlenmiş çokgen taşlardan ve düzensiz bloklardan oluşan ve taşların aralarına veya kenarlarına küçük taşların sıkıştırılmasıyla oluşturulan örgü tipi, Keraitai'nin Arkaistik mimari özellikleri için önemli bir örnektir (Özen-Kleine ve ark., 2015, s. 80, Res. 6-7; Özen, 2017, s. 72, Res. 4). Arazinin batı yönündeki dik ve sarp yamaçlarında uzanan duvarlarda, çokgen taşların yoğun olarak kullanıldığı ve bu nedenle derz boşluklarının geniş olduğu görülmektedir. Aynı şekilde kaba yonulu işlenmiş ve derz açıklığı olan düzensiz çokgen taşların ve blokların yatay bir dizi veya sıra oluşturdukları da belirlenmiştir (Fig. 6, 11, 23 (üst sol ve sağ)). Öte yandan aynı doğrultuda eğimi az olan, batı, doğu ve kuzeyde dikdörtgen rektogonal blokların yanı sıra kaba işlenmiş ve kesilmiş bloklar da nispeten daha fazla kullanılmakta ve bu tipteki taş kullanımına bağlı olarak derz aralıkları kısmen azalmaktadır (Fig. 6, 11, 12). Karia'daki Amos surlarında arazinin eğimiyle ilişkili olarak eğimin arttığı yerlerde çokgen taşlar, azaldığı yerlerde ise kaba tasarlanmış bloklar kullanılmıştır (Saneri 1994, s. 282; Gürbüz, 2021, s. 232, fig. 10). Ancak kuzey cepheden farklı olarak batı ve doğu cephelerin bazı kısımlarında taşların yüzey ve kenarlarının ince bir işçilikle işlenerek yerine yerleştirildiği ve bu nedenle taşların arasındaki boşluğun veya açıklığın azalarak derz sırasının izlenebilir bir seviyede olduğu not edilmiştir (Fig. 23 (alt sol ve sağ), 24). Daha çok doğudaki sur duvarlarında uygulanan bu işçilik, Batı Kapısı'nın güneyine doğru ilerleyen surda biraz daha kaba bir işçiliğe sahiptir. Yapısal olarak ta batıdaki işçiliğin daha estetik bir görünüme sahip olduğu anlaşılır. Bu uygulama ile duvarın statik açıdan mukavemeti artırıldığı gibi estetik açıdan da dikkat çekici bir görünüm kazandırılmıştır (Fig. 23 (alt sol), 24).

³⁸ Kentleşme süreci Hellenistik Dönem'de tam anlamıyla Seleukoslar zamanına denk gelir. Hâkimiyetin sağlanması için askeri garnizon ve koloni kentleri kurulmuştur. Rostovtzeff, 1941, s. 477; Cohen, 1978, s. 1-25; Hümmüzlü, 2015, s. 166-185.

³⁹ Antigonos'un ordusunun karargâh olarak kullandığı kentin Kretopolis mi, yoksa Keraitai mi olduğu yanı sıra kent adlarının benzerlik ilişkisi ve lokalizasyonu belirlenemeyen Kretopolis'in Keraitai olması gibi bir takım tartışmalar olmuştur. Imhoof-Blumer (1902, s. 375-376), Kremna'nın erken evresi hakkında veri toplamak için Selçuklu kervansarayı İncirhan'ın doğusundaki veya Keraitai'nin çevresindeki yerleşimlerde araştırmalar yapmayı tavsiye etmiştir. Çünkü Kretopolis 'Κρητων πολις' ile Kremna ya da Keraitai kentleri arasındaki lokalizasyon durumu, çok tartışılan bir konuydu. Kretopolis'in adını Keraitai 'ΚΕΡΑΙΤΩ' veya Keraitai'nin de Kretopolis olarak kullanıldığı sürekli olarak tartışılıyordu. G. Radet de Kremna 'ΚΡΗΜΝΕΩΝ' ile Kretopolis ilişkisini öne sürmüştür. E. Petersen tarafından bulunmuş bir yazıt ile Ariassos'un Kretopolis olarak lokalizasyonu yapılmıştır. Ancak, H. Kiepert ve G. Radet, kentin biraz daha kuzeyde konumlandığını, Panemoteikhos'un Kretopolis olabileceğini belirtmişlerdir. 1892 yılında V. Berard ve G. Fourgeres, Ariassos'un yerini bir yazıt yardımıyla kesin olarak lokalize ederek tartışmaları azda olsa azaltmışlardır. Böylelikle Ariassos veya Panemoteikhos'u Kretopolis olarak lokalize etme girişimleri ortadan kalkmıştır. Fakat S. G. F. Hill, Kretopolis ile Keraitai arasındaki ilişkiye dikkat çekerek Keraitai'nin bir Girit yerleşimi olduğu bilgisini aktarmıştır. Bu konudaki gerekçesi de sikkeler üzerindeki okların Girit toplumlarına ait semboller olarak kullanılmasıydı. Bu durum Kremna'daki sikkeler üzerindeki ok sembolleri ile Girit bağlantısı kurulması gerektiğini ve Kremna, Keraitai ve Kretopolis kentlerinin aynı lokasyon olacağını ileri süren Radet'i (1893, s. 189-190) akla getirmektedir. Özsait de (1980, s. 115) Kretopolis'in Bucak İlçesi'nin kuzeybatısındaki İncirdere Köyü yakınında yer alan ve 'Sivri Tepe' olarak adlandırılan mevkiye lokalizesinin yapılması gerektiğini öne sürmüştür.

⁴⁰ Bu madde Keraitai için pek olası görünmemektedir. Çünkü kentin de içinde bulunduğu bölgenin kaya yapısı Kuvaterner Dönem'e ait kireçtaşından oluşmaktadır.

Doğu cephesinde köşeli duvarda, derz açıklığı sıkı olan ince yonulu işlenmiş beşgen veya beş köşeli taşların kullanıldığı örgü, mimari açıdan savunma mimarisinin en dikkat çekici özelliklerindedir (Fig. 23 (alt sağ), 24). Benzer olarak aynı cephede, kaba yonulu işlenerek kenarları eğri ve kısmen düz bırakılmaya çalışılmış beşgen taşlarda kullanılmıştır (Fig. 23 (alt sol), 24). Bu türdeki taşlarda birbirine benzeyen, fakat paralel uzunlukta olmayan ortalama beş kenar bulunur ve kenar bölümleri aynı nitelikteki taşlarla birbirlerini dik açıyla keserler (Fırat, 2016, s. 6-7).

Klasik-Erken Hellenistik Dönem'de yaygın olarak uygulanan bu tekniğin bölgedeki en yakın örneği Panemoteikhos II'de görülür. Bölge dışından ise Keramos, Amos, Assos, Larisa, Neandrea, Korykion, Myra, Kaunos ve Menemen (Yanikköy) gibi kentlerin ve yerleşimlerin korunagelmüş duvarlarında karşımıza çıkmaktadır. Lykia Bölgesi'nin mimari yapılarında da benzer işçilik ve teknik ile karşılaşmıştır (Erdoğan, 2022, s. 2517-2536). Bu tipteki teknik uygulamaların gelişigüzel bir şekilde yapılmadığı, tarihsel bir mimari gelişim özelliği gösterdiği ve bu mimari gelişimin bir ürünü olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle Keraitai'deki taş işçiliği ve örgü tekniklerine bakıldığında, duvarlarda çalışan ustalardan bazılarının, Erken Dönem'de kurulan kentlerin mimarisinde geleneksel olarak uygulanan Arkaistik özellikleri bildikleri anlaşılmaktadır. Klasik Dönem mimarisinin karakteristik özelliği olan beşgen taş kullanım tekniğini lokal / yerel bir örgü standardında uyguladıkları ve taşları işledikleri görülmektedir. Erken Hellenistik Dönem'de Klasik Dönem'den ayrılışın bir etkisi olsa gerek çokgen taşların ocaktan çıktığı gibi değil, kaba yonulu işlenerek ve kenarları bir ölçüde düzeltilerek kullanılmıştır.

Surda tespit edilen yukarıdaki yapısal özelliklerin genel olarak sur duvarının cephe görünümünü bozmayacak şekilde uygulandığı söylenebilir (Fig. 23-24, 29).

Ancak kaba ve ince işçilikle tasarlanmış ve kesilmiş blokların kullanımı, gözden kaçmamaktadır (Fig. 28). Buradaki bu farklı taş tipi, işçiliği ve kullanımı, sonraki süreçte yapılan onarım çalışmaları ile ilişkili olmalıdır.

Ayrıca bu farklılıklar yerel örgü olarak da değerlendirilebilir. Kentin sur projesine farklı teknik işçilik ve bilgi birikimine sahip birden fazla usta grubunun dahil olması, surların bir an önce tamamlanması, surların farklı zamanlarda inşa edilmesi veya onarılması olası gelişmeler arasında yer almaktadır. Bölgedeki siyasi güçler, politik kriz ve karışıklıklar ile bölge halkının karşılaştığı sosyo-ekonomik geçim sıkıntısı gibi nedenlerden ötürü uzun bir sur inşaatı programı ve buna bağlı olarak harcama maliyetlerini karşılayacak büyük bir finansmanın olması pek mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan belirtildiği gibi bölgedeki tarihi olaylar ve ilgili ekonomik gelişmeler dikkate alındığında, surların en uygun zamanda tamamlanması gerekirdi. Bu nedenle surlardaki yapısal farklılık ve değişimleri, dönemsel özellikler kapsamında açıklamak daha doğru olacaktır. Örneğin Halikarnassos surlarında, Karia'daki siyasi gelişmelerin de etkisiyle farklı usta grupları çalıştırılmış ve surların inşa sürecinin bir an önce tamamlanması amaçlanmış, dolayısıyla yapısal olarak bazı değişiklikler meydana gelmiştir (McNicol, 1997, s. 43). Kaunos surlarında *lesbos*, *polygonal* ve *isodomik* gibi farklı tipte duvar örgü teknikleri görülmektedir (Schmaltz, 1994, s. 185-237). Bu durum Halikarnassos'ta olduğu gibi surların yapım programıyla (zaman ilişkisi) ya da farklı tekniğe sahip ustaların aynı anda aynı duvar üzerinde çalışmasıyla değil, surların programın uzunluğuna ve bu programa ayrılan finansmanın bolluğuna bağlı olarak farklı dönemlerde gerçekleştirildiği bilinmektedir (Özen, 2017, s. 78-79). Nitekim Keraitai savunmasındaki farklı mimari özelliklerin dönemsel değişimlere paralel olarak ortaya çıkan teknik gelişmeler olduğu düşünülmektedir.

Figür 27. Keraitai, çokgen ve kıklopik taşların arasına küçük taşların yerleştirildiği duvar tipi / *Ceraitai, type of masonry in which small stones are placed between polygonal and cyclopean stones.*

Figür 28. Keraitai, onarım izleri / *Ceraitai, traces of repair:*

Keraitai surlarında göze çarpan bir diğer farklılık ise surların iç ve dış duvarlarında kullanılan taşların tipi ve boyutsal farklılığıdır. Dış cephe kaba yonulu işlenmiş kiklopik ve çokgen taşlar ile kabaca tasarlanmış bloklardan oluşurken, iç cephe duvarı ise çok daha küçük taşlar kullanılarak yapılmıştır. Ön yüzlerin kaba yonulu işlenerek surun saldırılara karşı dayanıklı hale getirilmesiyle örgü sisteminin kalitesi ve kimliği ortaya koyulmuştur. Bu özelliğiyle kentin surları Philo Byzantius'un kaba yüzlü, dışbükey ve sivri yüzlü olarak gruplandığı sur yapıları arasında değerlendirilebilir (Ph. Byz. *Poliorketika*. I.11, II.29, 66). Kremna, Panemoteikhos II, Pednelissos⁴¹, Aphrodisias, Oinoanda ve Knidos surlarının dış kısmında kaliteli bir işçilik görülürken, iç kısmında dikkörtgen

bloklar ve çokgen taşların kullanıldığı daha düzensiz örgülü duvarlar vardır. Duvarlarda bağlayıcı unsur olarak kullanıldığı belirlenen düzensiz bloklar bulunmaktadır. Bunlar teknik bir kullanıma işaret etmektedir. Atkı bağı ve atkı blokları adı verilen, uzunlukları surların genişliğine eşit veya eşit olmayan bağlayıcı mimari elemanlardır (Vit. *de Arch.* II.8.7; Scranton, 1941, s. 134-135). Duvarları güçlendirmek amacıyla kullanılan bu tipteki bloklar, kent surlarında az sayıda olup, yamuk ve düzensizdir; boyları da yer aldıkları duvarların genişliğiyle denk değildir. Çünkü surlar, büyük boyutlu taşlar kullanılarak oluşturulduğu için taşların her iki duvar cidarı arasında kalan arka bölümlerinin birbirleriyle bütünleşmesi sebebiyle atkı blokların kullanımlarına pek ihtiyaç olmadığı görülür. Bu teknik,

Figür 29. Keraitai, duvar örgü tipleri / *Ceraitai, masonry types.*

⁴¹ Kentin kaliteli ve usta bir işçilikle oluşturulan mimari özellikleri için bkz. Işın, 1998, s. 111-128.

rektogonal blokların kullanıldığı Hellenistik Dönem'e ait duvar örgülerinde çok daha fazla karşımıza çıkar. Kremna, Pednelissos, Halikarnassos, Theangela, Myndos, Alinda, Orthosia, Harpasa (beşgen kule), Alabanda, Latmos ve Latmos Herakleiası'nın savunma mimarisinde popüler bir teknik uygulama olarak kullanılmıştır.

Kentteki kule yapıları, surlardan farklı bir duvar örgü tekniğiyle inşa edilmiştir; kabaca tasarlanmış ve işlenmiş bloklar kullanılarak *isodomik* örgüyle yapılmıştır (Fig. 17-18). Bu durumda kentin savunma mimarisinin, surlardaki onarım bölümleri dışında (Fig. 28), kabaca oluşturulmuş bloklardan oluşan *isodomik* formda farklı bir örgü kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Buradaki örgü farklılığının dönemsel özelliklerden kaynaklandığı dikkate alındığında kulelerin surlardan sonraki bir dönemde inşa edildiğini söylemek mümkün. Ayrıca kulelerin kendi aralarında, boyut ve işçilik bakımından bazı mimari farklılıkları bulunmaktadır; K2'nin blokları K1'e göre daha büyük boyutlarda ve çok daha kaba bir işçilikle tasarlanmıştır. Ancak her iki kulenin köşelerinde atkı bloğu tekniği kusursuz bir şekilde uygulanmıştır. İki duvarın oluşturduğu köşelerin, dikey ve yatay olarak uzatılmış bloklar ile kuvvetli bir şekilde birleştirilerek güçlendirildiği görülmektedir (Scranton, 1941, s. 134-135; Akarca, 1998, s. 112-116). Pisidia'da bu tekniğe Helenistik Dönem'de, özellikle MÖ 3.-2. yy'lar da kentlerin savunma mimarisinde sıklıkla rastlanılmıştır. Kremna, Sia, Termessos ve Pednelissos örnektir. Ancak Keraitai'deki kuleler mimari özellikleri açısından daha erken bir dönemi işaret etmektedir. Karia'da ise özellikle MÖ 4. yy'da Hekatomid Hanedanlığı zamanında (Maussollos) ve sonraki süreçte yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir (Karlsson, 1993, s. 150-151).

Sonuç olarak Keraitai'nin savunma mimari özellikleri, kentin Pisidia Bölgesi'nde Helenistik Dönem kentleşme programında kurulan kentlerin savunma mimarisinden önceki bir dönemde inşa edildiğini kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca savunma mimarisinde tespit edilen Arkaistik ve Klasik Dönem mimari özellikleri, bölgedeki kentlerin Helenistik Dönem öncesi savunma yapısı, mimari özelliklerin tanımlanması ve tipolojisi için önemli veriler sağlamıştır. Bu konudaki yaklaşımlarımızı ve önerilerimizi kısaca açıklamak istiyoruz.

1. Kent arazisi surların planında belirleyici rol oynamış ve surların inşasını ve yerini belirlemiştir. Arazide bulunan sarp kayalıklar ve uçurum gibi doğal alanlar kent savunma planına dahil edilmiş ve kentin sur planı arazideki tepeler, sırtlar ve dik yamaçlardan geçirilmiştir. Bu uygulama, kuşatıcıların stratejilerinin zayıflatılmasında ve savunucuların güvenlik durumunun güçlendirilmesinde etkili olmuş olmalıdır. Böylece kuşatıcıların koçbaşları (krios), kuşatma kuleleri (helepolis) ve savaş araçları gibi kuşatma unsurlarıyla yapabilecekleri saldırıların işlevi zayıflatılmış olur.
2. Kent planı Arkaik Dönem'de sıklıkla karşılaştığımız Akropolis planıyla kurulan kentlerin geleneksel kent planıyla benzer olarak düzenlenmiştir. Bölgedeki Klasik Dönem kentlerinde de bu planın uygulandığı görülmüştür. Keraitai'de kentsel yapıların alan bakımından uygun olan doğu yamaçlarda oluşturulması, Akropolis'te ise kule yapıları, sarnıç ve tapınak yapısının yer alması bu planın bir parçasıdır. Bununla birlikte Akropolis'in doğu yamaçlarında az sayıda konutun tespit edilmesi, kent planının 'aşağı kent' ve 'yukarı kent' modelinde tanımlanmasını güçlendirmiştir. Bu yönüyle kent, Arkaik Dönem kentlerinin planına göre oluşturulan Akropolis kent modelinin bir gelenekçisi konumundadır. Ancak kentte bugün karşılaştığımız yapıların Roma İmparatorluk Dönemi imar faaliyetlerinin ürünü olduğunu da belirtmek gerekir.
3. Kentin Akropolü'nde *In antis* planlı tapınak, sarnıç ve kule yapıları ile yamaçlarındaki az sayıdaki konutların dışında herhangi bir yapı kalıntısının bulunmaması, kentin tehlike altında olduğu dönemlerde buranın başta güvenlik olmak üzere barınma ve korunma merkezi olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Bu konuda Panemoteikhos I, Kaunos ve Knidos örnek gösterilebilir.
4. Akropolis'teki *In antis* tapınağı hem plan (*pronaos* ve *naos*) hem de mimari özellikler açısından Panemoteikhos I ve Sağır Kale'deki tapınağa benzer şekilde tasarlanmıştır. Bölge dışından bir benzeri ise Karia'da Harpasa kentinin Akropolü'nde bulunmaktadır. Bu tipteki tapınak yapıları ve mimari özellikleri Pisidia'da sıklıkla karşılaştığımız bir yapı tipi değildir. Ancak Düver yerleşimindeki Arkaik Dönem mimari yapıları ve bu yapılara ait mimari *terrakottalar* dikkate alındığında, bölgede bu döneme ait yapı geleneğinde bu kadar küçük planlı, taştan yapılmış tapınakların inşa edilmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Çünkü Arkaik Dönem'de Düver'deki mimari yapıların mimari *terrakottalar* ile kaplanması ve mimari gelişimi, taştan bir tapınak yapılmasının olağanüstü bir durum olmadığını göstermektedir. Akropolis'teki tapınak kentin Helenistik Dönem öncesi önemli arkeolojik kanıtıdır. Ayrıca bölgede konuyla ilgili çalışmaların ve yayınların artmasıyla bu konudaki bilgimizin de artacağını umuyoruz.
5. Sagalassos kazı ekibinin Seydiköy ve Keraitai'yi de kapsayan araştırmasında MÖ 6.-4. yy'a ait black-on-red grubu seramikler ele geçmiştir. Bu seramik örnekleri kentin savunma mimarisinin tarihsel sürecini anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir.

6. Burdur Müzesi'ndeki envanter kayıtlarında ve sergide yer alan Herme amuletin üslup özellikleri açısından Helenistik Dönem'e tarihlendirilmesi, kentin savunma mimarisinin tarihsel olarak konumlandırılması açısından önemli bir yardımcı arkeolojik veridir. Özellikle Eski Mısır, Fenike, Akdeniz, Anadolu ve Yunanistan'da ilahi nesnelerin veya çeşitli hayvan figürlerinin amulet şeklinde kullanılması yaygın bir gelenektir. Bu durumun oluşmasında Doğu Akdeniz ticaretinin (Soslu, 2022b, s. 259-297) yanı sıra Ptolemaios İmparatorluğu'nun Anadolu başta olmak üzere Pisidia'daki faaliyetlerinin de rol oynadığı görülmektedir.
7. Kentin savunma mimarisi (sur ve kule) polygonal ve *isodomik* örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Ancak tekniği bozmayacak şekilde farklı taş işçiliği sonucu oluşturulan taş örgü çeşitleri de mevcuttur. Karlsson'un (1993, s. 142) ifade ettiği üzere, kentlerin tarihsel süreci surların tarihlendirilmesinde başvurulan en önemli kaynaktır. İlişkili olarak arkeolojik kazıların surları tarihlendirmek için her zaman en etkili yol olmadığı, surların tarihlendirilmesinde kentlerin tarihsel sürecinin yanı sıra duvar örgü tekniklerinin önemli olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Keraitai'nin savunma mimarisi ve özelliklerinin Pisidia'da Helenistik Dönem öncesi için oldukça önemli bir konudur.
8. Duvarların cephelerindeki taşların oturma yatakları veya birleşim yerleri, taşın kesilme şekli nedeniyle çok fazla açıklık yaratmaktadır. Bu uygulamada kuru duvar tekniği ve bu teknikte kullanılan çokgen taşların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu özellik Erken dönemlerden itibaren yapı mimarisinde karşılaşılabilecek karakteristik bir taş işçiliğidir.
9. Surların ve kule yapılarının farklı duvarcılık teknikleriyle inşa edildiği metinde detaylı olarak anlatılmıştır. Ancak kulelerin surlardan sonraki bir dönemde yapılmış olabileceği yönünde bir öneride bulunmak istiyoruz. Kent, MÖ 2. yy'dan itibaren Kremna ile ortak sikkeler basarken, Kremna'nın MÖ 1. yy'da imparatorluk emriyle bir koloni kenti olarak yapılanması ve Kremna'nın ilk kez kendi sikkelerini basmaya başlaması, iki kentin tarihsel sürecinde önemli gelişmelerin başlangıç aşamasını oluşturmuştur. Bu gelişmelerin ardından Keraitai'nin banliyö kenti statüsüne gerilemesiyle kentler arasındaki siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik ilişkilerde bazı değişiklikler yapılabileceği ve Keraitai'nin Kremna'ya bağlı bir kent haline gelebileceğini düşünmek kaçınılmazdır. Arkeolojik belgeler de bu durumu doğrulamıştır.

No	Taş işçiliği ve taş örgü tiplerinin tanımlanması	Duvar örgüsü tekniği	Dönemsel özellik (teknik ve işçilik)	Kaynak / Veri
1	Kaba yonulu işlenmiş kikloplik taş örgü	Polygonal (nizamlı) ve Düzensiz Polygonal	Arkaistik	<i>In antis</i> planlı tapınak (?), black-on-red grubu seramik, kent planı ('aşağı kent' ve 'yukarı kent'), mimari özellikler
2	Kaba yonulu işlenmiş hacimli ve boyutlu çokgen taşların kullanımından kaynaklanan aşırı derz açıklığı olan örgü			
3	Kaba yonulu işlenmiş ve derz açıklığı olan çokgen taşların arasına küçük taşların yerleştirildiği örgü			
4	Derz açıklığı sıkı olan ince yonulu işlenmiş beşgen / beş kenarlı (<i>pentagonal</i>) taşların kullanıldığı örgü	Polygonal (nizamlı) ve Düzensiz Polygonal	Klasik	black-on-red grubu seramik, mimari özellikler
5	Derz açıklığı olan kaba yonulu işlenmiş düzensiz beşgen taşlarla oluşturulan örgü			
6	Kaba yonulu işlenmiş ve yatak / kenet yuvaları ile birbirine bağlanan düzensiz bloklardan (bosajlı ve düz / traşlanmış) oluşan derz açıklığı az olan örgü			
7	Kaba yonulu işlenmiş ve derz açıklığı olan düzensiz çokgen taşların ve blokların yatay dizi oluşturduğu örgü	Isodomik	Hellenistik	black-on-red grubu seramik, sikkeler, Herme amuleti, mimari özellikler
8	Kaba yonulu ve ince işlenmiş dikdörtgen blokların oluşturduğu örgü			

10. Bu durumda Keraitai'nin, batı cephesinde bulunan Kremna'nın uydusu olarak konumlandırılmış olması gerekir. Çünkü Keraitai'nin batısı Kartalpınarı'ndan Çeltikçi Ovası'na kadar geniş bir araziyle çevrilidir. Ayrıca Kolbasa ve Komama kentlerinin sınırlarını ve Pisidia'dan kuzeydeki Phrygia'ya kadar bu rotayı kullanarak yapılabilecek hareketleri de izleyebilecek konumdadır. Kent, stratejik konumuyla Kremna'nın batıya açılabilen bir güvenlik kapısı niteliğindedir. Bu nedenle kentler arasındaki ilişkilerin inşa edilen askeri mimari yapıların konumlarıyla yakından ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yani Kremna'nın batı surlarındaki kuzeybatı yönündeki kulelerin Keraitai Akropolü'ndeki K1 ve K2 kule yapılarıyla olan stratejik ilişkisi, bu kulelerin bir amaç için, kentler arasındaki ilişkileri sağlamak ve iletişim kurmak için gözetleme ve sinyal kulesi olarak inşa edildiğini gösterebilir. Kremna'yı güneydoğudan açıkça takip eden K1 için bu açıklamanın çok daha uygun olabileceğini de söylemek gerekir. Keraitai'nin surları ve kule yapıları arasındaki mimari özelliklerinin farklı olmasının sebebi zamansal farklılık olarak düşünülürse, kulelerin inşası, Kremna'nın Keraitai'ye karşı üstünlük kazanması amacıyla iki kent arasındaki ilişkilerin stratejik olarak güçlendirilmesi, yani sömürge statüsüyle kentin batısındaki gelişmeleri yakından takip etmesi için gerçekleştirilmiş olabilir. Çünkü Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentlerin ilişkilerini sürdürdüğü bilinmektedir. Dolayısıyla Keraitai'deki kule yapıları, Kremna'nın özellikle batıdaki hareketleri izlemek, bilgi edinmek ve güvenlik koridoru sağlamak amacıyla inşası mümkündür. Diğer taraftan kule yapılarındaki taş işçiliği ve taş kullanımı, her iki kentin bahsedilen tarihsel birlikteliğinden çok daha öncesi dönemle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Belki bu durum aynı savunma planındaki yapıların mimari özelliklerini açıklamak için dönemsel fark özelliği olarak değerlendirilebilir ancak konu hakkında kesin açıklamalarda bulunmak şimdilik pek olası görünmemektedir.

11. Genişlikleri 1,50 m ile 1,90 m (her biri 10 cm) arasında değişen ve askerlerin yürüyebileceği şekilde tasarlanan duvarların, seyirdim alanı ve mazgallı parapet duvarı ile oluşturulmuş olması muhtemeldir.

12. Kentin savunma mimarisi, Pisidia'da Helenistik Dönem'de kurulan kentlerin mimari yapılarından oldukça farklıdır. Bölgedeki kentleşme programı MÖ 3.-1. yy'lara kadar uzanmaktadır. Özellikle MÖ 2. yy'da kurulan kentlerin savunma mimarileri genellikle rektogonal bloklar kullanılarak oluşturulan *isodomik* ve *pseudo-isodomik* duvarcılık

teknikleriyle inşa edilmiştir. Ancak Keraitai'nin savunma mimarisi çokgen taşlarla inşa edilmiştir. Dağlık Pisidia'nın kırsal kesimlerinde de savunma yapıları genel itibarıyla çokgen taşlar kullanılarak polygonal duvar örgüsü tekniğiyle örülmüş yerleşimler (Örentepe, Kocatepe ve Prostannda kurulan kale yerleşimleri) bulunmaktadır. Ancak değerlendirme sonucunda, hem karşılaştırmalı örnekler, hem de mimari özellikler ve seramik buluntular, Keraitai savunmasının söz konusu kentleşme sürecinden çok daha önce inşa edildiğine işaret etmektedir.

13. Surların uzunluğu yaklaşık 1600 m'dir. Ancak Akropolis'teki kuleler dışında sur duvarına bağlanan kulelere rastlanmamıştır. Bölgede özellikle Klasik-Erken Helenistik Dönem'de yaşanan tarihi olaylar ve kentin bölgenin stratejik noktasındaki konumu dikkate alındığında kent savunmasının kalınlıkları 1,50 ile 1,90 arasında değişen surlarla çevrili olması ve buna bağlı olarak kule yapısı bulunmaması dikkat çekicidir. Bugüne kadar ortaya çıkan arkeolojik verilere göre Helenistik Dönem'de kurulduğu bilinen Kremna, Pednelissos, Adada ve Kartalpınarı gibi bölgedeki kent ve yerleşimlerin savunma planları incelendiğinde savunmanın çeşitli yerlerinde surla bağlantılı veya ayrı kulelerin bulunduğu görülmektedir. Erken Dönem'de kurulan kentlerin savunmasında Helenistik Dönem'de kurulan kentlerdeki kadar kule örneğine rastlamak pek mümkün görünmemektedir (Örn., Harpasa). Ancak bu kadar uzun bir sur hattı üzerinde hiçbir kulenin bulunmaması oldukça düşündürücüdür. Bu durum Keraitai'nin Helenistik Dönem öncesindeki inşa süreciyle ilgili olmalıdır. Ayrıca bu kadar güçlü bir savunma planına sahip olan kent, Helenistik Dönem'de inşa edilmiş olsaydı kule yapılarının da olması beklenirdi. Çünkü bu dönemde ortaya çıkan savaş araçlarıyla birlikte, başta kule yapıları olmak üzere bazı askeri mimari yapı ilavelerinin de kent savunmasına dahil edildiği ve bu amaçla imar faaliyetlerinin yürütüldüğü bilinmektedir. Maussollos ve halefleri döneminde Karia'da savunma mimarisine yönelik yürütülen inşaat faaliyetleri bu konunun en açık örneği olarak gösterilebilir. Antik Çağ'da kulelerin yapımının sistemli ve donanımlı olmasını gerektiren bazı teknik gelişmeler yaşanmıştır. MÖ 399'da Syracusae Tiranı Dionysius I'in himayesinde mancınık gibi topçu makinelerinin icat edildiğinden bahsedilmiştir (Diod. 14.42.1). Güçlü savunma yapılarının inşasında baskın faktör budur. Daha sonra, yaklaşık MÖ 350'den sonra, askeri mühendisler ve mimarlar daha donanımlı kule yapıları inşa ederek, savunucuların kulelerin içine savaş araçları yerleştirmesine olanak sağlamıştır (Winter, 1971, s. 167, 377-378). Böylece savunucuların kuşatanlara karşı aynı teknolojik savaş

silahlarıyla karşılık vererek etkili bir şekilde mücadele ettiği bir dönem başlamıştır. Buna göre eğer Keraitai, Pisidia'daki Hellenistik Dönem kent inşa ve var olan kentlerin Hellen kent modeline dönüştürülmesi programına güçlü bir şekilde dahil edilmiş olsaydı, mühendis ve mimarlardan oluşan gruplar, antik savaş araçlarının gelişim sürecini ve kullanımını göz önünde bulundurarak kent savunmasını bu yönde planlamış olacaktı. Ancak kulelerin bulunmaması kentin daha Erken Dönem'de kurulduğunu, kent savunmasının surlar aracılığıyla yapıldığını göstermektedir. Öte yandan bölgede yaşanan siyasi karışıklıklara rağmen Hellenistik Dönem'de kent surlarına kule yapılarının eklenmemesi, tartışmaya açık bir konudur.

Kentin savunma yapıları üzerine yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz bilgilere göre Keraitai'nin savunma mimarisi için tarihsel olarak Klasik-Erken Hellenistik Dönem önerilmiştir. Ancak duvarlarda küçük ölçekte de olsa Arkaik mimari özelliklere de rastlanmaktadır. Dolayısıyla kentin Akropolü üzerinde yapılacak uzun süreli çalışmaların, bahsettiğimiz tarihsel dönem (Klasik-Erken Hellenistik) ve hatta belki daha da öncesine (Arkaik) ilişkin çok daha fazla bilgi ortaya çıkaracağını öngördüğümüzü belirtelim.

TEŞEKKÜR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 2021 yılı E-94949537-161.99-2000718 sayılı resmi izniyle kentin savunma yapıları çalışılmıştır. Bu vesileyle verdikleri izinden dolayı bakanlığımıza ve müdürlüğümüze teşekkürlerimi sunarım. Bu konuda bilgi sağlayan ve desteklerini sunan Burdur Müzesi Müdürü Sn. Murat Kaleağasıoğlu'na teşekkür ederim. Resmi izinlerin sevk ve idaresini yürüten Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Sn. Memduh Özen'e teşekkür ederim. Arazi çalışmaları sırasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Ayşegül Soslu'ya ve Doktorant Mustafa Çidem'e çok teşekkür ederim. Kentin hava fotoğraflarının çekimini gerçekleştiren Öğr. Gör. Uğur Tozkoparan'a, teknik cihazların teminini sağlayan İşadamları Sn. Ceyhan Sandallı'ya ve Sn. Hayrettin Üçüncü'ye müteşekkirim.

KAYNAKÇA

- Ağgöl, M. (2018). "Sağır Kalesi'nin Kuzey Pisidia Kaleleri Işığında Yorumlanması". T. Kahya, A. Özdzibay, N. Tüner Önen, M. Wilson (ed.), *Antalya Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, AKMED, Antalya, 11-34.
- Akarca, A. (1988). *Şehir ve Savunması*, Ankara.
- Akkurnaz, S. (2019). "NY Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde Korunan Düver Buluntusu Pişmiş Toprak Antefiksler", *TÜBA-AR*, 25, 139-160.
- Alpaslan, H., Güngör, T. Z. (2022). "Pisidia Antiokheia Kentini Çevreleyen Kale Yerleşimleri", *Türk Tarih Kurumu Kongresi*, 195-209.
- Arrianus. *Anabasis*, (E. J. Chinnock, Çev.), New York.
- Atalay, İ. (1977). "Burdur Havzası ve Çevresinin Jeomorfolojik Gelişimi", *Jeomorfoloji Dergisi*, 6, 93-110.
- Atayeter, Y. (2005). *Aksu Çayı Havzası'nın Jeomorfolojisi*, Isparta.
- Avcı, M. (2014). "Paleocoğrafya", A. Güner, T. Ekim (ed.), *Resimli Türkiye Florası-1*, İstanbul, 50-75.
- Aydal, S., Mitchell, S., Robinson, T., Vandeput, L. (1995). "The Pisidian Survey 1995: Panemoteichos and Oren Tepe", *AnatSt* 47, 141-182.
- Aydın, N. (2013). *Büyük Sümerce Sözlük*, Ankara.
- Bean, G. E. (1999). *Eskiçağda Güney Kıyıları*, İstanbul.
- Becks, R., Polat Becks, B. A. (2015). "Güneybatı Pisidia'da Yeni Bir Araştırma: Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014", *ANMED*, 13, 185-192.
- Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum*, Bonn.
- Büyükkolancı, M. (1996). *Pisidia Tapınak Mimarisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyüközer, A. (2020). "Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)", *OLBA XXVIII*, 165-206.
- Büyüközer, A. (2022). "Knidos ve Ionia Rönesansı", *TÜBA-AR*, 30, 65-89.

- Büyüközer, A. (2023). "New Research at Knidos City Walls: Initial Outcomes", A. Diler, S. Özen (ed.), *Befestigungsbauten im westlichen Kleinasien Fortifications in western Anatolia*, Saarland University Press Saarbrücken, 139-159.
- Cohen, G. M. (1978). *The Seleucid Colonies. Studies in Founding, Administration and Organization*, Wiesbaden.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Daems, D., Poblome, J. (2016). "Adaptive Cycles in Communities and Landscapes: The Case of Sagalassos and Düzen Tepe During the Classical/Hellenistic Period", *Archaeological Review from Cambridge*, 31(2), 91-107.
- Daems, D., Braekmans, D., Poblome, J. (2017). "Late Achaemenid And Early Hellenistic Pisidian Material Culture From Düzen Tepe (SW Anatolia)", *HEROM*, 6(1), 11-47.
- Diodoros, *Bibliotheka Historike*, (R. M. Geer, Çev.), New York.
- Dökü, E. (2015). "Manca ve Hasanpaşa'daki Yeni Bulgular Işığında Kabalis Ölü Gömme Geleneklerinin Yeniden Değerlendirilmesi", *ADALYA*, 18, 69-100.
- Dörtlük, K. (1976). "Keraitae Araştırma Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 23, 17-23.
- Dörtlük, K. (1988). "İlk Keraitai Yazıtı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 27, 68-71.
- Erdoğan, H. M. (2022). "Lykia Bölgesi'nde Klasik Dönem'e Tarihlendirilen bazı duvar örgü stillerine dair gözlemler", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2517-2536.
- French, D. H. (1994). "Isinda and Lagbe", A. Hall, N. Milner, S. Mitchell, D. French (ed.), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia: In Memoriam A. S. Hall*, Ankara, 53-91.
- Gürbüzer, M. (2021). "Amos'ta Yeni Araştırmalar ve Bulgular", *Cedrus*, 9, 219-249.
- Hall, A. S. (1986). "R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 9: The Milyadeis and Their Territory", *AnatSt*, 36, 137-157.
- Hecebil, U. (2016). "Konane Kale Tepe Yerleşmesi Hellenistik Dönem Savunma Sistemi", *Colloquium Anatolicum*, 15, 132-154.
- Hirschfeld, G. (1879). *Bericht über eine Reise im Südwestlichen Kleinasien*, Berlin.
- Horsley, G. H. R., Mitchell, S. (2000). *The Inscriptions of Central Pisidia*, Bonn.
- Hürmüzlü, B. (2007a). "Pisidia'da "Gömü Geleneklerinin" Işığında Kültürler Arası İlişkiler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 1-22.
- Hürmüzlü, B. (2007b). "Pisidia Bölgesi'nde Ele Geçen Anthemion Tipi Steller", *CollAn*, 6, 97-144.
- Hürmüzlü, B. (2013). "Konane Antik Kenti Hellenistik Dönem Yerleşmesi", B. Hürmüzlü, M. Fırat, A. Gerçek (ed.), *Pisidia Araştırmaları Sempozyumu*, Isparta, 142-154.
- Hürmüzlü, B. (2015). "Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları", *CollAn* 14, 166-185.
- Hürmüzlü, B., De Giorgi, A., Iversen, P. A. (2009). "New Research in Northwestern Pisidia: Ancient Konane (Conana) and its Territory", *CollAn*, 8, 235-256.
- Hürmüzlü Kortholt, B., Tanrıver, Ö. (2016). "Antik Kaynaklar, Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Kuzeybatı Pisidia Bölgesi'nin Kültürel Kimliği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 27-49.
- Imhoof-Blumer, F. (1902). *Kleinasiatiscche Münzen-II*, Wien.
- Işın, G. (1998). "The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos", *ADALYA*, 3, 111-128.
- Jansen, B. (2016). "Defensive Funktionen", S. Müth, P. I. Schneider, M. Schnelle, P. D. De Staebler (ed.), *Ancient Fortifications I*, Oxford, 101-125.
- Kahya, T. (2012). "Pisidia Arkaik Dönem Pişmiş Toprak Çatı Elemanları Üzerine Bazı Gözlemler", K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz Seyhan, T. Ertekin (ed.), *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, Antalya, 175- 194,
- Kahya, T. (2017). "Düver Mimari Terrakotalarının Dini Kontekst Bağlamında Olası Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Phaselis*, 3, 81-118.
- Kahya, T. (2018). "Burdur Müzesi'nden Bir Grup Mimari Terrakotta Üzerine Bazı Gözlemler", *Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi*, 10, 14-25.

- Karlsson, L. (1993). "Thoughts About Fortifications in Caria From Maussollos to Demetrios Poliorketes", P. Debord, R. Descat (ed.), *Fortifications et Defense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Meridionale*, İstanbul, 141-154,
- Kaşka, M. (2013). "Uylupınar Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Arkaik Seramikler", B. Hürmüzlü, M. Fırat, A. Gerçek (ed.), *Pisidia Araştırmaları*, Isparta, 285-293.
- Keeley, L. H., Fontana, M., Quick, R. (2007). "Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications", *Journal of Archaeological Resource*, 15, 55- 95.
- Kloekhorst, A. (2008). *Etymological Dictionary of the Hittite inherited lexicon*, (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 5), Leyde.
- Kosmetatou, E. (1997). "Pisidia and the Hellenistic Kings from 323 to 133 BC", *AncSoc*, 28, 5-37.
- Kun, N. (2018). *Türkiye Mermer Yatakları*, İstanbul.
- Kun, N., Türkmen, F. (2003). "Burdur-Bucak Çevresi Travertenlerinin Jeolojik Özellikleri", M. Ersoy (ed.), *Türkiye IV. Mermer Sempozyumu*, Afyon, 257-266.
- Lawrance, A. W. (1979). *Greek Aims in Fortification*, Oxford.
- Locatelli, L. (2017). *La toponymie et l'ethnonymie de la Pisidie antique (XIIIe s. a.C.; debut IVe s. p.C.)*, Universite de Bourgogne Franche-Comte, Unpublished Doctor's Thesis.
- Marsden, E. W. (1969). *Greek and Roman Artillery (Historical Development)*, London.
- Martin, R. (1965). *Manuel D'architecture Grecque, I. Materiaux Et Techniques*, Paris.
- Mitchell, S. (1991). "The Hellenization of Pisidia", *Mediterranean Archaeology*, 4, 119-145.
- Mitchell, S. (1992). "Hellenismus in Pisidien", E. Schwertheim (ed.). *Forschungen in Pisidien. Asia Minor Studien 6*, Bonn, 1-27.
- Mitchell, S. (1994). "Three Cities in Pisidia", *AnatSt*, 44, 129-148.
- Mitchell, S. (1995). *Cremna in Pisidia: An Ancient City in Peace and in War*, London.
- Mitchell, S. (1996). "1995 Yılı Pisidia Araştırması", *AST*, 14(1), 47-62.
- Mnicoll, A. W. (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford.
- Müth, S. (2016). "Urbanistic Functions and Aspects", S. Müth, P. I. Schneider, M. Schnelle, P. D. De Staebler (ed.), *Ancient Fortifications I*, Oxford, 159-172.
- Özcan, F. (2015). "Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2014", *ANMED*, 13, 193-197.
- Özcan, F. (2022). "Kuzey Pisidia'da Kırsal Yerleşmeler", *Türk Tarih Kurumu Kongresi*, 139-177.
- Özen, S. (2017). "Kaunos Surları", A. Diler, S. Özen, U. Çörtük, M. Doyran, B. Özen-Kleine, S. Akerdem, N. O. Özer, Y. Say Özer (ed.), *50. Yılında Kaunos*, Ankara, 71-92.
- Özen-Kleine, B., Özen, S. (2015). "Neue Forschungen in der antiken Stadt Kaunos", M. Koch (ed.), *Internationales Symposium zur Archäologie in der Großregion in der Europäischen Akademie Otzenhausen*, 75-90.
- Özsait, M. (1980). *İlkçağ Tarihinde Pisidia, Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul.
- Özsait, M. (1985). *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul.
- Özsait, M. (2012). "2011 Yılı Isparta ve Burdur İlleri Yüzey Araştırmaları", *AST*, 30(1), 317-332.
- Philo Byzantius, *Poliorketika*, (A. W. Lawrance, Çev.), Oxford.
- Plutarkhos, *Life of Eumenes*, (B. Berrin, Çev.), London.
- Poblome, J., Braekmans, D., Fırat, N., Neyt, B., Kaptijn, E., Vanhaverbeke, H., Martens, F., Vyncke, K., Willet, R., Waelkens, M., Degryse, P. (2013). "How Did Sagalassos Come to Be? A Ceramological Survey", M. Tekocak (ed.), *Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu*, Antalya, 528-540.
- Polyaenus's, *Stratagems of Wars*, (çev. R. Shepherd), London.
- Radet, G. (1893). "Les villes de la Pisidie", *RA* 22, 185-220.
- Res Gestae Divi Augusti, *Velleius Paterculus and Res Gestae Divi Augusti*, (T. E. Page, Çev.), London.

- Robert, L. (1970). *Etudes anatoliennes: recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie mineure*, Amsterdam.
- Rostovtzeff, M. I. (1941). *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, 3, Oxford.
- Saner, T. (1994). "Observations on the Different Types of Masonry Used in the City Walls of Amos", P. Debord-R. Descat (ed.), *Fortifications et Defense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Meridionale*, İstanbul, 273-284.
- Schmaltz, B. (1994). "Kaunos 1988-1991", *Archaeologischer Anzeiger*, 185-237.
- Scranton, R. L. (1941). *Greek Walls*, Cambridge.
- SNG, (1956). *Pisidia*, Copenhagen.
- SNG, (1994). *France III: Cabinet des Medailles Pamphylie Pisidie Lycaonie Galatie*, Paris.
- SNG, (1999). *Pisidien und Lykaonien*, München.
- Soslu, A. (2022a). *Burdur Müzesi Cam Eserleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soslu, A. (2022b). "Eskiçağ'da Deniz Ticaretinde Camın Meta Olarak Kullanımına Genel Bir Bakış", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)* 11, 259-297.
- Soslu, S. (2021). *Kremna Antik Kenti Savunma Sistemleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soslu, S., Soslu, A. (2023) "Burdur Müzesi'nden Bes Amuleti", *Arkeoloji Dergisi* 2(31), 71-94.
- Strabon, *Geographika*, (A. Pekman, Çev.), İstanbul.
- Şenel, M. (1997). *Türkiye Jeoloji Haritaları (Isparta-J II Paftası)*, Ankara.
- Tischler, J. (2001). *Hethitisches Handwörterbuch mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Innsbruck.
- Uzunaslın, A. (2016). "A Revision of A Published Inscription Found in Keraia", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15/4, 1070-1073.
- Ünal, A. (2016). *Hittitçe-Türkçe, Türkçe-Hittitçe Büyük Sözlük*, Ankara.
- Vanhaverbeke, H., Waelkens, M., Vyncke, K., et al. (2010). "'Pisidian' Culture ? The Classical Hellenistic Site At Düzen Tepe Near Sagalassus (Southwest Turkey)", *Anatolian Studies* 60, 105-128.
- Vitruvius, *De Architectura*, (F. Granger, Çev.), London.
- Winter, F. E. (1971). *Greek Fortifications*, London.

SMYRNA'DAN BAUBO VE GROTESK KADIN FİGÜRİNLERİ

BAUBO AND GROTESQUE FEMALE FIGURINES FROM SMYRNA

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 22 Eylül 2023	Received: September 22, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 17 Ekim 2023	Peer Review: October 17, 2023
Kabul: 23 Kasım 2023	Accepted: November 23, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1364653

Gözde ŞAKAR*

ÖZET

İÖ 4. yüzyılın sonunda Pagos (İzmir/Kadifekale) eteklerinde yeniden kurulan antik Smyrna, Hellenistik Dönem'den MS 2. yüzyılın sonuna kadar Batı Anadolu'nun en önemli koroplastik merkezlerinden biri olmuştur. Smyrna koroplastik üretimleri içerisinde yer alan, ikonografileri ve stil özellikleri ile dikkat çeken grotesk kadın figürinleri ve benzer bir ikonografiye sahip, bereket ve doğurganlık kavramları ile ilişkilendirilen "Baubo" figürinleri Smyrna üretimleri içerisinde ilgi çekici iki grubu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Smyrna kökenli Baubo ve grotesk kadın figürinlerinin aidiyet ve kontekst sorunu irdelenmiş, figürinler ikonografik ve stilistik özellikleri üzerinden incelenmiş ve muhtemel anlamları ve kullanım alanları ile ilgili öneriler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Smyrna, figürin, grotesk, Baubo, Hellenistik, Roma

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Manisa, Türkiye
e-posta: gozde.sakar@cbu.edu.tr ORCID: 0000-0001-8916-2185

Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Eylül 2015'te tamamlanan "Smyrna Terrakotaları" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

ABSTRACT

Ancient Smyrna, re-founded on the slopes of Mount Pagos (Izmir/Kadifekale) at the end of the 4th century BC, became one of the most important coroplastic centers of Asia Minor from the Hellenistic Period until the end of the 2nd century AD. The female grotesque figurines, remarkable for their iconography and stylistic features and the “Baubo” figurines, which have a similar iconography and associated with the concepts of fertility and childbirth, constitute two interesting groups among the Smyrna coroplastic productions. In this paper, the attribution and contextual problems of Baubo and grotesque female figurines from Smyrna are analysed, their iconographic and stylistic features are examined and suggestions are made for their possible meanings and uses.

Keywords: Smyrna, figurine, grotesque, Baubo, Hellenistic, Roman

GİRİŞ

Antik dünyanın farklı merkezlerinde Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk üç yüz yılında kullanılmış olduğu anlaşılan grotesk figürinler farklı ikonografileri ile pek çok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle bazı patolojik deformasyonlar taşıyan tipler ve *ityphallik* erkek figürinlerinin anlamları ile ilgili pek çok teori ortaya atılmış, bunların Antik Çağ tıbbi ya da inanç sistemleri ile bağlantılı objeler oldukları öne sürülmüştür (Mitchell, 2013, s. 281-293). Grotesk figürinler içerisinde yer alan kadın betimleri, Mısır'daki merkezlerden sonra en çok Smyrna'da üretilmiş olup bu kadın betimleri içerisinde kente özgü bazı grupların varlığı dikkat çekmektedir. Benzer bir ikonografiye sahip olduğu için bu makale kapsamında değerlendirmeye alınan Baubo figürinleri ise Akdeniz dünyasındaki farklı yerleşimlerde genellikle Demeter veya bereket ve doğurganlıkla ilgili Mısırlı tanrıçaların kültleri ile ilişkilendirilmektedir.

Yoğun modern yerleşim dokusu altında kalmış diğer antik kentler gibi Smyrna da bütüncül arkeolojik kontekstlerden çoğunlukla yoksundur. Buna ek olarak 18. ve 19. yüzyıllarda önemli bir liman kenti olan İzmir'de gerçekleşen eski eser ticareti Smyrna'nın arkeolojik mirasının tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Kentteki koroplastik atölyelerinde üretilen grotesk figürinler çoğunlukla 19. yüzyılda Avrupa'ya ulaşmış obje grupları içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle kente aidiyetleri özellikle bazı örnekler için tartışmalı olsa da, kesin bir şekilde Smyrna kökenli olduğu bilinen gruplar üzerinden bir tipoloji oluşturulabilmektedir. 1930'lu yıllarda başlayan, aralıklarla devam ederek günümüze ulaşan ve hala sürdürülmekte olan arkeolojik kazı ve araştırmalar kentin özgün üretimlerinin ayırt edilebilmesi için yeni veriler sağlamaktadır.

Grotesk erkek figürinleri, aynı ikonografiyi taşıyan kadın figürinlerine kıyasla farklı merkezlerde sayıca daha fazla bulunmuştur ve tipolojik çeşitlilik açısından daha zengindir. Bu durumun bir sonucu olarak da daha çok araştırılmış ve yorumlanmışlardır. Hellen sanatının ideal estetik anlayışından uzak fiziksel özelliklere sahip, hasta, yaşlı, acı çeken veya farklı toplumsal kesimlerden gelen kadınları (köle, hizmetçi vs...), kimi zaman abartılı bir gerçeklikle tasvir eden kadın figürinleri çok daha az sayıda ortaya çıkarılmış ve bilhassa Smyrna özelinde daha az incelenmiştir. Bu ikonografiye yakın bir görünüm sergileyen Baubo figürinleri ise hem Anadolu'da hem de Akdeniz dünyasının farklı merkezlerinde bulunmuş ve detaylı olarak araştırılmış olmakla birlikte Smyrna örneklerinin anlamları ve kullanım alanları ile ilgili bugüne değin herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu makale çerçevesinde ilk önce Baubo ve Smyrna kökenli grotesk kadın figürinlerinin aidiyet ve kontekst sorunu irdelenmiş, ardından bu figürin gruplarının ikonografik ve stilistik özellikleri detaylı olarak incelenmiştir. Daha sonra farklı merkezlerde bulunmuş olan aynı tip figürinlerin muhtemel anlamları ve kullanım alanları ile ilgili olarak, literatürde 19. yüzyılın sonundan itibaren sürdürülen tartışmalar aktarılmış ve bu tartışmalar -her ne kadar belirgin kontekstler içerisinde bulunmamış olsalar da- Smyrna kökenli figürinler özelinde yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede toplam 146 Smyrna kökenli Baubo ve grotesk kadın figürini veya figürin parçası incelenmiştir. Bu figürinlerin büyük bir kısmı (108 tanesi), aşağıda detaylı olarak açıklanacağı üzere Fransız demiryolu mühendisi Paul Gaudin'in Paris/Louvre Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunmakta olan Smyrna koleksiyonu içerisinde yer almaktadır.¹ Paul Gaudin'in koleksiyonu üzerinden oluşturulan genel çerçeveye kentteki arkeolojik kazılarda bugüne kadar bulunmuş, az sayıdaki (3 adet) örnek eşlik etmektedir.² Bu iki grup dışında kalan, farklı müzelere satın alma yolu ile ulaşmış 35 figürin ve figürin parçası ise -buluntu yerleri kesin olarak bilinmemekle birlikte- kil, teknik ve stilistik özellikleri üzerinden P. Gaudin koleksiyonu ile yakın paralellik gösterdiği için literatürde Smyrna kökenli olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu 35 örnek de bu makale kapsamına dahil edilmiş ancak bu eserler aidiyet sorunu göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, Smyrna grotesk kadın figürinleri ile ilgili farklı kaynaklarda oluşturulan tipolojik grupları birlikte değerlendirerek tipoloji, ikonografi, anlam ve kullanım alanları ile ilgili tartışmaları bir bütün olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı şekilde grotesk tipolojiyle yakın bir görünüme sahip olup aşağıda detaylı olarak aktarılacağı üzere bazı araştırmacılar tarafından grotesk figürinler ile birlikte değerlendirilen Baubo figürinleri için de Smyrna özelinde bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hem söz konusu figürin grupları ile ilgili araştırma ve yorumları bir araya getiren bütüncül bir perspektif oluşturulması hem de kentte sürdürülen arkeolojik çalışmalarda önümüzdeki dönemlerde ortaya çıkarılması umut edilen bu tipteki yeni buluntu grupları için bir temel oluşturulması hedeflenmiştir.

¹ Louvre Müzesi'nde korunan örnekler için bkz. Besques, 1972, s. 166-168; Lev. 230-233: D 1142- 1149, D1151-1154, D1156-1163, D1165-1166); 178: Lev. 249: D 1265 – 1266; 211- 218: 292-298: E 88-92, E 94-102, E 104 -110, E112-127, E/D 1574-1582, E/D 1584-1614, D 1615-1626. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunanlar için bkz. Hasselin-Rous ve ark., 2015, s. 116-119: Kat. No:78-80.

² Smyrna 5258 (Foto.2) ve Smyrna 1020 (Foto.9) kazı envanter numaralı eserler ile İzmir Arkeoloji Müzesi Env. No. 19941. (Foto.5)

BULUNTU YERLERİ VE KONTEKST İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Dünyanın farklı müzelerinde korunan Smyrna kökenli Baubo ve grotesk kadın figürinlerinin, - başka pek çok Smyrna kökenli figürin grubu gibi- buluntu yerleri ve kente aidiyetleri ile ilgili bazı problemler bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, dünyadaki çeşitli müzelerin koleksiyonlarına Smyrna kökenli olarak kaydedilen figürinler, antik Smyrna'ya ait olabilecekleri gibi çevredeki başka antik merkezlere ait eserler de olabilmektedir. Zira bu dönemde yalnızca antik Smyrna'ya ait olan eserler değil, civardaki başka antik kentlerden satın alınan ya da toplanan eserler de modern İzmir Limanı'ndan yola çıkarak Avrupa'daki farklı merkezlere ulaşmıştır. Söz konusu dönemde Avrupalıların İzmir'i halen Smyrna olarak adlandırıyor olması, gerçekten antik Smyrna'ya ait olan eserler ile modern İzmir/Smyrna limanından Avrupa'ya ulaşan, farklı antik merkezlere ait eserlerin karışmasına neden olmuş, bu durum kayıtları detaylı tutulmuş bazı gruplar haricinde çoğu eser için köken sorunu yaratmıştır (Şakar, 2019, s. 400).

Batı dünyasının farklı müzeleri içerisinde en geniş Smyrna kökenli pişmiş toprak figürin koleksiyonu Paris/Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır. 1882-1904 yılları arasında Louvre Müzesi koleksiyonlarına, bağış ve satın alma yolu ile giren 1300 figürin ve figürin parçasının geliş yeri "Smyrna" olarak belirtilmiştir (Martinez, 2009, s. 14, 17). Bu koleksiyonun önemli bir kısmı, 1894 yılından itibaren İzmir'de çalışmaya başlayan Fransız demiryolu mühendisi Paul Gaudin tarafından bizzat toplanmış veya satın alınmıştır.³ Yukarıda, "Giriş" kısmında da belirtildiği gibi bu makale kapsamında incelenen Baubo ve grotesk kadın figürinlerinin çoğu (108 tanesi) P. Gaudin'in koleksiyonu içerisinde yer almaktadır.

Louvre Müzesi'nde korunmakta olan belgelerden, P. Gaudin'in İzmir'de kaldığı dönemde koleksiyonuna kattığı figürinlerin büyük kısmını Yeşildere-Buca demiryolu bağlantı hattı inşası sırasında bizzat kendisinin topladığı, bazı küçük grupları ise satın aldığı, ayrıca başka Avrupalı arkeologlar ile İzmir'deki eski eser tüccarları arasında aracılık yaptığı anlaşılmaktadır (Picaud, 2004, s.137). Küçük bir bölümü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde,⁴ büyük kısmı ise Louvre Müzesi'nde korunmakta olan P. Gaudin koleksiyonunun en önemli özelliği, büyük müzelere satın alma ve bağış

yoluyla girmiş diğer Smyrna figürin gruplarından farklı olarak antik Smyrna kökenli olduğunun kesin olarak belirlenebilmesidir. P. Gaudin bu dönemde tuttuğu notlarda, koleksiyonundaki figürinleri kentin yakın çevresindeki alanlardan topladığını belirtmiş, bu alanları el çizimi bir kroki üzerinde de göstermiştir.⁵ Buna göre söz konusu figürinlerin çoğu, "*Pagos Tepesi [Kadifekale] ile hemen karşısındaki, Lysimakhos surlarının ötesinde bulunan ve kentin ana nekropollerinden birinin yer aldığı Tepecik üzerinde ve bu iki tepeli ayıran vadide [Yeşildere Vadisi] ayrıca Değirmen-tepe⁶ üzerinde*" bulunmuştur.⁷ P. Gaudin'in bu tanımı üzerinden figürinlerin kentin hem yerleşim hem de nekropolis alanlarından toplandığı anlaşılmaktadır.⁸ Koleksiyon içerisinde bulunan çok sayıdaki kalıp ve kalıp parçası (Besques, 1972, s. 187-189; Lev. 262-270), P. Gaudin'in, Pagos Tepesi [Kadifekale] ile Tepecik'i ayıran ve demiryolu hattının da bulunduğu bugünkü Yeşildere Vadisi'nde konumlanmış olması muhtemel bir ya da birden fazla pişmiş toprak figürin atölyesine denk gelmiş olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte P. Gaudin koleksiyonundaki figürinlerin adak, mezar, konut veya üretim kontektlerinden hangisine ait olduklarını belirlemek, bugünkü verilerimiz ile mümkün değildir.

Louvre Müzesi'nde korunmakta olan ve Smyrna kökenli olduğu pek çok araştırmacı tarafından kabul edilen ikinci grup ise Myrina kazılarını gerçekleştiren arkeologlardan biri olan Salomon Reinach'ın Smyrna'dan getirdiği yaklaşık 60 figürin ve figürin parçasıdır. P. Gaudin'in koleksiyonundan birkaç sene önce Louvre Müzesi'ne ulaşmış olan bu grup içerisinde yalnızca iki adet grotesk kadın başı parçası yer almaktadır (Besques, 1972, s. 212, 214; Lev. 293, 295; E 111, E/D 1583). S. Reinach, Louvre Müzesi'ne ilk ulaşan Smyrna kökenli eserler üzerinden kentin koroplastik atölyelerinin özelliklerini belirlemeye

⁵ Gaudin'in notları ve çizdiği kroki hiçbir zaman yayınlanmamıştır. Louvre Müzesi pişmiş toprak figürin koleksiyonu üzerinde çalışmalar yapmış olan S. Besques bu not ve çizimlere Gaudin ailesi ile görüşerek ulaşabilmiştir: Besques, 1972, s. 153, dipnot 1, ve 154. Ayrıca Brüksel Kraliyet Sanat ve Tarih Müzesi'nde (Musées Royaux d'Art et d'Histoire de Bruxelles) bulunan bir koleksiyon üzerinde çalışan S. Picaud da Gaudin ailesi ile görüşerek bu verilere ulaşmış ve verileri Louvre Müzesi uzmanları ile de paylaşmıştır: Hasselin-Rous, 2009, s. 103, dipnot 1.

⁶ Bugün Konak'tan Eşrefpaşa'ya çıkan Varyant yolunun güneyinde, İzmir Kız Lisesi'nin arkasında kalan yükselti bu isim ile anılmaktaydı.

⁷ Besques, 1972, s. 154-155; Hasselin-Rous, 2009, s. 100. Besques, Gaudin'in kentteki kazıcılar ve eski eser ticareti yapanlarla iyi ilişkiler içinde olduğundan satın aldığı figürinler için de belirttiği buluntu yerlerinin büyük ihtimalle doğru olduğunu söyler: Besques, 1972, s. 75. Bununla birlikte Gaudin'in notlarındaki bazı kelimeler okunmadığından daha detaylı veriye ulaşmak mümkün olmamıştır: Hasselin-Rous, 2009, s. 103, dipnot 1.

⁸ Kent planı ve nekropolis alanları ile ilgili bkz. Ersoy, 2015, s. 55-56, 76-78; Res. 73.

³ Bkz. yuk. dipnot 1.

⁴ Gaudin koleksiyonundaki eserlerin büyük kısmını çeşitli aracılar ile diplomatik kargo statüsünde Fransa'ya göndermiştir. Bununla birlikte bu dönemde pek çok eski eser koleksiyoncusunun yaptığı gibi küçük bir grubu da dikkat çekmemek için İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne teslim ettiği görülmektedir: Picaud, 2004, s. 138.

çalıştığı 1884 tarihli makalesinde, hem kendisinin İzmir'den satın alarak Louvre Müzesi'ne verdiği figürinlerin hem de İzmir'deki Osmanlı Bankası'nda çalışan banker Alfred Lawson'un koleksiyonunda yer alan ve daha sonra Louvre Müzesi'nin satın aldığı figürinlerin "Pagos nekropollerinde bulunduğunu" kesin bir ifade ile belirtmektedir (Reinach, 1884, s. 145-146, 153).

P. Gaudin ve S. Reinach'ın Louvre Müzesi'ne ulaştırdığı gruplar dışında, müzenin koleksiyonları içerisinde, Smyrna'dan satın alındığı belirtilen ve özellikle P. Gaudin'in koleksiyonu içerisindeki figürinler ile karşılaştırılarak Smyrna üretimi olduğu önerilen figürin ve figürin parçaları da mevcuttur. Bu şekilde "satın alma" yolu ile Louvre Müzesi koleksiyonlarına girmiş olan 5 grotesk kadın figürini ve figürin parçası bulunmaktadır (Besques, 1972, s. 168-169, 211-213; Lev. 233, 292, 293, 294; D 1164, 1167, 1168; E 93-103-119).

Yalnızca Louvre Müzesi'nde değil Londra/British Museum, Hollanda/Leiden Antik Eserler Müzesi (Rijksmuseum van Oudheden), Cenevre/Tarih ve Sanat Müzesi (Musée d'art et d'histoire de Geneve) ve New York/Metropolitan Müzesi'nde de Smyrna'dan satın alınmış figürinler mevcuttur. Bu müzelerdeki Smyrna kökenli olduğu ileri sürülen figürin gruplarını bağışlayan isimlerin içerisinde Hollandalı van Lennep ailesinin bireyleri ile Béatrix De Candolle'un isimleri öne çıkmaktadır. Uzun yıllar İzmir'de diplomatik görevlerde bulunmuş van Lennep ailesinin farklı üyeleri, British Museum ve Hollanda/Leiden Antik Eserler Müzesi'ne Smyrna'dan satın alınan pek çok eserin ulaşmasını sağlamıştır (Şakar, 2019, s. 403-404). P. Gaudin gibi İzmir'de görev yapan Cenevreli bir demiryolu mühendisi olan Raymond De Candolle'un Amerikan asıllı eşi Béatrix De Candolle'un Cenevre Tarih ve Sanat Müzesi'ne bağışladığı koleksiyonda bulunan eserlerin buluntu yerleri ile ilgili ise hiçbir detay bilinmemektedir. B. De Candolle'un bağışladığı koleksiyon üzerine yapılan araştırmalarda, P. Gaudin koleksiyonu ile karşılaştırmalar yapılarak Smyrna kökenli figürinler belirlenmeye çalışılmıştır (Courtois-Farfara, 2006). İncelenen kadın figürinleri içerisinde 13 parça, van Lennep'ler tarafından satın alınarak British Museum ve Leiden Antik Eserler Müzesi'ne ulaştırılmış,⁹ 9 parça ise B. De Candolle'un bağışı ile Cenevre Tarih ve Sanat Müzesi koleksiyonları içerisine

girmiştir.¹⁰ Bunun dışında farklı kişiler tarafından satın alınarak British Museum, Leiden Antik Eserler Müzesi ve New York Metropolitan Müzesi'ne ulaştırılan az sayıdaki grotesk kadın figürini ve figürin parçası da P. Gaudin koleksiyonundaki eserler ile teknik, ikonografik ve stilistik benzerlikleri üzerinden Smyrna kökenli olarak tanımlanmış olup bu çalışma kapsamında incelenmiştir.¹¹

Bugün modern kent dokusu içerisinde sürdürülen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan figürin ve figürin parçaları, kentteki koroplastik atölyelerinin tipolojik, teknik, ikonografik ve stilistik özelliklerini belirlemeye katkıda bulunmaktadır. 1930'lu yıllarda İzmir Arkeoloji Müzesi denetiminde başlayan kazılar, aralıklarla günümüze kadar sürdürülmüştür. 2007 yılından itibaren İzmir Katip Çelebi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Akın Ersoy başkanlığında antik kentin yayıldığı alan içerisinde geniş çaplı arkeolojik kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar İzmir'in modern kent dokusu arkeolojik tabakaların okunabilirliğini zorlaştırsa da Smyrna koroplastik atölyelerinin belli başlı karakteristik özellikleri ile ilgili yeni veriler elde etmek mümkün olmaktadır. Bu kazılarda ortaya çıkarılan, dolayısıyla da müzelerde bulunan figürin gruplarına göre Smyrna'ya aidiyeti çok daha kesin olan parçalar, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda belirlenen ikonografik gruplar, teknik ve stilistik özellikler ile ilgili bilgilerimizi pekiştirmekte ve Smyrna koroplastik atölyeleri ile ilgili bazı yeni bilgiler sağlamaktadır.¹²

Antik kentte sürdürülen arkeolojik kazılarda bugüne kadar bir adet Baubo ve iki adet grotesk kadın figürini parçası ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ilki (Kazı Env. No: Smyrna 5258 – Foto. 2), Smyrna Tiyatrosu'nun orkestra dolgusu içerisinde, caveanın doğu ucundaki en alt oturma sırasının hemen önünde 2022 yılında ortaya çıkarılan "Baubo" figürinidir. Pagos/

¹⁰ Courtois – Farfara, 2006, s. 260-262, 266; Lev. 100,102; Kat. No: 598-604, 615, 618.

¹¹ British Museum'daki eserler için bkz. Burn ve Higgins, 2001, s. 149-150; Lev. 70-71; Kat. No: 2390, 2391, 2392, 2395; Leiden Antik Eserler Müzesi'ndeki eserler için bkz. Leyenaar-Plaisier, 1979, s. 235-236; Lev. 86; Kat. No: 607. New York Metropolitan Müzesi'nde korunan zayıf grotesk kadın figürini için bkz: Karoglou, 2016, s. 7; Fig. 12. (Foto.7)

¹² Güncel kazıların sağladığı yeni veriler ile şimdiye kadar Smyrna figürinleri üzerine yapılan tüm çalışmaların birlikte ele alınarak Smyrna pişmiş toprak koroplastik atölyelerinin tüm üretimlerini ve karakteristik özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan kapsamlı bir yayın çalışması tarafımızca sürdürülmektedir. Smyrna terrakotaları üzerinde çalışmaya izin veren Prof. Dr. Akın Ersoy'a, çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen Antik Smyrna kazı ekibine ve İzmir Arkeoloji Müzesi yönetimi ve uzmanlarına, ayrıca Louvre Müzesi'ndeki Smyrna figürinleri üzerinde çalışabilmemi sağlayan ve bu konudaki uzmanlıkları ile araştırmalarıma önemli katkılarda bulunan Centre des monuments nationaux (Fransız Ulusal Anıtlar Merkezi) konservatörlerinden Isabelle Hasselin-Rous ve Louvre Müzesi uzmanlarından Ludovic Laugier'e teşekkürlerimi sunarım.

⁹ van Lennep ailesinin Smyrna'dan satın alarak British Museum'a bağışladığı figürinleri içerisindeki grotesk kadın figürinleri için bkz. Burn ve Higgins, 2001, s. 149; Lev. 70-71; Kat. No: 2393, 2394. Yine aynı aileye ait bireylerin Smyrna'dan satın alıp Hollanda Leiden/ Antik Eserler Müzesi'ne (Rijksmuseum van Oudheden) bağışladığı figürinler için bkz. Leyenaar-Plaisier, 1979, s. 150, 151, 235-238; Lev. 55, 86, 87, Kat. No: 332-334, 605, 608, 609, 611, 612,614-616.

Kadifekale'nin kuzeybatı yamacında, oldukça dik bir eğime sahip alanda konumlanmış tiyatronun sahne binası bir teras duvarı görevi görmüş ve caveanın oturduğu dik yamaçtan aşağı akan toprak, orkestra bölümünü ve cavea'yı ilk diazoma seviyesine kadar doldurmuştur.¹³ Söz konusu Baubo figürünü işte bu şekilde yamaçtan akarak burada biriken, çok büyük oranda Roma İmparatorluk Dönemi malzemesi içeren bir dolgunun içerisinde bulunmuştur. Parçanın konteksti belirlenememekle birlikte bu alanda ortaya çıkarılan diğer arkeolojik buluntu grupları ile birlikte değerlendirildiğinde daha üst kotlarda yer alması muhtemel kutsal alan kontekstlerine ait olabileceği önerilmektedir. Yine de parçanın kullanım alanı ile ilgili bu yorum, elimizdeki verilerin yetersizliği nedeniyle bir varsayım olmaktan ileri gidememektedir.

Kentte yürütülen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan ikinci grotesk kadın figürünü ise 1998 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi'nin kentin agorasında yürüttüğü kurtarma kazılarında bulunan bir ayakta hamile kadın figürünüdür (Müze Env. No: 19941 - Foto.5). Müze envanter kayıtlarına göre Agora'da Bazilika'da ortaya çıkarılan bu parça ile ilgili kayıtlarda başka bilgi bulunmamaktadır dolayısıyla nasıl bir kullanım alanına sahip olduğunu belirlemek mümkün olmamıştır.

Yeni dönem kazılarında ortaya çıkarılmış olan son grotesk kadın figürünü, 2011 yılında Basmane Mevkii'ndeki Altınpark'ta yürütülen kazı çalışmalarında bulunan zayıf bir kadına ait torso parçasıdır (Smyrna 1020 - Foto.9). Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar, Hellenistik Dönem'de sur dışında kalan Altınpark'ın MS 1. – 7. yüzyıllar arasında konut alanı olarak kullanıldığını, Geç Bizans Dönemi'nde kısa bir süre daha kısmi olarak iskân gördükten sonra Osmanlı Dönemi'nde bir mezarlığa dönüştürüldüğünü göstermiştir (Ersoy ve ark., 2015, 27-29). Söz konusu figürün parçası Osmanlı mezarları ile Roma İmparatorluk Dönemi günlük kullanım malzemesinin bulunduğu iskân tabakasının kesişimindeki bir kotta, çoğunluğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ancak içerisinde daha geç dönemlere ait bazı parçaların da yer aldığı arkeolojik malzeme ile birlikte bulunmuştur. Dolayısıyla bu parça, konutların kullanım sürecine ait olabileceği gibi, alan kullanım dışı kaldıktan sonra Kadifekale'den zamanla akmış olan toprağın oluşturduğu ve içerisine Osmanlı mezar gömülerinin yapıldığı dolgu tabakaya ait de olabilir. Bu durumda tıpkı tiyatrodaki bulunan Baubo figürünü gibi bu parçanın da daha üst kotlardaki başka kontekstlere ait olması mümkündür.

¹³ Tiyatro'nun konumu ve kazılar ile ilgili bilgi için bkz. Ersoy ve ark., 2020.

TİPOLOJİ VE İKONOĞRAFI

Smyrna, bu ikonografiye kaynaklık eden Mısır'daki merkezlerden sonra grotesk kadın figürinlerini en çok üreten antik kenttir. Özellikle kadın figürinleri içerisinde, diğer merkezlerde ortaya çıkarılan tiplerin dışında, varlığını şimdilik sadece Smyrna'dan bildiğimiz bazı grupların olması dikkat çekicidir. Bu makale içerisinde, arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış olan veya dünyanın çeşitli müzelerinde bulunan Smyrna kökenli veya Smyrna kökenli olduğu önerilen parçaların bulunduğu 3 Baubo ve 33 grotesk kadın figürünü veya figürün parçası yorumlanmaya çalışılmıştır. Farklı müzelerde korunmakta olan başlar ise ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

“Baubo” Figürinleri

Smyrna kökenli kadın figürinleri içerisinde Louvre Müzesi'nde korunmakta olan iki figürin (Besques, 1972, s.178: Lev. 249: D 1265 (Foto. 1) ve 1266) ve 2022 yılında Smyrna tiyatrosu kazılarında ortaya çıkarılan parça (Kazı Env. No: Smyrna 5258 - Foto. 2) ile temsil edilen, çıplak, hamile ve çoğunlukla çömelerek doğum yapar vaziyette gösterilen kadın figürinleri, literatürde “Baubo” olarak adlandırılmaktadır. “Baubo”, Eleusis gizemlerinin de kaynağını oluşturan, Demeter'in kızını ararken Eleusis'e gelişinin anlatıldığı mitosun içerisindeki bir karakterin adıdır. Bu mitosun aktaran en eski kaynak olan Demeter'e adanmış Homerik hymnosa göre umutsuzca kızını arayan Demeter, Eleusis'e gelir, kentin kralının kızları ile karşılaşır ve kızlar onu babalarının sarayına götürür. Sonsuz bir kederle, yemeden içmeden kesilmiş ve koyu renk yas giysileri içerisindeki tanrıça, ikram edilen hiçbir şeyi kabul etmez, konuşmaz. Sarayda kendisini karşılayan kişiler arasında yer alan yaşlı dadı Iambe tanrıçayı “müstehcen hareketler yaparak” güldürmüş ve tanrıçanın yas nedeniyle oluşan küskünlüğünü bir nebze olsun gidermiş hatta onun sayesinde tanrıça *kykeon* adı verilen mayalı içkiden içmeyi bile kabul etmiştir.¹⁴ Bu mitosta adı geçen Iambe, daha geç dönemde ortaya çıkan versiyonlarda farklı karakterler – köle, hizmetçi veya Eleusis'li bir köylünün karısı – olarak tanıtılmış, bu versiyonların bazılarında Baubo adıyla anılmış ancak “müstehcen hareketler yaparak tanrıçayı güldürmüş olduğu” motifi korunmuştur.¹⁵

Baubo tanımı, koroplastik sanatı ile ilgili olarak ilk kez 19. yüzyılın sonlarında, Priene'de Demeter-Kore kutsal alanı içerisinde bulunmuş olan bir grup figürin için kullanılmıştır (Rumscheid, 2006, s. 220-223: Lev. 29-30: Kat. No: 65-77).

¹⁴ Mitosun bu kısmı için bkz. Demeter'e Adanmış Hymnos, 171-211 (Homeros İlahileri, 21-22).

¹⁵ Baubo'nun kimliği ile ilgili tartışmalar ve kültür için bkz. Olender, 1985.

SMYRNA'DAN BAUBO VE GROTESK KADIN FİGÜRİNLERİ

Fotoğraf 1. Baubo figürini – Louvre Müzesi / *Baubo figurine – Louvre Museum* - (Env/Inv. CA 4947 – H: 5,3 cm) – Photo: G.Şakar.

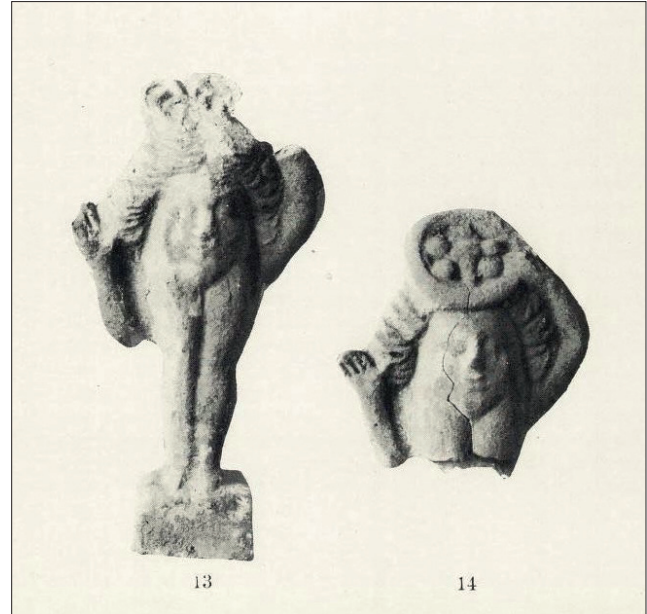
Fotoğraf 2. Baubo figürini / *Baubo figurine* – (Env/Inv. Smyrna 5258 – H: 4 cm) – Photo: Smyrna Antik Kenti Kazı Arşivi/ *Ancient city of Smyrna excavation archive*.

Bunlar, yalnızca belden aşağısı betimlenmiş, çıplak, karın yerine bir kadın yüzünün yerleştirildiği, bazen ellerinde farklı objeler taşıyan figürlerdir (Foto.3). Söz konusu figürlerin, Priene’de Demeter-Kore kutsal alanında ortaya çıkarılmış olması, figürlerde cinsel bölgenin vurgulu bir şekilde betimlenmesi ve kelimenin kökeniyle ilgili bazı etimolojik unsurlar¹⁶ bir arada değerlendirilerek bu figürler, Eleusis mitosundaki “müstehcen hareketler yaparak Demeter’i neşelendiren Baubo” karakteri olarak tanımlanmışlardır. Daha sonra Samos¹⁷ ve Erythrai’deki¹⁸ Demeter kutsal alanlarında da örnekleri bulunan bu tip figürinler, buluntu yerleri göz önüne alındığında gerçekten de Demeter kültü ile ilişkili ritüeller belki de Eleusis misterleri çerçevesinde değerlendirilebilecek objelerdir.

Başta Mısır’daki Hellenistik ve Roma Dönemleri merkezleri olmak üzere Akdeniz’deki farklı yerleşimlerde ve bahsettiğimiz az sayıda örnek dahilinde Smyrna’da bulunan, hamile, çömelmiş, kimi zaman da doğum yapar vaziyette betimlenmiş olan çıplak kadın figürinleri, yukarıda değindiğimiz, karın kısmında bir kadın yüzü bulunan tipten tamamen farklıdır (Foto.1-2).

Fotoğraf 3. Priene’den Baubo figürinleri/ *İstanbul Arkeoloji Müzeleri/ Baubo figurines from Priene/ Istanbul Archaeological Museums*, (Env/Inv. 1586-1585, H: 15 cm – 8,5 cm) (Photo: Mendel 1908, Pl. VII, 13-14).

¹⁶ Priene’deki örnekleri 19. yüzyılın sonunda inceleyen H. Diels, Eleusis mitosunun bazı versiyonlarında söz konusu hizmetçi/dadı figürünün adı olarak karşımıza çıkan Baubo kelimesini, Empedokles’in kokkia, yani ‘göbek’, ‘karın boşluğu’ gibi kavramlar için kullanmış olması nedeniyle, karın kısmı bir kadın başı şeklinde yapılmış olan bu figürinleri Baubo olarak adlandırmıştır: Rumscheid, 2006, s. 221.

¹⁷ F. Rumscheid Samos’ta Pythagorion Müzesi’nde sergilenen yayınlanmamış tekil örnek dışında Samos Thesmophorionu’nda ortaya çıkarılan “Baubo” tipindeki figürinlere ait bazı parçaların varlığını, dönemin müze müdürünün kendisine iletilmiş olduğunu belirtmektedir: Rumscheid, 2006, s. 222, dn. 1357.

¹⁸ Yakın zamanda Erythrai’da ortaya çıkarılan bu tipin bacaksız, mask şeklinde farklı bir versiyonu için bkz. Gençler-Güray, 2018, s. 63-64: Fig. 3.

Bu ikinci grupta da vulvanın vurgulu ve derin bir şekilde işlenmiş olması, hatta bazı örneklerde çömelmiş olan figürün bir eliyle cinsel organını işaret etmesi nedeniyle bu figürinler de çoğu zaman Demeter-Eleusis mitosundaki “müstehcen hareketler yaparak tanrıçayı güldüren” figür ile özdeşleştirilerek Baubo olarak adlandırılmışlardır.¹⁹ Bu tip kadın figürinlerinin bazıları, bir yaban domuzu üzerinde oturur vaziyette gösterilmiştir (Karaghiorga-Stathacopoulou, 1986, s. 89). Yaban domuzunun Demeter ve Thesmophoria kült törenleri ile doğrudan bağlantısı da bu figürinlerin de Baubo ve Demeter kültü ile ilişkili oldukları savını güçlendirir. Ephesos’da “1991 yılında Meryem Kilisesi’ne ait olan Episkopeion’un altında bulunan uzun Stoa’nın (BD) önündeki paralel stoanın temeline uzanan tabakalarda” bu tipte bir Baubo figürünü ortaya çıkarılmıştır (Soykal-Alanyalı, 2005b, s. 296). Bu figürin F. Soykal-Alanyalı tarafından, figürünün bulunduğu alanın hemen yakında bulunan, “Yarık Kaya Tapınağı” olarak bilinen ve yine F. Soykal-Alanyalı tarafından bir Demeter-Kore kutsal alanı olduğu tespit edilen kült alanı ile ilişkilendirilmiştir.²⁰ Bu tip Baubo figürinlerinin ortaya çıkarıldığı diğer merkezler olan Troia²¹, Klazomenai²², Delos²³ ve Tarsus’da²⁴ ise söz konusu figürinler için belirgin bir kontekst verisi mevcut değildir.

Bazı araştırmacılar bu ikinci tip Baubo figürinlerinin Mısırlı tanrıçaların kültleri ile ilişkili olduğunu düşünmektedir. Mısır’da Orta ve Yeni Krallık Dönemlerinde farklı malzemelerden ancak en çok fayandan üretilmiş olan, bereket ve doğurganlığı simgeleyen çıplak dişi figürler²⁵

ile olan benzerlikten yola çıkan bu görüş çerçevesinde, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde üretilmiş olan pişmiş toprak Baubo figürinlerinin de İsis, Hator, Bestet ya da Tawaret gibi özellikle doğum ile ilgili tanrıçalara sunulan adak hediyeleri olabileceği önerilmektedir. Delos’taki Mısır ikonografisinde üretilmiş olan figürinleri incelediği çalışmasında C.E. Barrett, bu tip “Baubo” figürinlerinin adlandırılmalarının tamamen yanlış olduğunu, Demeter mitosundaki Baubo karakterinin fiziksel özellikleri ile uyum göstermediklerini ve bunların Mısır ikonografisindeki bereket ve doğurganlık ile ilgili tanrısal varlıkların kültleri ile bağlantılı figürinler olduklarını öne sürer (Barrett, 2011, s. 208-210). Gerçekten de mitosta Iambe ya da Baubo olarak adlandırılan dadı/hizmetçi figürünün hamilelik ya da doğum ile ilişkisi hiç kurulmamış olup bu karakter genellikle yaşlı bir kadın olarak tasvir edilmiştir.²⁶ C.E. Barrett farklı merkezlerde bulunmuş bu tipte bazı figürinlerin, Mısır tanrıçaları İsis ve Hator’u tanımlayan, İsis düğümü, situla veya boynuzlar tarafından taşınan güneş kursu gibi bazı atribütörler ile betimlendiklerini hatırlatmaktadır (Barrett, 2011, s. 210-211).

Eleusis mitosundaki sahnenin çok benzeri, kökeni Eski Krallık Dönemi’ne giden bir Mısır mitosunda da bulunmaktadır (Barrett, 2011, s. 212). Horus ve Seth’in mücadelelerini anlatan mitos dizisi içerisinde yer alan bu hikâyede, karanlık bir tanrı olan Babi, Tanrılar Meclisi’ne kaba bir şekilde hakaret eder. Bu duruma çok sinirlenen Ra ancak kızı Hator cinsel organını göstererek müstehcen şakalar yapınca sakinleşir ve gülümser (Shalaby, 2019, s. 56-57). Bu mitosun, Mısır’da farklı dönemlerde özellikle kadın cinselliği ve doğurganlıkla ilişkili tanrıçaların kült törenlerine katılan kadınların ritüel pratiklerinde yer eden “eteğini kaldırarak cinsel bölgesini gösterme” hareketinin kökeni olduğu düşünülmektedir.²⁷ Bu sahnenin Demeter-Eleusis mitosu yanında, kökeni erken dönemlere giden bir Mısır mitosunda da yer alması, vulvanın vurgulandığı bu çömelmiş doğum yapan ya da hamile çıplak kadın figürinlerinin doğurganlıkla ilgili Mısırlı tanrıçalar ile bağlantılı oldukları savını desteklemektedir (Barrett, 2011, s. 213). Ne var ki bugüne değin ne Mısır’da ne de Akdeniz dünyasının diğer bölgelerinde, Mısırlı bereket ve

¹⁹ Bazı kaynaklarda Priene, Samos ve Erythrai’da bulunan ilk gruptan ayırmak için bu hamile-doğum yapan kadın figürinlerine “Pseudo-Baubo” ya da “Mısır kökenli Baubo tipi” adı verildiği görülmektedir, ancak çoğunlukla bu figürinler doğrudan Baubo olarak anılmaktadır: Karaghiorga-Stathacopoulou, 1986, s. 89.

²⁰ Yarık Kaya Tağınağı/Demeter – Kore Kutsal Alanı ile ilgili bkz. Soykal-Alanyalı, 2005a. Söz konusu Baubo tipinin ikonografik kökeni ve kullanım alanları ile ilgili olarak bkz. Soykal-Alanyalı, 2005b.

²¹ Louvre Müzesi’nde bulunan Troia kökenli Baubo figürünü için bkz. Besques, 1972, s. 91; Lev. 117: D 534. Besques bu figürünün de içinde bulunduğu, 1880 yılında satın alma yoluyla Louvre’a ulaşan grup içerisindeki bazı figürinlerin üzerinde “Ilium Novum” yazdığını ancak bu grubun tümünün Troia’ya ait olduğundan şüphe ettiğini belirtmiştir: Besques, 1972, s. 91.

²² Klazomenai örneği için bkz. Besques, 1972, s. 123; Lev. 151: D 822. Yine Louvre Müzesi’nde korunmakta olan bu figürin P. Gaudin’in satın aldığı figürin grupları içerisinde yer almakta olup geliş yeri kayıtlarda Klazomenai olarak verilmiştir. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi Gaudin’in satın aldığı gruplar için günümüze ulaşan envanter verileri, pek çoğunu bizzat kendisinin topladığı Smyrna figürinlerine göre daha belirsizdir.

²³ Delos’taki başsız tek örnek için bkz. Laumonier, 1956, s. 259; Lev. 90: Kat. No. 1206. Bu figürin tiyatronun kuzeyinde yer alan bir dolgu tabakasının içerisinde bulunmuştur: Laumonier, 1956, s. 16.

²⁴ Tarsus’ta bulunan Baubo figürinleri için bkz. Besques, 1972, s. 299; Lev. 373: Kat. No: D 2449-2450.

²⁵ Orta ve Yeni Krallık Dönemi’ndeki çıplak dişi figürler ve anlamları için bkz. Nifosi, 2019, s. 77-91.

²⁶ F. Rumscheid, yalnızca çömelmiş hamile ya da doğum yapan Mısır kökenli “Baubo” figürinlerinin değil, Priene ve Samos’ta bulunan, karın kısmı kadın yüzü şeklinde betimlenmiş olan figürinlerin de mitosta anlatılan Baubo karakteri ile anlamsal bir bağı olmadığını ve dolayısıyla bu adlandırmanın da yanlış olduğunu düşünmektedir: Rumscheid, 2006, s. 221.

²⁷ Erken dönem Mısır dini ritüellerinde yer alan bu hareket, Herodotos (Historia, II, 60, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0126%3Abook%3D2%3Achapter%3D60%3Asection%3D2>) ve Diodorus Siculus (Bibliotheca Historica, I, 85, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/1D*.html) gibi farklı yazarların Mısır ritüelleri ile ilgili aktarımları içerisinde de yer almaktadır, dolayısıyla Klasik çağlarda da varlığını koruduğu anlaşılmaktadır: Barrett, 2011, s. 213.

doğurganlık tanrıçalarına ait adak kontekstlerinde ortaya çıkarılmış bu tip bir Baubo figürünü bilinmemektedir.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Mısır'daki kadınlık kavramı, annelik pratikleri ve ev içi kültür üzerine gerçekleştirdiği yakın tarihli çalışmasında A. Nifosi, bu tip Baubo figürlerini, bereket-doğurganlık ve kadın cinselliğinden sorumlu Mısırlı tanrıçalar ile Mısır'daki Hellenler tarafından tapım gören Demeter ve Aphrodite gibi benzer kavramları temsil eden Hellen tanrıçalarının birlikte anıldığı kültür ile ilişkili olduğunu önermektedir (Nifosi, 2019, s. 95-101). Yazılı belgeler ve arkeolojik malzemeyi birlikte değerlendiren Nifosi, benzer bir synkretizasyonun Dionysos/Priapos ve Osiris arasında da olduğunu ve grotesk erkek figürleri arasında çokça yer alan *ityphallik* figürlerinin de yine bereket ile ilişkilendirilen bu eril tanrısal varlıkların kültürleri ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Tıpkı *ityphallik* erkek figürleri gibi Baubo figürlerinin de misterler çerçevesinde gerçekleştirilen törenler ile ilgili, cinsel bölgenin vurgulandığı figürler olarak veya ikonografileri itibarıyla doğumun iyi geçmesini sağlayan objeler/amuletler olarak kullanılmış olabileceklerini söylemektedir (Nifosi, 2019, s. 99-100).

Grotesk-patolojik figürler ile ilgili en detaylı çalışmalardan birini yapmış olan W.E. Stevenson da cinsel bölgenin vurgulanmış olduğu çıplak kadın figürlerinin, *ityphallik* erkek figürlerin dışı versiyonları olabileceklerini öne sürer (Stevenson, 1975, s. 47). British Museum'da bulunan Mısır kökenli pişmiş toprak figürler ile ilgili çalışmasında D.M. Bailey bunların, diğer grotesk figürler gibi özellikle Mısır ve Yakın Doğu'da bereket ile ilişkilendirilen veya kötü güçlerden koruyucu yani *apotropaik* özelliklere sahip objeler olabileceklerini söylemekte ve özellikle de doğurganlığı engelleyen "kötü güçlerden" korunmaya yardımcı nesnelere kullanılmış olabileceklerini önermektedir (Bailey, 2008, s. 46). F. Soykal-Alanyalı ise Hellenlerde doğum ile ilişkili ritüel ve pratikleri açıkladığı çalışmasında, doğum yapan kadının "kirli" sayıldığını ve arınmak için doğumda kullanılan araç gereç ve doğum yapan kadının eşyalarının doğumdan sonra ilgili tanrıçalara adak olarak bırakıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda Baubo figürlerinin de doğumu koruyan amuletler olarak kullanılıp doğumdan sonraki arınma ritüelleri çerçevesinde başta Demeter olmak üzere bu konu ile ilişkili tanrıçaların kutsal alanlarına bırakılmış olabileceğini önermektedir (Soykal-Alanyalı, 2005b, s. 300; Soykal-Alanyalı, 2016).

Smyrna kökenli üç "Baubo" figürünün Louvre Müzesi'nde bulunan iki örnekte başlar korunmuştur. Her ikisinde de alnın hemen üzerinden başlayan kalın bir bant ile saçın ve başın büyük bir bölümü sarılmış,

saçların uç kısımları başın üst kısmında kısa ve bukleli bir at kuyruğu oluşturmuştur, saçların bir kısmı ise bukleler halinde kulakların yanından omuzlara doğru düşmektedir (Foto. 1). Louvre Müzesi'ndeki örnekler geniş ve yuvarlak bir yüze, basık bir burna, iri gözlere ve memnuniyetsiz bir ifadeye sahiptir. Bu tip yüz, kentte bulunan grotesk kadın figürlerinde de sıklıkla görülmektedir. Tiyatro'da ortaya çıkarılan örneğin ise başı korunmamıştır.

Smyrna kökenli üç örnek de çıplaktır. Louvre Müzesi'nde korunan figürlerden ilki (Foto. 1) ve Tiyatro'da 2022 yılında bulunmuş olan örnekte figür (Foto. 2), bacaklarını açarak çömelmiştir, her iki eli ile kalçalarının arkasını tutmaktadır, Louvre'da korunan örnekte bacakların açısı Tiyatro buluntusuna göre daha geniştir. Özellikle Louvre Müzesi'ndeki figüründe daha iyi korunmuş olan fizyonomik özellikler (karnın ve göğüslerin şekli) göz önüne alındığında, her iki figürünün de doğum yapmakta olan kadınları betimledikleri açıktır. Louvre Müzesi'nde korunan diğer örnek (Besques, 1972, s. 178, Lev. 249: D 1266) ise yine çömelmiş, hamile ve çıplak bir kadını betimlemekle birlikte diğer iki örneğe göre bacakların açıklığı çok daha azdır, daha çok oturur pozisyonda olduğu söylenebilir.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen iki farklı Smyrna kökenli yazıtta Demeter'den "*pro poleos thesmophorou*" sıfatıyla bahsedilmekte olup bu yazıtlar sayesinde kentte tanrıçaya ait bir kültürün varlığı kanıtlanabilmektedir. Bu yazıtlardan ilki, Demeter'e hizmet eden bir rahibenin ömür boyu görevini sürdürmesine izin verildiğini belirten bir kararname iken diğeri, tanrıçanın kült törenlerine katılan bir "*mystai topluluğundan*" bahsetmektedir (Schipporeit, 2013, s. 194; Cadoux, 1938, s. 218). Tanrıçaya adanmış *Thesmophoria* bayramlarının kutlandığı kutsal alanın yeri ile ilgili ise herhangi bir veri yoktur. S.T. Schipporeit, kültürün kentte ilk kez ne zaman ortaya çıktığı bilinmediğinden tanrıçaya adanmış kutsal alanın nerede bulunduğu ile ilgili öneri getirmenin zor olduğunu söyler. Erken dönemlerde Bayraklı'daki eski Smyrna'ya yakın bir *Thesmophorion* bulunmasının mümkün olduğunu ve kent Hellenistik Dönem'in başında başka bir yere taşındığında kutsal alanın taşınmasına ihtiyaç duyulmamış olabileceğini belirtmekte ancak eğer kült Hellenistik Dönem ve sonrasında kurulduysa, *Thesmophorion*'un yeni kentin etrafında, başka merkezlerde de olduğu gibi sur duvarları dışında aranması gerektiğini önermektedir (Schipporeit, 2013, s. 193-194). Kentte bulunan mezar stellerinden de Demeter kültürünün varlığına dair veriler elde edilebilmektedir. Smyrna atölyelerinde üretilmiş Hellenistik Dönem mezar stelleri arasında Demeter rahibelerine ait olan mezar stelleri mevcuttur (Laugier, 2009a, s. 64-66). Bu bulgular üzerinden Smyrna'da en azından Hellenistik Dönem'den itibaren Demeter kültürünün mevcut olduğu söylenebilir.

Smyrna’da Mısırlı tanrılara ait kültlerin varlığı yine yazılı kaynaklar ve ayrıca sikkeler üzerinden tanımlanabilmektedir. İÖ 3. yüzyıla tarihlenen, tanrı Anubis ve Kraliçe Stratonike adına diktirilen bir stelden bahseden adak yazıtı, bu tarihten itibaren Mısır kültlerinin kentteki mevcudiyetini kanıtlar niteliktedir (Petzl, 1987, s., s. 263 – 264, No: 765). Kentteki Mısır kökenli tanrısal varlıklara ait kültlerle ilgili bir diğer önemli veri ise İS 2. yüzyılda hatip Aelius Aristeides’in, İsis’in kentte “*hem kendisine hem de Sarapis’e kurban kesilen*” bir tapınağı olduğunu belirtmesidir (Cadoux, 1938, s. 225, n.6). Kentin Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait bazı sikkeleri üzerinde Sarapis betimleri yer almaktadır (Head, 1892, s. 259). Louvre Müzesi’nde korunmakta olan Sarapis ve İsis figürinlerine ait Hellenistik baş parçaları (Besques, 1972, s. 198, Lev. 279-280, D 1470 – D 1471 – D 1474) ile taşıdıkları büyük ve süslü başlıklar üzerinde Isis-Hator ikonografisine ait bazı semboller bulunan, Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen Smyrna kökenli “Doğulu Aphrodite” başları (Hasselin-Rous ve Şakar, 2021, s. 83-84), kentte Mısır ikonografisine atf yapan arkeolojik objeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda bahsedilen yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler üzerinden Smyrna’da Hellenistik Dönem’den itibaren Demeter ve İsis kültürünün varlığı tespit edilebilmektedir. Smyrna buluntusu çıplak, hamile veya doğum yapar pozisyonda çömelmiş kadın figürinleri, Smyrna’daki Demeter Thesmophoros kültü ile ilişkili adak objeleri veya üzerlerinde Mısır kültlerine atf yapan herhangi bir ikonografik öge bulunmasa da kentteki Mısırlı tanrıçalara, belki de İsis’e sunulmuş adak eşyaları olmalıdırlar. Hangi tanrısal varlıkla ilişkili olursa olsun, hamilelik fizyonomisinin ve doğum sahnesinin oldukça belirgin verildiği, aynı zamanda vulvanın vurgulandığı bu figürinler doğurganlıkla ve bereketle ilişkilendirilir. Soykal-Alanyalı’nın açıkladığı gibi doğum sırasında anneleri kötü enerjilerden koruyan ve doğum sonrasında bu konuyla ilgili tanrıçalara adanan eserler veya Bailey’nin önerdiği gibi mezarlarda kullanılan *apotropaik* objeler olabilirler. Figürinlerin kontekst verilerine sahip olmadığımızdan kullanım alanları ile ilgili kesin bir yorum yapmak mümkün değildir.

Ayakta Çıplak Hamile ya da Şişman Kadın Figürinleri

Çömelerek doğum yapar pozisyonda betimlenmiş “Baubo” figürleri ile fizyolojik olarak oldukça benzer ancak çömelmiş değil ayakta durur vaziyette gösterilmiş olan kadın figürinleri, farklı kaynaklarda Smyrna atölyelerinin ürettiği grotesk kadın tipleri içerisinde sayılmaktadır. Bu tipte Smyrna figürinleri Louvre (Besques, 1972, s. 166-167, Lev. 230-231: D 1142-1146 – Foto.4) ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Hasselin-Rous ve ark., 2015, s. 117-119: Kat. No: 79 – Foto 6) koleksiyonları içerisinde yer

almaktadır. Ayrıca Smyrna’dan satın alınmış olan benzer bir örnek Hollanda Leiden/ Antik Eserler Müzesi’nde (Leyenaar-Plaisier, 1979, s. 150-151: Lev. 55: Kat. No: 332), yine Smyrna’dan satın alınmış iki örnek ise Cenevre Tarih ve Sanat Müzesi’ndeki B. De Candolle koleksiyonu içerisinde yer almaktadır (Courtois-Farfara, 2006, s. 260, 261: Lev. 100: Kat. 598-599). Bu tipte bir kadın figürünü (İzm. Ark. Müze Env. No: 19941 – Foto.5), 1998 yılında İzmir Arkeoloji Müzeleri’nin kurtarma kazıları sırasında Smyrna Agorası’nda Bazilika yapısı içerisinde bulunmuştur.

Bu tip kadın figürinlerinde çoğunlukla hamileliği gösteren özellikler belirtilmiş olmakla birlikte bazı örneklerin obez kadınları temsil ettikleri de önerilmektedir. D. Burr-Thompson, Atina Agorası’nda bulunan ve kontekst verileri üzerinden Klasik Dönem’in sonuna tarihlenen bu tipteki kadın figürinlerini “*obez bir kadının vücut hatlarına sahip, müşterilerini eğlendirmek için komik jest ve mimikler yapan karikatürize yaşlı hetairalar*” olarak yorumlamıştır (Burr-Thompson, 1954, s. 90-91, 106: Lev. 21). Gerçekten de Atina’daki erken örneklerde, vücut görünümü bir hamileden çok yaşlı ve obez bir kadına benzemektedir. Smyrna örneklerinin çoğunda görülen şişkin ve yuvarlak karın, dolgun ve büyük göğüsler, ellerin sırtı destekleyecek şekilde bele konmuş olması ve kasık bölgesinde belirtilmiş olan ve muhtemelen hamilelik sırasında oluşan çatlakları gösteren çizgiler (Foto. 4-5), Smyrna örneklerinin daha çok hamile kadınları betimlediklerini dolayısıyla tıpkı Baubo figürinleri gibi hamilelik ve doğurganlık ile ilişkilendirilebileceklerini göstermektedir.

Fotoğraf 4. Ayakta, çıplak hamile kadın figürünü – Louvre Müzesi / *Figurine of a standing, naked pregnant woman* – Louvre Museum (Env/Inv. CA 4958 – H: 6,5 cm) – Photo: G.Şakar.

SMYRNA'DAN BAUBO VE GROTESK KADIN FİGÜRİNLERİ

Fotoğraf 5. Ayakta, çıplak hamile kadın figürini – İzmir Arkeoloji Müzesi / *Figurine of a standing, naked pregnant woman - Izmir Archaeological Museum* (Env/Inv. 19941 – H: 8,2 cm) – Photo: G.Şakar.

Louvre Müzesi'nde korunan örneklerden biri (Foto. 4) ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan örnekte (Hasselin-Rous ve ark., 2015, s. 117-119: Kat. No: 79 – Foto.6) korunmuş olan başlar, bu figürler ile ilgili bazı veriler sağlamaktadır. Louvre Müzesi'ndeki örneğin başı oldukça aşınmış durumdadır, detaylar belirgin olmamakla birlikte figürün yuvarlak ve tombul bir yüzü olduğu görülebilmektedir. İstanbul'daki baş ise çok daha belirgin fiziksel özellikler taşımaktadır (Foto. 6). İmparator Traianus'un eşi İmparatoriçe Plotina portrelerinde görülen ve bu dönemde moda olan alnın üzerinde çıkıntılı bir kabartının görüldüğü saç şekli sayesinde MS. 1. yüzyılın sonu- 2. yüzyılın başına tarihlenebilen bu örnek, grotesk Smyrna kadın başları içerisinde sıklıkla karşılaştığımız şekilde geniş bir yüze, büyük ve basık bir burna ve asık bir yüz ifadesine sahiptir. Bu yüz fizyonomisini yaşlı bir kadın olarak tanımlayan I. Hasselin-Rous, D. Burr-Thompson'un "yaşlı hetaira" teorisini desteklemektedir (Hasselin-Rous ve ark., 2015, s. 118). S. Besques bu figürinleri "pek çok hamilelik geçirmiş kadınların betimlendiği figürler" olarak yorumlarken (Besques, 1972, s. 166), P. Leyenaar-Plaisier ise Mısır'daki Isis- Aphrodite figürinleri ile paralellikler görmekte ancak yine de bunları obez kadınlar olarak tanımlamaktadır (Leyenaar-Plaisier, 1979, s. 150-151). Mısır'da Hellenistik Dönem'den itibaren görülen ve Isis-Aphrodite ya da Isis-Hator olarak adlandırılan kadın figürleri, kalçaların geniş betimlenmesi ve frontal duruş açısından söz konusu tip ile paralellik gösterse de bunlar hamile kadınlar değildirler.²⁸ Çeşitli beden deformasyonlarının vurgulandığı Smyrna kökenli hamile kadın figürinleri, dönemin ideal genç kadın tipini yansıtan Isis/Hator-Aphrodite figürlerinden önemli farklılıklar göstermektedir.

Bu tip figürinlerin bazılarında, çömelmiş, doğum yapmakta olan "Baubo" figürinleri gibi vulvanın belirgin işlenmiş olması, ayrıca başın korunmuş olduğu

örneklerde (örneğin yukarıda bahsettiğimiz İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki figürinde) görülen grotesk yüz hatları, bunların çömelmiş Baubo figürinlerinin ayakta duran bir versiyonu olabileceğini işaret etmektedir. Mısır Fayoum'da bulunmuş olan ve bugün British Museum'da korunan Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir örnek (Bailey, 2008, s. 52: Lev. 25: Kat. No: 3142) ile yine Mısır buluntusu olup bugün Tübingen'de korunmakta olan iki benzer kadın figürini (Fischer, 1994, s. 340-341: Lev. 88: Kat. No. 841-842) incelendiğinde, her üç örnekte de yüzlerin alaycı veya kızgın bir ifadeye sahip olması, vulvanın ve diğer bazı hamilelik belirtilerinin detaylı işleniş gibi Baubolar ile ortak özelliklere sahip oldukları görülür. Dolayısıyla bu figürinlerin de Baubolar gibi doğurganlık ve bereket gibi kavramlar ile veya bu kavramları temsil eden tanrısal varlıklar ile ilişkili figürinler olabileceği önerilmektedir. Bununla birlikte Smyrna örnekleri de dahil olmak üzere hiçbir ayakta hamile kadın figürininin konteksti bilinmemektedir, bu nedenle kullanım alanları ile ilgili yorum yapmak şimdilik mümkün değildir.

Fotoğraf 6. Ayakta, çıplak kadın figürini /İstanbul Arkeoloji Müzeleri – *Figurine of a standing, naked woman/ Istanbul Archaeological Museums* (Env/Inv. 2319, H: 5,3 cm) (Photo: Hasselin-Rous, Çaldıran-Işık, Kongaz 2015, 118).

Ayakta, Zayıf Kadın Figürinleri

Son derece zayıf, hafif kambur, göğüsleri sarkık, bazı örneklerde karın kısmı şişkin gösterilmiş kadın figürinleri, Smyrna grotesk kadın tipleri içerisinde özel bir grubu oluşturmaktadır. Çıplak ya da giyimli versiyonları olan bu tipin görüldüğü figürin parçalarından on üç tanesi Louvre Müzesi'nde (Besques, 1972, s. 167-

²⁸ Mısır kökenli Isis-Aphrodite/İsis-Hator örnekleri için bkz. Bailey, 2008, s. 22-24: Lev. 1-2: Kat. No: 2991-3000.

168: Lev. 231-233: D 1153-1165 – Foto.8), bir tanesi İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde (Hasselin-Rous ve ark., 2015, s. 116-117: Kat. No: 78) korunmaktadır. Hollanda Leiden/ Antik Eserler Müzesi (Leyenaar-Plaisier, 1979, s. 151: Lev. 55: Kat. No: 333-334), Ceneve Tarih ve Sanat Müzesi (Courtois-Farfara, 2006, s. 261-262: Lev. 100: Kat. No: 600-604) ve New York Metropolitan Müzesi’nde de (Karoglou, 2016, s. 7: Fig. 12) Smyrna’dan satın alınmış bu tip figürinler veya figürin parçaları bulunmaktadır. 2011 yılında bu tipin çıplak versiyonuna ait bir torso parçası, Basmane-Altınpark kazılarında ortaya çıkarılmıştır (Kazı Env. No. Smyrna 1020, Foto.9).

Louvre Müzesi’ne ulaşan Smyrna kökenli patolojik figürin grupları üzerinde çalışan Dr. Regnault, bu tip kadın figürinlerinin bir çeşit omurga deformasyonu olan “servikal-dorsal kifoz” hastalığından mustarip olduklarını belirtmektedir (Regnault, 1909, s. 634). Louvre Müzesi uzmanlarından Laugier, bu figürinlerde yaşlılığın tüm izlerini taşıyan kadınların betimlendiğini ve karın kısmındaki şişliğin ise zafiyet belirtisi olabileceğini önermektedir (Laugier, 2009b, s. 186). Grotesk figürin gruplarının yorumlanması ile ilgili kapsamlı çalışmasında A.G. Mitchell, bu kadın figürinlerinde patolojik bir tasvirde çok, yaş dolayısıyla vücutları deforme olmuş kadınlar görmekte olup çıplak örneklerde cinsel organın vurgulanmış olması nedeniyle bunların *apotropaik* anlamlar taşıyor olabileceklerini öne sürmektedir (Mitchell, 2013, s. 283). Gerçekten de bu tipte bazı çıplak figürinlerde, vulvanın özellikle vurgulanmış olduğu görülmektedir (Besques, 1972, s. 168: Lev. 232-233: D 1163-1165). Yukarıda “Baubo” figürinleri kısmında açıklandığı üzere kadın cinsel organının vurgulandığı figürinler, bazı görüşlere göre *ithyphallik* erkek figürlerinin bir başka versiyonu olarak “kötü güçlerden” korunmaya yardımcı *apotropaik* nesnelere yorumlanmaktadır. Bununla birlikte Mısır kökenli bu düşünceyi yansıtan kadın figürlerinin, bolluk, bereket ve doğurganlığı vurgulayan dolgun gövdeleri ile burada incelenen kadın figürlerinin zayıf, yaşlı ve hastalıklı görünümü önemli bir tezat oluşturmaktadır.

New York Metropolitan Müzesi’nde bulunan, Smyrna’dan satın alınmış giyimli bir kadın figürünü, bu tipolojik grup içerisinde başın korunduğu tek örnektir (Foto.7). Bir örtü içerisinde toplanmış olan uzun saçların ön kısmı ince iki örgü halinde alın çevrelemekte, saçların uçları ise stilize tutamlar halinde omuzlara düşmektedir. Baş hafifçe sağa ve öne doğru yönlendirilmiştir. Başın duruşu, yüzün acılı ifadesi ile birlikte gövde fizyonomisinin işaret ettiği hastalık ya da yaşlılıktan dolayı oluşan yorgun ve bitkin görünümü pekiştirmektedir. Yüzün zayıflık nedeniyle ortaya çıkan kemikli yapısı, alın ve kaşların hizasında görülen derin kırışıklıklar, gözlerin göz oyuğunun içine gömülmüş olarak belirtilmesi, sarkık yanaklar ve hafif aralık ağız, yaşın ve figürün sosyal konumu (köle, hizmetçi vs...) nedeniyle yaşamış olduğu yıpranmışlığın izleri olarak görülebilir.

Fotoğraf 7. Ayakta, giyimli, zayıf kadın figürünü/ *Figurine of a standing, dressed, emaciated woman – New York/Metropolitan Museum of Art* (Env/Inv. 89.2.2141 – H: 16,8 cm) – Açık kullanım fotoğraf / *Open Access photography*.

Bu gruptaki figürinler ile yakın bir görünüme sahip az sayıdaki mermer kadın heykeli, taşıdıkları objeler ve başlarındaki taşlar üzerinden Dionysiak dünya ile bağlantılı figürler olarak yorumlanmaktadır (Smith, 2002, s. 141-142). Bunlardan ilki Münih Glyptothek’te bulunan “Sarhoş Yaşlı Kadın Heykeli”dir (Smith, 2002, s. Fig. 174). Burada betimlenen yaşlı kadın, kucağındaki şarap kabına sarılmış bir şekilde oturmakta ve yukarıya doğru bakmaktadır. R.R.R. Smith bu heykeli “hem yaşlılığı hem de Dionysos’un gücünü gösteren bir çalışma” olarak tanımlar (Smith, 2002, s.142). Figürün kucağında tuttuğu kap bir lagynostur. Smith kadının kucağındaki lagynosu, Mısır İskenderiye’de IV. Ptolemaios zamanında Dionysos onuruna kutlanmaya başlayan *Lagynophoria* şenlikleri ile ilişkilendirir ve heykeli bu şenliklere ait bir görsel referans olarak kabul eder (Smith, 2002, s. 142). Benzer bir ikonografiyi temsil eden ikinci yaşlı kadın heykeli ise New York Metropolitan Müzesi’nde bulunan “Yaşlı Pazarcı Kadın Heykeli”dir (Foto.10). Bu kadın, başında sarmaşık yapraklarından bir taç ve elinde bir sepet taşımaktadır. Smith bu heykelin de Dionysiak bir şenliğe katılmaya giden bir köylü kadını temsil ettiğini belirtmektedir (Smith, 2002, s. 142). Bu iki belirgin örneğin yanında farklı müzelerde bu tip kadın heykellerine ait bazı mermer başlar da mevcuttur (Smith, 2002, s. 142).

SMYRNA'DAN BAUBO VE GROTESK KADIN FİGÜRİNLERİ

Fotoğraf 8. Ayakta, çıplak, zayıf kadın figürünü – Louvre Müzesi / *Figurine of a standing, naked, emaciated woman* – Louvre Museum - (Env/Inv. CA 1609 – H: 8 cm) – Photo: G.Şakar.

Fotoğraf 9. Çıplak zayıf kadın figürünü parçası / *Fragment of a naked, emaciated, female figurine* (Env/Inv. Smyrna 1020 – H: 4,2 cm) – Photo: Smyrna Antik Kenti Kazı Arşivi / *Ancient city of Smyrna excavation archive.*

Dionysiak dünya ile ilişkilendirilen bu kadın heykelleri, zayıf ve hastalıklı görünüme sahip kadın figürinleri ile daha çok stilistik açıdan benzeşmekte olup anlam ve kullanım amaçları açısından incelenen pişmiş toprak kadın figürinleri ile Dionysiak dünya arasında doğrudan bir bağ kurmak için yeterli veri bulunmamaktadır.

Yaşlı ve hastalıklı bir görünüme sahip kadın figürinleri arasında en iyi korunmuş giyimli örnek olan Metropolitan figürininin başı ile yakın benzerlik gösteren Louvre Müzesi'ndeki bazı bağımsız figürin başları, S. Besques tarafından tiyatro oyunlarındaki bazı tipler ile, özellikle de Yeni Komediya'daki yaşlı kadın tipleri ile özdeşleştirilmektedir (Besques, 1972, s. 214). Metropolitan figürininin fiziksel özellikleri, MS 2. yüzyılda yaşamış dilbilimci ve retorikçi Julius Pollux'un *Onomasticon* (IV, 133-154) adlı eserinde ortaya koyduğu tiyatro karakterleri sınıflandırmasında tanımladığı (Webster, 1949, s. 103) ilk yaşlı kadın karakteri ile (solgun, uzun yüzlü, birçok ince kırışıklığı olan) uyumludur.²⁹ Bununla birlikte Pollux bu karakteri "kurnaz yaşlı kadın" olarak adlandırmış olup karakterin meraklı ve canlı gözlere sahip olduğunu belirtmiştir (Webster, 1949, s. 103). Bu tanım, Metropolitan örneğinin sakin ve bıkkın denilebilecek yüz ifadesi ile tezat yaratmaktadır. Figürün bu bitkin havası yine Pollux'un tanımladığı, daha sakin bir karakter olan "yaşlı küçük hizmetçi" profiline (Bieber, 1961, s. 97) daha çok uymaktadır.

Fotoğraf 10. Mermer yaşlı kadın heykeli / *Marble statue of an old woman* – New York/Metropolitan Museum of Art (Env/Inv. 09.39–H: 125,9 cm) – Açık kullanım fotoğraf / *Open Access photography.*

²⁹ MS 2. yüzyılda yaşamış olan Pollux'un tiyatro karakterleri sınıflandırması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Webster ve ark., 1995: 1-53. Pollux'un sınıflandırması antik dönem tiyatro ikonografisi ile ilgili hemen hemen tüm çalışmalarda temel kaynak olarak kullanılmaktadır.

Çıplak örnekler de yukarıda bahsedilen giyimli betimler ile büyük ölçüde aynı fizyonomiyeye sahiptir. Bilinen çıplak örneklerin hiçbirinin başı korunmamıştır. Çıplak olarak betimlenmiş olmaları ve özellikle de vulvanın gövde ile orantısız ve vurgulu işlenişi, grotesk figürinlerinde bilinçli olarak oluşturulan dikkat çekici bir görünüm yaratmaktadır. Bu görünüm, bu tip kadın figürinlerinin W.E. Stevenson'un önerdiği gibi *apotropaik* objeler olarak kullanılmış olabileceğini işaret eder.

Bu tip giyimli kadın figürinlerini, -yukarıda bahsedilen ve daha çok köylü, hizmetçi gibi figürlerin betimlendiği düşünülen mermer heykeller ve tiyatro ikonografisinden etkilenen örnekler de göz önüne alındığında- genel olarak yaşlı, zayıf, zamanın ve kötü yaşam koşullarının izlerini taşıyan, muhtemelen komedyalı ikonografisinden etkilenerek tasarlanan kadın betimleri olarak yorumlamak mümkündür. Bu grup içerisindeki çıplak figürinler de giyimli figürinlerin bir versiyonu olabilir. Her iki versiyonda izlenebilen abartılı unsurlar göz önünde bulundurularak – bugünkü verilerimiz ile bunların *apotropaik* objeler ya da basitçe günlük hayatın içerisindeki farklı kadın tiplerini temsil eden figürinler oldukları söylenebilir. Bu tip kadın figürinleri yalnızca müzelerde korunan ve kontektleri ile ilgili bilgi sahibi olmadığımız Smyrna örnekleri arasında bulunmaktadır. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan tek parça olan Altınpark örneği ise yukarıda detaylı olarak açıklandığı gibi belirgin bir kontekt içerisinde bulunmamıştır. Bütün bu veriler değerlendirildiğinde bu tip kadın figürinlerinin de anlamları ve kullanım amaçları ile ilgili şimdilik net bir yorum yapmak mümkün değildir.

Başlar

Çeşitli müzelerde korunmakta olan Smyrna kökenli grotesk kadın figürinini başları, bazen gülünç, bazen de sinirli, üzgün veya acı çeken yüz ifadelerine sahiplerdir. İfadeleri ve mimikleri çoğu zaman abartılı bir şekilde betimlenmiş, fizyonomisi alışlageldik kadın başlarından farklı bu baş parçalarına kentte sürdürülen kazılarda henüz rastlanmamıştır.

Smyrna kökenli grotesk kadın başlarının büyük kısmı Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır. (Besques, 1972, s. 210-218, Lev. 292-298). S. Besques Louvre'da korunmakta toplam 87 adet baş parçası üzerinden bir tipoloji oluşturmaya çalışmıştır. S. Besques'in tipolojisi bu tip kadın başları için literatürde şimdiye kadar yapılmış olan en kapsamlı tipolojik ve ikonografik değerlendirmedir.

S. Besques'in bu grup kadın başları içerisinde oluşturduğu ilk küme, Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki mermer portrelerde, özellikle de İmparatoriçe portrelerinde karşılaştığımız saç biçimlerini taşıyan grotesk kadın

başlarıdır (Besques, 1972, s. 211-213: Lev. 292-294: E 88-122 – Foto.11). Roma İmparatorluk Dönemi'nin saç modasının yoğun olarak kullanıldığı bu başlarda, yüz fizyonomisi çoğunlukla Metropolitan örneğinin başı (Foto.7) ile paraleledir: iri bir yüz, çoğunlukla solgun gözler ve bazen bıkkın bazen de acı çeken bir ifade. Bununla birlikte bu grup içerisinde “Baubo” ve ayakta şişman-hamile kadın figürinlerinin başı olabilecek daha dolgun hatlara ve daha alaycı-gülünç bir ifadeye sahip örnekler de bulunmaktadır (Besques, 1972, s. 211: Lev. 292: E 95, 98-99).

Louvre Müzesi'ndeki başlar içerisinde oluşturulan ikinci grup ise saçları bir *kekryphalos* içerisinde toplanmış olan, dolgun yüzlü, kızgın veya alaycı bir ifadeye sahip küçük bir kadın başı grubudur (Besques, 1972, s. 213-214: Lev. 294-295: D 1574-1582). S. Besques bu grup içerisindeki başları, yine Louvre'da korunmakta olan bir hizmetçi figürininin başı ile eşleştirir ve bunların toplumun alt tabakalarındaki kadınları betimleyen realist başlar olarak yorumlar (Besques, 1972, s. 213).

S. Besques'in oluşturduğu üçüncü grup içerisinde, yukarıda zayıf ve yaşlı kadınlar başlığı altında da değindiğimiz, dönemin tiyatro tipleri ile paralel fiziksel özellikler gösteren başlar bulunmaktadır (Besques, 1972, s. 215-216: Lev. 295: D 1583 – 1591). Dokuz parçalık bu grup içerisindeki örneklerde, özellikle Pollux'un tanımladığı ilk kadın karakter olan “kurnaz yaşlı kadın” tipinin yüz fizyonomisine yakın örnekler mevcuttur. Metropolitan figürininin başı da bu grup içerisinde değerlendirilebilecek özelliklere sahip olmakla birlikte daha önce de açıkladığımız gibi yüz ifadesi, Pollux'un bu karakter için belirlediği canlı ve kurnaz ifadeden uzaktır. Louvre'da korunan ve bu tip içerisinde değerlendirilen örneklerin yüz ifadeleri ise Pollux'un canlı ve kurnaz olarak tanımladığı ifade ile örtüşmektedir. Bu grup içerisindeki bazı örneklerin ağız açıklıkları doğrudan bir tiyatro maskının betimlenmiş olabileceğini göstermektedir.

Smyrna kökenli başlar içerisinde oluşturulan dördüncü grup S. Besques'in “*acılı bir ifadeye sahip, neredeyse birer portre olarak çalışılmış*” olarak tanımladığı az sayıdaki baş parçasından oluşmaktadır (Besques, 1972, s. 215: Lev. 296: E/D 1592-1593, E 123-125). Bu beş parçalık küçük grup içerisindeki başlar çoğunlukla kemikli bir yüze ve memnuniyetsiz bir ifadeye sahiptir. Bu grup içerisindeki örneklerin çoğunun benzerleri birinci grup içerisinde yer almaktadır ancak dördüncü grup içerisindeki başlar ilk grupta olduğu gibi belirgin Romalı saç biçimlerine sahip değillerdir.

S. Besques'in oluşturduğu beşinci tipolojik grup “*saçında ya da başında örtü, diadem veya başka bir aksesuar taşıyan*” başlardan oluşmaktadır (Besques, 1972, s. 215-216: Lev. 296-297: E/D 1594-1611). Aksesuar

taşımak dışında ortak bir özelliğe sahip olmayan bu grup içerisindeki başlar, yüz hatları ve ifadeleri açısından büyük bir çeşitliğe sahiptir. Yukarıda “Baubo” başlığı altında değerlendirilen, çömelerek doğum yapmakta olan kadın figürinlerinden Louvre Müzesi’nde korunan iki örnekte (Foto. 1), saçların kalın bir bant içerisine toplandığı görülmekte olup bu iki figürin çok sık karşılaşılmayan saç şekli ile beşinci grup içerisinde değerlendirilebilirler. Metropolitan örneği de (Foto. 7), yüz şekli açısından Yeni Komedy oyunlarındaki yaşlı kadın tipi ile benzerlik gösterdiğinden üçüncü grup içerisinde değerlendirilse de baş kısmen örten örtü göz önüne alındığında aynı zamanda bu grup içerisinde de yer alabilir.

S. Besques’in oluşturduğu son iki grup ise özellikle yüz ifadesi bakımından ilk beş gruptan belirgin şekilde ayrılmaktadır (Besques, 1972, s. 216-218: Lev. 297-298: E/D 1612-1614, D 1615-1626, E 126-127). Bu iki grup içerisindeki figürinler, diğer gruplarda yer alan ve duyguları açık bir şekilde yansıtan dışa vurumlu yüz ifadelerine değil, son derece sakin ve mağrur yüz ifadelerine sahiptir.

Diğer müzelerde korunmakta olan az sayıdaki grotesk kadın başı da Louvre’daki örnekler ile paralel özellikler gösterir. British Museum’da korunan başlar (Burn ve Higgins, 2001, s. 149: Lev. 70-71: Kat. No: 2390-2395), S. Besques’in tiyatro maskaları üzerinden tanımlanan üçüncü grubu ile aksesuar taşıyan başların bulunduğu beşinci grubu içerisinde gösterilebilecek örneklerden oluşmaktadır. Leiden Antik Eserler Müzesi’nde korunmakta olan grotesk kadın başları (Leyenaar-Plaisier, 1979, s. 235-238: Lev. 86-87: Kat. No. 605, 607-609, 611-612, 614-616) ise Louvre örnekleri üzerinden oluşturulan tipolojinin Roma İmparatorluk Dönemi saç biçimlerinin görüldüğü ilk grubu ile başında aksesuarlar taşıyan 5. grubu içerisinde yer almaktadır. Cenevre Tarih ve Sanat Müzesi (Courtois-Farfara, 2006, s. 266, 267: Lev. 102: Kat. No: 615-618) ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde (Hasselin-Rous ve ark., 2015, s.119: Kat. No: 80) korunan az sayıda örnek de yine 1. ve 5. gruplar içerisinde değerlendirilebilir.

Özellikle Louvre’da korunan örnekler üzerinden S. Besques’in oluşturduğu bu sınıflandırma ana hatlarıyla bir ayırım yapmamızı sağlasa da grotesk kadın başlarındaki çeşitlilik, sınırları net çizilmiş bir tipoloji oluşturmamızı engeller. Gövde ile birlikte korunmuş örneklerin çok az olması, bu kadın başlarının aynı tipteki kadın gövdeleri ile eşleştirilmesini ve başların hangi düşünceler ile ve ne amaçla üretildiğiyle ilgili fikir yürütülmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda bağımsız grotesk kadın başları ile ilgili tipoloji oluşturulurken birkaç ayrı kriter belirlenerek başların bu kriterler çerçevesinde sorgulanması ve farklı kategorilerde

değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Başların tüm fizyolojik özellikleri ele alındığında sınıflandırma üç ana kriter üzerinden oluşturulabilir: bunlardan ilki yüz fizyonomisidir. Smyrna kökenli grotesk kadın başları arasında zayıf, kalın kemikli, büyük burunlu, iri gözlü bir yüz fizyonomisi ve bunun çeşitli versiyonları sıklıkla tercih edilmektedir (Foto. 6, 7 ve 11). İkinci önemli grup ise çoğunlukla Baubo ve ayakta, çıplak, şişman ya da hamile kadın figürinlerinde kullanılan dolgun hatlara sahip yüzlerdir (Foto. 1 ve 4).

Grotesk kadın başlarının tipolojisi ile ilgili ikinci kriter saç şekilleri olabilir. Saç şekli veya başın üzerinde taşınan aksesuarların çeşitliliği bu alanda da net gruplamalar yapmamızı zorlaştırırsa da özellikle Roma İmparatorluk Dönemi örnekleri için saç modası, mermer portreleri takip ettiği için önemli bir tarihlendirme kriteri olarak kullanılmaktadır (Foto.11).

Fotoğraf 11. Grotesk kadın başı – Louvre Müzesi / *Grotesque woman head – Louvre Museum - (Env/Inv. CA 732 – H: 7,3cm) – Photo: G.Şakar.*

Tipolojik değerlendirmede kullanılacak üçüncü kriter ise yüz ifadeleridir. Grotesk kadın figürinlerinin çoğu memnuniyetsiz, kızgın, alaycı ifadelerle sahip olup bu ifadeler çoğunlukla abartılı bir şekilde belirtilmiştir. Buna karşın Metropolitan örneğinde olduğu gibi bitkin ve hüzünlü ya da S. Besques’in son iki grubu gibi sakin ve mağrur ifadeye sahip ancak fizyonomisi üzerinden grotesk olarak tanımladığımız kadın başları da mevcuttur. Yüz ifadeleri figürlerin kimlikleri ve ifade etmek istediği anlamlar ile ilgili de bazı ipuçları sunmaktadır: bu noktada grotesk başları üreten koroplastların dönemin popüler tiyatro akımlarından, özellikle de Yeni Komedy ve bunun Roma Dönemi uyarlamalarından etkilendikleri söylenebilir. Tiyatro ile olan bu etkileşim kemikli hatlara sahip ilk fizyolojik grupta daha iyi izlenmektedir. Özellikle S. Besques’in 3. grubu içerisindeki bazı başların doğrudan komedy tiplerinden uyarlanan mask betimleri olabilecekleri yukarıda belirtilmiştir.

Bununla birlikte Baubo, ayakta, çıplak, şişman kadın figürlerinin kızgın ya da ürkütücü ifadelerle sahip başları, ait oldukları düşünülen inanç sistemleri veya muhtemel apotropaik anlamları ile bağlantılı olmalıdır.

Grotesk kadın başları içerisinde yer alan, daha sakin ifadelerle sahip figürler de yukarıda değinildiği gibi başka bazı tiyatro tiplerinden etkilenmiş olabilirler. Sakin yüz ifadesine sahip kadın başları, ayrıca farklı araştırmacıların işaret ettiği gibi köle, hizmetçi gibi toplumun alt tabakalarına ait kadın betimlerine ait başlar da olabilir.

Yine de bu farklı kriterler ile değerlendirilerek kategorize edilmeye çalışılan başların ait oldukları gövdeler ve kontekstleri bilinmediği için anlamları ile ilgili fikir yürütmek zordur. Bununla birlikte tıpkı yukarıda figürinler için önerildiği gibi başların ikonografilerinin oluşmasında da tiyatro dünyasının, çeşitli tanrılara ait kültlerin ve Smyrna'nın bir liman kenti olması dolayısıyla sahip olduğu kozmopolit yapının etkisi olduğu söylenebilir.

STİL VE TARİHLEME

Smyrna kökenli grotesk kadın figürlerinin stilistik özellikleri incelendiğinde ortaya konabilecek ilk tespit, gerçekçi bir üslupta üretilmiş olduklarıdır. Gerek doğum yapmakta olan “Baubo” figürinleri, gerekse ayakta hamile kadın figürinlerinde, hamilelik ve doğum ile ilgili pek çok unsurun (karın ve göğüslerin fizyonomisi, Louvre'daki örneklerden ilkinde (Foto.1) göbek deliği, hamilelik nedeniyle oluşan çatlaklar) realist bir şekilde işlendiği görülür. Aynı şekilde zayıf ve hastalıklı görünüme sahip kadın figürlerinde vücut deformasyonlarının (aşırı zayıflığı vurgulamak için belirtilmiş göğüs kemikleri, kol ve bacaklarda anomaliler) belirgin hatta abartılı bir şekilde verilmiş olması dikkat çekicidir (Foto. 7-9). Öte yandan bazı başlar ile tiyatro karakterleri arasındaki paralellik, yukarıda değinildiği gibi bu karakterler için Pollux tarafından yapılan tanımları neredeyse bire bir yansıtacak boyuttadır. Bu noktada Hellenistik Dönem'in sanatsal üslubu içerisinde önemli bir yer tutan realizm akımının takip edildiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Hellen sanatının Klasik idealizminden uzaklaşan sanatsal üretimleri, pek çok alanda olduğu gibi figürinler içerisinde de ortaya çıkmakta olup incelenen kadın betimleri içerisinde yer alan bazı örneklerin ise abartılı gerçekçi unsurlar kullanılarak “grotesk” bir görünüme sahip olması sağlanmıştır.

Yukarıda ikonografi bölümünde detaylı olarak açıklandığı gibi bu tip kadın figürleri, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerine tarihlenen yaşlı kadın heykelleri ile farklı alanlarda kullanılmış olmalarına rağmen yakın görünümlere

sahiplerdir. Her ikisi de Metropolitan Müzesi'nde korunmakta olan giyimli grotesk figürin (Foto.7) ile “Yaşlı Pazarıcı Kadın Heykeli” (Foto.10), sarkık yanakları, iri ve çukurlarına gömülmüş gözleri, acı veya memnuniyetsizlik duygularını ifade eden yarı açık ağızları ve yine benzer bir şekilde işlenmiş yarı çıplak sarkık göğüsleri ile benzer stilin ürünleridir. Bununla birlikte kalıpla seri üretim yapılan figürinlerden farklı olarak mermer heykellerde, konu edilen figürün yaşına, toplumsal sınıfına, anlatılmak istenen konu içerisindeki rolüne göre belirlenen ve aktarılmak istenen imgeyi vurgulayan detayların çok daha özenli bir şekilde verildiği görülür: örneğin Metropolitan giyimli kadın figürininin gerek yüz kırışıklıklarında gerekse elbise kıvrımlarında görülen çizgisel ve mekanik işleniş mermer heykellerde görülmez, mermer heykellerde yaşlı kadınların yüzlerindeki deformasyonlar daha yumuşak ve doğal işlenmiş olup giysinin kıvrım sistemi vücut pozisyonunu takip eder şekilde biçimlendirilmiş, kol kasları, göğüs ve omuzlarda görülen çıkıntılı kemikli yapı çok daha aslına uygun verilmiştir. Bu durum heykeltıraşlık eserlerini yakından takip eden ancak ürettiği ürünler orta/alt sınıfa hitap eden koroplastların bu gibi detayların işlenişini gereksiz bulmalarından kaynaklanıyor olmalıdır.

Grotesk kadın figürinleri ve kadın başlarının tarihlendirilmeleri oldukça problemlidir. Tarihleme ile ilgili başvuracağımız en önemli veri olan kontekst bilgilerinden yoksun olduğumuz yukarıda açıklanmıştır. Grotesk kadın figürlerine göre çok daha fazla örnek ile temsil edilen grotesk erkek figürinlerine ait bazı sınırlı kontekst verilerine ise ulaşılabilmektedir. Mısır'da Alexandria yakınlarındaki Ras el Soda'da Isis kutsal alanı içerisinde yer alan bir adak çukurunda ve bazı mezarlarda bulunmuş grotesk -patolojik erkek figürinleri, birlikte buldukları seramik ve sikkeler ile İÖ 3. yüzyıl ile İS 1. yüzyıllar arasında tarihlenmektedir (Adriani, 1952, s. 28-32). Rumscheid Priene'de bulunan grotesk erkek figürinleri için ise kentin büyük bir yıkım yaşadığı İÖ 135 yılını bir *terminus ante quem* olarak belirlemiştir (Rumscheid, 2006, s. 290-299, 493 – 500: Lev.116-123).

Grotesk kadın figürinleri için stil özellikleri üzerinden de net bir tarihleme önerisi yapmak mümkün gözükmemektedir. Söz konusu figürinler ile benzer özellikler gösteren mermer heykellerin, MÖ 3. – 2. yüzyıllara ait orijinalerin MS 1. yüzyıla tarihlenen Roma İmparatorluk Dönemi kopyaları oldukları bilinmektedir (Smith, 2002, s.142). Bu durum, tıpkı figürinlerde olduğu gibi heykellerde de bu tipolojiyi takip eden kadın heykellerinin en azından MS 1. yüzyılın sonuna kadar kullanılmış olduğunu göstermektedir.

MS 1. ve 2. yüzyılların saç modasını takip eden kadın başları, saç biçimleri sayesinde istisnai olarak daha net tarihlendirilebilmektedir. Bu başların yüz fizyonomileri ve ifadeleri idealizmden oldukça uzaktır. Bunlar daha

çok, tüm özellikleri ile gerçekçi bir şekilde işlenmiş, kişisel hatlara ve figürün kuvvetli duygularını yansıtan ifadelerle sahip Roma İmparatorluk Dönemi portrelerinin abartılı versiyonları gibidir.

Tüm bu veriler bir araya getirildiğinde grotesk figürinlerin Hellenistik Dönem'in başında ortaya çıktığı ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk iki yüzyılında da kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Smyrna kökenli örnekler ile ilgili yukarıda detaylı bir şekilde açıklanan nedenlerden dolayı net bir tarih verememek de kentteki koroplastik atölyelerinin genel üretim şeması incelendiğinde, bu tip kadın figürinlerinin Smyrna koroplastik atölyelerinin özgün kimliğini kazanmaya başladığı MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı ile kentte büyük bir yıkımın yaşandığı MS 178 depremi arasında üretilmiş oldukları söylenebilir. Louvre Müzesi'nde korunmakta olan Romalı saç şekline sahip kadın başları da bu tarih aralığının son iki yüzyılında yani MS 1. ve 2. yüzyıllardaki üretimi kanıtlayan unsurlar olarak karşımıza çıkar.

SONUÇ

Grotesk figürinler, Hellenistik Dönem'in başında yeniden kurulan Smyrna kentinin koroplastik üretiminin en karakteristik gruplarından biridir. Bu üretimler içerisinde yer alan kadın betimleri, aynı grup içerisindeki erkek figürinlere göre çok daha az sayıdadır. Kadınların diğer figürin gruplarına kıyasla grotesk ikonografi içerisinde daha az temsil edilmesi, kendisine atfedilen "narinlik ve latiflik" kavramları ile grotesk ikonografinin uyumsuzluğu ya da antik toplumlarda kadının konumu ve sosyal hayat içerisindeki kısıtlı rolü ile açıklanabilir. Grotesk kadın imgelerinde, kadının toplumsal hayattaki kısıtlı varlığı, bir başka "öteki" kavramıyla harmanlanır: grotesk figürinler çoğunlukla toplumda görünür olması pek de istenmeyen, normal olarak görülen fizyonomiden farklı, hastalıklı, yaşlı, çirkin denebilecek öğeleri yansıtır. Bu bağlamda antik dönemde göz önünde olması pek de tercih edilmeyen, bu idealize olmayan, "kaotik" imgeler yine toplumsal görünürlüğü zaten belirgin olmayan kadın kimliği ile birleştiğinde ortaya daha derin bir "öteki" imgesi ortaya çıkar.

Smyrna kökenli grotesk kadın figürinleri, dönemin sanatsal akımlarını yansıtan objeler olmalarının yanında farklı pratik amaçlara da hizmet etmektedirler. Bu çerçevede ikonografik öğeler üzerinden iki ana kullanım amacı önerilmektedir: bunlardan ilki çömelmiş, doğum yapan (Baubo) figürinleri ile ayakta duran hamile kadın figürinleri için önerilen, bazı tanrısal varlıkların kültleri ve ritüelleri ile ilişkili bir kullanım alanıdır. İkonografi bölümünde detaylı olarak açıklandığı gibi bazı attribümler ve ritüellere

kaynaklık eden mitoslarda yer alan öğeler nedeniyle bu figürinlerin kadın cinselliği, hamilelik ve doğum ile ilgili tanrıçaların ritüelleriyle bağlantılı objeler oldukları düşünülmektedir. Bu gruplar içerisinde yer alan kadın figürinlerinde vurgulanmış olan hamilelik imajı, bu konu ile ilgili tanrıçalar ile söz konusu figürinler arasındaki bağlantıyı kuruyor olmalıdır. Smyrna özelinde bu objeler, kentte farklı kaynaklar ve arkeolojik veriler sayesinde varlığı bilinen Demeter ve/veya Isis kültleri ile bağlantılı olmalıdırlar.

Bunun dışında grotesk kadın figürinlerinin, tıpkı aynı grup içerisindeki erkek figürinleri gibi kötü enerjilerden koruyan, bolluk ve bereketi arttıran "apotropaik" objeler olabilecekleri de ikinci bir kullanım önerisi olarak sunulmaktadır. Bu amaçla üretilen bir grotesk kadın figürininin, koruduğu kişi ya da alana yönelen "kem gözleri" etkisiz hale getirebilmesi için şaşırtıcı, rahatsız edici hatta korkutucu bir görünüme sahip olması beklenir. Bu rahatsız edici, şaşırtıcı ya da korkutucu fizyolojik unsurların işlenmesini, yine *apotropaik* objeler olarak kullanıldığı bilinen grotesk erkek figürinlerinde de görmekteyiz.³⁰ Hem şişman/hamile hem de zayıf ve hastalıklı görünüme sahip çıplak grotesk kadın figürinlerinin bazılarında cinsel bölgenin vurgulanması, bu konuda en detaylı çalışmalardan birini gerçekleştirmiş olan W.E. Stevenson'a göre erkek figürlerdeki *ityphallik* imgenin bir benzerini temsil etmektedir (Stevenson, 1975, s. 47) ve bu objenin taşıyan kişiyi kötü bakışlardan koruduğuna ya da objenin bulunduğu ortama bereket getirdiğine inanılmaktadır (Mitchell, 2013, s. 288-293). Grotesk figürinlerin geneli için çok benimsenen bu yorum bu çalışma kapsamında incelenen figürinler için de geçerli olabilir.

Smyrna kökenli grotesk kadın figürinlerden bazıları, farklı toplumsal sınıflara ait karakterler arasındaki kişisel ilişkilerin görüldüğü tiyatro oyunlarındaki hizmetçi, köle gibi karakterlere ait fiziksel unsurları yansıtır. Klasik Dönem'den itibaren koroplastik sanatında örneklerini gördüğümüz tiyatro ikonografisi ile ilişkili figürler, Hellenistik Dönem'de daha yoğun ve daha zengin bir çeşitlilikle kullanılmaya başlamıştır. Tiyatro ikonografisi kullanımının ve bu alandaki çeşitliliğin artmasında, özellikle Yeni Komediya akımı ile birlikte tiyatro temsillerinin toplumun daha geniş bir kesimine hitap eder hale gelmesinin rolü olmalıdır.³¹ Bu bağlamda Hellenistik sanatın farklı alanlarında ortaya çıkan, tiyatro oyunları ile bağlantılı, mizahi ve eklektik konu ve figürlerin dikkat çeken görünümlerinin de bu tipolojinin oluşmasına katkısı olduğu söylenebilir.

³⁰ Bu tip rahatsız edici, çirkin imajların koruyucu tılsımlar olarak kullanılması ile ilgili olarak bkz. Mitchell, 2013, s. 290-293.

³¹ Yeni komediya akımı ve bu akımı takip eden tiyatro ikonografisi için bkz. Bieber, 1961, s. 87-107.

Dönemin koroplastları bu figürinler için ilk prototipleri üretirken, yaşadıkları dönemde popülerliği giderek artan bu tiyatro karakterlerinden ilham almış olabilecekleri gibi kozmopolit bir liman kenti olan Smyrna'da yaşayan farklı kimliklere sahip bireylerden esinlenmiş de olabilirler.

Belirgin kontesktler içerisinde bulunmamış olmaları, Smyrna kökenli Baubo ve grotesk kadın figürinlerinin yalnızca kullanım amaçları ile ilgili değil tarihlendirilmeleri ile ilgili de net sonuçlara varmamızı önlemektedir. Aynı ikonografiyi taşıyan bazı erkek figürinlerinin ait olduğu kontesktler, MS 1. ve 2. yüzyılların saç modasını takip eden az sayıdaki figürin başı ve mermer heykeller ile gösterdikleri paralel özellikler gibi veriler üzerinden Hellenistik Dönem'in başında üretilmeye başladıkları ve en azından MS 2. Yüzyılın sonlarına değin varlıklarını sürdürdükleri genel olarak kabul edilmektedir. Söz konusu figürinler Smyrna özelinde, kentteki koroplastik atölyelerinin yoğun faaliyet gösterdiği MÖ 2. yüzyılın ortaları ile MS 2. yüzyılın sonları arasında üretilmiş olmalıdırlar.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri Batı Anadolu kökenli pişmiş toprak figürinler içerisinde özel bir grup oluşturan Smyrna kökenli Baubo ve grotesk kadın figürinleri, kentin bu dönemlerdeki sosyal ve kültürel yaşantısına ve inanç dünyasına dair bazı ipuçları sunmaktadır. Bugün sahip olduğumuz bilgiler ışığında bu figürin grubunun, kentteki hamilelik ve doğum ile ilişkili tanrıçaların ritüellerinde, *apotropaik* objeler olarak mezar kontesktlerinde veya konut alanlarında ya da popüler tiyatro oyunlarındaki karakterleri tanıtan objeler olarak günlük hayatın herhangi bir alanında kullanılmış olduklarını söylemek mümkündür. Devam eden arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkmasını umduğumuz yeni buluntu gruplarının, bu konuda daha net analizler yapılabilmesini sağlayacağını umut ediyoruz.

KAYNAKLAR

- Adriani, A. (1952). *Annuaire du Musée Gréco-Romain III 1940-1950*. Alexandrie. Imprimerie de la Société de publications égyptiennes.
- Bailey, D. M. (2008). *Catalogue of Terracottas in the British Museum IV Ptolemaic and Roman Terracottas from Egypt*. The British Museum Press.
- Barrett, C. E. (2011). *Egyptianizing Figurines from Delos, A study in Hellenistic Religion*. Brill.
- Besques, S. (1972). *Musée National du Louvre Catalogue Raisoné des Figurines et Reliefs en Terre Cuite Grecques, Etrusques et Romaines. III Epoques hellénistique et romaine – Grèce et Asie Mineure*. Paris. Editions des Musées Nationaux.
- Bieber, M. (1961). *The History of Greek and Roman Theater*. Princeton University Press.
- Burn, L. ve Higgins, R.A. (2001). *Catalogue of Greek Terracottas in The British Museum, Vol. III*. London. The Trustees of The British Museum.
- Burr-Thompson, D. (1954). Three centuries of Hellenistic Terracottas I.B. (the hedgehog well) and C. (the Demeter-cistern). *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 23, 72-107, Lev. 18-24.
- Cadoux, C. J. (1938). *Ancient Smyrna: a history of the city from the earliest times to 324 AD*. Oxford. B.Blackwell.
- Courtois-Farfara, C. (2006). *Essai d'Identification de la Coroplathie Smyrniote dans la Collection de Candolle du Musée d'Art et d'Histoire de Genève [Yayınlanmamış Doktora Tezi]*. Université Lille 3-Charles de Gaule.
- Ersoy, A. (2015). *Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna (İzmir)*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Ersoy, A., Kaya, N., Selçuk, S. ve Esen, V. (2015). Antik Smyrna/İzmir 2011-2013. H. Dönmez (Ed.), 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2*. (17-34) içinde. Ankara. T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ersoy, A., Alatepeli, S., ve Şakar, G. (2020). Preliminary Report on the Theatre of Smyrna / Izmir and the Excavations (2014-2019). *Anatolia Antiqua*, 28: 283-298.

- Fischer, J. (1994). *Griechisch-römische Terrakotten aus Ägypten: die Sammlungen Sieglin und Schreiber : Dresden, Leipzig, Stuttgart, Tübingen.* Tübingen. Wasmuth.
- Gençler-Güray, Ç. (2018). Erythrai'de Demeter Tapımını. *TAD*, 37/64: 55-70.
- Hasselin-Rous, I. (2009). Les ateliers de figurines en terre cuite de Smyrne. I. Hasselin-Rous, L. Laugier ve J.-L. Martinez (Ed.), *D'Izmir à Smyrne: découverte d'une cité antique, Catalogue d'exposition, au Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010* (100-103) içinde. Paris. Somogy Editions d'Art.
- Hasselin Rous, I., Çaldıran Işık, E., ve Kongaz, G. (2015). *Musées archéologiques d'Istanbul. Catalogue des figurines en terre cuite grecques et romaines de Smyrne. Varia Anatolica, XXIX.* Istanbul-Paris. Institut Français d'Etudes Anatoliennes ve De Boccard.
- Hasselin-Rous, I. ve Şakar, G. (2021). Les figurines d'Aphrodite orientale de Smyrne : anciennes et nouvelles découvertes. *Anatolia Antiqua*, 29, 77-92.
- Head, B.V.A (1892). *Catalogue of Greek Coins in British Museum, Catalogue of the Greek Coins in Ionia.* London. The Trustees of the British Museum.
- Homeros İlahileri (Homerik Hymnos 'lar)* (2008). (A.Eti Sina, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karaghiorga-Stathacopoulou, T. (1986). Baubo. *LIMC III* (87-90) içinde. Artemis.
- Karoglou, K. (2016). The Collection of Greek Terracotta Figurines at The Metropolitan Museum of Art. *Les Carnets de l'ACoSt*, 14, 1-9.
- Laugier, L. (2009a). Les stèles funéraires et les nécropoles de Smyrne. I. Hasselin-Rous, L. Laugier ve J.-L. Martinez (Ed.), *D'Izmir à Smyrne: découverte d'une cité antique, Catalogue d'exposition, au Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010* (64-67) içinde. Paris: Somogy Editions d'Art.
- Laugier, L. (2009b). Torse de vieille femme décharné. I. Hasselin-Rous, L. Laugier ve J.-L. Martinez (Ed.), *D'Izmir à Smyrne: découverte d'une cité antique, Catalogue d'exposition, au Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010* (186-187) içinde. Paris: Somogy Editions d'Art.
- Laumonier, A. (1956). *Exploration archéologique de Délos. 23, Les figurines de terre cuite.* De Boccard.
- Leyenaar-Plaisier, P.M. (1979). *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du Musée national des antiquités à Leiden.* Leiden. Rijksmuseum van Oudheden.
- Martinez, J.-L. (2009). Izmir au Louvre: Introduction aux antiquités smyrniotes conservées au Musée du Louvre. I. Hasselin-Rous, L. Laugier ve J.-L. Martinez (Ed.), *D'Izmir à Smyrne: découverte d'une cité antique, Catalogue d'exposition, au Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010* (14-17) içinde. Paris: Somogy Editions d'Art.
- Mendel, G. (1908). *Catalogue des Figurines Grecques de Terre Cuite, Musees Imperiaux Ottomans.* Constantinople.
- Mitchell, A. G. (2013). Disparate Bodies in Ancient Artefacts: The Function of Caricature and Pathological Grotesques among Roman Terracotta Figurines. C. Laes, C.F. Goodey ve M. Lynn Rose (Ed.), *Disabilities in Roman Antiquity. Disparate Bodies A Captive ad Calcem* (275-297) içinde. Brill.
- Nifosi, A. (2019). *Becoming a Woman and Mother in Greco-Roman Egypt. Women's Bodies, Society and Domestic Space.* Routledge.
- Olender, M. (1985). Aspects de Baubô. Textes et contextes antiques. *Revue de l'histoire des religions*, 202(1), 3-55.
- Petzl, Georg. (1987). *Die Inschriften von Smyrna, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 24, II(1). Bonn. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Picaud, S. (2004). Misthos, Grec de Smyrne et Gaudin, ingénieur français, leur vision de l'archéologie dans l'Empire ottoman. V. Krings ve I. Tassigon (Ed.), *Archéologie dans l'Empire ottoman autour de 1900: entre politique, économie et science* (133-140) içinde. Brussels-Rome: Institut historique belge de Rome.
- Regnault, M.F. (1909). Terres cuites pathologiques de Smyrne. *Bulletin et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, V. Serie, Tome 10: 633-635.
- Reinach, S. (1884). Les terres cuites de Smyrne et la Statuaire du IVeme Siècle. *Mélanges Graux* (143-158) içinde. Ernest Thorin Publications.

- Rumscheid, F. (2006). *Die figürlichen Terrakotten von Priene: Fundkontexte, Ikonographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde*. Wiesbaden. Reichert.
- Schipporeit, S.T. (2013). *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien Byzas 16*. Ege Yayınları
- Shalaby, N. (2019). Graeco-Roman Fertility Figurines from Gayer-Anderson Museum, Cairo. *International Academic Journal Faculty of Tourism and Hotel Management* 5(1), 52-75.
- Smith, R.R.R. (2002). *Hellenistik Heykel*. (A. Yoltar-Yıldırım, Çev.). Homer Kitabevi.
- Soykal-Alanyalı, F. (2005a). Überlegungen zu dem Kult von Demeter und Kore im sog. Felsspaltempel in Ephesos. B. Brandt, V. Gassner ve S. Landstätner, (Ed.), *Synergia. Festschrift für F. Krinzinger* (319-326) içinde. Phoibos.
- Soykal-Alanyalı, F. (2005b). Efes'te Bulunmuş Bir Terrakotta Adak Figürini Işığında Doğumun Kült Hayatındaki yeri ve Önemi. *Seres III. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri, 17-19 Ekim 2005, Eskişehir* (295-306) içinde. Eskişehir: Türk Seramik Derneği Yayınları.
- Soykal-Alanyalı, F. (2016). Efes'te Kourotrophos Tanrıçaların İzinde. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kasım Özel Sayı*: 1-7.
- Stevenson, W. E. (1975). *The Patological Grotesque Representation in Greek and Roman Art*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of Pennsylvania.
- Şakar, G. (2019). Geç Osmanlı Dönemi'nde Arkeoloji ve İzmir. H. Göncü, A. Ersoy ve D.S. Akar-Tanrıver (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III* (395-407) içinde. Ege Yayınları.
- Webster, T. B. L. (1949). The Masks of Greek Comedy, *Bulletin of the John Rylands Library*, 32(1), 97-133.
- Webster, T. B. L., Green, J. R. ve Seeberg, A. (1995). *Monuments Illustrating New Comedy. Third edition revised and enlarged, University of London. Institute of Classical Studies Bulletin Supplement* 50. Oxford. Oxford University Press.

SAROS KÖRFEZİ KUZEY KIYISINDA BİR KALE: MECİDİYE VE ÇEVRESİNDEKİ ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR HAKKINDA ÖN DEĞERLENDİRME

A CASTLE ON THE NORTH COAST OF SAROS GULF: A PRELIMINARY ASSESSMENT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN MECİDİYE AND ITS SURROUNDINGS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 6 Haziran 2023	Received: June 6, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 21 Haziran 2023	Peer Review: June 21, 2023
Kabul: 2 Ekim 2023	Accepted: October 2, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1310460

Ahmet YARAŞ* - Gamze ÜSKÜPLÜ AKGÜL - Hasat AKGÜL*****

ÖZET

Saros Körfezi'nin kuzey kıyısında, körfeze en hâkim konumda yer alan Mecidiye, stratejik konumu nedeniyle bölgenin en önemli kale yapılarından biridir. Kale hakkında bugüne kadar bilimsel anlamda detaylı bir kazı ve araştırma projesi yapılmamıştır. Körfezin özellikle kuzey kıyıları arkeolojik açıdan son derece bilinmezdir. 2022 yılında bakanlıktan gelen arkeolojik kazı izni doğrultusunda ilk kez bilimsel çalışmalar tarafımızca başlatılmıştır. Mecidiye Kalesi ve yakın çevresindeki yüzey buluntuları sayesinde, bölge arkeolojisine dair yakın gelecekte çok önemli yeni sonuçlar ortaya koymak mümkün olacaktır.

Bugüne kadar yeterli bilimsel çalışmanın yapılmadığı Saros Körfezi'nin kuzey kıyılarında son yıllarda ciddi ve çarpık bir yapılaşma süreci yaşanmaktadır. Mecidiye Kalesi başta olmak üzere yakın çevresinde de çok sayıda kaçak define kazısı tespit edilmiştir. Ayrıca bölgede açılan ve faaliyetlerine büyük bir hızla devam eden taş ocakları, tüm Trakya'da olduğu gibi Saros Körfezi'nin tarihi ve ekolojik bütünlüğünü de ciddi anlamda tehdit etmektedir.

Bölgede yaptığımız ön çalışmalar sonucunda, Mecidiye köyünün güneyindeki, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu ince ve uzun dar ovanın Antik Çağ'da önemli bir koy olduğu ancak zaman içinde derelerin getirdiği alüvyonla dolduğu anlaşılmıştır. Bu koyun en kuzeydoğu ucunda, bugüne kadar lokalizasyonu yapılmamış ve henüz bilinmeyen bir yerleşme olduğu saptanmıştır. Söz konusu yerleşmenin tescil edilmesine yönelik başvurular Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne yapılmıştır.

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Edirne, Türkiye.
e-posta: ahmetyaras@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1010-0860

** Arş. Gör. (Drs.), Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Edirne, Türkiye,
e-posta: gamzeuskuplu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7093-6910

*** Sanat Tarihçisi, (MA), Edirne, Türkiye
e-posta: hasatakul@hotmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-7932-474X

Bugüne kadar, Saros Körfezi'nin kuzey kıyılarının MS 4. yüzyıldan Orta Çağ'a kadar kullanılmış olabileceğine dair iddialar ortaya konmuş olup bunlar farklı araştırmacılar tarafından tekrarlanmıştır. Bu araştırmada, özellikle Mecidiye Kalesi'nde toponomi ve tarihlendirme ile ilgili yapılan kısmi araştırmalar değerlendirilmiş, fotogrametrik çalışmalarla kalenin 3D modellenmesi yapılmış, modelleme çerçevesinde surların eğim ve yerleşim katmanlarının izleri tespit edilmiş ve kalenin mimarisi detaylı bir şekilde belgelenmiştir. Mecidiye Kalesi'nin yüzey buluntuları ve Kuzey Saros kıyılarındaki ön araştırmalar sonucu bölgede bugüne kadar hiç bilinmeyen yeni yerleşimlerin ve yeni arkeolojik verilerin varlığı Hellenistik Dönem ve daha erken tarihlerde yerleşime sahne olduğunu ortaya koymuştur. Mecidiye Kalesi'nin, İbrice'nin bir ön karakolu, özellikle denizden gelebilecek tehlikelere karşı bir tahkimat noktası olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Birbirine bağlantılı olarak Mecidiye Kalesi ve çevresindeki Harman Tepe, Orta Tepe, Ayazmabayırı Tepe ve İbrice Limanı'nda erken dönem ve benzer buluntu örneklerinin olması yerleşmeleri kronolojik olarak birbirine bağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Trakya, Kuzey Ege, Saros Körfezi, İbrice, Toponomi

ABSTRACT

Mecidiye is located on the northern shore of the Saros Gulf, in the most dominant position to the bay, and is one of the most significant castle structures of the region due to its strategic location. No detailed scientific excavation or research project has been carried out for the castle so far. Especially the northern shores of the Gulf are extremely unknown from an archaeological point of view. Archaeological excavation permission was obtained from the ministry in 2022 and scientific studies were initiated by us for the first time in line with this permission. Thanks to the surface finds unearthed in Mecidiye Castle and its immediate surroundings, it is going to be possible to reveal new and significant results regarding the archeology of the region in the near future.

In recent years, a serious and distorted construction has occurred on the northern shores of the Gulf of Saros, where sufficient scientific studies have not been carried out until today. It has been determined that various illegal excavations have been carried out in the immediate vicinity, especially in Mecidiye Castle. In addition, quarries have been opened in the region and their activities are continuing at great speed, and this seriously threatens the historical and ecological integrity of the Saros Gulf, as in all Thrace.

As a result of the preliminary studies, we carried out in the region, it was determined that the thin and long narrow plain in the northeast-southwest direction in the south of Mecidiye village was a significant bay in Antiquity, but it was filled with alluvium brought by the streams over time. An unknown settlement at the northeast end of this bay that has not been localized so far has been determined. Required applications have been made for this settlement and Ortatepe to be registered by the Edirne Regional Board of Conservation of Cultural Heritage.

To date, claims have been made that the northern shores of the Gulf of Saros may have been used from the 4th century AD to the Middle Ages, and different researchers repeated this suggestion. Within the scope of this study, partial research on toponymy and dating, especially in Mecidiye Castle, are evaluated. Moreover, 3D modeling of the castle was made with photogrammetric studies, the traces of the slope and settlement layers of the walls were determined within the framework of the modeling, and the architecture of the castle was documented in detail. The surface finds of the Mecidiye Castle and the new settlements on the Northern Saros coast which have never been known until the recent preliminary research, and new archaeological data from there, reveal that it is possible to suggest an earlier date, as there are new archaeological data that can be dated to the Hellenistic Period. Mecidiye Castle was used as a front post of İbrice, which was the most important port of the region, and as a fortification point, especially against the trouble that may come from the sea. The correlative presence of similar and early period finds in Mecidiye Castle and Harman Tepe, Orta Tepe, Ayazmabayırı Tepe and İbrice Harbor around it, also connects these settlements chronologically.

Keywords: Eastern Thrace, Northern Aegean, Saros Gulf, İbrice, Toponym

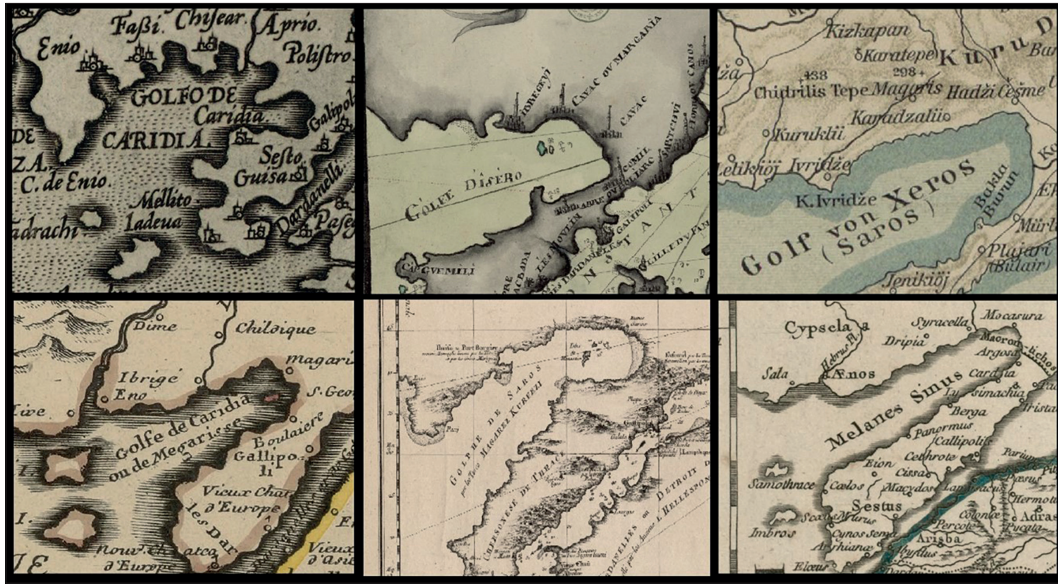
GİRİŞ

Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda yer alan Saros Körfezi'nin güneyini Gelibolu Yarımadası, kuzeyini ise Trakya kıyıları oluşturmaktadır. Avrupa ve Anadolu kıtasının birleşiminde stratejik öneme sahip bir geçiş noktası konumunda olan Saros Körfezi antik kaynaklarda ve Orta Çağ haritalarında birden fazla isim atfı almıştır. Strabon, Melas Çayı'nın Ege Denizi'ne döküldüğü yeri *Melas Körfezi* olarak adlandırmıştır (Strabon, VII. Frag. 53). Saros Körfezi'nin toponomisine ait diğer tanımlamalar, özellikle Orta Çağ portolanları ve kartografik kayıtlarda; *Kardia Körfezi* (Gastaldi, 1500?-1566), *Saros Körfezi* (Bellin, 1772), *Disero Körfezi* (Callol, 1700'ler), *Melas Körfezi* (Honoré, 1742), *Magarez Körfezi* (Bellin, 1772), *Megarisse Körfezi* (Fer, 1715), *Melanes Körfezi* (Robert de Vaugondy, 1756) ve

Xeros Körfezi (Klement, 1900-1909) olarak geçmektedir (Fig. 1).¹ Körfezin güney bölgesi ve kıyıları ile Trakya Khersonesos'un kıstağında yer alan yerleşimler antik kaynaklarda birçok atfı almış ve yakın dönemde yapılan arkeolojik araştırmalar ile desteklenmişken, körfezin kuzey kısmını oluşturan kısımlarla ilgili yerleşimlere ait atflar ve araştırmalar son derece kısıtlı kalmıştır.

Mecidiye Kalesi, Saros Körfezi'nin kuzeyinde, Edirne ili Keşan ilçesine bağlı Mecidiye köyünün yaklaşık 5 km güneybatısında yer almaktadır (Fig. 2). İtalyan Koyu ya da *Kale Koyu* olarak adlandırılan kale ve yakın çevresi ile ilgili yeterli bilimsel arkeolojik kazı ve araştırma çalışmalarının olmaması bölgenin tarihsel topografya değerlendirmesini eksik bırakmıştır.

Figür 1. Orta Çağ portolanları ve kartografik kaynaklarda Saros Körfezi / *Gulf of Saros in medieval portolan charts and cartographic sources* (Gastaldi: 1500?-1566.; Bellin: 1772.; Callol:1700'ler.; Honoré: 1742.; Bellin: 1772.; Fer: 1715.; Robert de Vaugondy: 1756.; Klement: 1900-1909).

Figür 2. Mecidiye Kalesi'nin konumu / *Location of Mecidiye Castle* (<https://caltopo.com>)

¹ Bazı haritalarda tarih bilgisine yer verilmediği için tarih aralıkları kartografların yaşadığı yıllar dikkate alınarak verilmiştir.

Mecidiye ve çevresinde yapılan ilk araştırmalar, kale yapısından arta kalan mimari ve yüzey buluntuları sonucu ancak sınırlı bir şekilde mümkün olmuştur. 2022 yılında kale ve çevresinde yapmış olduğumuz araştırmalar kapsamında, kalenin ve yakın çevresinin tarihsel, toponomik ve mimari tanımlarına dair yeni bulgular bölgenin ve yapılaşma süreçlerinin kronolojik olarak yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

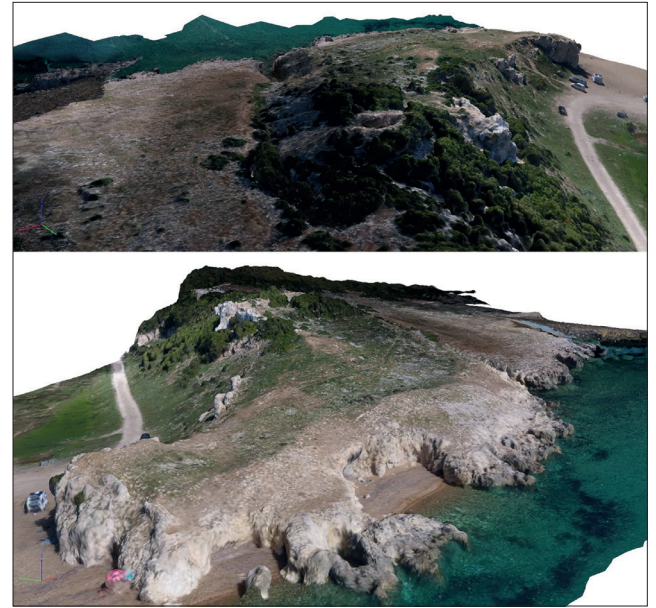
BÖLGENİN KISA ARAŞTIRMA TARİHİ

Kuzey Ege kıyısındaki ilk araştırmaları, Choisieul-Gouffier'in yüzey araştırmalarını yayınladığı 1809 tarihli çalışma oluşturmaktadır (Choisieul-Gouffier, 1842).² Bölgede uzun bir aradan sonra bakanlık tarafından ruhsatlandırılarak yapılan ilk bilimsel çalışmalar 1982 yılında M. Özdoğan tarafından Prehistorik yerleşim araştırmaları ile başlamış, 1986-87 yıllarına kadar sürmüştür (Özdoğan, 1983; Özdoğan, 1987; Özdoğan, 1988). Ardından 1988 yılında M. H. Sayar bölgede Klasik ve Geç Antik Çağ Dönemi epigrafik ve tarihi coğrafya araştırmalarına başlamış, 2012 yılına kadar devam etmiştir (Sayar, 2002; Sayar, 2003; Sayar, 2013). A. Külzer ise bölgede özellikle yer isimleri tespiti ve limanlarla ilgili yaptığı çalışmaları 2007 ve 2008 yıllarında yayınlamıştır (Külzer, 2007; Külzer, 2008). E. Beksaç 2011'de bölgenin Traklar ile olan kültürel kalıntılarını inceleme amaçlı Edirne ve Kırklareli illerinde arazi çalışması gerçekleştirmiştir (Beksaç, 2012). Doğu Trakya'da kapsamlı bir yüzey araştırması yapan E. Karaca ise 2016 yılında "Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem'de Doğu Thrakia" adlı doktora tezini tamamlamış (Karaca, 2016), *Milattan Önce 1. Binde Doğu Trakya* başlığıyla kitap haline getirmiştir (Karaca, 2019). İ. H. Kurtuluş ise bölgede Bizans ve Osmanlı kaleleri ile ilgili yüzey araştırmasına 1996 yılında başlamış, 1999, 2021, 2022 yıllarında bölgeyle ilgili çalışmalarının yanı sıra "Edirne İl Sınırları İçindeki Kalelerin Tespit ve Değerlendirmesi" adlı doktora tezini hazırlayıp (Kurtuluş, 2020) daha sonra *Edirne Kaleleri* başlığıyla kitap olarak yayınlamıştır (Kurtuluş, 1997; Kurtuluş, 1999; Kurtuluş, 2021a; Kurtuluş, 2021b; Kurtuluş, 2021c). 2022 yılında ise Edirne Müzesi başkanlığında Mecidiye Kalesi'nde tarafımızca yürütülen çalışmalar doğrultusunda kalenin planı, rölövesi ve 3D modellemesi yapılarak bugünkü hali detaylı bir şekilde belgelenmiştir. (Fig. 3, 9).

Kuzey Saros kıyılarında yer alan Mecidiye Kalesi ve çevresinin jeolojisi hakkında İTÜ Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü tarafından 2001 yılında bir çalışma

yapılmıştır (Dikbaş, 2001). Bölgeye ait temel kayalar Erken Paleosen dönemde metamorfizmaya uğramış Mecidiye metamorfitleridir.³ İbrice Limanı'nın doğu ucundan Akhoca köyüne kadar olan çizgisel hattın (Fig. 4) kuzeybatı ve güneydoğu yönlü kesitinde batıdan doğuya doğru; Orta Oligosen dönemde oluşmuş Osmancık Formasyonu (Fig. 4, mor hat), Üst Miyosen-Alt Pliyosen dönemde oluşmuş Kirazlı Formasyonu (Fig. 4, mavi hat), Alt-Orta Paleosen dönemde oluşmuş Mecidiye metamorfitleri ve Orta-Üst Eosen dönemde oluşmuş Soğucak Formasyonu (Fig. 4, sarı hat) oluşumları konunun uzmanları tarafından tespit edilmiştir (Dikbaş, 2001).

Figür 3. Mecidiye Kalesi'nin 3D modellemesi / 3D modelling of Mecidiye Castle (Çizim / Drawing by: O. Karahan-A. Kurultay).

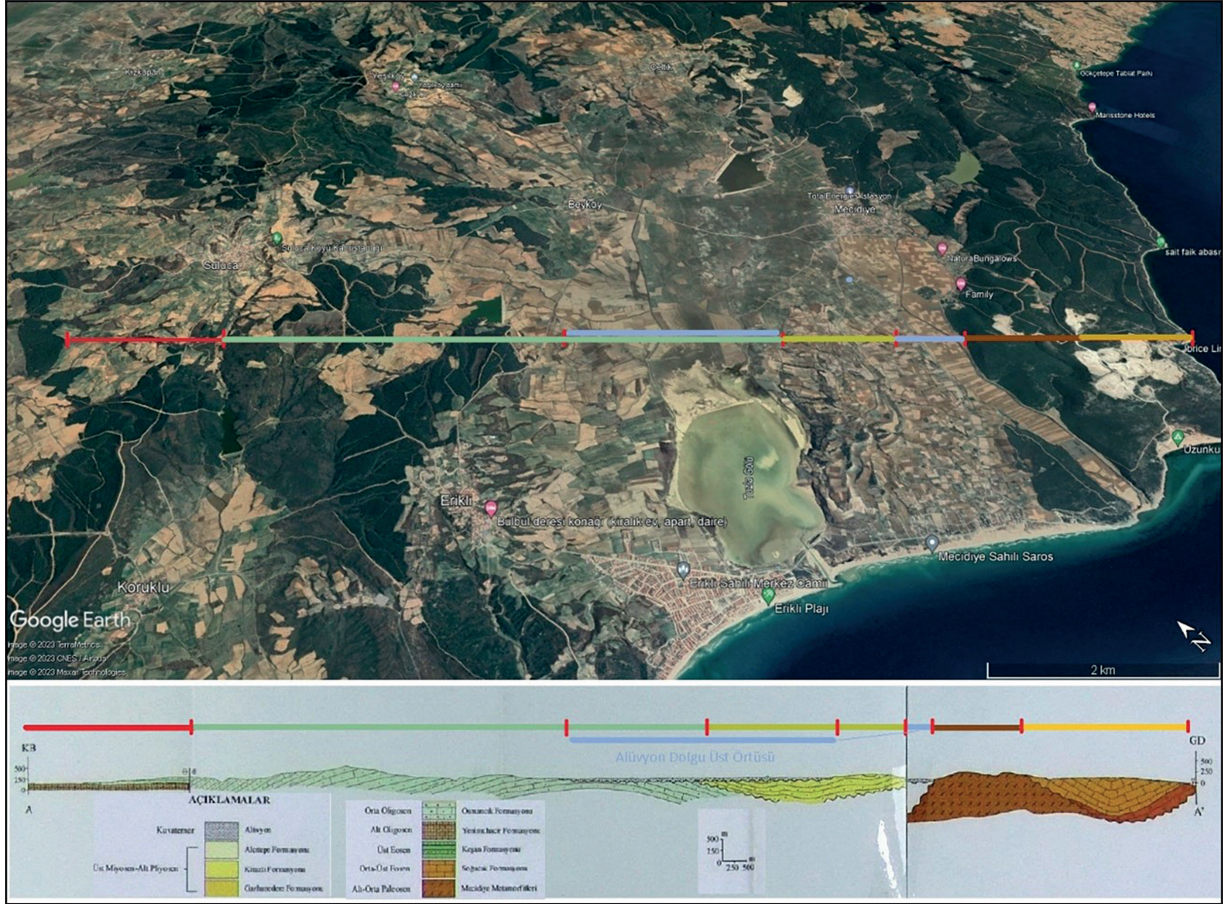

Bugün Mecidiye köyünün bulunduğu ve büyük bir kısmı alüvyon dolgu ile oluşmuş ovada kuzeydoğu-güneybatı yönlü akan üç ana nehir ve Erikli'nin kuzeyinde doğu-batı yönlü akan ve bugün üzerine baraj kurulmuş olan Şekerci Deresi bulunmaktadır (Fig. 5). Mecidiye'nin kuzeyinde yer alan Babadere ırmağına, Beyköy'ün kuzeydoğusunda bulunan ırmağa ve Mecidiye'nin içinden geçen güneydoğudaki Çınar Deresi'ne Mecidiye Barajı inşa edilmiştir. Yaklaşık 47 km²'lik bir ovayı besleyen ırmaklara toplamda dört adet baraj inşa edilmiş olması bölgenin su kaynakları bakımından zenginliğini göstermektedir. Ova boyunca güneydoğudaki dağların kenarından akan Çınar Deresi Mecidiye'nin güneydoğusundaki Orta Tepe mevkiini geçerek Mecidiye Kalesi'nin bulunduğu yerden denize ulaşmaktadır. Derelerin debileri yılın yağış oranına göre yükselip azalmaktadır. Orta Tepe'den sonra doğudaki Çınar Dere'sinin adı DSİ'nin yaptığı projelerle kurutma kanalı olarak haritalara işlenmiştir.

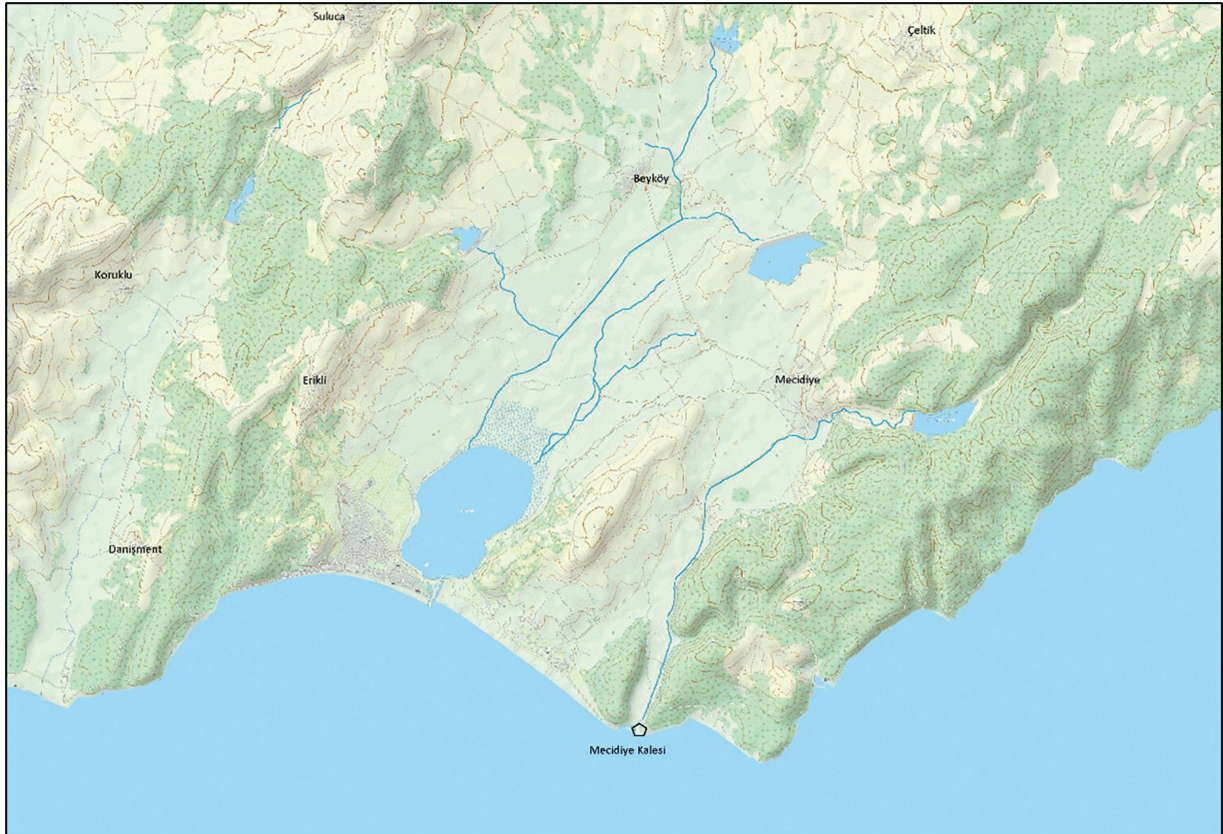
² Choisieul-Gouffier (1752-1817) Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Büyükelçisi olarak görev yapmış, Fransız diplomat ve antik Yunan hayranı bir aristokrattır. 1809 yılında yayınlanan kitabı, 1842 yılında düzeltilerek tekrar basılmıştır.

³ Mecidiye metamorfitleri sleyt, fillat, metakumtaşı gibi kayalarla temsil edilir, bkz.: Dikbaş, 2001, s. 45.

Figür 4. İbrice Limanı-Akhoca arası jeoloji kesitinin güzergâhı (Dikbaş, 2001, Ek.1, Ek. C, Ek A'dan alınan AA Kesiti) / *Route of the geological section between İbrice Port and Akhoca (Dikbaş, 2001, App.1, App. C, AA section taken from App. A).*

Figür 5. Havzanın nehir sistemleri / *River systems of the basin (https://caltopo.com)(Düzenleyen / Edited by: H. Akgül).*

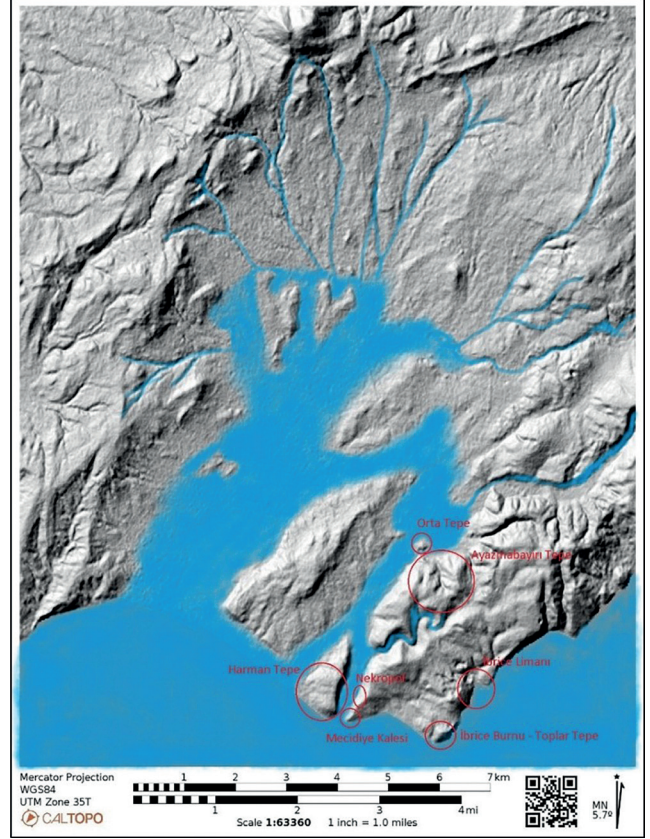
Mecidiye köyü ve çevresinde yer alan bu nehirler içerisinde aktığı vadilerden yoğun bir şekilde alüvyonu ovaya taşımıştır. Irmakların yanı sıra ovanın çevresi yüksek tepelerden ve yarlardan oluşmaktadır. Yoğun yağış zamanlarında bölgeye düşen yağmur, tepelerdeki yarlardan ovaya akmakta ve gevşek olan sedimenti taşımaktadır.

Bölgedeki alüvyon dolgu daha erken dönem tabakalarını düzensiz birikintilerle kapatmaktadır (Dikbaş, 2001). Alüvyon, ovada Osmancık ve Kirazlı formasyonunun büyük bir bölümünü örtmektedir. Kirazlı Formasyonu ile Mecidiye metamorfileri arasında kalan bölgenin örtüsü de alüvyon dolgudur. Fakat bu alüvyon dolgunun alt formasyon birimiyle ilgili bir çalışma henüz yapılmamıştır.⁴ Bölgedeki alüvyonların çökelleri çakıl, kum, silt ve kil boyutundadır (Dikbaş, 2001). Bölgedeki yoğun sedimentasyon zamanla ovayı doldurmuş denizin kıyı şeridinin geri çekilmesine neden olmuştur (Fig. 6). Erikli, Mecidiye ve Kale Koyu plajlarının kumsalları bu birimlerden türemiştir (Dikbaş, 20016). Alüvyon dolgunun bölgeyi ne zaman yoğun bir şekilde doldurmaya başladığını veya denizin şu anki ovanın iç kısımlarına hangi dönemlerde nüfuz ettiğini belirlemek alüvyon dolgunun stratigrafisi ile mümkünken, bölgede henüz böyle bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Ancak bölgeye ait kartografik portolanlar denizin kıyı şeridi ve alüvyon dolgunun durumu hakkında yorum yapmaya yardımcı olmaktadır. Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye'si* (1521-1525) denizcilikle ilgili liman ve kıyıların su derinlikleri gibi detayları ele alırken, Saros Körfezi'nin limanları hakkında da bilgi vermiştir (Piri Reis: 342). Piri Reis'in portolanına göre Mecidiye Ovası'nın 15-16. yüzyılda neredeyse tamamen dolmuş veya bataklık halinde olduğunu söylemek mümkündür (Fig. 7). 18. yüzyılda Choiseul-Gouffier'ın bölgeyi bizzat dolaşarak yaptığı Saros Körfezi haritasında Harman Tepe ile kale arasındaki deniz kalenin kuzeybatı sınırına kadar içeride gösterilmiştir (Choiseul-Gouffier, 1842) (Fig. 8). Bu sebeple kalenin batı girişinin liman girişi olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

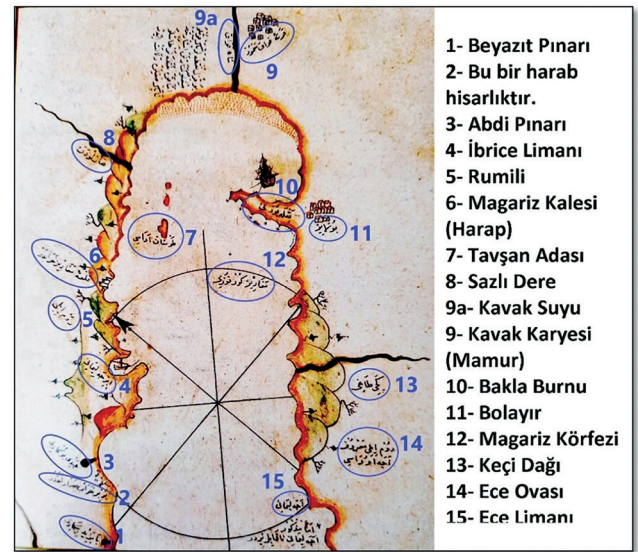
Saros Körfezi bulunduğu konum ve bölgenin ticaret ağı açısından önemli bir kesişme noktasında yer almaktadır. Körfezde yer alan Mecidiye Kalesi'nin, bir liman yerleşimi olan ve yakın tarihte bilinen ismi ile İbrice'nin sınırları içerisinde kalması hem İbrice Limanı'nın hem de kentin güvenliğinin sağlanması hususunda önemli bir noktadadır. Kale ve çevresinin Hellenistik Dönem'de Makedonyalılar, Romalılar ve Trakların birbiriyle olan çekişmelerine sahne olması bölgenin jeopolitik önemini göstermektedir.⁵ Roma Dönemi'nde ise Roma

ile Konstantinopolis'i birbirine bağlayan Via Egnatia'nın güneye Hellepontos'a kadar inen kuzey-güney yönlü bağlantısının bu bölgeden geçmesi dönemin yoğun yol trafiği içerisinde kaldığını göstermektedir.

Figür 6. Bölgede alüvyon dolgularının yükseltilerine göre tahmini deniz yayılımı / *Estimated marine expansion according to the elevations of alluvial deposit in the region* (<https://caltopo.com>). (Düzenleyen / *Ediyed by*: H. Akgül).

Figür 7. Piri Reis'in Magariz Körfezi portolanı / *Magariz Bay portolan by Piri Reis* (Piri Reis: 342).

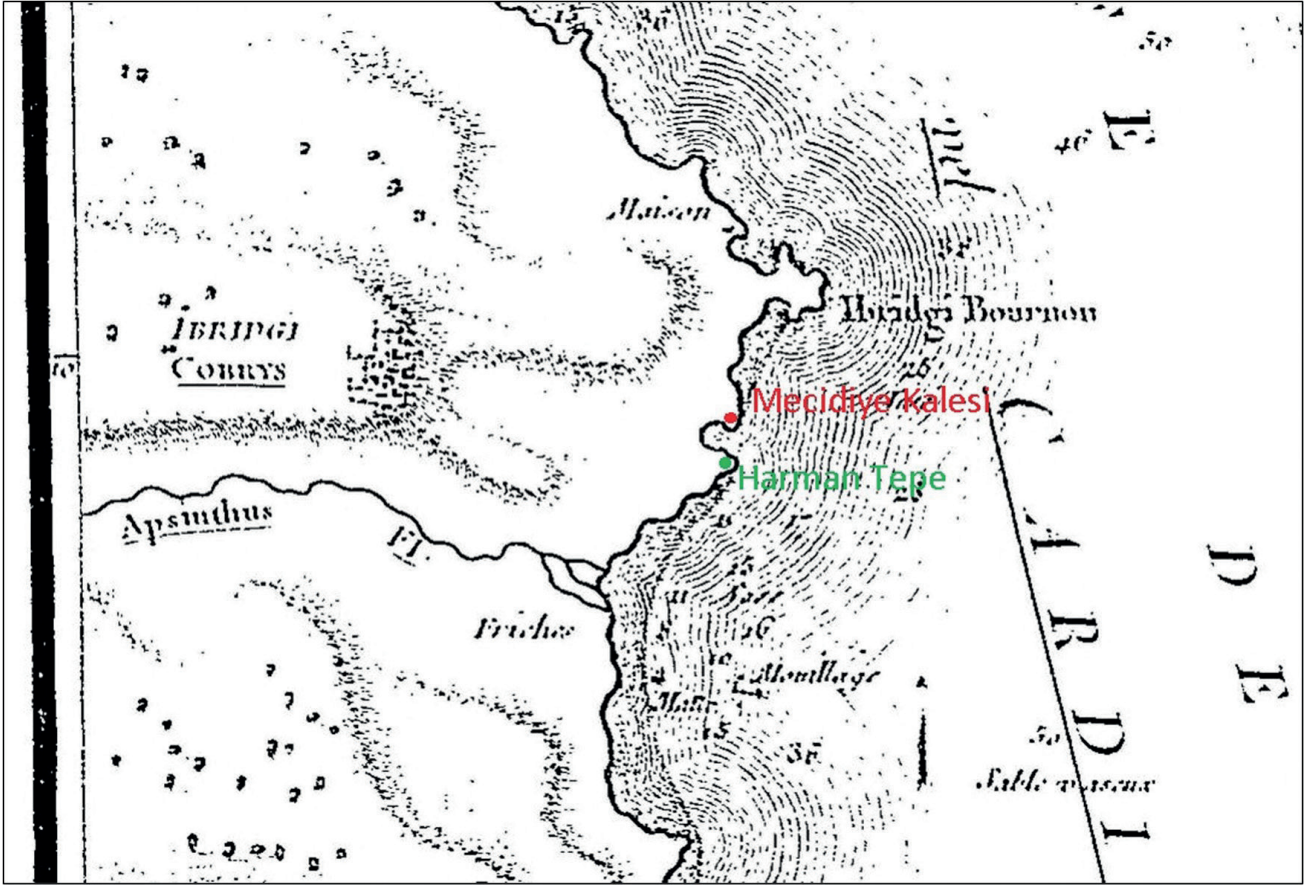

⁴ Dikbaş, 2001, Ek.1, Ek. C, Ek A'dan alınan AA Kesiti.

⁵ Bölgedeki egemenlik yarışının antik kaynaklarda ele alınması ile ilgili örnek için bkz.: Livius, XXXIII, 3, 33-38, 33-39, 33-40. (Livius'un MÖ 197-195 yıllarında yaşanan olayları

aktardığı kitabında Lysimakhia ile ilgili "birkaç yıl önce Trakyalılar tarafından alınmış, yağmalanmış ve yakılmıştı" sözleri bu bölgenin korunaklı kentlerinin bile sürekli tehdit altında olduğunu göstermektedir.)

Figür 8. Mecidiye Kalesi ile Harman Tepe arasının deniz olduğunu gösteren harita / Map showing that there was sea between Mecidiye Castle and Harman Tepe (Choisieul-Gouffier, 1842: C.2, Pl. 52).

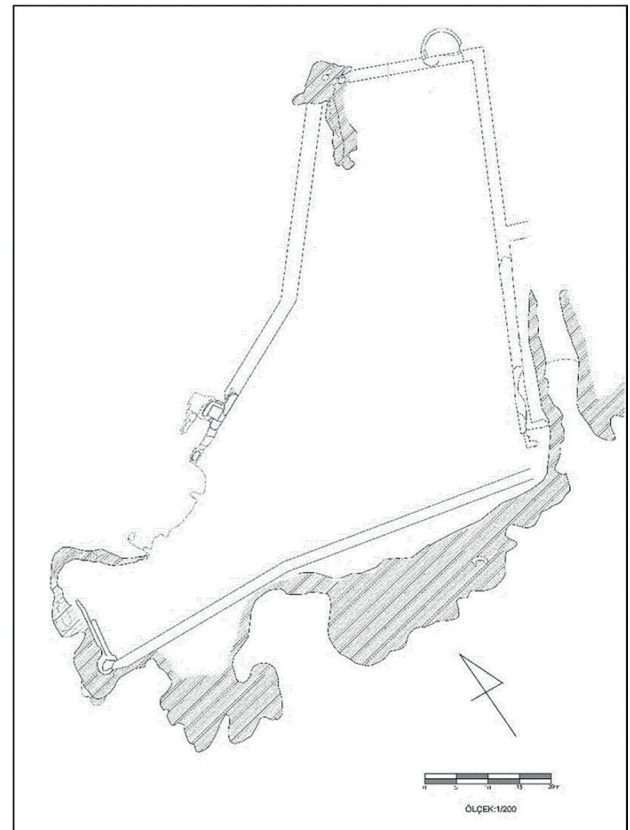

MECİDİYE KALESİ'NİN MİMARİSİ

Körfezin kuzey kıyısında yer alan Mecidiye Kalesi yaklaşık 4,328 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Fig. 9). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu bir yamacın üzerinde topografik yapıya uygun olacak bir şekilde inşa edilmiştir. Alanın kuzeye doğru kotunun arttığı, kuzeyde ana kayanın sur sistemine dahil edildiği saptanmıştır (Fig. 10). Kalenin kuzeyde en yüksek kotu (kuzeydoğu burcu) +25,69 m, en alçak kotu ise güneyde (güneybatı suru) temelde +3,41 m'dir.

Yaklaşık 378 m uzunluğa sahip kale surlarının kalınlığı, birbirinden bağımsız iki farklı sur duvarı inşa biçimi, ana kaya üzerindeki temel sıralarının düzgün ve bosajlı yapılması ikiden fazla evreye sahip ve birçok onarım geçirdiğinin kanıtıdır (Fig. 11). Geç dönemde harç yapısının karakteristik özelliği kalede aynı dönemde inşa edilmiş tüm duvarları tespit etmemize olanak tanımaktadır. Kale surlarının görünen kısımları genellikle geç dönemlerdeki tamiratlar sonrasında yapılan duvarlardır. Surların en üst kısmını oluşturan duvarların harç yapısı deniz kumu ve kirecin ham madde olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur.⁶

Figür 9. Mecidiye Kalesi planı (2022) / Plan of Mecidiye Castle (Çizim / Drawing by: O. Karahan-A. Kurultay).

⁶ Benzer beyaz harç örnekleri için bkz.: Çaylak Türker, 2014, s. 3.; Kurtuluş, 2020, s. 385, 395, 433, 482, 511.

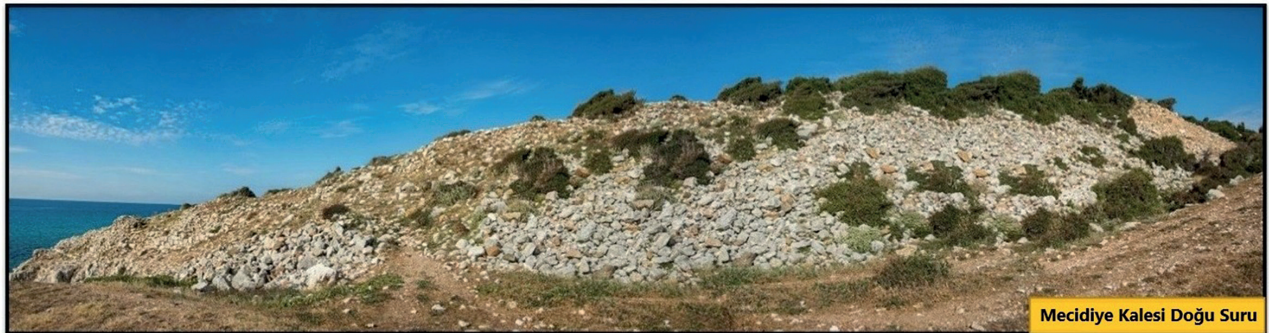
Figür 13. Mecidiye Kalesi a) Kuzey, b) Güney, c) Doğu, d) Batı surları / *Mecidiye Caste a) Northern, b) Southern, c) Eastern, d) Western walls* (Foto / Photo: M. Güngör).

Mecidiye Kalesi Kuzey Suru

Mecidiye Kalesi Güney Suru

Mecidiye Kalesi Doğu Suru

Mecidiye Kalesi Batı Suru

Batı surunun uzunluğu ± 78 m, genişliği $\pm 2,10$ m'dir. Kuzey ucundaki kotu $+24,80$ m, güney ucundaki kotu ise $+10,01$ m'dir (Fig. 12-13). Ayrıca batı surunun birden fazla onarım gördüğü art arda yapılmış destekli sur duvarından (Fig. 14) ve burcun temelindeki büyük boyutlu kesme taşlardan anlaşılmaktadır (Fig. 11b).

Güney surunun geç dönem duvarlarının yüzeyde kalan büyük bir kısmı yıkılmış durumdadır (Fig. 12-13). Uzunluğu ± 72 m, genişliği $\pm 1,65$ m'dir. Surun kotu yıkılan ve sağlam kalan kısımlar arasında $+11,78$ m ile $+6,82$ m arasında değişkenlik göstermektedir.

Kalede bulunan burçlar belirli bir düzen ve simetri ihtiva etmez. Bunun sebebi, erken dönemde var olan burçların sonraki dönemlerde kullanılması, ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulan burçlar, dış tehditlerin değişkenliği ve arazi şartlarına bağlanabilir. Kuzeybatı ve güneybatı kayalığı ana kayanın kullanıldığı asimetrik burçlardır (Fig. 15a-15d).

Batı duvarındaki burcun duvar yapısı birden çok evreye sahiptir (Fig. 14-15e). Burca ait strüktür öğelerinin $+8,5$ m, $+10,01$ m ve $+13,85$ m olan değişken kotlara sahip olması burcun, kaleye geçiş yapısı veya kalenin erken dönemlerinde gemilerin kaleye yanaşmasına olanak tanıyan bir kapı olarak düşünülmüşü hususunda kanıtlar sunmaktadır.

Figür 14. Batı surunun art arda yapılmış destekli sur duvarı (Kazı Arşivi) / *The consecutively supported fortification wall of the western wall (Archive of the excavation).*

Burcun temelindeki büyük düzgün kesilmiş taşlar ve kot olarak aşağıda olan kemerli yapı ögesi bu durumu desteklemektedir (Fig. 11b). Şu an Çınar Dere'nin alüvyonlarıyla dolan Mecidiye Kalesi'nin batısındaki boğaz bu kompleks yapının inşası zamanında denizin sınırlarını oluşturmaktaydı (Fig. 6).

Bu dolgunun kronolojik seyrinin oluşum sürecinin bilimsel kazılarla yapılacak olan zemin etütlerinde ortaya çıkarılması planlanmaktadır.

Kuzeydoğu burcu kaleye sonradan eklenmiş burçların en büyüğüdür (Fig. 15b). Kalenin kuzey ve doğu surlarını çevreleyen yarığın kullanılmasıyla burcun derinliği ve büyüklüğü artırılmıştır.

Burcun büyüklüğü ve konumu; savunmanın yoğun olduğu bir cephe, kalenin kuzey düzlüklerinin kaleden kot olarak yüksekte olması veya giriş kapısının korunması ile ilgili olabileceği için kuzey surunda böylesine büyük bir burca ihtiyaç duyulmuş olduğu düşünülmektedir.

Doğu surunun tam ortasında +12 m kotunda surdan doğu yönüne doğru dik bir çıkıntı mevcuttur (Fig. 16). Dışarıya doğru yaklaşık 2,50 m çıkan duvarın bir burca veya savunma amaçlı mimari öğeye ait olabileceği düşünülmektedir.

Doğu ve güney surlarının birleşim noktasında bir yarı kenarına inşa edilmiş, küçük boyutlu kare plana yakın kısmen temel taşları kalmış ve yıkılmış bir burç bulunmaktadır (Fig. 15c). Bu burç kayalıkların üzerinde yer aldığı için, doğal ve diğer unsurların etkileri doğrultusunda, hasar almış ve belirli bir bölümü denize doğru yıkılmıştır.

Figür 16. Doğu surunun ortasındaki çıkıntı (Kazı Arşivi) / *The bulge in the middle of the eastern wall (Archive of the excavation).*

Figür 15. a) Kuzeybatı kayalığı doğal suru b) Kuzeydoğu burcu, c) Güneydoğu burcu, d) Güneybatı kayalığı doğal suru, e) Batı burcu, f) Güneybatı burcu / *a) Northwest escarpment natural rampart b) Northeastern tower, c) Southeastern tower, d) Southwestern escarpment natural wall, e) Western tower, f) Southeastern tower (Foto / Photo: M. Güngör).*

Figür 17. Güney kayalığındaki dairesel planlı yapı kalıntısı (Kazı Arşivi) / *Remains of a circular planned building on the southern cliff (Archive of the excavation).*

Kaleden bağımsız olarak güney surunun deniz tarafındaki kayalıklarında mevcut olan dairesel bir yapı kalıntısı bulunmaktadır (Fig. 17). Bu yapının bir burç veya deniz feneri olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Harç yapısının karakteristik tipi kalenin geç dönemde yapılan onarım-kullanımı ile birebir örtüşmektedir.

Güney surunun batı ucunda küçük boyutta olan burç kısmı olarak sağlam kalmıştır. (Fig. 15f). Burç asimetrik olarak ana kayaya üzerine en geniş yerde iç çapı 2x1,5 m boyutlarında yapılmıştır. Burcu çevreleyen duvarın kalınlığı ise 0,5m ile 1m arasında değişkenlik göstermektedir.

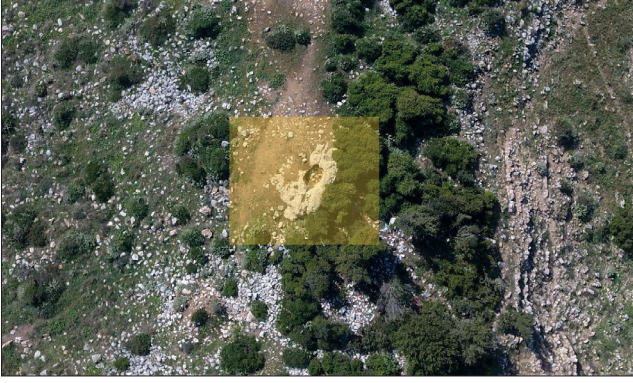
Kale içerisinde yer alan tek kapalı mekânı batı sur duvarının kuzeyinde ana kayaya oyulmuş mahzen/sarnıç oluşturmaktadır. (Fig. 18). Mahzenin boyutları $\pm 3,20 \times 2,10$ m, kotu +20,43 m'dir. Ana kayaya oyularak yapılmış görünen dört merdiveni bulunmaktadır. Eğim ve derinlik dikkate alındığında 6 veya 8 merdivenle mahzene girişin sağlandığı düşünülmektedir. Bu yapının askeri veya depolama amaçlı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu kapalı alanın kullanımına yönelik şu an için herhangi somut bir veri bulunmamaktadır. Bu mekânın isimlendirilmesi yüzeyde var olan kalıntılar doğrultusunda yapılmıştır. Mahzen kaçak kazılar sonucu tahribata uğramıştır.

Mahzenle batı burcu arasında ana kayaya oyulmuş derin bir çukur mevcuttur (Fig. 19). Bu çukurun kullanım amacı ile ilgili henüz bir veri mevcut değildir. Basit biçimde oyulan bu çukurun motif, figür ve yazıta sahip olmaması kullanım amacı ile ilgili şimdilik herhangi bir öneride bulunmamızı engellemektedir. Kalenin batı surunun ve kuzey surunun birleştiği yerdeki ana kaya kümesinin yüzeyinde ahşap hatlı girişleri ve merdiven oyukları mevcuttur.

Figür 18. Kuzeybatı kayalığına oyulmuş mahzen/sarnıç (Kazı Arşivi) / *Vault carved into the northwest rock /cistern (Archive of the excavation).*

Figür 19. Batıda kaya sunağı (Kazı Arşivi) / *Rock altar at western (Archive of the excavation).*

Bu oyuklar ve merdiven biçimindeki eşikler kaçak kazılarda dinamit patlatmaları sonucu neredeyse yok edilmiş, kalıntılarının tespit edilmesi oldukça zor duruma gelmiştir. Ana kayaya oyulmuş merdivenler, sekiler ve batı burcunun tam ortasında yer alan ana kayaya oyulmuş çukurun Traklar tarafından inşa edilmiş kaya sunağı olabileceği iddia edilmiştir (Beksaç, 2012; Beksaç ve Nurengin Beksaç, 2017).

Kaleye ait arkeolojik bilimsel kazı çalışmalarının eksikliğinden dolayı küçük buluntuların mevcudiyeti sadece yüzeyde olanlarla sınırlı kalmıştır. Seramikler kaledeki kaçak kazılar ve arazinin eğiminden dolayı akan toprakla yüzeye çıkmıştır. Tespit edilen seramikler genellikle günlük kullanım kaplarına ait olup, dönemsel olarak buluntularda çeşitlilik söz konusudur (Fig. 20). Basit seramikler dışında kazıma tekniği, yeşil ve sarı renkli sırla kaplı Bizans seramikleri görülmektedir (Fig. 21).

Figür 20. Kalede günlük kullanım kaplarına ait seramik buluntular (Kazı Arşivi) / *Surface ceramic finds of daily use vessels in the castle (Archive of the excavation).*

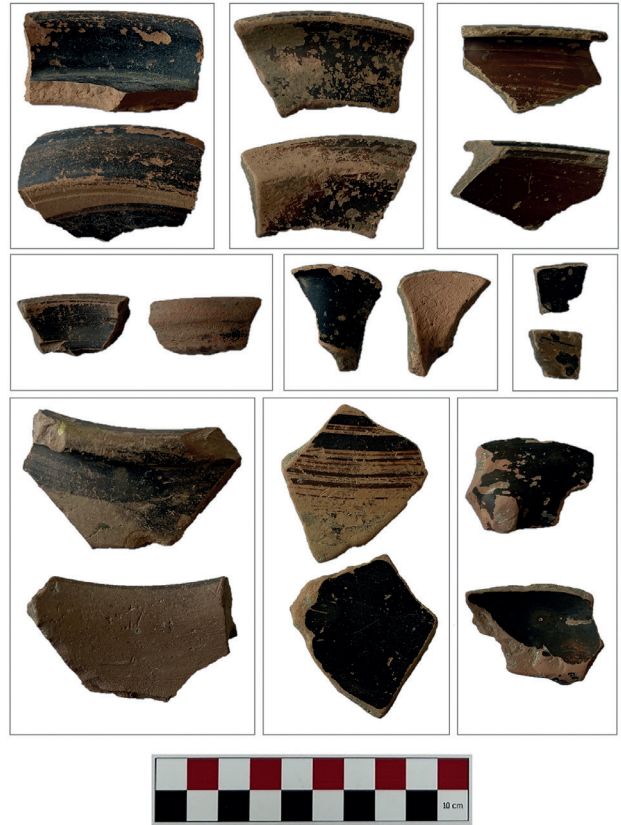
Figür 21. Kazıma tekniği ile yeşil, kahverengi ve sarı renkli sırla kaplı Bizans seramikleri (Kazı Arşivi) / *Byzantine ceramics covered with green, brown, and yellow glaze, scratchwork (Archive of the excavation).*

Karaca'nın çalışmasında ise yüzey buluntusu seramiklerinden Roma Dönemi'ne tarihlediği bir dip parçası mevcuttur (Karaca, 2019). Erken dönemlere tarihleyebileceğimiz az sayıda da olsa MÖ 6-4. yüzyıllara ait siyah firnisli seramik parçaları da buluntular arasında yer almaktadır (Fig. 22)⁷.

Mecidiye Kalesi sınırları içerisinde özellikle son yıllarda yapıldığı tespit edilmiş yirmi dört adet kaçak kazı çukuru sonucu oluşan tahribat kritik bir seviyededir. Kalenin en büyük kaçak kazı çukuru kuzeydoğu burcunda yakın zamanda yapılmış ve yaşanan tahribat sonucu mevcut burç kalıntısı neredeyse yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.⁸ Kuzeybatıda yer alan ana kaya dinamit kullanılarak tahrip edilmiş, mahzen olarak kullanıldığı düşünülen alan ise değişik ölçeklerde yıldan yıla sürekli tahribata uğramıştır.

Figür 22. Hellenistik-Roma Dönemi seramik parçaları (Kazı Arşivi) / *Ceramic fragments on the surface from the Hellenistic and Roman Period (Archive of the excavation).*

⁷ Benzer örnekler için bkz.: Hasdağlı, 2017, s. 42-66, Kat. No. 6-8, 9-12.

⁸ Kaçak kazılarının önlenmesi için 2022 yılında Edirne Müze Müdürlüğü ve Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından Mecidiye Kalesi'ne tabela ve uyarı levhaları eklenmiş, yereldeki güvenlik güçlerinin daha ciddi tedbir almaları için gerekli yazışmalar yapılmıştır.

MECİDİYE KALESİ VE YAKIN ÇEVRESİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

Saros Körfezi kuzey kıyıları ve çevresi son zamanlarda yoğun ve çarpık yapılaşma baskısı altındadır. Bölgedeki tarım arazileri yerini ikincil konut kullanımına bırakmış, bölgenin tarihi, kültürel ve ekolojik bütünlüğü yapılaşma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bölgede önemli ve uzun süredir devam etmekte olan sorunlardan bir diğerini Mecidiye Kalesi'nin kuzeydoğusunda faaliyet gösteren taş ocakları oluşturmaktadır. Bölgeyi olumsuz etkileyen taş ocakları hem ekolojik yıkıma sebep olmakta hem de kale ve çevresindeki doğal sit ve kültürel kalıntıları tehdit etmektedir. Öyle ki son dönemlerde Mecidiye Kalesi ile Orta Tepe arasında bulunan Uzunkum sahiline ulaşım için yapılan yol çalışmaları sırasında yoğun bir tahribat yaşandığını açılan yolun kesitlerinde gözlemlenen Roma Dönemi'ne ait çatki tipi kiremit mezarların kalıntıları ve yüzeyde bulunan yoğun stroter parçalarından anlamak mümkündür (Fig. 23). Bu sebeple Mecidiye Kalesi'nin bulunduğu tepeliğin devamı niteliğinde olan yükseltiye paralel olarak kaleden yaklaşık 500 m kuzeybatıda Çebel Tepe'ye doğru devam eden batıya bakan yamacın nekropol alanı olabileceğini düşünmekteyiz (Fig. 6).

Figür 23. Kalenin yaklaşık 500 m kuzeyinde bulunan nekropol alanı olarak düşünülen bölgede çıkan stroter parçaları (Kazı Arşivi) / *Stroter fragments unearthed in the area thought to be the necropolis area, approximately 500 m north of the castle (Archive of the excavation).*

Mecidiye Kalesi'nin kuzeydoğusunda ızgara planlı yerleşme izine dair bazı iddialar bulunmaktadır (Kurtuluş, 2021). Külzer, İbrice Limanı yerleşiminin (yazara göre, İbrikbaba veya Magarisi) İbrice Burnu'nun güneybatısında olabileceğini düşünmektedir (Külzer, 2008). Yerinde yapılan araştırmalar sonucunda böyle bir yapılaşma izine rastlanmamıştır. Dolayısıyla başlangıçta lokasyon vermeden Külzer, daha sonra Külzer'i ve uydu görüntülerini temel alıp lokasyon veren Kurtuluş'un (Kurtuluş, 2021) tahminleri hedefine ulaşmamıştır. Çünkü uydudan ızgara planlı yerleşim yeri gibi beliren

taş yığınları ve çevresinde yaptığımız incelemeler sonucunda herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır. Ayrıca 2005 yılına ait uydu haritasında yer alan ızgara plana ait izler arazi düzleminde mevcut değildir (Fig. 24).

Figür 24. Kalenin kuzeydoğusunda yerleşim alanı olduğu düşünülen alan (Kazı Arşivi) / *The area thought to be a residential area in the northeast of the castle (Archive of the excavation).*

Trakya'nın Ege Denizi'ndeki kıyısı Saros Körfezi kuzeyinde Mecidiye Kalesi dışında Yayla ve Gökçetepe kaleleri de bulunmaktadır (Kurtuluş 2020). Mecidiye Kalesi'nin yaklaşık yüz ölçümü 4,856 m², Geç Antik Çağ'a ait korunma amaçlı yerleşim olduğu düşünülen Yayla Kalesi yaklaşık 53,000 m², Bizans Dönemi'ne ait savunma amaçlı olduğu düşünülen Gökçetepe Kalesi'nin yüz ölçümü ise yaklaşık 1,300 m²'dir. Kalelerin birbirlerinden kuş uçuşu uzaklıkları Yayla-Mecidiye arası yaklaşık 10,367 km, Mecidiye-Gökçetepe arası ise 11,958 km'dir. Denize doğru çıkıntı yapan bir burun üzerinde yer alan Gökçetepe Kalesi, Mecidiye Kalesi'nden daha küçüktür. Büyük ölçüde tahrip olan kale savunma amaçlı olarak kullanılmış olmalıdır. Kuzey kıyılarında bulunan kaleler arasında yer alan Mecidiye ve Gökçetepe topografyanın sınırlandırdığı planlamaya bağlı olarak tasarlanmıştır. Ticaret rotaları üzerinde yer alan iki kale özellikle literatürde toponomik olarak birbiriyle karıştırılmıştır.

İbrice Limanı

İbrice Limanı, Mecidiye köyünün yaklaşık 3,5 km güneydoğusunda yer almaktadır (Fig. 6). Limanın Mecidiye Kalesi'ne deniz yolu mesafesi 3,3 km'dir. Limanda 19. yüzyılda inşa edilmiş ve günümüzde tahribata uğramış olan bir kilise kalıntısı mevcuttur (Külzer, 2008). Külzer, kilisede bulunan sade işlenmiş yivsiz bir sütundan dolayı kilisenin Bizans Dönemi'nde yapılmış olabileceğini söylemektedir (Külzer, 2008). İbrice Limanı ile ilgili Osmanlı arşiv kayıtlarında limanın tahıl ticaretinde büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Liman ve çevresinde ayrıca yasadışı yollarla yabancılara veya diğer yetkili olmayan alıcılara tahıl satışının yapıldığı da bilinmektedir.⁹

⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv kayıtları için bkz.: K.6 - G.28, Miladi 07-09-1564.; K.6 - G.934, Miladi 27-03-1565.

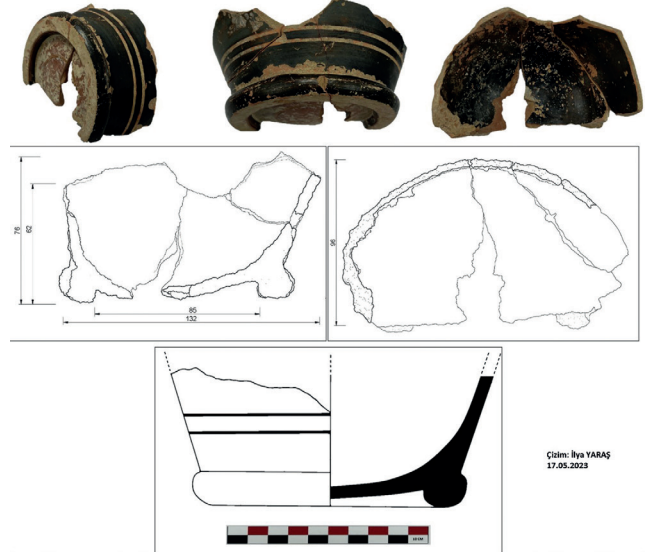
Limanın 1500'li yıllardaki yoğun tahıl ticaret ağına sahip olması bölgenin tarihine de ışık tutmaktadır. Piri Reis limanla ilgili bilgiler verirken bugünkü İbrice Limanı'nın bulunduğu konumu tarif etmiştir (Piri Reis: 341-342). Piri Reis, İbrice'nin sığ bir liman olduğunu söyleyerek limana girecek gemilere uyarıda bulunmuştur. Ayrıca limanda kara yolu aracılığıyla buğdayların gemilere yüklendiğinden de bahsetmektedir ki bu durum Osmanlı arşivleriyle birebir örtüşmektedir.

İbrice Limanı'nın, İbrice yerleşimine bağlı bir liman olduğu düşünülmektedir. İbrice Limanı ve çevresindeki yapılaşmaların tarihsel süreci Bizans'ın tüm dönemlerinde yerleşim gördüğünü göstermektedir.¹⁰ Liman ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle Bizans ve Türk devri ile sınırlı tutulmuş, limanın kuzeybatısında yer alan erken dönem yapılaşmasına ait yüzey seramik buluntuları dikkate alınmamıştır (Fig. 25). Yüzeyde bulunan ticari amphora yoğunluğu ve MÖ 6-4. yüzyıl siyah firnisli seramikler limanın Bizans Dönemi'nden önce de yerleşim gördüğünü göstermektedir. Skyphos olduğunu düşündüğümüz ve MÖ 6-4. yüzyıla tarihlendirilen kap parçaları oldukça dikkate değerdir. Siyah firnisli skyphos kaidesinin bir kısmı üç parça halinde bulunmuş ve tümlenmiştir (Fig. 26).¹¹ Kaidesinin iç çapı 9, dış çapı ise 13,2 cm olup, gövdeye doğru genişleyen form kırık ve eksiktir. Kalın silindirik bir kaideye sahip olan siyah firnisli skyphos kaidesinin üst kısmında iki adet ince simetrik şerit bulunmakta ve kabın etrafını çevrelemektedir. Kaidenin altında kazıma çizgi şeklinde daire bulunmakta ve firnisin altında çark izleri belli olmaktadır.¹² Benzer yapıda fakat ufak boyutlu form vermeyen seramik örneklerinin Mecidiye Kalesi'nde de bulunması çağdaş bir yapılaşmanın söz konusu olduğunu düşündürmektedir (Fig. 22).¹³

Figür 25. İbrice Limanı'ndaki erken dönem yapılaşması (Kazı Arşivi) / *Early period structuring in İbrice Port (Archive of the excavation).*

Figür 26. İbrice Limanı'nda bulunan skyphos ve çizimi (Kazı Arşivi) (Çizim / Drawing: İ. Yaraş) / *Skyphos found in İbrice Port and its drawing (Archive of the excavation).*

Orta Tepe ve Ayazmabayırı Tepe

Orta Tepe, Mecidiye köyünden İbrice Limanı'na doğru giden Liman Yolu Sokağın 1. km'sinde, Mecidiye Kalesi'ne giden kuzeydoğu-güneybatı yönlü ilerleyen Kale Sokağın 700. metresinde sağda tarlaların ortasında bulunmaktadır (Fig. 6). Orta Tepe'de ve çevresinde yoğun yapılaşma ve seramiklere rastlanmış, alanda tespit edilen seramik ve yapı izlerinin çoğu kaçak kazılar sonucu ortaya çıkmıştır.

Orta Tepe'nin güneyinde bulunan Ayazmabayırı Tepe'nin yamaçları buluntu bütünlüğü bakımından Orta Tepe'nin devamı niteliğindedir (Fig. 6). Bu yerleşim alanının Mecidiye Kalesi ve günümüzde İbrice Limanı olarak belirtilen limanla bağlantısı olmalıdır. Ayazmabayırı Tepe¹² olarak adlandırılan alanın çevresindeki yerleşim yerinin olasılıkla lokalize edilmemiş İbrice olarak kaynaklarda yer alan yerleşmeye ait olabileceği düşünülmektedir (Fig. 8).¹³

Harman Tepe ve Toplar Tepe

Kalenin çevresinde yer alan yerleşim izlerinin olduğunu düşündüğümüz yerlerden bazıları Harman Tepe ve Toplar Tepe'dir (Fig. 6). Söz konusu tepeler I. Dünya Savaşı'nda mevzi, Cumhuriyet Dönemi'nde ise askeri tatbikat alanları olarak kullanıldığı için tahribata uğramıştır.

¹⁰ MS 4. yüzyıldan MS 12. yüzyıla kadar bkz.: Ginalis ve ark., 2019, s. 58.

¹¹ Benzer örnekler için bkz.: Hasdağlı 2017, s. 42-66, Kat. No. 1-13.

¹² 2022 yılında yapılan araştırma sonuçlarına dayanarak; *Harman Tepe, Orta Tepe, Ayazmabayırı Tepe ve İbrice Limanı*'nda farklı dönemlere ait yoğun seramik buluntuları ve kaçak kazı çukurlarının kesitlerindeki kalıntılardan dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne her bir yer ile ilgili tarafımızca ayrı ayrı başvurulmuş, söz konusu bu alanların ivedilikle koruma alanı dahil edilmesi talep edilmiştir. Koruma kurulunun başvurularımıza dair çalışmaları halen devam etmektedir.

¹³ Choiseul-Gouffier haritasındaki "İbridge-Cobrys" yer işareti. Choiseul-Gouffier, 1842: C.2, Pl. 52.

Harman Tepe'nin konumu Mecidiye Kalesi ile karşılıklı olduğu için stratejik açıdan da önemlidir. Tepenin üzerinde yer alan su sarnıçları ve yamaçlarında yer alan yüzey buluntuları Mecidiye Kalesi ile kronolojik olarak paraleldir. Harman Tepe'nin güney yamacında yüzey üzerinde tespit edilen çatı kiremit parçaları ve pişmiş toprak antefiks parçası olduğunu düşündüğümüz önemli buluntular, (Fig. 27) bölgenin ve kalenin tarihlenmesi hakkında bilgi vermektedir. Antefiks iki parça olarak bulunmuş ve tümlenmiştir. Kil, deve tüyü renginde (Munsell, 7.5YR 6/8) çok iyi pişirilmemiş olup, hamuru mika, saman ve kum katkılıdır. Palmetin üstü sağlam, ancak sağ alt kısmı ve palmet dalların altında ince bir plaka kırık ve eksiktir.

Figür 27. Harman Tepe'de bulunan antefiks parçası ve çizimi (Kazı Arşivi) (Çizim / Drawing: İ. Yaraş) / Antefix fragment found at Harman Tepe and its drawing (Archive of the excavation).

Asimetrik olan palmet bir kalıpta şekillendirilmiştir.¹⁴ Mecidiye Kalesi'ni stratejik açıdan Harman Tepe ile bir bütün olarak düşünmek gerekmektedir. Bölgenin topografik haritası ve nehirlerin sedimentasyonu dikkate alındığında Antik Çağ'da Mecidiye Kalesi ile Harman Tepe arasındaki Kale Boğazı'nın deniz olduğu söylemek mümkündür (Fig. 6). Bu boğazdan kuzeye, Mecidiye köyüne doğru devam eden alanın deniz olması Antik Çağ'da şu anki İbrice Limanı'ndan daha büyük ve farklı bir limanın aranması gerektiğini düşündürmektedir.

TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

Saros Körfezi'nin kuzey kıyısında yer alan Mecidiye Kalesi'nin tarihlendirilmesine ilişkin veriler kale ve bölgenin yakın çevresinde yapılan araştırmalar sonucundaki yüzey buluntularına dayanmaktadır. Bölgenin en önemli kıyı şeridinde yer alan kale

özellikle ticaret ağı açısından stratejik bir konumda bulunmaktadır. Mecidiye köyünün güneybatısında yer alan kalenin toponomisi ile ilgili birçok iddia bulunmaktadır. Kalenin bulunduğu koy, bölge halkı tarafından *Kale Koyu* olarak bilinmektedir. *İtalyan Koyu* son dönemlerde bölge halkının tercih etmediği bir isimlendirmedir. Bir diğer isim atfı *Magarisi Kalesi*'dir (Külzer, 2008; Kurtuluş, 2021c). Bölgede yer alan eski yerleşim yerleri hakkında bilgiler veren kartografik kaynaklarda "Magarisi" ismi Gökçetepe köyüne atfedilmektedir.¹⁵ Günümüzde bölge halkı Gökçetepe'ye halen "Mağriz" demektedir. Magarisi yerleşimi Piri Reis haritasında açık bir şekilde İbrice Limanı'nın doğusunda uzun bir mesafe aralığı ile gösterilmiştir ki bu mesafe günümüzde Gökçetepe sahilinin doğusunda yer alan kale ile birebir örtüşmektedir (Fig. 7) (Piri Reis: 342). Bu sebeple Mecidiye'de yer alan kaleye Magarisi isminin atfedilmesi doğru değildir.

Kuzey Saros kıyıları içerere özellikle 16. ve 20. yüzyıl arasındaki kartografik ve portolan kayıtlarında kalenin teritoryumunda eski yerleşimin ismine dair birçok atfı yapılmıştır. Kayıtlarda yer alan isimler arasında *İbrice* (Houdan, 1780), *Fassi* (Gastaldi, 1500? -1566), *Paxi* (Barocci, 1558), *Cobrys* (Houdan, 1780), *Xero* (Hase, 1743), *Abrigeou Zero* (Moithey, 1788), *Dripia* (Bellin, 1772) bulunmaktadır. İbrice ismi Orta Çağ haritalarında en fazla atfı alan yerleşimdir, nitekim kalenin doğusunda bulunan liman günümüzde de İbrice Limanı olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu haritalarda İbrice kimi zaman deniz kıyısında kimi zaman içeride kimi zaman da liman ile bir bütün olarak işaretlenmiştir. Kalenin bahsedilen İbrice yerleşimiyle bütünlüğü düşünüldüğünde "*İbrice Kalesi*" olması muhtemeldir. Nitekim İbrice Limanı'nın batısında bulunan ve körfezin en güney ucunda yer alan burun haritalarda *İbrice Burnu* olarak isimlendirilmiştir (Fig. 8). Aynı zamanda 18. yy'da yapılmış bir haritada burnun bulunduğu yerde geniş bir alana "*İbrice Kalessi*" atfında bulunulmuştur (Fig. 28) (Mercenier, 1783). Bu sebeple kalenin İbrice Kalesi olarak isimlendirilmesinin yanlış olmayacağı fakat kalede hem bilimsel arkeolojik kazı çalışmalarının henüz başlamaması hem de yazılı kaynaklarda değişken olan yer isimleri kalenin arkeolojik veriler elde edilinceye kadar Mecidiye Kalesi olarak adlandırılmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Mecidiye Kalesi'nin İbrice yerleşimi ve İbrice Limanı ile bağlantısının olduğu düşünülmektedir. İbrice yerleşiminin ise Orta Tepe ve Ayazmabayırı Tepe'nin bulunduğu konumla olan ilintisi söz konusudur.

¹⁴ Edirne Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilen eser, etütlük değerinde koruma altına alınmıştır.

¹⁵ Piri Reis'in Saros Körfezi haritasında Magarisi Kalesi'nin yeri açık bir şekilde İbrice Limanı'nın doğusuna verilmiştir.

İbrice yerleşimi, İbrice Limanı ve Mecidiye Kalesi arasındaki kara yolu bağlantılarının birbirine yakın uzunlukta olduğu belirlenmiş,¹⁶ bu sebeple stratejik öneme sahip liman ve kaleyi yerleşmenin teritoryumu içinde değerlendirmek mümkündür.

Figür 28. İbrice Limanı'nın batısındaki çıkıntının "İbrice Kalesi" olarak adlandırıldığı 1783 tarihli portolan / Portolan dated 1783, where the bulge to the west of Ibrice Port is called "Ibrice Kalessi" (Mercenier, 1783).

Mecidiye'nin ve İbrice Limanı'nın bulunduğu konum, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde oldukça önemli bir lokasyona sahiptir. İbrice Limanı ve Mecidiye Kalesi'nde tespit edilen MÖ 6-4. yüzyıla tarihlendirilen erken seramik örnekleri, bölgede yerleşimlerin başlangıcı ile ilgili önemli buluntulardır. Kalenin sur duvarlarında kullanılan bosajlı taşlar ise kalede Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa faaliyetlerinin yürütüldüğünü göstermektedir. Harman Tepe'de tespit edilen iki adet sarnıç ve pişmiş toprak antefiks parçası da bölgenin Hellenistik Dönem'deki iskânını desteklemektedir.

Bölgede henüz kesin yer tespiti yapılmamış birkaç yerleşim yeri bulunmaktadır (Külzer, 2014). Tabula Peutingeriana'da geçen Colla bu kentlerden biridir. Colla'nın yeri, Barrington Atlas'ta İpsala'nın Küçükdoğanca köyünde bulunan Karagöl'ün kuzeyinde verilmiştir (BATlas 51 G3). Bu lokasyon tahmini olmakla birlikte Tabula Peutingeriana verileri temel alınarak yorumlanmıştır. Fakat Colla'nın aranması gereken bölge tarafımızca Saros Körfezi'nin kuzey kıyıları, Mecidiye ve çevresi olmalıdır. Bölgenin geçiş noktası olması ve Trakya Khersonesosu'na, İpsala'ya ve Enez'e stratejik uzaklıkta olması son derece önemlidir.¹⁷ MÖ 6-4. yüzyıldan Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar somut arkeolojik kalıntıların mevcut olduğu bu alanın Colla yerleşimi olmasının ihtimali üzerinde durulmakta fakat yüzeyde yerleşim

vasfında değerlendirilebilecek mimari kalıntı tespiti ve epigrafik buluntu olmadığı için şimdilik bir öneri olarak değerlendirilmektedir.

Mecidiye Kalesi'nde 2022 yılında yaptığımız araştırmalar sonucunda, Mecidiye ve yakın çevresindeki yüzey buluntuları tarihsel topografyayı yeniden okumaya olanak tanımış, bölgenin yapılaşma süreci hakkında yeni bilgiler sunmuştur. Körfezin kuzey kıyısında yer alan Mecidiye Kalesi'nde toponomi ve tarihlendirme ile ilgili yapılan kısmi araştırmalar değerlendirilmiş, Saros Körfezi'nin daha önce kapsamlı araştırılmamış kuzey kıyılarında şimdiye kadar hiç bilinmeyen yerleşimler hakkında yeni öneriler sunulmuş, korunması ve belgelenmesi hususunda somut adımlar atılmıştır. Bölgede yaşanan çarpık yapılaşma, ikincil konut kullanımı ve taş ocaklarının doğal sit ve arkeolojik sit alanlarına verdiği tahribatın kısmen önüne geçebilmek amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlarla çalışmalar sürdürülmektedir. Bölge arkeolojisi hakkında yeni veriler sunmaya ileriki yıllarda da devam edilecektir.

TEŞEKKÜR

Edirne ili Keşan ilçesi Mecidiye köyü, G17-d4 pafta (1/10000), 1686 parselde, Kale Boğazı mevkiinde yer alan kaledeki araştırma, kazı ve belgeleme çalışmaları, Edirne Müze Müdürü Sn. Şahan Kırçın başkanlığında, Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Yaraş'ın bilimsel danışmanlığında yürütülmüştür. Mecidiye Kalesi Kazı Projesi, Edirne Valisi Sn. Hüseyin Kürşat Kocabıyık'ın çabaları sonucu Edirne Valiliği ve Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürü Sn. Kemal Soytürk ve Edirne Müze Müdürü Sn. Şahan Kırçın'ın desteğiyle, Edirne Baro Başkanı, Keşan Belediyesi, Keşan Ticaret Odası, Keşan Borsası, ESTAB, Mecidiye Köyü Muhtarlığı ve Mecidiye halkının katkıları ile gerçekleşmiştir. Fotoğrafları çeken değerli meslektaşım. Mehmet Güngör'e, çizimleri yapan, mimar Dr. Onur Karahan, mimar Ali Kurultay ve mimarlık öğrencisi İlya Yaraş'a, Mecidiye Köyü'nde desteğini esirgemeyen Recep Çınar ve Recep İşbilen'e, katkılarından dolayı yukarıda andığımız tüm kişi, kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

¹⁶ İbrice yerleşimi olarak düşünülen Ayazmabayırı Tepe ve Orta Tepe'nin İbrice Limanı'na olan uzaklığı yaklaşık 2,5 km, kaleye olan uzaklığı ise 3,2 km'dir. Kale ile limanın ortak noktası olan İbrice yerleşimine giden antik yollar ile ilgili çalışmalarımız devam etmektedir.

¹⁷ Külzer bölgede yer alan bazı kentlerin lokasyonunun yanlış verildiğini söylemektedir, bkz.: Külzer, 2014.

KAYNAKÇA

- Beksaç, E. (2012). Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da erken kültistik kaya (kaya oyma ve megalit) anıtları ve kült alanları projesi Edirne Kırklareli yüzey araştırması 2011. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 30(1), 41-50.
- Beksaç, E. ve Nurengin Beksaç, Ş. (2017). Kuzey Batı Anadolu ve Trakya'da erken kültistik kaya (kaya oyma megalitik) anıtlar ve kült alanları projesi Edirne ve Kırklareli illeri yüzey araştırması ve bağlantılı kült alanları çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 34(1), 609-622.
- Choiseul-Gouffier, M. G. F. A. (1842). *Voyage pittoresque dans l'Empire Ottoman atlas*. 2. Baskı.
- Çaylak Türker, A. (2014). The Byzantine castle in Akbaş on Thracian Chersonesos. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(8), 1-11.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, K.6-G.28, Miladi 07-09-1564.; K.6- G.934, Miladi 27-03-1565.
- Dikbaş, A. (2001). *Saros Körfezi kuzeyi'nin (Yaylaköy-Mecidiye; Edirne İli) jeolojisi ve neojen çökellerinin stratigrafisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ginalis A., Heher D., Külzer A., Preiser K. J. ve Simeonov G. (2019). Harbours and landing places on the Balkan coasts of the Byzantine Empire (4th To 12th centuries). İçinde L. Werther, H. Müller ve M. Foucher (Ed.), *European Harbour Data Repository*, Jena.
- Hasdağlı, İ. (2017). Bir deneme parçası ışığında Doğu Thrakia'da attika taklidi siyah firnisli seramik üretimi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 42-66.
- Karaca, E. (2016). *Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem'de Doğu Thrakia* [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Karaca, E. (2019). *Milattan önce birinci binde Doğu Trakya*. Homer Kitabevi.
- Kurtuluş, İ. H. (1997). Trakya bölgesi Kırklareli Edirne Tekirdağ Çanakkale illerinde Türk dönemi kaleleri, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 14(2), 31-54.
- Kurtuluş, İ. H. (1999). Trakya'nın Trak dönemi kaleleri. *İlgi*, 96, 22-27.
- Kurtuluş, İ. H. (2020). *Edirne il sınırları içindeki kalelerin tespit ve değerlendirmesi* [Yayınlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kurtuluş, İ. H. (2021a). *Edirne kaleleri*. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları.
- Kurtuluş, İ. H. (2021b). Keşan kaleleri. İçinde F. Çalılık Orhun ve B. Ocak (Ed.), *Keşan Araştırmaları, Keşan'ın Kurtuluşunun 100. Yılına Armağan* (s. 17-36). Trakya Üniversitesi.
- Kurtuluş, İ. H. (2021c). Edirne ili, Keşan ilçesi, Mecidiye köyü, İtalyan koyundaki Magarisi Kalesi. İçinde E. Kavalçalan (Ed.), *24. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı (7-9 Ekim 2020)* (s. 428-450). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Külzer, A. (2007). Die küstengestade des Golfs von Saros und der thrakischen Chersones von der antike bis zur frühen neuzeit: einige anmerkungen. İçinde K. Belke, E. Kislinger, A. Külzer ve M. A. Stassinopoulou, *Byzantina Mediterranea: Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag* (s. 353-363). Weimar.
- Külzer, A. (2008). *Tabula Imperii Byzantini 12, ostthrakien (Europe)*. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Külzer, A. (2008b). *Ostthrakien (Euröpē)*. TIB/12, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch Historische Klasse Denkschriften (Band 369).
- Külzer, A. (2014). Verkehrsrouten am Melas Kolpos (Saros Körfezi). land- und seeverbindungen im grenzgebiet der thrakischen provinzen rodopē und Euröpē, *Sanat Tarihi Dergisi*, XXIII (2), 49-60.
- Özdoğan, M. (1983). Doğu Marmara ve Trakya araştırmaları 1982. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, 63-68.
- Özdoğan, M. (1987). 1986 Yılı Trakya ve Marmara bölgesi araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 5(2), 157-172.
- Özdoğan, M. (1988). 1987 Yılı Edirne ve Balıkesir illeri yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 6, 571-590.

- Piri Reis, (1973) *Kitab-ı Bahriyye*. Yavuz Senemoğlu (Ed.), Tercüman 1001 Temel Eser 19,
- Sayar, H. M. (2002). Trakya'da epigrafi ve tarihi-coğrafya araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 19(2), 99-110.
- Sayar, H. M. (2003). Trakya'da epigrafi ve tarihi-coğrafya araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20(2), 51-58.
- Sayar, H. M. (2013). Trakya'da epigrafi ve tarihi-coğrafya araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 30(1), 69-72.
- Soustal, P. (1991). *Tabula imperii Byzantini 6, Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos)*. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Talbert, R. J. A. (2000), *Barrington atlas of the Greek and Roman world*, Princeton University Press.
- Mercenier, A., 1783 (2023 Mart 10). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100631f/f1.item#>
- Moithey, M. A., 1788 (2023 Mart 17). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53033751b/f1.item#>
- Robert de Vaugondy, D., 1756 (2023 Mart 17). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5962795t/f1.item#>
- Strabon, *Coğrafya*, VII (2023 Mayıs 28). <http://www.perseus.tufts.edu/>
- Titus Livius (Livy). The history of Rome. XXXIII (2023 Mayıs 28). <http://www.perseus.tufts.edu/>

E - KAYNAKLAR

- Barrinton Atlas (2023, Mayıs 28). <https://pleiades.stoa.org/places/501388> - <https://omnesviae.org/>
- BnF (Bibliothèque nationale de France) Gallica (2023, Mart 28). <https://www.bnf.fr>
- Barocci, G., 1558 (2023, Mayıs 25). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53033790j/f1.item#>
- Bellin, J. N., 1772 (2023, Mart 25). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5962811g/f1.item#>
- Callol, I.A.M., 1700'ler (2023, Mart 26). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531007184/f1.item#>
- Fer, N., 1715 (2023, Mart 21). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53036641k/f1.item#>
- Gastaldi, G., 1500?-1566 (2023 Mart 12). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8442070f/f1.item#>
- Hase, J. M., 1743 (2023 Mart 12). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b59639559/f1.item#>
- Houdan, F., 1780 (2023 Mart 12). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8494366k/f1.item#>
- Honoré, G., 1742 (2023 Mart 10). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100977x/f1.item#>
- Klement, A., 1900-1910 (2023 Mart 10). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8443667b/f1.item#>

ESKİ BİR AŞK HİKÂYESİNİN TRANSFERİ (BALATLAR KAZISINDA BULUNAN WILLOW-PATTERN PORSELENLER)

TRANSFER OF AN OLD LOVE STORY (WILLOW-PATTERN PORCELAINS FOUND IN BALATLAR EXCAVATION)

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 1 Kasım 2023	Received: November 1, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 2 Kasım 2023	Peer Review: November 2, 2023
Kabul: 20 Aralık 2023	Accepted: December 20, 2023

DOI: 10.22520/tubaar.1384644

Deniz DEMİR*

ÖZET

Sinop il merkezinde yer alan Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı topluluğundaki arkeolojik çalışmalar 2010 yılından itibaren Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU kazı başkanlığında sürdürülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar sonucu çok sayıda seramik ve porselen eser gün ışığına çıkarılmış olup çeşitli tekniklerin uygulandığı yerel seramiklerin yanı sıra Avrupa'dan (yoğun olarak İngiltere ve Fransa'dan) ithal edilen sayısız porselen de önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur. Bu alanda yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bulunan İngiltere fabrikalarında üretilmiş çeşitli bezeme tekniklerinin uygulandığı ve çeşitli bezeme kompozisyonlarının görüldüğü çok sayıda porselen eserin yoğun bir grubunu da transfer tekniği ile yapılmış porselenler oluşturmaktadır. Transfer tekniği ile çeşitli bezeme kompozisyonlarının porselen yüzeyine aktarıldığı Balatlar eserleri arasında yer alan eski bir aşk hikâyesinin anlatıldığı "willow-pattern" porselenler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Balatlar kazısında tespit edilen bu eserlerin benzer örnekleri çeşitli arkeolojik kazılarda da gün ışığına çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra birçok müze koleksiyonunda bulunmakta ve müzayedelerde satışa sunulan eserler arasında da kendini göstermektedir. "Söğüt ağacı" motifi olarak da literatürde yerini alan bu kompozisyon, 19. yüzyılda çok meşhur olmuş ve neredeyse tüm fabrikalar bu kompozisyonu porselen yüzeylerine aktarmıştır. Willow kompozisyonu, günümüzde çağdaş porselen sanatçıları tarafından da yorumlanmaya devam etmekte ve popüleritesini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Porselen, Balatlar, Avrupa, İngiltere, Willow-pattern.

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümü, Ankara.
e-posta: deniz.demir@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-2359-3932

Bu makale, yeni bilgi ve bulgularla "Balatlar Kazısı Geç Osmanlı Mezarlığından Seramik ve Porselen Buluntular" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma sürecinde desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU ve Prof. Dr. Gülgün YILMAZ'a sonsuz teşekkürlerimle...

ABSTRACT

Since 2010, Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU has been continuing the excavations. As a result of the studies carried out in this field, many ceramic and porcelain products were brought to light. Among these works, numerous porcelains imported from Europe (mainly England and France) also constituted an essential data source. Many porcelain works of various decoration techniques and decoration circles produced in England factories were unearthed. These dense items also include porcelain made with the transfer technique. Porcelains with willow pattern, in which an old love story is told, which is among the Balatlar works, in which various decoration components are transferred into the porcelain with the transfer technique, contain the importance of this use. Examples similar to these artifacts found in the Balatlar Excavations were also unearthed in various remains excavations. In addition, it is included in many museum collections and shows itself among the works offered for sale at auctions. This circle, which has a place in the literature as a willow tree motif, became very famous in the 19th century and almost all factories transferred these circles to porcelain surfaces. The Willow composition continues to be interpreted by contemporary porcelain artists, and this setting still maintains its popularity today.

Keywords: Porcelain, Balatlar, Europe, England, Willow-pattern.

GİRİŞ

Sinop il merkezinde yer alan Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı topluluğundaki arkeolojik çalışmalar 2010 yılından itibaren Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU kazı başkanlığında sürdürülmektedir¹ (Foto. 1). Bu alanda yapılan çalışmalar sonucu, çok sayıda seramik ve porselen eser gün ışığına çıkarılmış olup çeşitli tekniklerin uygulandığı yerel seramiklerin yanı sıra Avrupa'dan (yoğun olarak İngiltere ve Fransa'dan) ithal edilen sayısız porselen de önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur. Bu alanda yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bulunan İngiltere fabrikalarında üretilmiş, çeşitli bezeme tekniklerinin uygulandığı ve çeşitli bezeme kompozisyonlarının görüldüğü çok sayıda porselen eserin yoğun bir grubunu da, transfer tekniği ile bezenmiş porselenler oluşturmaktadır. Bu eserlerden bahsetmeden önce İngiltere'nin porselencilik konusundaki gelişiminden bahsetmek yerinde olacaktır.

İngiliz Porselenleri

İngiltere, 18. yüzyılda meydana gelen sanayi devriminin etkisiyle diğer Avrupa ülkelerine kıyasla sermaye birikimi açısından daha ileri durumda bulunan bir ülke konumundaydı. İngiliz orta sınıf üreticileri, İngiltere'nin

Çin porselenleri ile yüzyıllar öncesine dayanan tanışıklığı ve Avrupa'daki ilk porselen üretim merkezi olan Meissen'e yakınlığının sağladığı avantajlar nedeniyle kendi porselen fabrikalarını, kendi imkânlarıyla kurmuşlardır. Aslında bu üreticilerin çoğu, İngiltere'de orta gelir düzeyinde artan talebi karşılamaya yönelik ucuz mavi-beyazlar ya da gösterişsiz emaye dekorlu seramikler üretmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca ilk kez keşfedilen "kemik porselen", İngiliz porselenleri ile geliştirilen porselenlerin dekorunu oluşturmada kullanılan "transfer baskı" tekniği gibi çalışmalar İngiliz porselen sektörünün, dünya porselencilğine getirdiği önemli katkılarıdır. Söz konusu gelişmelerle beraber İngiltere'de çok sayıda porselen fabrikaları kurulmuştur (Coysh, 1982, s. 212; Godden, 1977; Kalyoncu, 2011, s. 57). İngiltere'nin çeşitli porselen fabrikalarında üretilmiş olan porselen ve porselen parçaları arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkarılmaktadır. Balatlar kazı buluntuları arasında da çok sayıda çeşitli üretici damgalarının yer aldığı porselenler ele geçirilmiştir. Üretici damgasının yer almadığı porselenler de benzer örnekleri ve İngiltere fabrikalarında geliştirilen bezeme teknikleriyle karşılaştırılarak İngiltere'den ithal edilen porselenler grubuna dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 1. Balatlar yapı topluluğu havadan görünüm / *Balatlar building complex aerial view* (SBK Kazı Arşivi / *SBK Excavation Archive*).

¹ Balatlar Kilisesi kazısı ve seramik ve porselen buluntuları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gülgün Köroğlu, Yaşar Serkal Yıldırım, Gülseren Kan Şahin, Ozan Hetto "Dünü ve Bugünüyle Balatlar Kilisesi Kazıları", Sinop Kültür ve Turizm Sempozyumu, 2021, s. 75-86; Gülgün Köroğlu, Filiz İnanan, "Sinop Balatlar Kilise Kazılarında Ortaya Çıkarılan Seramikler", Uluslararası Ortaçağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi, İstanbul, 2017, s. 319-327; Sevinç Gök İpekçioğlu, "Sinop Balatlar Yapı Topluluğu'nda Ortaya Çıkarılan Avrupa Seramiklerinin Batı Karadeniz Ağı İçerisindeki Yeri", Sanat Tarihi Dergisi, S. XXVII, 2018, s. 331-347; Deniz Demir, Balatlar Kazısı Geç Osmanlı Mezarlığından Seramik ve Porselen Buluntular, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023.

baskı yapılarak çanak çömlek veya porselen yüzeyine aktarılmasıyla geliştirilmiştir (Ade Boger, 1971, s. 347). Transfer baskının bu şekilde seri üretime uygun hale getirilmesiyle, İngiliz seramik endüstrisi yavaş yavaş Çin ile rekabet noktasına ulaşmıştır. Fakat ilk başta kalite olarak Çin porselen düzeyine ulaşamamış ve seçkin kesim tarafından Çin porselenleri tercih edilmeye devam etmiştir. Bu süreçte Staffordshire'daki Spode fabrikasının kurucusu olan I. Josiah Spode'un (1733-1797) ismi öne çıkmıştır. Spode, hem kaliteli porselen bünye olan kemik porselenin (bone china) hem de sır altına mavi transfer baskı tekniğinin geliştirilmesi hususundaki başarıyla ilişkilendirilmiştir. Spode ile ilişkilendirilen 1780 dolaylarındaki gelişmeler, seramik sanayisi için adeta bir devrim niteliğindedir. Böylece Spode fabrikasının öncülüğünde, İngiliz seramik firmaları çeşitli markaların görüldüğü mavi-beyaz transfer baskılı ürünlerini piyasaya sürmeye başlamış, bu ürünler fazlasıyla talep görmüştür. Transfer baskılı mavi-beyaz porselenlere artan bu aşırı talep, "Mavi-beyaz çılgnılığı" şeklinde ifade edilerek literatürdeki yerini almıştır. Burada mavinin öne çıkması, hem ithal Çin porselenlerinin taklit edilmesi isteğinden, hem de kobalt mavisinin diğer renklere göre sır altında daha başarılı sonuçlar vermesinden kaynaklanmaktaydı. Mavi-beyaz üretimde renk tercihi kadar bezeme tercihinde de Çin etkisi belirgindir. Çin etkisiyle geliştirilen bu bezeme anlayışı "Chinoiserie Stili" olarak adlandırılmıştır. Bu stil 18. yüzyılda Fransa, Almanya ve İngiltere'de revaçta olan Rokoko stiline bir parçası olarak geliştirilmiştir. Chinoiserie stiline mavi-beyazlarda ya Çin porselenlerindeki motifler aynen kopyalanmış ya da Çin betimleme geleneğine sadık kalınarak Avrupa tasarımları üretilmiştir. Bu motif grubu kendi içinde "Bungalov (Tek katlı ev)", "Kelebek Çatısı", "Ejder", "Uçan Flama", "Anka Kuşu", "Pagoda (bir tür Budist tapınak)", "Tavus Kuşu", "Orman Manzarası" ve "Çin Manzarası" gibi pek çok alt gruba ayrılmıştır (Yılmaz, 2012, s. 94-96). Chinoiserie stiline motiflerden en popülerleri "Söğüt Motifi/Willow-Pattern" olup bu motif 1780 civarında Caugley Fabrikası'nda tanıtılmıştır (Yılmaz, 2012, s. 98; Ade Boger, 1971, s. 372; Godden, 1977).

Willow-Pattern'in Hikâyesi ve Kompozisyonunun Gelişimi

19. yüzyılda popüler hale gelen, porselen yüzeylere aktarılan "willow-pattern", eski bir efsanevi Çin hikâyesine dayanmaktadır. Eski bir aşk hikâyesinin konu olduğu bu efsanevi öykünün başkarakterleri: Mandarin Tso Ling, Mandarinin kızı Koong Shee, Mandarinin kâtabi Chang ve Mandarinin arkadaşı eski tüccar Ta Jin.

Çeşitli versiyonları olan bu çok eskiye dayanan aşk hikâyesi, yukarıdaki kahramanlar çerçevesinde genel hatlarıyla şu şekildedir:

...Uzun zaman önce Eski Çin'de Tso Ling adında bir mandarin vardı... Tso Ling eşini kaybetmiş yaşlı bir adam olarak Pagoda'da güzeller güzeli biricik kızı Koong Shee ile yaşamaktaydı. Pagoda bahçesinin bir yanı geniş derin bir nehirle, diğer yanı da aşılamayacak yükseklikteki zig-zag şeklinde uzanan çitlerle çevriliydi. Koong Shee'nin yaşamı bu alandan ibaretti ve buradan çıkması yasaktı. Mandarin, kızını eskiden tüccar olan arkadaşı Ta-jin ile evlendirecekti ve bu konuda Ta-jin'e söz vermişti. Bu yüzden kızını kendisinden başka kimse görmemeliydi. Koong Shee çok yalnızdı ve bahçedeki kuşları kendine arkadaş bilmişti... Genç kız bir gün babasının kâtabi olan Chang ile karşılaşmış ve Chang ile ilk görüşte birbirlerine âşık olmuşlardı. Fakat aralarındaki statü farkından dolayı aşklarının imkânsız olduğunun da farkındaydılar. Buna rağmen duygularını bir yana bırakıp aşklarından vazgeçemediler. Bir gün gizlice buluştukları esnada Tso Ling onları yakaladı ve hemen genç adamı kovarak çok uzaklara gönderdi. Kızına Chang'ı unutmaması ve Ta Jin ile evlenmesi gerektiğini söyledi. Kız babasına karşı çıksa da, Mandarin, büyük Pagoda'nın görüş açısında olan, derin nehre doğru çıkıntı yapan bir ev inşa ettirdi ve kızını buraya hapsedti... Aradan bir yıl geçince Mandarin, tüccar arkadaşı Ta Jin'i kızını görmeye getirdi. Ta Jin yanında nişan hediyesi de getirmişti, bunu gören genç kız yaşlı gözlerle çaresizce bakakaldı. Mandarin ve Ta Jin düğün tarihini konuşmak için kızın yanından uzaklaştılar... O gece Koong Shee ağlayarak pencerenin kenarına oturdu. Aşağıda suda yüzen bir Hindistan cevizi kabuğu dikkatini çekti, suya uzanarak kabuğu aldı ve kabuğun içinde bir not buldu. Not Chang'dandı. Onun yakınlarda olduğunu düşünerek sevinçle cevap yazdı ve kâğıdı yelken haline getirip suya bıraktı. Mektupta Ta Jin ile evlendirileceği ve düğün tarihi ile ilgili bilgiler yazıyordu. Koong Shee düğün gününe kadar Chang'dan cevap beklese de beklediği cevap gelmedi... Düğün günü geldi çatı ve Koong Shee, pagodaya Ta Jin'in yanına götürüldü. Genç kız, Ta Jin'in düğün hediyesi olan mücevher kutusunu açtığı esnada kalabalık içinden kayıçkı kılığına girmiş olan Chang, hızla içeriye fırladı. Chang'ı görünce şaşırarak Koong-Shee genç adamla birlikte hızla nehre doğru koştu. Mandarin Tso Ling, genç âşıkları kovaladı ve nihayet âşıklar köprüden geçerek adaya kaçtı. Ardından kızın babası arama emri çıkardı, kıskanç Ta-Jin tarafından bulunana kadarki geçen sürede Koong Shee ile Chang zorluklara rağmen mutluluk içinde yaşadı. Fakat Ta-Jin onları bulduktan sonra buldukları yeri ateşe verdi... Her ne kadar bu aşk hikâyesinin sonu acıklı gibi görünsün de yangın esnasında Tanrılar genç âşıkların ruhlarını bir çift güvercine dönüştürür. Böylece genç âşıklar Koong Shee ve Chang ölümünden sonra da ayrılmazlar sonsuza kadar gökyüzünde bir çift güvercin olarak süzülürler (Drummond, 1992; Fontannaz, 1981; Krueger, 1999; Young, 1996, s. 19; Yılmaz, 2012, s. 99; Ade Boger, 1971, s. 372).

Fotoğraf 5. a- Willow-Nankin's Porselen örnekleri / *Willow-Nankin Porcelain Samples* (Copeland, 1980, s.34); **b-** Willow-Pattern porselen takımı örneği / *Willow-Pattern porcelain set sample - Lahaina Heritage Museum* (<https://whichmuseum.co.uk/museum/lahaina-heritage-museum-10767> /Erişim Tarihi: 01.12.2023).

Fotoğraf 6. a. Çin porseleni-1760 / *Chinese porcelain-1760* (https://en.wikipedia.org/wiki/Willow_pattern); **b.** Nanking willow olarak adlandırılan Çin porseleni / *Chinese porcelain called Nanking willow* (Giehler, 2020, s. 211); **c.** Staffordshire willow desenli porselen örneği-1800 / *Staffordshire willow pattern porcelain sample/1800* (Giehler, 2020, s. 211); **d.** Willow-pattern porselen örneği-19. yüzyıl / *Willow-pattern porcelain sample-19th century* (Jeffries, 2022, s. 458).

İşte bu kadim aşk hikâyesi, kurgusal romanlara, şiirlere, teatral eğlencelere defalarca konu olduğu gibi porselen dekorlanması hususunda da porselen sanatçılarına ilham kaynağı olmuştur. Willow-Pattern/Çin Söğüdü olarak adlandırılan bu motif, 1780'de Çin porselenlerinden aldığı birçok farklı öğeyi tek bir tasarımda kompoze ederek bakır plaka üzerine aktaran Caughley fabrikasında Thomas Turner'in yanında çalışan İngiliz seramikçi Thomas Minton'a atfedilmektedir. Minton, willow-pattern'in

prototipi olan bu tasarımı dönemin önemli seramik üreticilerinden birine satmıştır. Turner ise bu motifi, Nankinware/Willow Nankin's olarak bilinen mavi-beyaz manzaraların görüldüğü Çin porselenlerine dayandırmıştır (Foto. 5a-6b).

Süreç içerisinde bu motif, diğer İngiliz porselen fabrikalarında da çeşitli varyasyonlar halinde porselen yüzeylerine aktarılmaya devam etmiştir (Ade Boger, 1971, s. 347-348, 372; Savage-Newman, 2000, s. 315; Young, 1996, s. 18, 28-29; Yılmaz, 2012, s. 98). Bu motif ile sıklıkla anılan bir diğer isim de Josiah Spode I'dir. Spode'un ilk söğüt motifi 1790'lı yıllara rastlamaktadır. Yıllar içinde J. Spode de bu motifte küçük farklılıklar yaparak çeşitli willow-pattern porselen üretmiştir (Copeland, 1980, s. 39). Nihayetinde bu motif, geçtiği bu süreçlerden sonra standart şekline kavuşarak 19. yüzyıl başlarında bu haliyle hızla üretilmeye devam etmiştir (Foto. 6d). Yemek takımlarında sevilerek uygulanan bu kompozisyon, 1850'den sonra çay takımlarında da görülmeye başlamıştır (Ade Boger, 1971, s. 347-348, 372; Savage-Newman, 2000, s. 315) (Foto. 5b).

Zamanla standart hâline kavuşan bu meşhur tasarımdaki Willow-Pattern/Söğüt Motifi ifadesiyle kastedilen şey, tek başına bir ağaç olmayıp bu ağaç, birlikte işlendiği köprü, köprü üzerindeki insanlar, çayevi, elma ağacı, çiçek açmış portakal ağacı, karşılıklı duran iki güvercin figürü, ön düzlemdeki çit gibi aslında ana sahnenin sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Bir motifin willow-pattern/söğüt ağacı deseni olarak adlandırılabilmesi için kuşkusuz kompozisyon içinde söğüt ağacının olması yeterli değildir. Karşılıklı uçan iki güvercin, ön düzlemdeki çit, köprü, köprü üzerindeki 3 figür, pagoda, tekne, ada bu kompozisyonu tamamlayan olmazsa olmaz öğelerdir (Foto. 7).

Fotoğraf 7. Willow-Pattern porselende yer alan öğeler / *Items featured in Willow-Pattern porcelain* (<https://nationalmuseumpublications.co.za/the-willow-pattern/> / Erişim Tarihi: 01.12.2023).

- a-** Söğüt ağacı / *Willow tree,*
b- Mandarin Tso Ling'in kızı Koong Shee ile birlikte yaşadığı pagoda / *The pagoda where Mandarin Tso Ling lived with his daughter Koong Shee,*
c- Kong Shee'nin dışarıya çıkamaması ve Chang'ın içeriye girememesi için yapılan çit / *The fence built to prevent Kong Shee from going outside and Chang from getting in*
d- Köprü / *Bridge,*
e- Köprü'nün üstünde üç figür (Chang, Koong Shee, Tso Ling) Chang en önde, arkasında Koong Shee ve onun arkasında Tso Ling / *Three figures on the bridge (Chang, Koong Shee, Tso Ling) Chang in front, Koong Shee behind her and Tso Ling behind her*
f- Chang ve Koong Shee'nin kaçtıkları balıkçı teknesi / *The fishing boat from which Chang and Koong Shee escaped,*
g. Elma ağacı / *Apple tree,*
h- Chang ve Koong Shee'nin kaçtıkları ada / *The island where Chang and Koong Shee escaped,*
ı- Chang ve Koong Shee'nin ruhunu temsil eden güvercinler / *Doves representing the spirit of Chang and Koong Shee*

Fotoğraf 8. Willow sahnesinin görüldüğü Balatlar porselenleri / *Balatlar porcelains with the Willow scene* (Demir, 2023, s. 606, 621, 618, 614, 615, 634, 642).

Balatlar Kazısında Bulunan Willow-Pattern Porselenler

Balatlar kazı buluntuları arasında İngiltere'den ithal edilen sayısız porselen eser arasında willow deseninin işlendiği tam ve tama yakın örneklerle (iki tam, iki tama yakın) beraber bu sahnenin işlendiğine işaret eden çok sayıda porselen, parçalar halinde bulunmuştur (Foto. 8). Buluntular arasında bu porselenlerin beyaz zemin üzerine, mavi, siyah ve yeşil renkle transfer edilmiş örnekleri yer almaktadır (Foto. 9). Mavi-beyaz ve siyah-beyaz örnekler yoğunluk gösterirken, bir kısmı iki parça halinde bulunan yeşil-beyaz willow-pattern tabak örneği bu zamana kadar tespit edilen Balatlar örnekleri arasında tektir (Foto. 9c).

Fotoğraf 9. Willow kompozisyonlu tabaklarda renk çeşitliliği / *Color diversity in plates with willow composition* (Demir, 2023, s. 609, 622, 624).

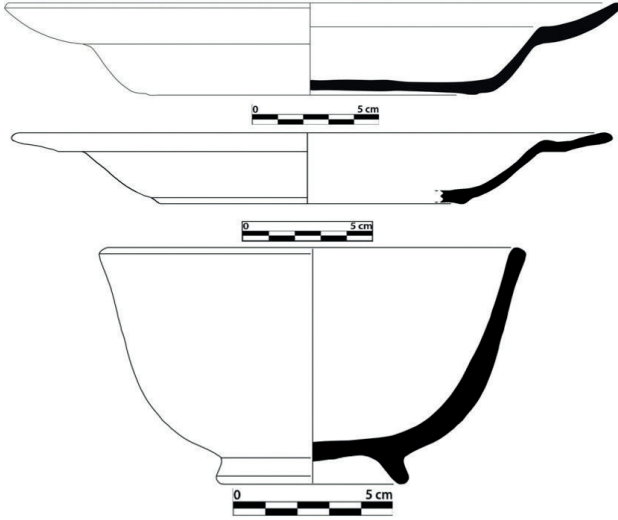

Fotoğraf 10. Willow kompozisyonunun uygulandığı tabak ve kâse / *Plate and bowl with willow composition applied* (Demir, 2023, s. 606, 618).

Çalışma kapsamında değerlendirilen willow-pattern/söğüt desenli porselenlerden, Balatlar'da yapılan kazı çalışmaları sonucunda iki tam örnek gün ışığına çıkarılmıştır. Bunlardan biri mavi-beyaz tabak diğeri ise siyah-beyaz kâsedir (Foto. 10). Eserlerin formu dolayısıyla mavi-beyaz tabakta kompozisyon tabağın iç kısmında, siyah-beyaz kâsede de kompozisyon eserin dış kısmına transfer edilmiştir. Kâse formundaki bu eser, bugüne kadar Balatlar kazısında bulunan willow kompozisyonunun görüldüğü porselenler arasındaki tek kâse örneğidir (Foto. 10b).

Şekil 1. Çizimler üzerinden willow desenli porselenler / *Porcelains with willow pattern from drawings* (Demir, 2023, s. 607, 610, 619).

Benzer form özelliklerine sahip Willow kompozisyonunun görüldüğü tam ve tama yakın örneklere göre bu eserlerin ölçü aralıkları şu şekildedir. Tabaklarda; ağız çapı 22-27 cm., dip çapı 13-14 cm., yükseklik 3.2-3.9 cm., cidar kalınlıkları ise 0.35-0.5 cm. aralığındadır. Tek bir örneği olan willow desenli kâsenin ise; ağız çapı: 12.9 cm., Dip/Kaide Çapı 5.8 cm., yüksekliği 7.3 cm., cidar kalınlığı ise 0.5 cm.'dir.

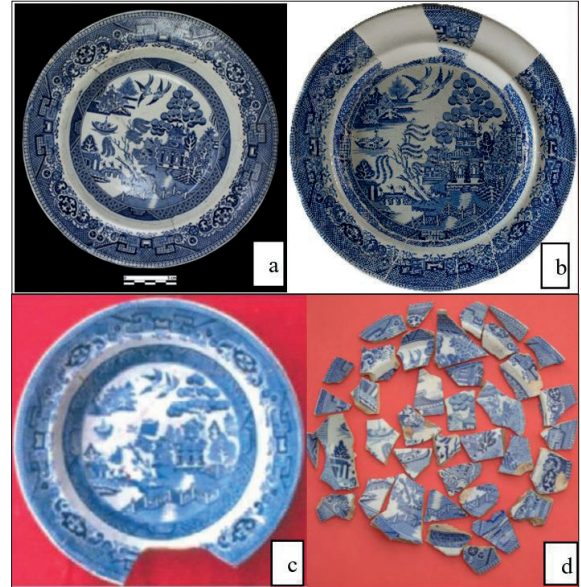
Bu eserler, Balatlar kazısında tespit edilen Geç Osmanlı döneminde kullanılan Rum-Ortodoks mezarlık alanında (IV No.lu mekân IV No.lu açma, XVI No.lu mekân IV No.lu açma) bulunmuştur. Balatlar kazısında willow-pattern porselenlerin yanı sıra İngiltere'den ithal edilen çeşitli bezeme tekniğiyle oluşturulan başka desenlerin de görüldüğü çok sayıda porselen ve porselen parçası gün ışığına çıkarılmıştır. Burada bulunan ithal porselenlerin bir grubunu da aynı yüzyılda Fransa'dan ithal edilen porselenler oluşturmaktaysa da İngiltere'den ithal edilen porselenlerin yoğunluğu daha fazladır. Bu yoğunluk ülkeler arasındaki rekabette kimin daha önde olduğunun da göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim 1802 yılında Sinop'a konsolos olarak atanan Pascal Faurcade Osmanlı-Fransız ticaretinin gelişmesi için çok çaba harcamış, bir yandan da İngiltere ve Rusya ile rekabete girmiş fakat başarısızlığa uğrayarak Anadolu'yu terk etmiştir (Gök İpekçioğlu,

2018, s. 337). Görüldüğü gibi Balatlar kazısında bulunan bu eserler, bir liman kenti olan Sinop'un Osmanlı dönemindeki ticari faaliyetlerini gösteren önemli bir veri kaynağıdır. Bununla beraber çalışmaya konu olan porselen eserler, Balatlar'da 19. yüzyılda aktif olan kiliseye hediye olarak sunulmuş olabileceği gibi burada yaşayan Rum cemaatinin günlük kullanım eşyaları arasında olması da ihtimaller dâhilindedir. Dolayısıyla bu eserler, Rum cemaatinin günlük kullanım eşyalarındaki beğenilerini yansıtmaması bakımından da dikkat çekmektedir.²

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Transfer tekniği ile porselen yüzeylere aktarılmış Willow-Pattern/Söğüt Ağacı motifinin görüldüğü eserler, ülkemizde yapılan çeşitli arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkarılmış, çıkarılmaya da devam etmektedir. Balatlar kazısında bulunan bu eserlerin benzer örneklerinin bazıları Smyrna Agorası, Aziz Nicolaos Kilisesi, Alanya Kalesi, Demirköy kazılarında tespit edilmiştir³ (Gök Gürhan, 2011, s. 83; Meriç, 2021, s. 145; Meriç, 2022, s. 167-168; Uysal, 2007, s. 556) (Foto. 11). Bu porselenler

Fotoğraf 11. a. Balatlar Kazısı willow desenli tabak örneği / *Example of a willow patterned plate from the Balatlar excavation* (Demir, 2023, s. 606); **b.** Smyrna Agorası Kazısı willow desenli tabak örneği / *Example of a willow patterned plate from the Smyrna Agora Excavation* (Meriç, 2021, s. 361); **c.** Aziz Nicholas Kazısı willow desenli tabak örneği / *Example of a willow patterned plate from the St. Nicholas excavation* (Fındık, 2007, s. 745); **d.** Alanya Kalesi Kazısı willow desenli tabak örneği / *Example of willow patterned plate from Alanya Castle Excavation* (Oral, 2009, Lev.32).

² 19. yüzyılda Rum halkının yaşadığı bilinen Demre'de yapılan Aziz Nicholas kazısında tespit edilen benzer porselenler de yine Rumların günlük kullanımındaki ortak beğenilerini yansıtmaktadır (Fındık, 2007, s. 738-739).

³ Bu porselenler, ülkemizde Topkapı Sarayı Müzesi (Tufan, 2022, s. 155), Mersin Arkeoloji Müzesi, Samsun Müzesi vb. gibi birçok müze koleksiyonunda yer almakta ve müzayedelede satışa sunulan eserler arasında görülmektedir.

ESKİ BİR AŞK HİKÂYESİNİN TRANSFERİ (BALATLAR KAZISINDA BULUNAN WILLOW-PATTERN PORSELENLER)

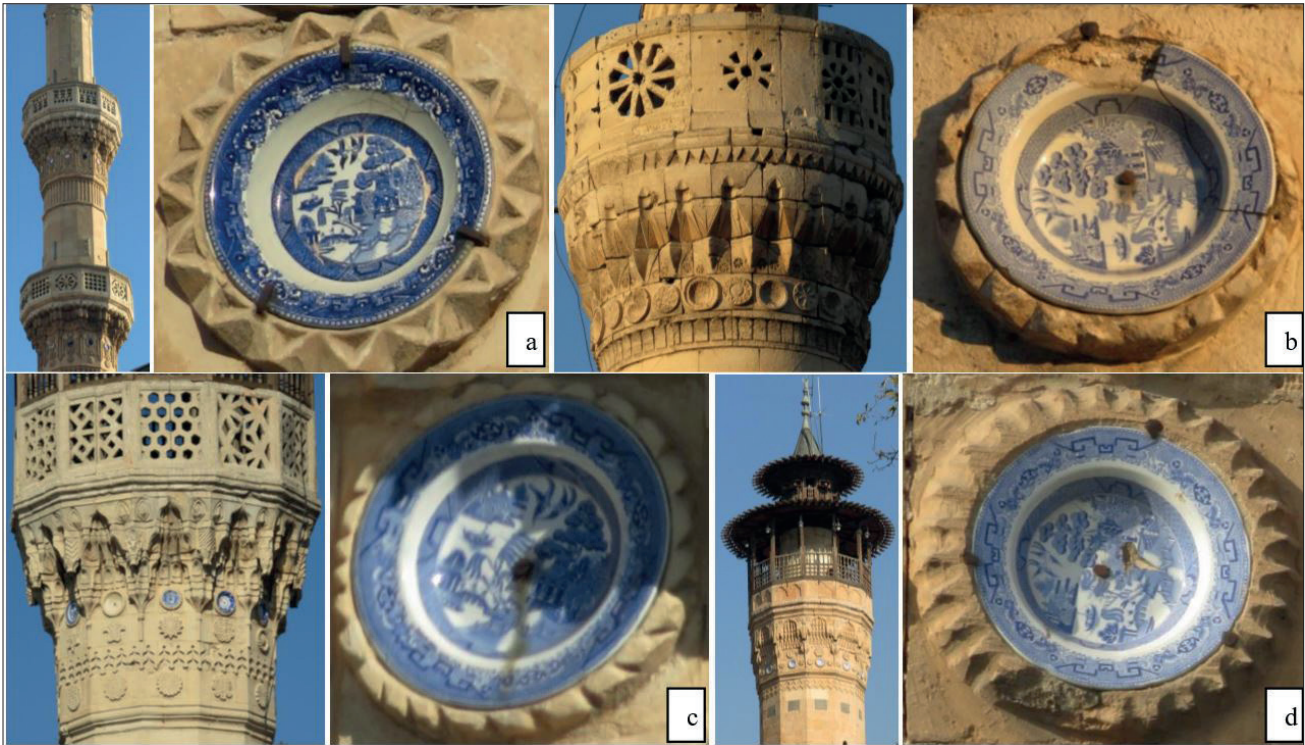
buldukları yerin 19-20. yüzyıllardaki ticari faaliyetleri hakkında bilgi vermesi ve o dönemde orada yaşayan halkın günlük kullandığı beğenilerini yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Ayrıca başta bu porselenlerin, ortaya çıktığı İngiltere’de yer alan müzelerin koleksiyonlarında (British Museum⁴, Victoria ve Albert Museum⁵, National Gallery⁶, Fitzwilliam Museum⁷, Dunham Massey

(D’Antonio, 2018, s. 4) vb.), 19. yüzyılda üretimin yayılarak sürdürüldüğü birçok Avrupa ülkesinde, Amerika’da ve daha birçok ülkede yer alan müze koleksiyonlarında willow-pattern porselen eserleri bulunmaktadır (Foto. 12). Bununla beraber çeşitli ülkelerde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu gün ışığına çıkarılan eserler arasında da sayısız willow-pattern porselen örnekleri vardır.

Fotoğraf 12. İngiltere’deki müze koleksiyonlarında yer alan willow-pattern porselen örnekleri / *Willow-Pattern porcelain samples in museum collections in England.* a. British Museum örneği / *British Museum sample* (https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_R-30 /Erişim Tarihi: 21.11.2023); b. Victoria ve Albert Museum örneği / *Victoria ve Albert Museum sample* (<https://collections.vam.ac.uk/item/O77999/plate-spode-ceramic-works/> /Erişim Tarihi: 21.11.2023); c. National Gallery örneği / *National Gallery sample* (<https://nationalmuseumpublications.co.za/the-willow-pattern/> /Erişim Tarihi: 21.11.2023); d. Fitzwilliam Museum örneği (<https://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/image/media-1807280849> / Erişim Tarihi: 21.11.2023).

Fotoğraf 13. Minarelerde bezeme unsuru olarak kullanılan willow-pattern porselen örnekleri / *Samples of willow-pattern porcelain used as decoration elements on minarets.* a. Gaziantep Şirvani Camii minaresi ve minarede yer alan willow-pattern porselen tabak / *Gaziantep Şirvani Mosque minaret and the willow-pattern porcelain plate on the minaret* (Orhanlı, 2018, s. 62, 148); b. Gaziantep Kozanlı Camii minaresi ve minarede yer alan willow-pattern porselen tabak / *Gaziantep Kozanlı Mosque minaret and the willow-pattern porcelain plate on the minaret* (Orhanlı, 2018, s. 169, 174); c. Gaziantep Tahtani Camii minaresi ve minarede yer alan willow-pattern porselen tabak / *Gaziantep Tahtani Mosque minaret and the willow-pattern porcelain plate on the minaret* (Orhanlı, 2018, s. 227-228); d. Kahramanmaraş Ulu Camii minaresi ve minarede yer alan willow-pattern porselen tabak / *Kahramanmaraş Grand Mosque minaret and the willow-pattern porcelain plate on the minaret* (Orhanlı, 2018, s. 295-296).

⁴ https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_R-30 /Erişim Tarihi: 21.11.2023

⁵ <https://collections.vam.ac.uk/item/O77999/plate-spode-ceramic-works/> /Erişim Tarihi: 21.11.2023

⁶ <https://nationalmuseumpublications.co.za/the-willow-pattern/> /Erişim Tarihi: 21.11.2023

⁷ <https://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/image/media-1807280849> / Erişim Tarihi: 21.11.2023

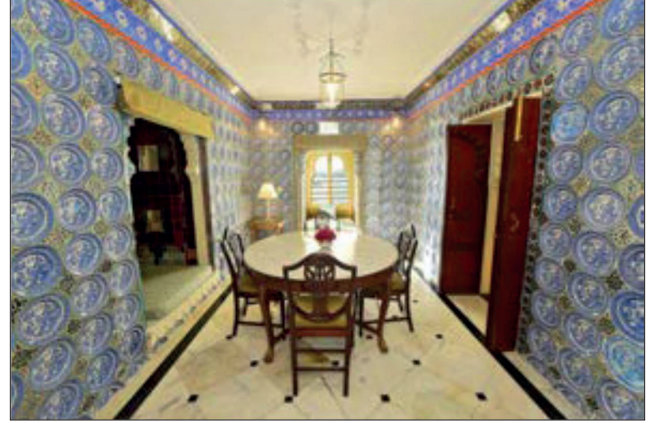
Örneğin; İngiltere'nin Liverpool kentinin Edge bölgesinde yapılan Williamson Tüneli kazısında⁸ ve Polonya'nın Gdansk şehrinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda çok sayıda willow-pattern porselenler bulunmuştur (Dağbal, 2017, s. 312-314).

Çin porselenlerinden ve meşhur efsanevi aşk hikâyesinden alınan ilhamla, 1780 yılında ilk kez T. Minton tarafından tasarlanan willow-pattern motifi 19. yüzyılda popüler hale gelmiştir. Minton, bu tasarımı birlikte çalıştığı Thomas Turner'a ait olan Caughley fabrikasında oluşturmuş, Turner ile ortaklıklarını ayırdıktan sonra kendi fabrikasını kurmuş, sonrasında bu tasarım, hem Turner hem Minton tarafından hem de diğer fabrikalarda geliştirilmeye devam etmiştir. Tranfer tekniğinin sağladığı imkânla seri bir şekilde yemek ve çay fincan takımları olarak üretilen willow-pattern porselenler, 19. yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde neredeyse her insanın evinde mutfak eşyası olarak kullanılmaktaydı. 1780 yılında ilk örneğinin İngiltere'de oluşturulduğu bu porselenler, yukarıda da söz edildiği gibi 19. yüzyılda İngiltere ve çevre ülkelerdeki porselen fabrikalarının yanı sıra diğer Avrupa ülkelerinde, hatta Amerika'da yer alan porselen fabrikalarında seri şekilde üretilmeye devam etmiştir (Haggarty, 2020, s. 44).

Üretiminin bu şekilde birçok fabrikaya yayıldığı willow-pattern porselenler, 19. yüzyılda İngiltere'den birçok ülkeye ihraç edilmiştir. Bu porselenlerin ülkemizde de ithal edildiği, Balatlar kazısında ve diğer birçok arkeolojik kazıda ele geçen willow-pattern porselenlerden anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Geç Osmanlı döneminde ülkemizdeki bazı mimari yapıların şerefe altlarına bezeme unsuru olarak (bacini) Avrupa porselenleri yerleştirilmiştir⁹ (Polat-Orhanlı, 2020, s. 672-701; Polat, 2021, s. 1117-1145). Bu porselenler arasında willow-pattern porselen tabakların kullanıldığı da görülmektedir (Orhanlı, 2018, s. 148, 169, 174, 227, 228, 295, 296) (Foto. 13).

Tasarlandığı ilk günden itibaren üretim amacı dâhilinde sevilerek kullanılan bu porselenler, dekorasyon amaçlı duvarlara da asılmıştır. Hatta bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısında duvara asılma durumunu aşarak oda duvarlarının tamamen kaplanmasıyla mimari yapıların oda tasarımlarında kendini göstermiştir. Bu tasarımın bir örneğini Hindistan'da yer alan Fateh Prakash Sarayı'nın bir odasında görmek mümkündür (Foto. 14). Söz konusu odanın tüm duvarlarının willow-pattern porselenlerle kaplanmış olması oldukça dikkat çekicidir (Stobart, 2023, s. 321-322).

Fotoğraf 14. Fateh Prakash Sarayı'nın odası / *Room of Fateh Prakash Palace* (Stobart, 2023, s. 321-322).

18. yüzyılda ortaya çıkan, 19. yüzyılda seri şekilde üretilerek dünyaya yayılan willow-pattern porselenler halen üretilmeye devam etmektedir. Bununla beraber willow kompozisyonu, günümüzde çağdaş porselen sanatçıları tarafından yorumlanarak porselen yüzeylere aktarılmaktadır. Çağdaş porselen sanatçıları, bazen orijinal kırık porselenler üzerine müdahalelerde bulunarak, bazen yeni oluşturulan porselen yüzeylere yorumlarını aktarmışlardır (Foto. 15a,b,c). Bunun yanı sıra bu motifin parçalanmasıyla birden fazla porselen tabak yüzeyine aktarıldığı farklı bir yorumu da bulunmaktadır (Foto. 15d).

Fotoğraf 15. a. Stephen Bowers, Avustralyalı Söğüt Motifi, Fırça dekorlu mavi beyaz porselen tabak, 2013 / *Stephen Bowers, Australian willow motif, Brush decorated blue and white porcelain plate, 2013* (Ağatekin, 2018, s. 925); b. Olly Moss, 8 bitlik Söğüt Motifi, İnce porselen üzerine çıkartma dekor, 2013 / *8-bit motif, Decal decor on fine porcelain, 2013* (Ağatekin, 2018, s. 925); c. Paul Scott, Fukushima, 1965 tarihli kırık tabak üzerine müdahale ve kintsugi, 2014 / *Paul Scott Intervention and kintsugi on a broken plate dated 1965, 2014* (Ağatekin, 2018, s. 924); Molly Hatch, Mavi Söğüt Motifi, Sıralı el boyaması, 2012 / *Molly Hatch Blue willow motif, Underglaze hand painted, 2012* (Ağatekin, 2018, s. 926).

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Williamson_Tunnels

⁹ Bu uygulama Anadolu'da Selçuklu devri ile başlamış, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemi yapılarında da devam etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Turhay Polat-Oktay Orhanlı, "Adıyaman Camilerinde Süsleme Unsuru Olarak "Bacini" Uygulamaları", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 2020, s. 672-701; Oktay Orhanlı, *Anadolu Türk Mimarisinde Bezeme Unsuru Olarak Seramik Kullanımı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018.

SONUÇ

Thomas Minton'un bir Çin motifinden hareketle oluşturduğu Willow-Pattern/Söğüt Ağacı deseninin görüldüğü porselen eserler, başta ortaya çıktığı İngiltere'deki müzeler olmak üzere dünyadaki birçok müze koleksiyonunda yer almaktadır. Bununla beraber Balatlar kazısında olduğu gibi birçok arkeolojik kazının önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bu buluntular, bulunulan yerin ticari ilişkileri hususunda bir veri kaynağı oluşturmuş, ait olduğu dönemde orada yaşayan insanların günlük kullanım eşyaları konusunda beğeni ve zevkleri hakkında bilgi vermektedir. Willow-pattern porselenlerin birçok kazıda kazı buluntusu olarak değerlendirilmesinin yanı sıra mimari yapılarda bezeme unsuru olarak da kullanılmıştır. Tüm bunlar, 19. yüzyılda bu porselenlerin fabrikasyon olarak ne kadar yoğun şekilde üretildiğinin göstergesidir. Görüldüğü gibi bu porselenler o kadar yoğun şekilde üretilmiş ki birincil kullanım amacının dışında mimari tasarımda bezeme unsuru olarak da değerlendirilmiştir. 18. yüzyıl sonlarında ilk örneğinin tasarlanmış olduğu bu motif, 19. yüzyılda yaygın şekilde uygulanmış, 20. yüzyılda uygulanmaya devam etmiş ve hatta günümüzde de porselenlere aktarılmaya devam etmektedir. Ayrıca bu motif, çağdaş sanatçılar üzerinde de etki uyandırmış ve günümüzde bu sanatçılar tarafından yorumlanarak yeni sanat eserlerinin icrasına devam edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ade Boger, L. (1971). *The Dictionary of World Pottery and Porcelain*. Printed in the united states of America, London.
- Ağatekin, E. (2018). “Çağdaş Seramik Sanatında Mavi Beyaz Tabaklar”, *idil*, 7(48), 919-930.
- Copeland, R. (1980). *Spode's Willow Pattern Other Designs After the Chinese*, Rizzoli International Publications.
- Coysh, A.W.-Henrywood, R.H. (1982). *The Dictionary of Blue and White Printed Pottery 1780-1880*, C. 2, Antique Collectors' Club.
- Dabal, J. (2017). “Angielskie fajanse dekorowane motywem wierzby (*Willow pattern*) w świetle badań archeologicznych w Gdańsku”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 65(3), 309-318.
- D'Antonio, F. (2018). “The Willow Pattern: Dunham Massey”, *The East India Company at Home, 1757-1857*, <https://bpb-eu-w2.wpmucdn.com/blogs.ucl.ac.uk/dist/1/251/files/2014/06/Willow-Pattern-PDF-Final-19.08.14.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).
- Demir, D. (2023). *Balatlar Kazısı Geç Osmanlı Mezarlığından Seramik ve Porselen Buluntular* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Drummond, A. (1992). *The Willow Pattern Story*, North-South Books, Hudson Terrace Piermont New York.
- Fındık, E. (2007). “Demre –Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Osmanlı Dönemine Ait Seramik, Cam ve Diğer Buluntular”, *SERES 2007 IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye Sır ve Boya Semineri*, Türk Seramik Derneği Yayını, İstanbul, s. 728-747.
- Fontannaz, L. (1981). *The Willow Pattern Story*, Angus & Robertson Publishers.
- Giehler, T. (2020). The Ceramics of the Maritime Silk Road How Export Porcelain has Shaped a Globalized World, https://www.academia.edu/43357801/The_Ceramics_of_the_Maritime_Silk_Road_How_export_porcelain_has_shaped_a_globalized_world (Erişim Tarihi: 02.11.2023).
- Godden, G.A. (1977). *Encyclopaedia of British Pottery and Porcelain Marks*, Alden Press.

- Gök-Gürhan, S. (2011). “Akdeniz Ticaretinin Önemli Belge Buluntuları: Seramikler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 20(2), 61-100.
- Gök-İpekçioğlu, S. (2018). “Sinop Balatlar Yapı Topluluğu’nda Ortaya Çıkarılan Avrupa Seramiklerinin Batı Karadeniz Ağı İçerisindeki Yeri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVII, 331-347.
- Haggarty, G.R. (2020). “Scottish East Coast Transfer Printed Wares”, <https://www.transferwarecollectorsclub.org/sites/default/files/pdf/2019georgehaggartyccpaper1feb-2020.pdf> (Erişim Tarihi: 03.11.2023).
- Jeffries, N. (2022). “Ceramics and Pottery The Enduring Appeal of the Willow Pattern Print”, *Oup Uncorrected Proof – Firstproofs*, 28(1), Newgen, s. 457-472.
- Kalyoncu, H. (2011). *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri Koleksiyonu’nun Değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koroğlu, G., Yıldırım, Y. S., Kan Şahin, G., Hetto, O. (2021). “Dünü ve Bugünüyle Balatlar Kilisesi Kazıları”, *Sinop Kültür ve Turizm Sempozyumu*, s. 75-86.
- Koroğlu, G., İnanan, F. (2017). “Sinop Balatlar Kilise Kazılarında Ortaya Çıkarılan Seramikler”, *Uluslararası Ortaçağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi*, İstanbul, s. 319-327.
- Krueger, C. (1999). *The Willow Pattern*, Crystal Lake, PB Rigby.
- Meriç, Z. A. (2021). *Smyrna/İzmir Agorası Buluntuları Işığında Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri Arasındaki Seramik Ticareti (16.-19. Yüzyıl)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Ege Üniversitesi.
- Meriç, Z.A. (2022). “Avrupa’dan Osmanlı Topraklarına İthal Edilen Seramikler (16-19. Yüzyıl)”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 26, 155-182.
- Oral, Ö. (2009). *Alanya Kalesi Kazılarında Çıkan Avrupa Porselenleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ankara Üniversitesi.
- Orhanlı, O. (2018). *Anadolu Türk Mimarisinde Bezeme Unsuru Olarak Seramik Kullanımı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, T.-Orhanlı, O. (2020). “Adıyaman Camilerinde Süsleme Unsuru Olarak “Bacini” Uygulamaları”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 672-701.
- Polat, T. (2021). “Geç Dönem Osmanlı Mimarisinde Bölgesel Bir Süsleme: Bacini (Şanlıurfa Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme)”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 2(30), 1117-1145.
- Savage, G.-Newman, H. (2000). *An Illustrated Dictionary of Ceramics*, Thames and Hudson, Londra.
- Stobart, J. (2023). *Global Goods and the Country House Comparative Perspectives, 1650-1800*, UCL Press.
- Tufan, Ö. (2022). “Topkapı Sarayı Avrupa Porselenleri Koleksiyonu”, *Milli Saraylar*, 23, 128-159.
- Uysal, A. O. (2007). “Demirköy Fatih Dökümhanesi Kazısı Seramik Buluntuları”, *Çanak BYZAS 7*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 545-558.
- Yılmaz, E. (2012). “Seramik ve Transfer Baskı: 1750-1900”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(10), 93-111.
- Young, J. D. (1996). *The Blue Willowware Book and Appraisal Guide*, White Oak Press.
- <https://whichmuseum.co.uk/museum/lahaina-heritagemuseum-10767/> /Erişim Tarihi: 01.12.2023.
- <https://nationalmuseumpublications.co.za/the-willow-pattern/> /Erişim Tarihi: 01.12.2023.
- https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_R-30 /Erişim Tarihi: 21.11.2023.
- <https://collections.vam.ac.uk/item/O77999/plate-spode-ceramic-works/> /Erişim Tarihi: 21.11.2023.
- <https://nationalmuseumpublications.co.za/the-willow-pattern/> /Erişim Tarihi: 21.11.2023.
- <https://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/image/media-1807280849> / Erişim Tarihi: 21.11.2023.